

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI - I

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Emel Erten YAĞCI
Murat DURUKAN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU
Doç. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Doç. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
Yrd. Doç. Dr. Emel Erten YAĞCI
Yrd. Doç. Dr. Remzi YAĞCI

OLBA'nın bundan sonraki sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji ve S. Tarihi Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü MERSİN/TURKEY

KÜLTÜR BAKANLIĞININ MADDİ KATKILARIYLA HAZIRLANMIŞTIR.
Katkılarından dolayı İçel Vali Yrd. Muzaffer GÜZELANT'a teşekkür ederiz.

ISSN 1301-7667

MERSİN 1998

İÇİNDEKİLER

Hatçe BALTACIOĞLU	Alaca Höyük Sfenksli Kapı'ya Ait Akrobatlar Kabartması (Lev. 1-6).....1-28
Emel Erten YAĞCI	İ.Ö. İkinci Binde Anadolu'da Cam (Lev. 7-8). 29-44
Marianne STERN	Core-Forming in The Second Millennium B.C.: Recent Practical Experiments (Lev. 9-10).....45-48
Kamuran GÖDELEK	The Problem of Substance in Aristotle 49-62
Fikret Kutlu YEGÜL	De Architectura Romana 63-67
Serra DURUGÖNÜL	Seleukosların Olba Territorium'undaki "Akkulturation" Süreci Üzerine Düşünceler (Lev. 11-12).....69-76
Yasemin Er SCARBOROUGH	Dağlık Kilikya- Lamotis Mezarları (Lev. 13-17).....77-85
Murat DURUKAN	M.Ö. 301-188 Arasında Olba Territoriumunda Yaşanan Siyasi Gelişmeler.....87-95
Melih ARSLAN	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonlarındaki Anazarbus Sikkeleri (Lev. 18-24) 97-119
Fikret ÖZBAY	Olba/Diokaisareia Su Sistemi (Lev. 25-26)121-129
Erendiz ÖZBAYOĞLU	Cicero'nun, Panter Avına İlişkin Birkaç Cilicia Mektubu.....131-138
Ümit AYDINOĞLU	Olba Bölgesi Yol Ağı (Lev. 27-28).....139-146
Murat ÖZYILDIRIM	Arkeoloji'de Kl.Yunanca ve Latince Sözcüklerin Kullanım Yanlışları.....147-152
Murat DURUKAN	Olba Territoriumu'nun Hellenistik Dönem Ölü Kültü Üzerine Gözlemler.....153-160
A. TIRPAN-B. SÖĞÜT	Batı Ovalık Kilikya'da Çokgen (Poligonal) TaşlıDuvar Örgü Tekniği (Lev. 29-52).....161-186
Remzi YAĞCI	Yeni Assur Döneminde Kuzey Suriye'de Ördek Biçimli Taş Ağırlıklara İki Örnek (Lev. 53-58).....187-198

ALACA HÖYÜK SFENKSLİ KAPI'YA AİT AKROBATLAR KABARTMASI

(Lev. 1-6)

Hatçe BALTACIOĞLU

Sfenksli Kapı'nın batı, kulesine ait ilk kabartma dizisinde, girişe göre beşinci sırada in situ saptanmış bloğun üzerine üç kişinin yer aldığı bir kompozisyon yapılmıştır¹ (Res.1). Eser Anadolu Medeniyetleri Müze'sinde (Ankara) sergilenmektedir. Envanter numarası IO'dur.

1.27 x 1.09 m. ölçüsündeki bloğun sağ tarafında üst bölümü tahrip olmuş yirmi basamaklı, bir merdiven üzerindeki, baş ve ayakları profilden, gövdesi cepheden gösterilmiş erkek, kısa kollu bir gömlek, önden yırtmaçlı, dizlere kadar uzanan kemerli bir etek giymiştir. Bu tip kemerli elbiseler Assur Ticaret Kolonileri Çağ'ında da görülmekte ve Hitit sanatında da çok sık karşımıza çıkmaktadır². Figürün ayaklarında uçları yukarı doğru kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. Olasılıkla traş edilmiş başın üst kısmında, tam ortadan çıkan bir bölüm saç ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan biri ön tarafa doğru yönlenerak alın üzerinde yukarıya doğru kıvrılıp, incelerak son bulmaktadır. Diğeri ise, arkaya doğru devam edip, başın sınırına paralel olarak ense hizasına kadar uzanmaktadır. Gözü işaret edilmemiş, kulağı küpesiz tasvir edilmiştir. Alın açısı, dar, geniş kanatlı iri burnu Alaca Höyük'ün diğerkabartmalarındaki figürlerin bazılarında olduğu gibidir³. Ağız küçük bir yivle belli belirsiz ifade edilmiştir. Boynu yok denilebilecek derecede kısadır.

A. Ünal figürün etnik kökeni konusundaki düşüncesini "the other one climbing the ladder is depicted intentionally sturdy and dwarfish; his head is shaven and has a single tress, has a bulging nose and thus possesses nothing common with Hittite features. Ethnically he may be of Hattic origin although lilliputians as he seems to be rendered here, can be found in any society"⁴. Gerçekten de figür, E. Akurgal'ın Hitit heykeltraşlık eserlerinde Hitit, Hatti ve melez olmak üzere saptadığı üç insan tipinden⁵ en çok iri, kavisli bir burun, arkaya doğru meyilli bir alın şeklinde tanımladığı Hatti tipine uygunluk göstermektedir.

Figürlerde bir veya birkaç bukle bırakılmak suretiyle traş edilmiş başlar Hititlerin çağdaşı Mısır ve Ege dünyasında da görülmektedir. Bu tip saç

*Dr. Hatçe Baltacıoğlu, Ahmet Rasim sok. 41/5, Çankaya-06550 ANKARA.

¹Bossert 1942, 54, res. 508.

²Alp 1961/1962, 210; Özgüç, N. 1965, 8 "d tipi elbiseler"; Emre 1971, 68, Lev. XVI la-c; Emre-Çınaroğlu 1993, 687.

³Bittel 1976a, res. 214,220,221.

⁴Ünal 1994, 211; ayrıca bkz. Bunson 1995:69-70 'Dwarf'.

⁵Akurgal 1995, 86.

biçimlerinin gençliği ifade ettiği kabul edilmektedir⁶. Mısır'da ender olarak kızlara, genellikle erkeklere uygulanan "yan bukle" kesilerek ergenliğe geçişi gösteren özel bir törenle Horus'a sunulmaktadır⁷. Bu tip baş süslemeleri Thera fresklerinde hem erkeklerde hem de kadınlarda görülmektedir⁸ (Res.2). Söz konusu fresklerde figürlerin çeşitli uzunluktaki buklelere sahip saç tuvaletleri ile tasvir edilmiş olmalarının, onların çocukluk, gençlik, ergenlik ve olgunluk gibi dönemlerini yansıtmaya amacını taşıdığı ifade edilmektedir⁹. Başka bir deyişle, farklı saç tuvaletleri erişkinliğe ulaşmada geçilen çeşitli aşamaların göstergesi olarak kabul edilmekte ve bunun da 'Ergenlik Riti' veya "Geçiş Riti" adı verilen tören ile ilgili olduğu ileri sürülmektedir¹⁰.

Bu fresklerden birinde tasvir edilmiş genç kızın baş süslemesi konumuz açısından önem taşımaktadır¹¹ (Res.2c). Figürün başında diğer figürlerdeki gibi bukleler bulunmamaktadır. Başın üst kısmında yer alan saç bölümü yılan benzer bir biçimde kıvrımlı düzenlenmiş olup, Akrotiri'de ne erkek ne de kadınlarda böyle bir uygulama görülmektedir¹². S. Marinatos Akrotiri'deki diğer kadın ve balıkçı-rahip tasvirlerinden farklı olarak figürün başındaki süsü bir saç tutamı olarak görmenin güç olduğunu belirterek, söz konusu süsün başlığa utturulmuş bir yılanı temsil ettiğini kabul etmiştir¹³. Buna karşın N. Marinatos figürün saç stiline sıradışı olduğunu ve yılan benzer bir biçimde düzenlendiğini ileri sürmüştür¹⁴.

Eski Mısır'da krallığın sembolü olan Uraeus Yılanı, bu nedenle tasvirlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bir amblem olarak başlıklarda

⁶Evans 1930, lev.XVIII; Boardman 1970, 93, no. 60; Marinatos, S., 1971/1973, renkli lev.F,a; Marinatos, S., 1972/1973, 43, Lev.100-101; Marinatos, S., 1974, 36,38, res.4, Lev. 85,88; Marinatos,N.,1976, 35; Marinatos, S., 1983, 2-4; Marinatos, N., 1984, 35,62,77,109, res. 18, 42, 55,75; Marinatos, N.1990, 50; Lurker, 1994, 57

⁷Marinatos, S., 1983:2; Davies 1986:401 "One of these locks, that worn at the right side only, is identical with the 'Horus Locks' worn by the boys of Ancient Egypt, whose heads were also shaved. The usual lock for Egyptian girls with shaved heads was the backlock, though, for a period in the Middle and New Kingdoms, the right sidelocks were worn occasionally by girls as well. In Egypt, the sidelocks were cut and offered to Horus at a special rite that marked a boy's entry into adulthood"; Koehl 1986, 101, not 16 "A similar treatment of the hair appears in Egyptian representations of the child Horus and royal princes and princesses"; Harrison 1988, 248; Karageorghis 1990, 68.

⁸Marinatos, N., 1987, 31; Marinatos, N., 1990, 50; Karageorghis 1990, 69.

⁹Davies 1986, 399, 401.

¹⁰Harrison 1988, 247; Karageorghis 1990, 69; Girit için bkz. Koehl 1985, 337 "An iconographic analysis of the hair styles of the Minoan male figures, according to age group will articulate the stages of maturation associated with the 'rites of passage'; Marinatos, N., 1990, 49; Beckman 1993,29 "Many Hittite rituals were rites de passage performed at the appropriate and inevitable moment in the life of every individual when an important transition took place for example at birth, puberty, or death".

¹¹Marinatos, S.,1972/1973, Lev.100-101, renkli lev. J-K; Doumas 1992,47 "Her head, the greater part of which is shaven (blue) is crowned by a snake-like band", res.24-25.

¹²Marinatos, N., 1984,46 "This is not common for either male or female shaved youths at Akrotiri".

¹³Marinatos, S., 1983,4.

¹⁴Marinatos, N., 1984,46; Ayrıca bkz. Marinatos, N., 1987,30 "Her head is shaved with one scalp-lock dressed as a sineous band on top."

kullanılmasının kökeninin eski Libya kabilelerinde görülen, alın üzerine sarkan saç perçemine kadar uzandığı da ileri sürülmüştür¹⁵. Eski Babil stilindeki mühürlerde tasvir edilmiş rahiplerin traşlı başlarında da Mısır Uraeus'una benzeyen süsler bulunmaktadır. D. Collon bu süslerin traş edilmiş başta bırakılmış saç bukleleri olduğunu ifade etmektedir¹⁶. Eski Suriye stilindeki mühürlerde yılan hem sfenkslerde, hem de insan figürlerinde baş süsü olarak kullanılmıştır¹⁷. Anadolu'da yılan benzer şekilde kıvrımlı, düzenlenmiş baş süsüne en erken tarihli örnek, Akeramik döneme ait olarak Nevali Çori'de bulunmuştur¹⁸.

Hitit heykeltraşlık eserleri içinde sadece kabartmamızda görülen bu baş süsü bir etkiye dayanıyorsa, bu etki anlamı bakımından daha farklı olan Ege adalarından çok, olasılıkla Suriye kanalı ile Anadolu'ya ulaşan Mısır etkisine bağlanmalıdır. Ancak bu etki, Mısır sanatında görülen, çocukların yan bukleleri ile ilgili olmayıp, başlıklarda kullanılan uraeus'un saç tuvaletine¹⁹ uygulanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır kanısındayız. Eserimiz hem Hitit kabartmalarında bugüne kadar böyle bir baş süsüne rastlanmamış olması, hem de Alaca Höyük kabartmalarında saptanan Mısır etkisine başka bir örnek oluşturmaması bakımından değer kazanmaktadır²⁰.

Merdivendeki figürün tanımlanmasına ilişkin bugüne kadar üç görüş ileri sürülmüştür:

1- G. Perrot ve C. Chipiez, Th. Macridy, H. Frankfort gibi araştırmacılar bu kişinin bir cambaz, hokkabaz olduğunu ileri sürmüşlerdir²¹. A. Ünal figürün bodur yapılmasını da gözönüne alarak, onun daha çok akrobatik gösteri yapan bir kişi olduğunu kabul etmiştir²².

¹⁵Lurker 1994: 125 "Uraeus".

¹⁶Collon 1986:33,34 no. 328,329,331,352,397,414,415,417,421,456,530,558,559; Mezopotamya tasvirlerinde rahiplerin bazı özelliklerinin yanısıra traşlı başları ile de ayırdedilebildikleri konusunda bkz. Black-Green, 1992, 150 "Priests and Priestesses".

¹⁷Osten 1934: 46, 48, 49-50 no.298 (two seated winged sphinx with snakes above their heads...),310 (...a small walking sphinx with a snake above its head), 319 (A figure with a uraeus on his head ...), res.23, Lev.XXII-XXIII; Başlıkta uraeus için bkz. Schaeffer-Forrer 1983,12 "RS 3.041 (M.Ö.1450-1350); Moortgat 1940,no.525, ayrıca bkz. 55,134, Lev.65 no.547; Acmehöyük'te bulunmuş damga mühür baskılarındaki sfenks tasvirlerinde, uçları kuş veya yılan başı biçiminde biten kuyruklar, başlıklardan ve gövdelerden çıkan eklentiler için bkz. Özgüç, N., 1977, 378, lev.XVII,45 "Ac.i.699"; Özgüç, N., 1991,299,res.9 "Ac.i 700"; Yılan ayrıca Hasanlu kabındaki avcıda baş süsü olarak görülmektedir, bkz. Porada 1959,20.

¹⁸Yakar 1994,15; Kohlmeyer 1995,2640, res.2.

¹⁹Lurker 1994,57 "Hair".

²⁰Baltacioğlu 1995c,3-4; Baltacioğlu 1996a,2.

²¹Perrot vd. 1872,362 "Les deux autres figures peuvent être prises pour bateleurs"; Perrot-Chipiez 1890,164 "The other two seems to have been buffons, whose part was to amuse the crowd and keep it in good humour."; Macridy 1908, 14 "Sur le bas relief suivant (fig.20-3 de plan), on voit trois figures dont deux de petite taille et vêtues du chiton court peuvent être prises pour bateleurs (Perrot), à moins que l'artiste n'ait voulu simplement exprimer ainsi l'infériorité de leurs fonctions dans la cérémonie"; Frankfort 1954,127.

²²Ünal 1994,213 "However, we have to consider that these two men are represented dwarfishly making it possible that they are performing here rather an acrobatic show than fulfilling a masonry work".

2- H. J. van Lennep, J. Garstang, O.R. Gurney ise, bu kişinin bir duvarcı ustası olduğunu ileri sürmüşlerdir²³. J. Garstang figürün merdiveni elleriyle tutmaması ve eser dikkatle incelendiği takdirde, yumruk yapılmış ellerin altındaki çıkıntılarının bir aleti ifade etmesi nedeniyle, figürün bir çiviye çaktığının veya bir keskiye vurduğunun görülebileceğini belirtmiştir²⁴. O.R. Gurney, J. Garstang'ın bu düşüncesini benimsemiş ve doğruluğuna kanıt olarak kabartmanın K. Bittel'in "Die Hethiter"²⁵ adlı kitabındaki fotoğrafını göstermiştir²⁶.

3- A. Ünal merdivendeki adamın damda (suhha)²⁷ gerçekleştireceği bir kült etkinliği için merdivenle çatıya çıkarken tasvir edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür²⁸.

Merdivendeki adamın elleri yumruk yapılmış, sol kolu hafifçe ileri uzatılmış, sağ kolu ise dik açı oluşturacak şekilde yukarı kaldırılarak dirsekten kıvrılmıştır. Sağ ayağı merdivenin (ilan, GISılan, GISKUN₄, GISKUN₅)²⁹ alttan yedinci, sol ayağı ise dokuzuncu basamağı hizasındadır.

J. Garstang ile O.R. Gurney'in merdivendeki adamın yukarı çıkmak için merdiveni tutmadığı şeklindeki görüşleri³⁰ çerçevesinde, M.Ö. 3-1. bin Önasya tasvirleri incelendiğinde, merdiven üzerindeki figürlerin bir kısmının yukarı çıkmak için elleriyle merdiveni tutmadıkları, görülmektedir³¹ (Res.3). Halbuki, M.Ö. 3000'den önceye tarihlenen Susa'da bulunmuş bir mühür baskısında merdivendeki figürün bir eli ile merdiveni tuttuğu görülmektedir³² (Res.4). Bir Akkad mühüründe ise, benzer şekilde yük taşıyan figür boşa kalan eli ile merdiveni tutmamaktadır³³ (Res.5). Buna karşın, Mısır (Sakkara)'da bulunmuş

²³Lennep 1870, "The next block, C, is 4 feet 3 inches long and, represents a scene connected with the erection of this building. A man is ascending the ladder, probably a mason engaged in setting the stones in their proper places, aided by his companion below"; Bell 1924,88; Garstang 1910,259; Garstang 1929,136: "It may be seen that the man upon the ladder is not holding the ladder in order to climb up higher. There is plain to careful scrutiny a small thin implement projecting below the clenched hand, which is just clear of the ladder near the top. The right hand is raised aloft and grasps a rounded implement, in a natural attitude of striking a blow. He is working with a chisel and mason's hammer"; Contenau 1931,975 "un individu tout petit est représenté sur une échelle, il semble frapper la muraille avec un outil; au pied de l'échelle est son compagnon, de même taille (fig.675).

²⁴Garstang 1929,136; Gurney 1994,220.

²⁵Bittel 1976b, res.168.

²⁶Gurney 1994,220.

²⁷Friedrich 1952,196.

²⁸Ünal 1994,213.

²⁹Tischler 1978, 354; Puhvel 1984, 357; Darga 1985, 144; Rüster- Neu 1989, 332.

³⁰Garstang 1910,259; Garstang 1929,136 "It may be seen that the man upon the ladder is not holding the ladder in order to climb up higher"; Ünal 1994,212; Gurney 1994,220; Ayrıca bkz. Ünal 1988,1499 "One of them is climbing a ladder without holding anything in his hands".

³¹Layard 1849,372 (Assurbanipal); Hall 1928,44, Lev.XL (Assurbanipal M.Ö.668-627); Bossert 1942, no.758 (II. Ramses M.Ö.1279-1213); Barnett- Falkner 1962,14-15, Lev.XXXVII (III. Tiglatpileser M.Ö. 745-727), LXI, LXXIX; Pritchard 1969,no.344 (III.Ramses M.Ö.1184-1159); Madhloom 1970, Lev. XLIX, 5; Smith 1965, res.185 (II. Mentuhotep M.Ö.2055-2004); Schaefer 1974, res.115 (Yeni Krallık zamanı).

³²Amiet 1972,Lev.16,81 no.663; Collon 1987,15 no.623 "Period I (M.Ö. 3000 'den önce)".

³³Porada 1960, Lev . XV,2.

VI. sülaleye (M.Ö.2345-2181) ait bir tasvirde dik olarak yerleştirilmiş tekerlekli bir el merdivenin üzerindeki figürlerden bir kısmı merdiveni tutarken, bir kısmı da tutmamaktadır³⁴ (Res.6). II. Mentuhotep'e ait bir savaş sahnesinde de merdivendeki figür iki eli ile merdiveni tutmaktadır³⁵ (Res.7). Tell Halaf'ta bulunmuş Geç Hitit Çağı'na ait bir kabartmada ise, ağaca dayalı, bir merdivenin üzerindeki figür elleriyle merdiveni tutmamaktadır³⁶. Figürlerin, merdiveni tutmadıkları zaman bir ellerinde, genellikle iki ellerinde de alet/silah/kap bulunmasına rağmen, bunun tersini gösteren örneklere de rastlanmaktadır³⁷.

Yukarıda sözü edilen tasvirlerden, figürlerin elleriyle merdiveni tutup tutmamaları konusunda sanatlara, zamana ve mekana bağlı herhangi bir kuralın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Alaca Höyük kabartmaları bir bütün olarak ele alındığında, iki örnek hariç, bloklarla sınırlandırılmış her kabartmada figürlerin bir tören alayı düzeninde birbirleri arkasına sıralandıkları görülmektedir³⁸. Bu uygulamanın dışında kalan iki kompozisyondan biri incelemekte olduğumuz kabartmadır. Eserde elinde hançer bulunan adam, diğer iki figüre arkasını dönmüştür. Sanatçı burada, iki ayrı cambazlık etkinliğini başka başka bloklarda resmetmek yerine, aynı blokta tasvir etmek suretiyle eşzamanlı bir düzen şeması örneği vermiştir. Diğer kabartmada³⁹ ise, durum biraz daha farklıdır. Burada standartı iki kişinin tutması nedeniyle yüzlerinin birbirlerine dönük olması, yani sağdaki figürün bloğun diğer tarafındaki biri çıplak iki kişiye arkasını dönmüş olması doğaldır. Ayrıca kabartmadaki çıplak figürün sonraki blokta da tasvir edilmiş olması, iki kabartmanın konu bakımından birbirleriyle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle, standard tutan figürlerin bulunduğu kabartmada eşzamanlı bir düzen şemasından söz etmek olası değildir.

O.R. Gurney'in merdivendeki adamın çekiç ve keski/çivi ile çalıştığı, düşüncesi, Alaca Höyük kabartmalarında tasvir edilen konuların bloklarla sınırlandırılmış olması nedeniyle, kabartmadaki elinde hançer tutan adam dikkate alınmadan oluşturulmuş gibi görünmektedir.

Sfenksli Kapı batı kulesi kabartmalarında yanyana yerleştirilmiş iki blok arasında konu birliğinin bulunduğunu gösteren örnekler vardır. Bunlardan birincisi, ilk taş dizisindeki standard tutan adamların yer aldığı blok ile üzerinde altı kişinin tasvir edildiği bloktur. Bu bloklar, her ikisinde de yer alan çıplak figür nedeniyle birbirleriyle ilişkilidir⁴⁰. İkinci örnek, batı kulesinin ikinci taş sırasına ait iki bloğun alt frizleridir⁴¹. Burada yayla yapılan bir geyik avı tasvir edilmiştir. Söz konusu bloklar, her ikisinde de yer alan geyikler nedeniyle

³⁴Smith 1965, res.15.

³⁵Smith 1965, res.185.

³⁶Oppenheim 1955, Lev. 33a (A3,44); Pritchard 1969, 261, res .96.

³⁷Reade 1964, Lev.Ia.

³⁸Baltacioğlu 1996b, res.3 (Doğu Kulesi); Baltacioğlu 1996c, 92, res.1.

³⁹Baltacioğlu 1995a, res.1.

⁴⁰Baltacioğlu 1995a, res.1; Baltacioğlu 1995b, res.1.

⁴¹Baltacioğlu 1996a, res.1-2.

birbirleriyle ilişkilidir. Üçüncü örnek, batı kulesinin ilk taş dizisindeki kurban hayvanlarının yer aldığı blok ile üzerinde üç kişinin bulunduğu bloktur. Bu iki blok öndeki figürün elinde bir bıçak bulunması, nedeniyle birbirleriyle ilişkilidir⁴². Dördüncü örnek ise, batı kulesinin ilk taş sırasında yer alan ve aynı bloktaki kral ve kraliçe tasviri ile yanındaki blokta bulunan kaide üzerindeki boğa tasviridir. Bu iki blok da, tasvirlerin bir tapınma sahnesini oluşturması nedeniyle birbirleriyle ilişkilidir. Alaca Höyük kabartmalarında aynı blok üzerindeki konu ayrımı ise, yatay frizler oluşturmak suretiyle yapılmıştır⁴³. Hiçbir şekilde aynı kabartmada dikey bir bölünme yapılarak iki ayrı konu işlenmemiştir. Bu nedenle, kabartmamızda da çekiç ve keski/çivi ile çalışan duvarcı ustası ve akrobatik etkinlik yapan bir figürün, yani iki ayrı konunun tasvir edilmiş olmasını kabul etmek mümkün görülmemektedir. Kanımızca, hançer tutan adamın merdiven sahnesine arkasını dönmüş olması, aynı kabartma üzerinde iki ayrı konunun değil, aynı konunun (akrobatik gösteri) eşzamanlı bir düzen şemasında tasvir edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan O.R. Gurney'in yukarıda ifade edilen düşüncesinin geçerli olabileceğini düşünmemekteyiz.

Ayrıca, A. Ünal yazılı kaynaklara dayanarak oyunlar konusunda yaptığı gruplamada, Anadolu'nun yerli halkı Hattilerin agonistik olmayan oyunlardan zevk aldıklarını belirtmekte, Hatti kökenli dini törenlerin Hurri, Kizzuwatna ve Babil kökenli bayramların tersine çok neşeli geçtiğini ve bu törenlerde "müzik, dans, eğlence, akrobasi, çocuksu şakalar ve yaramazlıkların" çok sayıda yer aldığını ifade etmektedir⁴⁴. Hatti kökenli ^DTeteshapi kültürüyle ilgili metinlerde hançer yutan bir kişiden ve merdivenden söz edilmesi nedeniyle, kabartmamızda ^DTeteshapi'ye düzenlenen törene ait bir sahnenin tasvir edilmiş olabileceğini de belirtmektedir⁴⁵.

A. Ünal'ın bu saptamaları da dikkate alındığında, merdivendeki adamın cambazlık yapmasının ve bu konunun Alaca Höyük kabartmalarında yer almasının metinlerin ruhuna hiç de ters düşmediği görülmektedir.

J. Garstang ve O.R. Gurney'in, merdivendeki adamın iki elinde de birer alet bulunduğu şeklindeki düşüncesine gelince, Hitit tasvirlerinde figürler, ellerinde bir alet, eşya veya silah tutarken tasvir edilmişse, elde tutulan nesnenin tanımı hususunda zaman zaman tereddüte düşülmesine rağmen, sanatçı figürün elinde bir obje bulunup bulunmadığı konusunda seyirciyi herhangi bir tartışmaya yönleltmeyecek şekilde belirgin olarak göstermiştir. Tasvirin ölçüsü ne kadar küçülürse küçülsün bu özellik Hitit sanatında hep karşımıza çıkmaktadır (Res. 8a-f). Hem bu nedenle, hem de eserin fotoğrafları ile yetinmeyip⁴⁶, orijinal üzerinde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yaptığımız incelemede, ne merdivendeki ne de yerdeki figürün elinde herhangi bir alet bulunduğuna ilişkin

⁴²Bittel 1976a, res.212.

⁴³Baltacıoğlu 1996a, 1.

⁴⁴Ünal 1993, 27-28; ayrıca bkz. Bittel 1976a, 194-195.

⁴⁵Ünal 1993, 28; Ünal 1994,208-210.

⁴⁶Gurney 1994, 220.

bir tasvir izine rastladık. Bu bakımdan, kabartmada söz konusu iki figürün bulunduğu bölümde tahribat olmamasına rağmen, eserin sadece fotoğrafına bakarak değerlendirme yapmanın ve kesin bir sonuca varmanın yanıltıcı olabileceği de gözönünde bulundurulmalıdır.

Eserin orijinalinden merdivendeki figürün elinde herhangi bir alet/silah bulunmadığı anlaşıldığından bu noktada karşımıza söz konusu figürün merdivende bulunma amacının ne olduğu sorusu çıkmaktadır. Soruya yanıt bulabilmek için bu konuda daha önce dile getirilenler de dahil olmak üzere çeşitli olasılıklar aşağıda verilmektedir:

a) Merdivendeki adam olasılıkla damda (suhha-) yapılacak bir kült etkinliğini gerçekleştirmek için merdivenle çatıya çıkmaktadır⁴⁷.

b) Merdivendeki adam, damda (suhha-) gerçekleştirdiği bir kült etkinliğinden sonra merdivenle çatıdan inmektedir⁴⁸.

c) Bu kişi dayanaksız bir merdiven üzerinde cambazlık yapmaktadır.

d) Hitit yazılı kaynaklarında kullanılan Hititçe ilan, GISılan ve GISKUN₄, GISKUN₅ Sumerce ideogramların merdiven, el merdiveni karşılığı olduğu kabul edilmektedir⁴⁹. Bu konuda yazılı kaynaklarda ilgimizi çeken metin yerleri aşağıda verilmektedir:

1- Kült envanteri metinlerinde 7 basamaklı iki çift merdiven ile gümüşten bir merdivenden söz edilmektedir⁵⁰.

2- Gurparanzah efsanesinde yine merdivenden söz edilmektedir⁵¹.

3- Kamrusepa mitinde göğe dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılmasından söz edilmektedir⁵².

⁴⁷Ünal 1993, 28-29 "Başka bir metne göre merdiven tırmanan insanların akrobat (LUALAN.ZU9) olması muhtemeldir. Malesef kırık olan bu metin yerinde benim yaptığım tamamlamalara göre, cambaz merdiveni (GISilas) tırmanır ve çatıya çıkar (tiya-) KBo 22.194 sol sütun 9f", not 64 "merdivenin çatıya çıkmakta da kullanıldığını KBo 5.1 IV 13 ff. kanıtlıyor: suhha sara pai- ve katta uwa- (merdivenle) yukarı dama çıkar ve iner"; Ünal 1994, 213 "It is also possible that the ladder-men were on their way to the roof to perform there some cultic act".

⁴⁸Ünal 1993, 28 not 64; Ünal 1994, 214 "The verb at the end of the broken text he/she comes [down] which occurs in line 10, may be attributed to the jester's descending the ladder from the roof after finishing the performance".

⁴⁹Tischler 1978, 354; Puhvel 1984,357; Darga 1985, 144.

⁵⁰Kosak 1982, 181,185 "CTH 250 (39)- KUB 42: 57 11 One set of silver steps", CTH 250 (34)- KUB 42: 45 7 "... 2 pairs of ladders each one having 6 rungs"; Mısır'da merdiven modelleri ölümlerin korunmasını sağlamak için mezarlara konulmuştur, bkz. Bunson 1995,142 "Ladder".

⁵¹Güterbock 1938,86-88; Güterbock 1945, 68 "KUB XIII. 9

14 Aranzah nehri bir kartal gibi uçtu

15 ve Akkad içine gitti

16 [ve O.] Nuadu şehrini yaptı ve merdivenin üstüne

17 oturdu.; H. G. Güterbock - H. A. Hoffner 1994; 22 pai- Alb5 maddesi "He climbed

(lit. went) on to the bed by a ladder (KUB 36.67 ii 28).

⁵²Landsberger-Güterbock 1937-39, 56; Laroche 1965, 107; Tischler 1980, 511; Hoffner 1990, 32 "IV 15-19 The sea God questions it: So why are you going about wailing? (the fire answers:) The heat in my crock [has vanished.] [...] Shall we take it from someone? The evil ... let him dress himself in dark clothing, and [...] and [let him go] to heaven on the staircase/ladder with nine steps"; Kellerman 1987, 217, 219, 229.

4- Çeşitli metin yerlerinde Güneş Tanrıçası'nın, tanrıça Mezulla'nın merdiveninden söz edilmektedir⁵³.

Yukarıda verilen örneklerde dikkatimizi çeken 3. maddedeki mitolojik metinde geçen dokuz basamaklı göğün merdivenidir. Gökyüzüne çıkabilmek için merdiven kullanma veya merdiven kurma konusu birçok mitolojilerde bulunmaktadır⁵⁴. Eski Mısır'da merdiven ve basamak erken dönemlerden itibaren yükselişin sembolü olmuştur⁵⁵. Göğün merdiveni de Piramit Metinleri'nde geçen bir kavramdır⁵⁶. Üçüncü sülalenin ikinci kralı Zoser'in (M.Ö. 2630-2611) Sakkara'daki basamaklı piramidinin olasılıkla ölü kralın göğe yükselişini kolaylaştırmak için bu şekilde yapıldığı da ileri sürülmektedir⁵⁷. Bu maddede verilen bilgiler ışığında Alaca Höyük kabartmasında mitolojik bir konunun tasvir edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Yukarıda sözü edilen dört olasılıktan hangisinin gerçeğe daha yakın olabileceği konusundaki düşüncelerimiz maddeler halinde aşağıda verilmektedir: a- A. Ünal'ın da belirttiği gibi, Hitit yazılı kaynaklarında dam (suhha-) birçok kez kült etkinliklerinin yapıldığı bir yer olarak geçmektedir⁵⁸. Ancak, Alaca Höyük kabartmalarında bir veya birden fazla törenin önemli bölümlerinden sahneler tasvir edilmiş olduğuna göre, kabartmamızda damdaki kült sahnesi yerine önceki safhanın, yani kült etkinliğini gerçekleştirecek görevlinin merdivenle çatıya çıkarken gösterilmiş olması, Hititlerin sanattaki tören tasviri anlayışına oldukça uzaktır. Yazılı kaynaklarda törenlerin çok ayrıntılı anlatılmış olmasına karşın; sanatta, belki de tasvir alanının sınırlı olması nedeniyle, törenlerin av, müzik, kurban, tapınma gibi önemli sahnelere odaklanmış oldukları görülmektedir⁵⁹. Bu açıdan bakıldığında da merdivendeki adamın kült etkinliğini yapmak üzere dama çıktığını kabul etmek mümkün görülmemektedir.

⁵³Popko 1992, 459,461 not 15 KBo X 35 Rs VI? 4 LUGAL-us pa-iz-zi ^DMe-ez-zu-ul-la-as 5 GIS₁-la-na-as p[í-ra-an-ti-ia-zi; D.Yoshida 1996: 101-102 KUB LVI 52 40 ^DUTU-ua-as GIS₁-la-na-as p[í-ra-an (?).

⁵⁴Kellerman 1987, 223-224.

⁵⁵Lurker 1994, 116.

⁵⁶Lurker 199, 76 "ladder of Heaven".

⁵⁷Lurker 1994, 116.

⁵⁸Güterbock-Hoffner 1980, 6 laha 2d maddesi "When the king is on expedition, the singer recits [...] words to the Sungoddess of Arinna on the roof" (KUB 30.43 iii 11-14); Darga 1985, 125-129; Güterbock-Hoffner 1986, 280 menahanda 2c8 maddesi "On [the ro] of opposite the gate [of the deity] three (six) BALAG.DI players dance facing (each other?), in the manner of battle, before the deity" (KBo 15.52 - KUB 34.116 V 2-5, 339 nah(h)- a maddesi "The patilis priest who stands on the roof speaks kuwarayalla before the king as follows" (KBo 15.52 V 14); Ünal 1993,28, not 64; Güterbock-Hoffner 1994,81 palwai- a5 maddesi "he/she offers to Pirinkir upon the roof" (KBo 34.172 7-10); Güterbock-Hoffner 1995, 133 parai- A1c maddesi "Afterward they blow the horn on the roof (and sing a song in Luwian)" (KBo 4.11 obv.25); Ünal 1996, 27 "At the top of the roof (just) opposite to the Sun God he sets up a table" (KBo 11,14 obv.i 2), 29 "They now [carry] the 'grant' [up to the] ro[of] and they pour (also) the seeds at the top of the r[oo]f" (KBo 11,14 Rev.III (III 3-4), 38-39; Boysan-Dietrich 1987, 85-92; Klinger 1996, 270 (KUB 55.39 Rs.IV 27-29).

⁵⁹Ünal 1994, 208.

b) Bu olasılık da 'a' maddesinde belirtilen nedenden dolayı kabul edilememektedir.

c) Bu olasılık, yazılı kaynaklardaki törenlerde müzik, dans, eğlence, akrobatik etkinliklerin yer alması ve aynı kabartmada kılıç yutan bir akrobatın bulunması nedeniyle, merdivendeki adamın da akrobatlık yapmış olması, kanımızca gerçeğe en yakın olasılıktır.

d) Bu olasılık, Hitit sanatında aynı kabartma üzerinde sadece bir konu tasvir edilmiş olduğundan, kabartmada akrobatik bir etkinlik ile mitolojik bir konunun beraber canlandırılmış olması bizce uzak bir olasılıktır.

Yukarıda belirtildiği gibi, bugünkü bilgilerimize göre, figürün merdiven üzerinde cambazlık yapmış olması gerçeğe en yakın olasılık olduğuna göre, A. Ünal'ın yazılı kaynaklardaki merdiven ile ilgili bilgilere dayanarak figürün Merdiven Adam (LU GİS KUN5) veya Cambaz (LU ALAN.ZU9) olabileceği şeklindeki saptaması, figürün kimliği konusunda gerçeğe en yakın tanımlamadır⁶⁰.

O.R. Gurney⁶¹, akrobatların sirklerde bazen dayanaksız merdivenle akrobatik etkinlikler yaptıklarının bilinmesine rağmen, kendisinin Alaca Höyük kabartmasındaki gibi merdivenle yapılan bir denge hareketini görmediğinden söz ederek merdivenin böyle bir etkinlik sırasında eğik değil, dik durmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir⁶². A. Ünal ise, üst kısmı hasar görmüş olan merdivenin aslında damın kenarına dayalı olabileceğini ifade etmekte ve E. Meyer ile H. Frankfort'un düşündüğü gibi merdivenin dayanaksız olması halinde devrilebileceğini ileri sürmektedir⁶³.

Alaca Höyük'te bulunmuş kabartmalar ve dönemin diğer Hitit tasvirleri incelendiğinde, üslupsal uygulamalar içinde acemi perspektif örnekleri ile karşılaşılmaktadır⁶⁴. İşte bu acemi perspektif arayışları içinde merdivenin konumundaki denge bozulmuş olabilir. Çünkü sanatçı, nesnelerin biçimsel doğrularını perspektif akışı içinde veremediği, daha doğru bir deyişle zaman zaman ancak acemi perspektifi gerçekleştirebildiği için, anlatıma ters düşse bile, düşünceye doğru gelecek bir konum içinde nesnelere tasvir etmiştir. Sanatçının amacı, nesnelere perspektife uygun biçimde resmetmek değil, düşünceyi doğru olarak esere aktarabilmektir. Diğer bir deyişle, Hitit sanatı da çağdaşları gibi, öncelikle bir düşünce sanatıdır. Bu bakımdan tasvirde merdivenin dayanağı olmadan eğik durumda gösterilmiş olması, sanatçının düşüncesini ifade etmesine

⁶⁰Ünal 1994, 215,217.

⁶¹Gurney 1994, 220.

⁶²Merdiven ile ilgili bir cambazlık etkinliğine Osmanlı İmparatorluğu şenliklerinde rastlanmaktadır: And 1982, 146 "Bir de ip üzerinde kayığa binme numarası vardır. Bunda ipin üzerindeki kayığa iki cambaz biner, aralarında yelken açmak üzerinde bir tartışmadan sonra, kayık ortadan ikiye bölünür, bir cambaz kayığın bir yarısıyla ipin üzerinde kalır, öteki cambaz ise, kayığın ikinci yarısıyla birlikte aşağı düşer. Bir cambaz altı basamaklı bir merdiveni başında dik tutar, bir kız çocuğu 'canım sıkılıyor, ortalığı seyredeyim' diyerek basamakları tırmanır, her basamakta durup bir şeyler söyler, böylece merdiveni birkaç kez inip çıkar". Bu kaynağı bana bildiren Dr. Kıymet Giray'a teşekkür ederim.

⁶³Meyer 1914, 79; Frankfort 1954, 127 ; Ünal 1988, 1499 ; Ünal 1994, 211.

⁶⁴Baltacıoğlu 1995b, 5-6, res.1; Baltacıoğlu 1996a, 10, res.1.

engel değildir. Bugünkü perspektif bilgisi ile sanatçının merdiveni eğik durumda yapmış olmasını tek neden göstermek suretiyle sahnenin akrobatik bir gösteri ile ilgili olamayacağını ileri sürmek kanımızca bir gözlem hatasıdır.

Merdivenin üst bölümünün tahrip edilmiş olması, merdivendeki adamın hangi etkinliği gerçekleştirdiğinin kesin olarak saptanmasına engeldir. Bu nedenle, bir an için merdivenin üst bölümünün bozulmamış olduğunu düşünelim. Bu durumda karşımıza üç olasılık çıkmaktadır:

a) Merdivenin bloğun üst kenarına kadar devam etmiş olması söz konusudur. Bu durumda merdivendeki adamın yukarıya/ çatıya çıktığı ileri sürülecektir⁶⁵. Ancak bu noktada, bloğun üst kenarının dama ait olduğu neye dayanarak kabul edilmektedir sorusu ile karşı karşıya kalınacaktır. Ayrıca bu bloğun üzerinde Th. Macridy tarafından in situ saptanmış "numarasız" bloğun⁶⁶ büyük bir bölümü bulunmakla beraber, tasvirsiz olduğu için sahnenin devamının ikinci taş dizisinde yer alıp alamayacağı sorusu karşımıza çıkacaktır. Bir çalışmamızda belirtildiği gibi⁶⁷, Alaca Höyük kabartmalarında yazılı kaynaklarda geçen bayramlardan birinin seçilmiş sahnelerinden oluşan özeti verilmiş ise; kabartmalardaki sahneler Eski Hitit sanatındaki kabartmalı vazolarda olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru değil, ikinci taş dizisinden birinci taş dizisine doğru, yani yukarıdan aşağıya doğru bir sıra izlediğinden⁶⁸, incelemekte olduğumuz kabartmanın Th. Macridy tarafından in situ saptanmış, "numarasız" blokta⁶⁹ tasvir edilecek sahnenin devamı olması mümkün değildir. Kabartmalarda, yazılı kaynaklarda sözü edilen birden çok bayramın seçilmiş sahnelerinden oluşan tasvirler yer almışsa⁷⁰, bu takdirde de ikinci taş dizisindeki Th. Macridy "numarasız" blok ile incelediğimiz kabartmanın birbirinin devamı olabilmesi mümkün görülmemektedir. Ayrıca Hitit sanatında frizler halinde düzenlenmiş tasvirlerde birbirlerinin devamı olduğunu gösteren üst üste yerleştirilmiş sahneler bulunmamaktadır. İnandık vazosunda ve Alaca Höyük kabartmalarında tasvirlerin bir bölümünün üstteki frize/bloğa veya yandaki bloğa yapılmış olduğu örnekler vardır:

1- İnandık Vazosu: 3. frizdeki 44 ve 45 no.lu figürlerin ellerindeki eğri kılıçların bir bölümleri üstteki frizde yer almaktadır⁷¹. T. Özgüç bunun nedenini "vazonun ustası kılıçların uzunluğunu göstermek için bunları 4. frize taşımıştır"⁷² şeklinde açıklamaktadır.

2- Eskiyyapar Kabartmalı Vazo Parçası: Burada tanrı tasvirinin iki frizi de kapsayacak şekilde büyük yapılması, T. Özgüç tarafından "Tanrının üst ve

⁶⁵Ünal 1994, 215 "...the ladder is laid looks like the roof of a building."

⁶⁶Macridy 1908, 13, res. 9, 15, 16 (numarasız); Güterbock 1956, 55-56, res.3.

⁶⁷Baltacıoğlu 1996b, 4.

⁶⁸Baltacıoğlu 1996a, 7.

⁶⁹Macridy 1908, 13, res.9, 15, 16 (numarasız).

⁷⁰Baltacıoğlu 1996b, 4-5.

⁷¹Özgüç, T., 1988: res. 64.

⁷²Özgüç, T., 1988: 33.

alttaki iki frizde tasvir edilmiş olması, uzun boylu olarak düşünüldüğünü gösterir"⁷³ biçiminde değerlendirilmiştir.

3- Alaca Höyük Kabartması: Üzerinde standart tutan figürlerin bulunduğu kabartmada⁷⁴, iki kişinin tuttuğu sopanın ucundaki kanatlı güneş kursu üstteki bloğa⁷⁵ yapılmıştır.

4- Alaca Höyük Kabartması: Üzerinde üç figürün yer aldığı kabartmada⁷⁶, öndeki adamın elinde bulunan eğri bıçağın bir bölümü yandaki bloğa⁷⁷ yapılmıştır.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, kompozisyonun çok küçük bir bölümünün üst veya yan tarafa taşmış olmasının her zaman konunun devam ettiği anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Bu uygulamalar ister silahın/ aletin/standartın uzunluğunu göstermek için olsun, ister tasvir alanının iyi değerlendirilememesinden kaynaklanmış olsun, 3. maddede sözü edilen kabartmanın, önündeki blokta kurban hayvanlarının tasvir edilmiş olması nedeniyle bu iki blok birbirleriyle ilişkili olmalarına rağmen, 2. maddedeki standart tutan figürlerin ait olduğu blok ile üzerinde yer aldığı M.J. Mellink tarafından kanıtlanan⁷⁸ bloktaki arslan protomunun yakın ilişkisinin bulunduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Bu nedenle kabartmamızdaki konunun devamının üstteki blokta tasvir edilmiş olabileceğini kabul etmek olanaksızdır.

b) Merdivenin bloğun üst kenarına gelmeden herhangi bir noktada son bulmuş olması söz konusudur. Bu durumda da figürün merdiven ile akrobatik bir gösteri yaptığı düşünülecektir.

c) Kabartma yukarıda bir örneği verildiği şekilde gözlem hatası ile incelenmeye devam edildiği takdirde, figürün ayakları merdivenin basamaklarına basmadığı için, bu kişinin merdivenle ilgisi bulunmadığı, merdivenden daha ön planda bulunduğu ve başka bir akrobatik gösteri yaptığı, dans ettiği⁷⁹ ileri sürülebilir. Hitit sanatında alışılmışın dışında tasvir edilmiş figürlerin dansçılar olarak tanımlandığı örneklerle kabartmalı vazolarda rastlanmaktadır (Res.9a-c).

A. Ünal, Teteshapi ritüelinin akrobatik oyunlarının olasılıkla avluda (hila-)⁸⁰ gerçekleştirilmiş olabileceğini gösterdiğini belirtmektedir⁸¹. Söz konusu bayramla ilgili metinlere dayanarak da Alaca Höyük kabartmasındaki merdivenin avludan dama çıkışı sağladığını ve bu sahnenin avlunun içinden alınmış olabileceğini ileri sürmektedir⁸². A. Ünal'ın bu görüşü dikkate alırsa, merdivenin arka planda bulunduğu ve avludan dama çıkmayı sağladığı⁸³

⁷³Özgüç, T., 1988: 53, res. 57, Lev. 76, 1.

⁷⁴Baltacıoğlu 1995a, res.1.

⁷⁵Mellink 1970, 20-24, Lev. V, res. g.

⁷⁶Bittel 1976a, res. 212.

⁷⁷Bittel 1976a, res.212.

⁷⁸Mellink 1970, 20-24, Lev.5, res.g.

⁷⁹Boehmer 1983, lev. IX, no. 26-29; Martino 1995, 2664-2668.

⁸⁰Friedrich 1952, 69; Puhvel 1991, 305- 313.

⁸¹Ünal 1994, 215.

⁸²Ünal 1994, 215.

⁸³Ünal 1994, 215.

düşünülebilir. Ancak, figürün merdivenin basamaklarına basmamış olmasını tek neden göstererek, onun merdiven üzerinde bulunmadığını kabul etmek de kanımızca bir gözlem hatasıdır. Bu gözlem hatasına devam edildiği takdirde, Hitit imparatorluk sanatı dışında örnekleri verilen merdiven üzerindeki, ellerinde silah bulunan figürlerin de merdiveni tutmadıkları için düşmeleri gerekir yargısına varmamız kaçınılmaz bir sonuç olur. Halbuki bu örneklerde de sanatçı için önemli olan, askerlerin kuşattıkları kaleyi almak için savaştıkları veya ellerindeki yükü yukarıya taşıdıkları ya da ağaçtan hurma topladıkları düşüncesinin tasvire aktarılmasıdır.

Merdivenin yanında sağ tarafa yönelmiş ikinci adamın sadece belden aşağıda kalan kısmı cepheden, diğer kısımları profilden gösterilmiştir. Başında bir takke bulunmaktadır. Takkenin kenarını belirleyen kabartma hat, alın üzerinde yukarıya doğru bir kıvrıma (boynuz?) sahiptir. Söz konusu kıvrımın boynuz olabileceğine evvelce Hanyeri kabartması nedeniyle H.G. Güterbock işaret etmiştir⁸⁴. Bu kıvrım M. Darga tarafından "Alnın tam ortasında üst kısmında Mısırlıların Uraeus'una benzer bir çıkıntı, daha olası bir saç tutamı, bir boynuz veya bir tür vizier, hit. gurpisi (HW. s.188) yer almaktadır"⁸⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tip başlıklara Alaca Höyük kabartmaları dışında, Hanyeri kaya kabartmasında, Tell Açına'da bulunmuş Tuthalya kabartmasında⁸⁶ Boston Müzesi'ndeki yumruk şeklindeki gümüş kap üzerindeki frizde⁸⁷ ve Kınık (Kastamonu) kabındaki⁸⁸ av sahnesinde rastlanmaktadır.

Figürün kaşı ve gözü köşeli hatlarla belirtilmiş, kemersiz iri burnu, dudakları neredeyse örtecek kadar uzun tasvir edilmiştir. Alın açısı dardır. Kulağında halka biçiminde küpe vardır. Ayaklarında uçları yukarı doğru kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. Elleri dua hareketi olarak tanımlanan biçimde, yani yumruk yapılarak yukarı kaldırılmış ve yan yana getirilmiştir⁸⁹. Bir ayağı önde olan figür merdivendeki adam gibi sağ tarafa yönelmiştir. Merdivendeki akrobat ile ölçülerinin birbirlerine yakın oluşu (merdivendeki 50 cm., yerdeki 60 cm.) ve üçüncü figüre arkalarını dönmüş olmaları, kabartmada hem kompozisyonu oluşturan akrobasi içerikli iki ayrı sahnenin varlığını, hem de ortadaki adamın merdivendeki ile ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Figürün kimliği konusunda merdivendeki adamın tanımına ilişkin görüşlere paralel olarak iki düşünce ortaya atılmıştır:

⁸⁴Güterbock 1947, 57 "Ön tarafta boynuz olduğu tanınabilen yuvarlak bir serpuş taşıyor".

⁸⁵Darga 1978, 148 not 11; Başlık şekli farklı olmakla birlikte tacın ön tarafında yer alan boynuz için bkz. Neve 1987, 63, res. 17.

⁸⁶Bossert 1942, no. 564, 576.

⁸⁷Güterbock- Kendall 1995, 51 "On each of these figures the hair on the top of the head is surrounded not by a flat band, like the one encircling the king's head, but rather by something which looks like a padded roll, somewhat resembling an Arab agal. This object even peaks of curls in front just as does the horn on the god's crown", res. 3.7.

⁸⁸Emre-Çınaroğlu 1993, 686, res. 23.

⁸⁹Ertem 1965, 259.

1- Bir kısım araştırmacı merdivendeki adamın cambaz olduğu görüşünden hareketle, yerdeki figürün de cambaz olduğunu düşünmüşlerdir⁹⁰. M.N. van Loon daha da ileri giderek yerdeki figürün merdivende akrobatlık yapan adamı yakalamak için hazır beklediğini ifade etmiştir⁹¹. J. V. Canby ise, figürün ellerini dua jestinde kaldırmış olduğunu belirtmekle yetinmiştir⁹².

2- Bazı araştırmacılar da merdivendeki adamın bir duvarcı ustası olduğunu kabul ettikleri için yerdeki adamın da aynı işi yaptığını ileri sürmüşlerdir⁹³.

Üçüncü figür sol tarafa yönelmiş olup, boyu diğer iki kişiden daha uzundur (84 cm.). Baş, gövdenin üst bölümü, bacaklar ve ayaklar profilden, belden aşağıda kalan kısmı cepheden gösterilmiştir. Üzerinde bir gömlek ile önden yırtmaçlı ve kemerli bir etek bulunmaktadır. Takkesi ortadaki figürle aynı tipte olmasına rağmen, ortasındaki dikey çizgi bakımından ondan ayrılmaktadır. Bu başlık tipi, biraz farklı olmakla birlikte, Yazılıkaya'da 36 ve 37 no.lu Ninatta ve Kulitta'nın başlıklarını andırmaktadır⁹⁴. Takkenin altından çıkan ve bütün enseyi örten saç, bele yakın bir noktada dışarı doğru dönen bir kıvrımla sona ermektedir. Yüzünde halka küpeli kulağı, düzgün burnu ve çok küçük bir girinti şeklinde ağız, belirtilmiş, gözleri gösterilmemiştir. Alın açısı dardır. Yukarıya doğru kaldırarak iki eliyle tuttuğu, kabartmalarda örneğine sık rastlanan bir hançeri ağızına sokmuş gibi görünmektedir⁹⁵. Sağ kolunda dirseğin alt kısmında kol kenarı belirtilmiş, sol kolun bu bölümünde ise çalışılmamıştır. Bileklerinde halka bilezikler (HAR.SU)⁹⁶ bulunmaktadır. Hançerin, parmakları işlenmiş iki el arasında kalan bölümün işçiliği tamamlanmamıştır. Elbisede kemerin sınırları çizilmiş, ayrıntılar belirtilmemiştir. Sağ kolun diğerine oranla daha kalın oluşu, eserin bitirilmemiş olmasına bağlansa bile, hançeri kavrayan iki elin de yanlış gösterilmesi, yani sol elin dıştan görünmesi gerekirken ayasının gösterilmesi, hem de baş parmağının ters tarafta tasvir edilmesi, sanatçının stiline ait özelliklerdir. Burada da, merdivendeki adamda olduğu gibi, düşüncenin ifade

⁹⁰Perrot vd. 1872, 362 "L'une semble attendre au pied de l'échelle ses pieds sont cachés"; Perrot-Chipiez 1887, 670 "L'une semble attendre devant l'échelle; ses pieds sont cachés"; Macridy 1908, 15 "L'un de ces personnages monte sur un échelle, tandis que l'autre, en bas, semble attendre." Erkut 1992, 163 "Bu sahnede dayanıksız merdivene tırmamıp ellerini bırakmış bir akrobat, arkasında bir illüzyonist (?) .....görünmektedir"; Ünal 1994, 211 "One of them mounting a ladder while the second one stands in front of the ladder just getting ready to undertake something. Probably he is just getting prepared to follow his companion up the ladder to the roof".

⁹¹Loon 1985, 14 "One of the acrobats, a mere boy, his head shaven Egyptian-style but for a lock, climbs a freestanding ladder while the other is ready to catch him".

⁹²Canby 1989, 119 "One figure balances on the edge of a ladder while the other stands at the bottom of the ladder with his hands raised in adoration.

⁹³Lenep 1870, 137 "A man is ascending the ladder, probably a mason engaged in setting the stones in their proper places, aided by his companion below"; Garstang 1910, 260; Garstang 1929, 136-137 "The figure standing on the ground-level is seen to be work in similar fashion upon the lowest courses; he is represented in the act of striking his blow, the hammer being in contact with the chisel"; Contenau 1931, 975 "... au pied de l'échelle est sont compagnon..."

⁹⁴Bossert 1942, no. 539- 540.

⁹⁵Bittel vd. 1975, lev. 57/34, 58/40- 42, 44; 60, 62/81; 65; Kohlmeyer 1983, res. 2, 16A, 24, 33, 36, 39.

⁹⁶Rüster-Neu 1989, 524.

edilmesi ön plandadır, yani sanatçı için önemli olan ellerin doğru şekilde gösterilmesi değil, hançeri tuttuklarının belirtilmiş olmasıdır.

Figürün kimliği ve elinde tuttuğu alet konusunda bugüne kadar iki görüş dile getirilmiştir:

1- Söz konusu aletin bir müzik aleti ve figürün de bir müzisyen olduğu ileri sürülmüştür⁹⁷.

2- Söz konusu aletin bir kılıç/hançer, figürün de bu silahla akrobatik bir gösteri yapan bir hokkabaz olduğu ileri sürülmüştür⁹⁸.

Yukarıda belirtilen bu iki görüş, genellikle tasvire bakılarak yapılan değerlendirmelerden ve yorumlardan oluşmuştur. Ancak, A. Ünal'ın Hançer Adam (LUGİR)'in kült kaynaklı hançer yutma eylemini gerçekleştirdiğini yazılı kaynaklarda saptaması⁹⁹ ile kabartmalar ve yazılı kaynaklar arasında paralellik kurulmuş, böylece tasvirin konusunun akrobatik gösteri olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu örnek de tasvirlerin yorumlanmasında yazılı kaynaklara başvurmanın son derece gerekli olduğunun önemli kanıtlarından biridir.

A. Ünal, akrobatların Hançer Adam'dan daha küçük yapılmalarını perspektife veya kabartma yüzeyindeki boşluğa bağlayarak açıklamanın mümkün olmadığını ileri sürmektedir¹⁰⁰.

Aynı sahnede ilk bakışta dikkati çekecek şekilde değişik ölçülerde yapılmış figürler Hitit imparatorluk Çağı kabartmalarında çok az örnekle temsil edilirken¹⁰¹, Eski Hitit Çağı kabartmalı vazolarında çok sık karşımıza çıkmakta ve bu konudaki örnekler aşağıda verilmektedir:

1- İnandiktepe vazosunun 1. frizinde altar önünde karşılıklı oturan tanrılar (Res.10, no.6,9) arkalarındaki lir çalan figürden (Res.10, no.10) daha büyüktürler.

⁹⁷Galpin 1937,24, Lev. XI, 21; Lennep 1870, 137 "... a third is standing with his back toward them, encouraging the workmen by playing upon an instrument very much like the modern zoorna"; Perrot vd. 1872, 362 "... il paraît souffler dans une trompette qu'il tient de ses deux mains"; Perrot- Chipiez 1887, 670 "La première à gauche est encore un musicien"; Perrot-Chipiez 1890,164 "The tallest seems to blow a trumpet"; Garstang 1910, 260; Garstang 1929, 137 "On the same block there is depicted one of three musicians, all of whom face in the reverse direction, towards the left", "The one in question is a trumpeter, his instrument being a plain straight trumpet with expanding end"; Contenau 1931, 975 "un autre qui joue d'une variété du trompette"; Macridy 1908, 15 "le troisieme personnage, ainsi que les deux du relief suivant (fig.21-2 du plan) sont sans contredit des musiciens. Le premier se retournant vers la gauche, souffle dans un instrument à vent".

⁹⁸Frankfort 1954, 127 "... and the one looking to the left is a sword-eater."; Mellink 1970, "the left half of the lower frieze, 1-3 shows acrobats, a sword eater, musicians ..."; Güterbock 1946, 18 "Bir merdiven üstünde iki kişi, bıçak yutan (?) bir adam"; Loon 1985, 14, 41, lev. XVIIb "sword eater and acrobats"; Darga 1992, 142 "Genelinde kılıç yutan hokkabaz olarak gösterilmek istenmiş bu erkek betimi, özenle incelenince, iki elinde tuttuğu kısa kılıcı, ağzına sokmayıp, başını geriye atarak/dudakları üstünde kılıcı dikey tutarak bir denge hareketini gerçekleştirmeye çalışan bir figürü göstermektedir."; Osmanlı İmparatorluğu şenliklerinde kılıçlarla oyunlar yapan cambazlar bulunmakta ve bunlara 'Şemşirbaz' denilmekteydi, And 1982, 138, 139 'Şemşirbazların' kılıç yutanları da vardı. Vehbi, İznikli bir oyuncunun yalın bir kılıcı ağzına soktuğunu anlatıyor".

⁹⁹Ünal 1988, 1488-1489 ; Ünal 1993, 27-28.

¹⁰⁰Ünal 1988, 1499 "This small scale cannot be explained because of perspective or available space on the face of the stone".

¹⁰¹Bittel 1976a, res.194, 198, 239.

- 2- İnanıktepe vazosunun 1. frizinde lir çalan figür (Res.11, no.10), yine lir çalan arkasındaki iki figürden (Res. 11, no.11,12) daha büyüktür.
- 3- İnanıktepe vazosunun 1. frizinde, öndeki iki figür (Res.12, no.13,14) arkalarındaki figürden (Res.12, no.15) daha küçüktür.
- 4- İnanıktepe vazosunun 2. frizinde sunağın önünde çöktürülmüş olan boğayı kurban eden iki kişi (Res.13, no.19,21) diğerlerine (Res.13, no.22,23) oranla daha küçüktür. Aynı sahnedeki lir çalan figür (Res.13, no.23) de önündeki figürden (Res.13, no.22) daha küçüktür.
- 5- İnanıktepe vazosunun 2. frizinde 4 figürün oluşturduğu sahnedeki sonuncu figür (Res.14, no.27) diğerlerinden (Res.14, no.24-26) daha küçük yapılmıştır.
- 6- İnanıktepe vazosunun 2. frizindeki libasyon sahnesinde de 4. maddedeki gibi üç ayrı ölçü kullanılmış olduğu görülmektedir. Tahtında oturan tanrı (Res.15, no.31) ile libasyon yapan (Res.15, no.33) lir çalandan (Res.15, no.35), liri çalan da (Res.15, no.35) liri tutandan (Res.15, no.34) daha büyük yapılmıştır.
- 7- İnanıktepe vazosunun 3. frizinde tasvir edilmiş tapınağın üzerindeki üç figür (Res.16, no.40-42) frizdeki diğer figürlerden (Res.16, no.44) daha küçük yapılmışlardır.
- 8- İnanıktepe vazosunun 4. frizindeki akrobatlardan biri (Res.17, no.57) diğerinden (Res.17, no.58) daha küçük yapılmıştır.
- 9- İnanıktepe vazosunun 4. frizinde akrobatların arkasındaki sahnede üç ölçü kullanılmıştır. İlk figür (Res.18, no. 59) en küçük olanıdır. Lir çalan (Res.18, no.62) daha büyük, çalpara çalan iki kişi (Res.18, no.60,61) ise en büyük olanlardır.
- 10- Alaca Höyük'te bulunmuş kabartmalı bir vazo parçasında öndeki figür arkadakinden daha küçük yapılmıştır¹⁰²(Res 19).

Söz konusu örneklerdeki ölçü farkları belli bir amaca mı yöneliktir, yoksa tamamen bir tesadüfe mi bağlıdır? Bu soruya kesin bir yanıt vermek mümkün değildir. Ancak tasvirler dikkatle incelendiğinde bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir. 4. maddede belirtilen sahnede kurbanlık boğanın (Res.13, no.20) üstünde başka bir boğanın durduğu kaide (Res.13, no.18) ile aynı hizada olmasına karşın, kurban eylemini gerçekleştiren kişiler (Res.13, no.19,21) arka planda bulunmaları nedeniyle daha küçük yapılmış olabilirler. 1. frizde lir çalan iki kişi de (Res.11, no.11,12) yazılı kaynaklarda geçen GIS DİNANNA.GAL¹⁰³ denilen lirin büyüklüğünü göstermek için küçük yapılmış olabilirler.2. frizde elinde lir tutan figür (Res.15, no.34) ile aşağı sarkıttığı elinde olasılıkla madeni bir ritonu tutan figür (Res. 14, no.27) çocuk veya genç oldukları için daha küçük yapılmış olabilirler. 10. maddede belirtilen tasvirde (Res.19) figürlerin değişik ölçülerde yapılmış olmaları kabartmalı vazo parçasındaki büyük figür çok eksik olduğundan herhangi bir nedene bağlanamamaktadır. 7. ve 8. maddede belirtilen iki örneğin (Res.16,17) ise açık bir şekilde perspektif ile ilgili oldukları anlaşılmaktadır. T. Özgüç 7. maddedeki İnanıktepe vazosunun 3. frizinde bulunan tapınağın damındaki figürler (Res.16) ile ilgili görüşünü "Kabartmalar

¹⁰²Özgüç, T., 1993, 481, res. 9, Lev. 82,1

¹⁰³Gurney 1977, 34; Rüster-Neu 1989, 321 GIS (D)İNANNA.

GAL ve GIS (D) İNANNA.TUR; Puhvel 1991,383-384 "hunzinar".

uzakta/yüksekte oldukları için küçük gösterilmişlerdir"¹⁰⁴, şeklinde belirtmektedir. T. Özgüç'ün 8. maddede belirtilen, İnandıktepe vazosunun 4 frizindeki akrobatlardan (Res.17) küçük olanı konusundaki düşüncesi ise "Küçük boylu oluşu havada gözden uzak oluşunu ifade eder"¹⁰⁵ şeklindedir.

Kabartmalı vazolardaki bu uygulamalar gözönüne alındığında, Alaca Höyük kabartmasındaki uygulamanın bir rastlantıyla mı, yoksa bilinçli mi yapılmış olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu soruyu yanıtlamak için figürlerin ölçüleri alınmış ve bu ölçülerin gelişigüzel seçilmediği anlaşılmıştır. Merdivendeki akrobat 50 cm., merdivenin önünde duran ise 60 cm. boyundadır, yani seyirciye yakın olan büyük, uzak olan küçüktür. Eğer seyirciye yakın olan küçük, uzaktaki daha büyük olsaydı veya ikisi de aynı büyüklükte yapılmış olsalardı, bundan bir anlam çıkarmak mümkün olmazdı. Kanımızca, akrobatların yukarıda belirtildiği gibi, bir ölçüye uygun yapılmış olmaları, onların seyirciye yakın veya uzak oluşlarını gösterme amacına yönelik bir uygulamadır¹⁰⁶.

Hançer Adam'ın akrobatlara arkasını dönmüş olması ve onlardan daha büyük tasvir edilmiş olması ise, aşağıda belirtilen nedenlerden kaynaklanmış olabilir:

1- Hançer Adam'ın büyük yapılması herhangi bir nedene bağlı olmayıp, tamamen rastlantısaldır.

2- Sanatçı Hançer Adam'ı yaptığı işin önemini vurgulamak için daha büyük yapmıştır. Bu tip bir uygulama Fraktin kaya kabartmasında karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁷. Eserde III. Hattusili'nin karşısındaki tanrı, kraldan daha büyük tasvir edilmiştir(yapay perspektif).

3- Kompozisyonu oluşturan figürler taş yüzeyine birer birer aktarılmıştır. Hançer Adam'ın ilk önce tasvir edilmesi nedeniyle, akrobatlara ve merdivene ayrılan alana figürler ancak küçük ölçülü yapılarak sığdırılabilmektedir.

4- Kabartma, usta bir sanatçı tarafından tasarlanmış olduğundan, kompozisyon açısından tasvir elemanları arasında estetik bir denge kurulması amacıyla, Hançer Adam diğer figürlere oranla daha büyük yapılmış olabilir.

5- Yazılı kaynaklardaki törenlerde tanrıların eğlendirilmesi müzik eşliğinde de yapılmaktadır¹⁰⁸. Kabartmamızın yanındaki blokta gitar çalan bir figürün¹⁰⁹ bulunması nedeniyle, sahnelerin birbirleri ile ilişkisini belirtmek için Hançer Adam hem büyük yapılmış hem de akrobatlara arkasını, gitar çalan adamın bulunduğu sahneye yüzünü dönmüş olabilir.

6- Sanatçı aynı mekanda, aynı anda ve tıpkı bir sirkte olduğu gibi, değişik akrobatik etkinlik yapanların eylemlerini ayırmak için Hançer Adam ile akrobatları birbirlerine arkalarını dönmüş durumda tasvir etmiştir. Bununla da yetinmeyip, Hançer Adam'ı daha büyük yaparak etkinlik farkını vurgulamıştır.

¹⁰⁴Özgüç, T., 1988, 22, res. 64 (3. frizde 40-42 no.lu figürler).

¹⁰⁵Özgüç, T., 1988, 24, res. 64 (4. frizde 57-58 no.lu figürler).

¹⁰⁶Baltacioğlu 1995b, 5.

¹⁰⁷Bittel 1976a, res. 196, 198.

¹⁰⁸Ünal 1988, 1491.

¹⁰⁹Baltacioğlu 1995c, res.1.

Birinci maddedeki olasılık ispat edilemeyeği için geçerliliğini korumaktadır.

İkinci maddede belirtilen Fraktin kaya kabartmasında bir kral ve bir tanrı, tasviri söz konusudur. Burada tanrının daha büyük yapılması, olasılıkla Mısır etkisi ile tanrının kral karşısında ululuğunun simgelediğine işaret etmektedir. Buna karşın kabartmamızdaki figür ne bir tanrı ne de bir kraldır. O,sadece diğerleri gibi kült etkinliğine katılan bir görevlidir. Eğer kabartmamızdaki figürlerin ölçülerinin farklı oluşu, 1. maddede belirtildiği gibi, rastlantısal değilse bu maddedeki olasılığın geçerli olabileceğini düşünmemekteyiz.

Üçüncü maddede belirtildiği gibi, figürlerin taş yüzeyine aynı zamanda aktarılmamış olabileceklerini neden göstererek figürlerin ölçülerinde fark oluştuğunu ileri sürmek de mümkün görülmemektedir. Çünkü Alaca Höyük kabartmalarında figürlerin ayrı ayrı taş yüzeyine aktarıldığını belirlediğimiz, üzerinde üç figürün yer aldığı kabartmada¹¹⁰ figürlerin boyları arasında bir fark yoktur. Sadece kol kalınlığı, elbise kuyruğunun uzunluğu konularında farklar vardır. Bu nedenle, incelemekte olduğumuz kabartmadaki Hançer Adam ile akrobatların boyları arasındaki farkı taş yüzeyine aynı anda aktarılmamış olmalarına bağlamanın mümkün olmadığını düşünmekteyiz.

Dördüncü maddedeki olasılığın, Hançer Adam'ın diğer figürlere neden arkasını dönmüş olduğu sorusuna cevap vermediği için geçerliliğinin bulunmadığını düşünmekteyiz.

Beşinci maddede belirtilen uygulama Eski Hitit Çağı'nda da görülmektedir.İnandıktepe vazosunun 1. frizindeki 10 no.lu figür 11 ve 12 no.lu lir çalanlara arkasını dönmüştür. Yazılı kaynaklardaki törenlerde tanrıların eğlendirildiği konusunda bilgiler bulunduğundan tasvirde lir çalan figürlerin bu amaca hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Büyük liri çalan figürlerin zorunlu olarak yüzleri birbirlerine dönük olduğundan, müzik sahnesinin tanrılarla ilgisini belirtmek amacı ile küçük liri çalanın (Res.10, no.10) yüzü tanrılara döndürülmüştür¹¹¹(Res.10, no.6,9).

Altıncı maddede belirtildiği gibi, farklı akrobatik etkinliklerin eşzamanlı bir düzen şemasında gösterilmiş olması, yazılı kaynaklarda törenlerde tanrıların eğlendirildiği bölümlerin de yer almasına uygun olarak kabartmada eğlence içerikli iki etkinliğin tasvir edilmiş olduğu kanısındayız. Her ne kadar yazılı kaynaklarda akrobatların merdivenle cambazlık yaptıklarına ilişkin kesin bir kanıt bugüne kadar bulunmamışsa da bu maddedeki olasılığın geçerliliğini kabul etme eğilimindeyiz.

¹¹⁰Bittel 1976a, res.212.

¹¹¹Özgüç, T., 1988, 18-19, res.64.

KAYNAKLAR

- AKURGAL, E. 1995 AKURGAL, E., *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir
- ALP,S., 1961/1962 ALP,S., "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ve Diğer Hitit Eserleri", *Anadolu VI*, 191-216.
- AMIET,P.,1972 AMIET,P., *Glyptique Susienne. Des Origines à l'époque des Perses Achéménides*, Paris.
- AND,M.,1982 AND,M., *Osmanlı Şenliklerinde Türk sanatları*, Ankara.
- BALTACIOĞLU,H.,1995a BALTACIOĞLU,H., *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Bir Kabartma Konusunda Yeni Gözlemler*, Ankara.
- BALTACIOĞLU,H.1995b BALTACIOĞLU,H., *Alaca Höyük Sfenksli Kapı'ya Ait Altı Kült Görevlisi Kabartması Konusunda Bazı Gözlemler*, Ankara.
- BALTACIOĞLU,H.1995c BALTACIOĞLU,H., *Alaca Höyük Sfenksli Kapı'ya Ait Müzisyen ve Bir Görevli Kabartmasına İlişkin Gözlemler*, Ankara.
- BALTACIOĞLU,H.1996a BALTACIOĞLU,H., *Alaca Höyük Sfenksli Kapı Kabartmalarında Yaban Domuzu ve Geyik Ağı*, Ankara.
- BALTACIOĞLU,H.1996b BALTACIOĞLU,H., *Alaca Höyük Sfenksli Kapı Kabartmalarında Tasvir Edilen Tören*, Ankara
- BALTACIOĞLU,H.1996c BALTACIOĞLU,H., "Alaca Höyük'de 1994 Yılında Yapılan Çevre Düzenlemesi ve Temizlik Çalışmaları", *VI, Müze Kurtarma Kazıları Semineri (24-26 Nisan 1995 Didim)*, Ankara,91-106.
- BARNETT-FALKNER 1962 BARNETT,R.D.-M.FALKNER 1962, *The Sculptures of Assur-Nasir-Apli II (883-859 B.C.), Tiglath-Pileser (745- 727 B.C.), Esarhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*, London.

- BECKMAN,G. 1993   BECKMAN,G. "From Cradle to Grave. Women's Role in Hittite Medicine and Magic", *Journal of Ancient Civilizations* 8,25-29.
- BELL,E.1924   BELL,E.*Early Architecture in Western Asia*, London.
- BITTEL,K. vd. 1975   BITTEL,K.*Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya, Boğazköy-Hattusa IX*, Berlin.
- BITTEL K. 1976a   BITTEL K.*Les Hittites*,Paris.
- BITTEL K. 1976b   BITTEL K.*Die Hethiter*, München.
- BLACK,J.-GREEN, A., 1992   BLACK,J.-GREEN, A.,*Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*, London.
- BOARDMAN,J.1970   BOARDMAN,J.*Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical*, New York.
- BOEHMER,R.M .1983   BOEHMER,R.M .*Die hethitische Reliefkeramik von Bogazköy.Grabungskampagnen1906-1912,1931-1939,1952-1978*,Berlin.
- BOSSERT, H.Th.1942   BOSSERT, H.Th.*Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen der griechischen Kultur*, Berlin.
- BOYSAN-DIETRICH 1987   BOYSAN-DIETRICH,N. *Das hethitische Lehmhaus aus der sicht der keilschriftquellen*, Text der Hethiter Heft12, Heidelberg.
- BUNSON,M.1995   BUNSON,M.*A Dictionary of Ancient Egypt*, NewYork.
- CANBY,J.V 1989   CANBY,J.V" Hittite art" *Biblical Archaeologist* 52/2-3, 109-129.
- COLLON,D.1986   COLLON,D.*Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Cylinder seals III Isin-Larsa and Old Babylonian Periods*,London.
- COLLON,D.1987   COLLON,D.*First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East*, London.

- CONTENAU, G.1931   CONTENAU, G. Manuel d'Archéologie Orientale
II, Paris.
- DARGA, A.M. 1978   DARGA, A.M. "Boğazköy-Hattusa Kral
Kapısındaki Tanrı'nın Adı ve Tanılanması
Hakkında Bir Deneme", *Anadolu Araştırmaları*
VI, 145-163
- DARGA, A.M.1985   DARGA, A.M. *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı*
Arkeolojik ve Filolojik Veriler, İstanbul.
- DARGA, A.M.1992   DARGA, A.M. *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- DAVIES, E.N.1986   DAVIES, E.N. "Youth and Age in the Thera
Frescoes", *American Journal of Archaeology* 90,
399-406.
- DOUMAS, C. 1992   DOUMAS, C. *The Wall-Paintings of Thera*,
Athens.
- EMRE, K. 1971   EMRE, K. *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş*
Kalıpları, Türk Tarih Kurumu Yayınları VI- 14,
Ankara.
- EMRE-ÇINAROĞLU 1993   EMRE, K.-ÇINAROĞLU A. "A Group of Metal
Vessels from Kınık Kastamonu", *Nimet*
Özgül'e Armağan Aspects of Art and Iconography:
Anatolia and Its Neighbours. Studies in Honour of
Nimet Özgül (eds. M.J.Mellink vd.), Ankara,
675-713.
- ERKUT, S.1992   ERKUT, S. "Hitit Çağının Önemli Kült Kenti
Arinna'nın Yeri", Sedat Alp'a Armağan.
Festschrift für Sedat Alp. *Hittite and Other*
Anatolian And Near Eastern Studies in Honour of
Sedat Alp, Ankara 1992,159-165.
- ERTEM, H.1965   ERTEM, H. *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler*
Devri Anadolu'sunun Faunası, Ankara.
- EVANS, A. 1930   EVANS, A. *The Palace of Minos At Knossos*
III, London.
- FRANKFORT, H.1954   FRANKFORT, H. *The Art and Architecture of The*
Ancient Orient (1st Edition), London.

- FRIEDRICH,J.1952 FRIEDRICH,J. *Hethitisches Wörterbuch, Kurzgefasst Kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter*, Heidelberg.
- GALPIN,F.W.1937 GALPIN,F.W.*The Music of the Sumerians and their Immediate Successors the Babylonian and Assyrians*, Cambridge.
- GARSTANG,J.1910 GARSTANG,J.*The Land of the Hittites*, London.
- GARSTANG,J.1929 GARSTANG,J.*The Hittite Empire*, London.
- GURNEY,O.R.1977 GURNEY,O.R.*Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford.
- GURNEY,O.R.1994 GURNEY,O.R."The Ladder-Men at Alaca Höyük", *Anatolian Studies* XLIV, 219-220.
- GÜTERBOCK,H.G. 1938 GÜTERBOCK,H.G."Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und hethitern bis 1200, zweiter teil", *Zeitschrift für Assyriologie* 44,45-149.
- GÜTERBOCK,H.G.1945 GÜTERBOCK,H.G.*Kumarbi Efsanesi, Türk Tarih Kurumu yayınları VII-11*, Ankara.
- GÜTERBOCK,H.G. 1946 GÜTERBOCK,H.G.*Ankara Bedesteninde Bulunan Eti Müzesi Büyük Salonun Kılavuzu*, İstanbul.
- GÜTERBOCK,H.G. 1947 GÜTERBOCK,H.G."Eski ve Yeni Eti Abideleri", *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, I, Türk Tarih Kurumu yayınları VII-5, Ankara,45- 58.
- GÜTERBOCK,H.G.1956 GÜTERBOCK,H.G."Notes on Some Hittite Monuments", *Anatolian Studies* VI:53-56.
- GÜTERBOCK-HOFFNER1980/ GÜTERBOCK,H.G.-HOFFNER,H.A.*The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol. 3/1, Chicago.
- GÜTERBOCK-HOFFNER1986/GÜTERBOCK,H.G.-HOFFNER,H.A.*The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* Vol. L-N, fascicle 4, Chicago.

- GÜTERBOCK-HOFFNER1994/GÜTERBOCK,H.G.-HOFFNER,H.A.*The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* Vol. P, Chicago.
- GÜTERBOCK-HOFFNER1995/GÜTERBOCK,H.G.-HOFFNER,H.A.*The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* Vol. P, fascicle 2, Chicago.
- GÜTERBOCK-KENDALL1995/GÜTERBOCK,H.G.-KENDALL,T.1995"A Hittite Silver Vessel in the form of a Fist", *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule* (eds. J.B. Carter-S.P. Morris), Austin, 45-60.
- HALL, H.R. 1928 HALL, H.R. *Babylonian and Assyrian Sculpture in the British Museum*, Paris.
- HARRISON, E.B. 1988 HARRISON, E.B."Greek Sculptured Coiffures and Ritual Haircuts", *Early Greek Cult Practice* (eds. R. Hägg vd.), Stockholm, 247-254.
- HOFFNER,H.A.1990 HOFFNER,H.A.*Hittite Myths*, Atlanta.
- KARAGEORGHIS,V.1990 KARAGEORGHIS,V. "Rites de Passage at Thera. Some Oriental Comprands", *Thera and the Aegean World III* (eds. D.A. Eardy vd.), London,67-71.
- KELLERMAN,G.1987 KELLERMAN,G."KUB XVII 8 IV: Un mythe de feu", *Hethitica VIII*,215-235.
- KLINGER,J.1996 KLINGER,J.*Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht*, Studien zu den Boğazköy Texten 37, Wiesbaden.
- KOEHL,R.B.1985 KOEHL,R.B."The chieftain cup: A Cretan rite of passage", *American Journal of Archaeology*,337.
- KOEHL,R.B.1986 KOEHL,R.B."The Chieftain Cup and a Minoan Rite of Passage", *The Journal of Hellenic Studies* CVI, 99-110.
- KOHLMEYER,K.1983 KOHLMEYER,K."Felsbilder der hethitischen Grossreich- zeit" *Acta Praehistorische et Archaeologica* 15,7-154.

- KOHLMEYER,K.1995 KOHLMEYER,K.*Anatolian Architectural Decorations, the Ancient Near East* , Vol IV (ed. J.M. Sasson), New York, 2639-2660.
- KOSAK, S.1982 KOSAK, S.*Hittite Inventory Texts (CTH-241-250)*, Text der Hethiter Heft10, Heidelberg.
- LANDSBERGER-GÜTERBOCK1937-39/LANDSBERGER,B.-GÜTERBOCK,H.G."*Das Ideogramm für simmiltu ("Letter, Treppe ")*", *Archiv für Orientforschung* 12, 55-57.
- LAROCHE,E.1965 LAROCHE,E."*Textes Mythologiques Hittites en Transcription*", *Revue Hittite et Asianique* XXIII/77,3-90.
- LAYARD, A.H.1849 LAYARD, A.H.*Ninive and its Remains* II, London.
- LENNEP, H.J. van1870 LENNEP, H.J. van*Travels in Little-Known Parts of AsiaMinor* II, London.
- LOON,M.N. van1985 LOON,M.N. van*Anatolia in the Second Millennium B.C.*,Leiden.
- LURKER,M.1994 LURKER,M.*An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt*, London.
- MACRIDY,Th.1908 MACRIDY,Th.*La Porte des Sphinx à Euyuk. Fouilles du Musée Imperial Ottoman*, *Mitteilungen der Vorasiatisch (Aegyptisch)en Gesellschaft* 13, Berlin.
- MADHLOOM,T.A.1970 MADHLOOM,T.A.*The Chronology of Neo-Assyrian Art*,London
- MARINATOS,N.1976 MARINATOS,N.*Excavations at Thera VIII*, Athens.
- MARINATOS,N.1984, MARINATOS,N.*Art and Religion in Thera. Reconstructing a Bronze Age Society*, Athens.
- MARINATOS,N.1987 MARINATOS,N."*Role and Sex Division in Ritual Scenes of Aegean Art*", *Journal of Prehistoric Religion* 1,23-34.

- MARINATOS,N.1990 MARINATOS,N."A Puberty Rite at Thera: Evidence From new Frescoes", *Journal of Prehistoric Religion* III- IV 49-51 .
- MARINATOS,S.1971/1973 MARINATOS,S.*Excavations at Thera* IV (1970 season), Athens .
- MARINATOS,S.1972/1973 MARINATOS,S.*Excavations at Thera* V (1971 season), Athens .
- MARINATOS,S.1974 MARINATOS,S.*Excavations at Thera* VI (1972 season),Athens .
- MARINATOS,S.1983 MARINATOS,S."The West House at Akrotiri as a Cult Center",*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 98, 1-19.
- MARTINO, S.de,1995 MARTINO, S.de"Music, Dance, and Processions in Hittite Anatolia", *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. IV(ed.J.M.Sasson), NewYork,2661-2669.
- MELLINK,M.J. 1970 MELLINK,M.J. "Observations on the Sculptures of Alaca Höyük", *Anadolu* XIV:15-27.
- MEYER,E. 1914 MEYER,E.*Reich und Kultur der Hethiter*, Berlin.
- MOORTGAT,A. 1940 MOORTGAT,A.*Vorderasiatische Rollsiegel, ein Beitrag zur Geschichte der Steinschneide Kunst*, Berlin.
- NEVE,P.1987 NEVE,P. "Boğazköy-Hattusa. Ergebnisse der Ausgrabungen in der Oberstadt", *Anatolica* XIV: 41-48 .
- OPPENHEIM,M.F. von 1955 OPPENHEIM,M.F. von*Tell Halaf III*, Berlin.
- OSTEN,H.H. von der 1934 OSTEN,H.H. von der*Ancient Oriental Seals in the Collection of Mr. Edward T. Newel*,_Oriental Institute Publications XXII, Chicago.
- ÖZGÜÇ,N.1965 ÖZGÜÇ,N.*Kültepe Mühiir Baskılarında Anadolu Grubu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları V- 22, Ankara.

- ÖZGÜÇ,N.1977   ÖZGÜÇ,N."Acemhöyük Saraylarında Bulunmuş olan Mühür Baskıları", *Belleten* XLI/162,357-381.
- ÖZGÜÇ,N.1991   ÖZGÜÇ,N."The Composite Creatures in Anatolian Art during the period of Assyrian Trading Colonies", *Bulletin of the Middle Eastern Culture Centre in Japan* V, 293- 317.
- ÖZGÜÇ,T.1988   ÖZGÜÇ,T.*İnandıktepe. Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, Türk Tarih Kurumu Yayınları* V-43, Ankara.
- ÖZGÜÇ,T.1993   ÖZGÜÇ,T."Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock Carvings", *Nimet Özgüç'e Armağan.Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Ankara,472-499.
- PERROT,G. vd. 1872   PERROT,G.*Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une Partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, vol. II, Paris.
- PERROT-CHIPIEZ 1887   PERROT,G.-CHIPIEZ, C.*Histoire de l'Art dans l'Antiquité*,vol. IV, Paris.
- PERROT-CHIPIEZ 1890   PERROT,G.-CHIPIEZ, C.*History of Art in Sardinia, Judaea, Syria and Asia Minor*,_vol. II, London.
- POPKO,M.1992   POPKO,M. "Zum Tempel der Göttin Mezulla in Arinna" Sedat Alp'a Armağan. *Festschrift für Sedat Alp. Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara,455-461.
- PORADA,E.1959   PORADA,E."The Hasanlu Bowl", *Expedition* 1/3,19-22.
- PORADA,E.1960   PORADA,E."Notes on the Sargonid Cylinder Seal, Ur 364", *Iraq*_22,116-123.
- PRITCHARD,J.B.1969   PRITCHARD,J.B.*The Ancient Near East in Pictures Relating to the Old Testament*, Princeton.

- PUHVEL, J.1984 PUHVEL, J.*Hittite Etymological Dictionary, vol. 1: Words beginning with A, vol. 2 Words beginning with E and I*, Berlin.
- PUHVEL, J.,1991 PUHVEL, J.*Hittite Etymological Dictionary, vol. 3: Words Beginning with H*, New York.
- READE,J.E .1964 READE,J.E."More Drawings of Ashurbanipal Sculptures, *Iraq* 26,1-13.
- RUSTER,Chr.-NEU,E.1989 RUSTER,Chr.-NEU,E.*Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten, Studien zu den Boğazköy Texten Beiheft 2, Wiesbaden*
- SCHAEFER,H.1974 SCHAEFER,H.*Principles of Egyptian Art*, Oxford.
- SCHAEFFER-FORRER 1983 SCHAEFFER-FORRER,C.F.A.*Corpus I des Cylinder-Sceaux de Ras Shamra-Ugarit et d'Enkomi Alasia*, Paris.
- SMITH,W.S.1965 SMITH,W.S.*Interconnections in the Ancient Near East. A study of Relationships Between the Arts of Egypt, and Western Asia*, New Haven and London.
- TISCHLER,J.1978 TISCHLER,J.*Hethitisches Etymologisches Glossar, Lieferung 2*, Innsbruck.
- TISCHLER,J.1980 TISCHLER,J.*Hethitisches Etymologisches Glossar, Lieferung 3*, Innsbruck.
- ÜNAL,A.1988 ÜNAL,A."Hittite Architect and a Rope-Climbing Ritual",*Belleten* LII/205, 1469-1503.
- ÜNAL,A.1993 ÜNAL,A."Boğazköy Metinlerinin Işığında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler", *1992 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, 11-31.
- ÜNAL,A.1994 ÜNAL,A."The Textual Illustration of the Jester Scene on the Sculptures of Alaca Höyük", *Anatolian Studies* XLIV, 207-218.

ÜNAL,A.1996

ÜNAL,A.*The Hittite Ritual of Hantitassu From the City of Hurma Against Troublesome Years, Türk Tarih Kurumu Yayınları 6-45, Ankara.*

YAKAR,J.1994

YAKAR,J.*Prehistoric Anatolia. The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period, Supplement no.1, Tel Aviv.*

YOSHIDA,D.1996

YOSHIDA,D.*Untersuchungen zu den Sonnengöttheiten bei den Hethitern. Schwurgötterliste, helfende Gottheit, Feste. Text der Hethiter 22, Heidelberg.*

RESİMLERİN LİSTESİ

- 1- Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi'nin birinci taş dizisine ait kabartma.
- 2- Thera Freskleri, Davies 1986, res.III a-f.
- 3-Geç Assur kralı Sinharip'e ait bir kabartma, Madhloom 1970, Lev. XLIX, 5.
- 4-Susa'da bulunmuş bir mühür baskısı, Amiet 1980: Lev.16, no.268.
- 5- Bir Akkad mühür baskısı, Porada 1960, Lev. XV,2.
- 6-Sakkara'da bulunmuş bir savaş sahnesi, Smith 1965:res.15
- 7-Deir el Bahari tapınağına ait (Mentuhotep II/2. sülale) bir savaş sahnesi, Smith 1965, res.185.
- 8- Çeşitli Hitit mühür baskılarından ayrıntılar:
  - a) Boehmer-Güterbock 1987, res.40d.
  - b) Boehmer-Güterbock 1987, res.39c.
  - c) Boehmer-Güterbock 1987, lev.XV,147d.
  - d)Boehmer-Güterbock 1987, Lev. XXXVIII, 301 b.
  - e)Boehmer-Güterbock 1987, res.24c, no .5.
  - f)Beran 1967, Lev.VI ,160.
- 9- Kabartmalı vazo parçaları (Boğazköy):
  - a)Boehmer 1983, Lev.IX,26.
  - b)Boehmer 1983, Lev.IX,28.
  - c)Boehmer 1983, Lev.IX,29:
- 10-18 İnandıktepe vazosundan çeşitli ayrıntılar,Özgüç, T., 1988, res .64.
- 19- Alaca Höyük'te bulunmuş kabartmalı vazo parçası, Özgüç, T., 1993, res .9

İ.Ö. İKİNCİ BİNDE ANADOLU'DA CAM (lev. 7-8)

*Emel Erten YAĞCI

Mezopotamya'da İ.Ö. üçüncü binde Bronz Çağı yaşanmaktayken, insanoğlunun ilk kez "cam" ürettiğini arkeolojik veriler ortaya koymuştur¹. Güney Mezopotamya'daki Eshnunna (Tell Asmar) kazılarında ele geçen silindir biçimli ve açık mavi renkteki cam çubuk,İ.Ö.23.yüzyıl dolaylarına tarihlenmektedir². Camdan yapılmış en erken nesnelere bir diğeri de Eridu (Abu Shahrein) kazılarında bulunan ve en geç İ.Ö. 21.yüzyıla tarihlenen işlenmemiş durumdaki cam kütlelerdir³.

Bu en erken tarihli cam buluntuların yanı sıra,İ.Ö.üçüncü bin tabakalarına ait olmak üzere,Amik ovasındaki Tell Cudeyde⁴, Nuzi (Yorgan Tepe)⁵ gibi merkezlerde cam boncuklara da rastlanmıştır.

Camın "madde" olarak üretilmesi sonrasında,uzun süre boncuk ve benzeri küçük nesnelere yapımda kullanıldığı anlaşılmaktadır.Camın vazo ve çeşitli formlardaki kapların yapımda bir materyal olarak kullanılması ise hayli vakit almıştır. Arkeolojik kazılarda ele geçen cam vazolar,İ.Ö.ikinci binin ortalarından itibaren yani,camın "madde" olarak keşfinden yaklaşık bin yıl sonraya tarihlenmektedirler.

Cam vazo üretiminde uygulanan en erken yöntem olan "iç kalıp tekniği"⁶ kullanılarak yapılan bilinen en eski tarihli cam vazo parçası Tell Açına (Alalah) kazılarında bulunmuştur. Alalah VI. Tabakada ele geçen bu buluntu için İ.Ö. 16.yüzyıl sonları terminus postquem olarak verilmektedir⁷.Bu en erken tarihli parçanın yanı sıra,yine Alalah'da İ.Ö. 15.yüzyıl ile 13.yüzyıl arasındaki

*Yrd.Doç. Dr. Emel Erten YAĞCI, Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

¹Cam, içerdiği maddeler (Silisyum dioksit=kum, kalsiyum karbonat=kireç taşı, sodyum karbonat=soda) bakımından tümüyle doğal bir madde olmakla birlikte, ancak insan eliyle üretilmekte ve doğadaki "kaya kristali" veya "doğal cam" olarak adlandırılan oluşumlardan farklılık göstermektedir. Bunlar tümüyle silisyum dioksitten oluşan quartz, ayrıca önemli oranda silisyum dioksit içeren sileks, kalsedon, onyx, agat, jasper gibi taşlardır.

²Frankfort 1934, s. 56-58; Barag 1970, s. 133; Barag 1985, s. 35

³Hall 1930, s. 213; Barag 1970, s. 133; Barag 1985, s. 35, 111, no. 175

⁴Braidwood 1960, s. 341, fig. 258; Moorey 1985, s. 195

⁵Starr 1939, s. 32, 515; Moorey 1985, s. 195; Barag 1962, s. 12-13

⁶Yapılmak istenen vazanın formunda hazırlanmış bir kalıbın metal bir çubuk üzerinde oluşturulması ve eriyik durumdaki camın potadan alınarak iplikler halinde bu kalıp üzerine dolandırılması; daha sonra da düz bir yüzey üzerinde yuvarlanarak düzleştirilmesi "iç kalıp tekniği" nin temelini meydana getirir. (Stern, 1998, s. 41-44)

⁷Wooley 1955, s. 300, 384; Barag 1985, s. 42, no. 7, fig. 1.7, pl. 1.7

döneme tarihlenen tabakalarda ele geçmiş birçok cam vazo parçası bulunmaktadır.⁸

Hurri-Mitanni topraklarındaki İ.Ö. ikinci bin yerleşim merkezlerinde (Ninive,Nuzi,Assur,Tell el Rimah,Tell Brak,Chagar Bazar)cam vazoların ele geçmesi⁹, bölgenin camcılık tarihinin bu en erken evresinde bir merkez niteliği taşıdığını göstermiştir.

İç kalıp tekniğinde üretilmiş cam vazoların yanısıra,mozaik tekniği¹⁰ adı verilen bir diğer yöntemle yapılan cam vazolar İ.Ö.ikinci bin camcılığında bir grup oluşturmaktadır.Hurri-Mitanni bölgesindeki Nuzi,Tell el Rimah ve Assur ile güney Mezopotamya'daki Dur Kurigalzu (Aqar Quf) ile İran'daki Marlik mozaik tekniğinde yapılmış cam vazo örneklerinin ele geçtiği merkezlerdir¹¹.

Mezopotamya'da İ.Ö.ikinci binde camın ve camcılığın varlığına yazılı belgeler olan tabletler de tanıklık etmektedirler. Ninive kazılarında Assurbanipal kütüphanesinde ele geçen ve cam yapımı ile ilgili Akkadca metinleri içeren tabletler bu yazılı belgeler içinde en önemli grubu oluşturmaktadırlar. Ayrıca,Sumerce sözcüklerin Akkadca karşılıklarının yer aldığı sözcük listelerinde cam ve cama benzeyen materyalleri tanımlayan sözcüklere de yer verilmiş olması,önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır¹².

Hurri-Mitanni bölgesinde ilk cam vazoların üretilmesinden hemen sonra,Mısır'da da camcılık canlanmıştır.Mısır'ın en erken cam vazo buluntularının III.Thutmosis dönemine (İ.Ö.1504-1450) ait oldukları ancak,ülkede cam vazo form- larının standard hale gelmesinin ancak IV.Thutmosis döneminde (İ.Ö.1425-1417) gerçekleştiği belirtilmekte, Mısır camcılığında başlangıçta yavaş işleyen bu gelişim süreci içinde Mezopotamya'dan gelen etkilerin rol oynamışa benze- diği belirtilmektedir¹³.Mısır'daki cam vazo yapım gele- neğinin Mezopotamya kaynaklı mı olduğu konusu tartışmalı görünmekle birlikte,iki ülke arasındaki ticari, teknolojik ve artistik etkileşimin varlığı kesindir¹⁴.

İ.Ö.ikinci binde cam yapım ve camdan nesnelerin üretiminin kesin olarak saphanmış olduğu Hurri-Mitanni bölgesi ve Mısır'dan başka,Kıbrıs'ta da cam vazoların yapılmış olabileceği öne sürülmüştür¹⁵. Öte yandan,Mykenae, Chios ve Girit'teki Palaikastro ve Knossos'ta bulunan steatit ve sabuntaşı kalıplardan,cam boncukların ve döküm küçük süs eşyalarının üretilmekte olduğu;Pylos'ta bulunan

⁸Barag 1962, s. 19-21; Barag 1985, s. 42-44, no. 8, 8A, 8B, 9, 10,10A, 11, 11A, fig. 1

⁹Barag 1970, s. 135-146; Barag 1985, s. 36

¹⁰Mozaik tekniği, polykrom cam vazo üretiminde döküm tekniğinin bir biçimi olarak değerlendirilir. İki parçalı bir kalıbın kullanıldığı yöntemde, önceden hazırlanmış çeşitli formlarda kesitleri olan cam çubuklar kesilerek iki parçalı kalıbın arasına yerleştirilmektedir.

¹¹von Saldern 1970, s. 213-215; Barag 1985, s. 36-37; ayrıca Tell el Rimah için bkz. Oates 1966, s. 122-139

¹²Oppenheim 1970, s. 18-22

¹³Barag 1985, s. 37

¹⁴Oppenheim 1973, s. 10-11

¹⁵Harden 1981, s. 31-32

Linear-B tabletlerinde Myken dilinde "cam" anlamına gelen *kyanos* sözcüğüne rastlandığı da belirtilmektedir¹⁶. Buna göre, varlığı kanıtlanmış bir Myken camcılığından da söz etmek olası görünmektedir.

Yukarıda özetlenen bu genel çerçeve içinde, Anadolu'nun İ.Ö. ikinci bin camcılığındaki yerini değerlendirirken, şu iki soruya yanıt aramak gerekecektir: I-Camcılık tarihinin bu erken evresinde Anadolu'da cam tanınmakta mıdır? II-Tanınmakta ise, camın ya da camdan yapılmış nesnelere Anadolu'da yerel üretimleri gerçekleşmiş midir?

Bu iki soruya yanıt ararken:

1. İ.Ö. ikinci binde bilinen cam üretim merkezleri ile Anadolu arasındaki siyasal ilişkilerin, tarihsel olayların eldeki arkeolojik ve filolojik veriler ışığında incelenmesi,
2. Anadolu'da saptanmış arkeolojik verilerin genel bir dökümünün ve değerlendirmesinin yapılması,
3. Şimdiye kadar saptanabilmiş yazılı belgeler üzerinde durulması gerekmektedir.

1.Tarihsel Olaylar:

Bilindiği gibi, İ.Ö. ikinci bin başlarında Önasya bir dizi göçe sahne olmuş, güney Mezopotamya'da Kassit'ler, Mısır'da Hyksos'lar, kuzey Mezopotamya ve Suriye'de Hurri'ler ve Anadolu'da Hitit'ler bu göçler sonucu tarih sahnesine çıkmışlardır¹⁷.

İ.Ö. 16.yüzyılın ikinci yarısında kurulan Mitanni devletinin temelini Hurri'ler oluşturmaktadırlar¹⁸. Hurri-Mitanni toprakları merkezde Habur vadisi olmak üzere, doğuda Kerkük, batıda ise Akdeniz'e kadar uzanmaktadır. Hurri-Mitanni toprakları içinde en erken cam vazoların üretilmiş olması, konumuz bakımından bu bölgenin önemini arttırmaktadır. Ayrıca, Hitit ve Hurri-Mitanni ilişkilerini incelemek de İ.Ö. ikinci binde Anadolu'da cam konusunu değerlendirmekte yardımcı olacaktır.

Hurri-Mitanni bölgesinde İ.Ö. ikinci binin ortalarından başlayarak canlı bir cam üretiminin varlığı sürmekteyken, bölgede Hitit siyasi ve askeri gücünün etkili olmaya baş- ladığı saptanmaktadır. Hitit Büyük Krallığının kurucusu II.Tuthaliya döneminden (İ.Ö. 1460-1440) başlayarak Hititlerin Kuzey Suriye ile ilgilendikleri ve aslında bu durumun Hititlerin Eski Krallık Döneminden beri sürdürdükleri geleneksel politikalarına uygun olduğu belirtilmektedir¹⁹. Bu da Hititlerin camcılığın kaynaklandığı bir ülke ile başlangıcından beri ilgilendiklerini göstermektedir.

Hurri-Mitanni devletinin bağımsız bir siyasal varlık olmaktan çıkması süreci Hitit Büyük Krallığının kurulması (İ.Ö.1460) ve güç kazanması ile birlikte

¹⁶Harden 1981, s. 39-40; Grose 1989, s. 57

¹⁷Frankfort 1954, s. 62

¹⁸Hurri-Mitanni devletinin kuruluşundaki önemli etkenin Eski Hitit Krallığı'nın gücünü yitirmesi olduğu belirtilmekte, kuruluş tarihi olarak da İ.Ö. 1460/50 verilmektedir: Darga 1992, s. 15

¹⁹Akurgal 1995, s. 37

başlamış,İ.Ö. 1380-1345 yılları arasında egemen olan Hitit Kralı I.Şuppililiuma,Hurri-Mitanni Krallığına son vermekle birlikte akıllı bir politika güderek, bu devleti tarih sahnesinden silmemiş,Assur'a karşı bir tampon,bir uydu devlet durumuna getirerek,kendi ülkesinin çıkarlarını korumuştur²⁰. Kargamış ve Halep (Halpa) nın yanısıra,en erken cam buluntularını veren bir merkez olan Tell Açana (Alalah) da Şuppililiuma döneminde Hitit topraklarına katılmıştır. Hititlerin eskiden beri ilgilendikleri ve sonunda da egemen oldukları bu topraklardaki üretim biçimlerinden,kültürden tümüyle habersiz oldukları düşünülemez. Hurri kültürünün Hititler üzerindeki büyük etkileri de doğrulanmaktadır²¹. Bu nedenle,Hititlerin cam ile karşılaşmalarında,Hurri-Mitanni Devleti ile kurdukları ilişkilerin önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.Kaldı ki, daha sonra değerlendireceğimiz arkeolojik ve filolojik veriler de bu durumu doğrulamaktadırlar.

İ.Ö. ikinci binde Anadolu'da cam konusunda fikir verebilecek bir diğer tarihsel bağlantı ise,dönemin Hitit-Mısır ilişkilerinde odaklanmaktadır.

Yazılı belgeler,Hitit Büyük Krallığı ile Mısır arasındaki ilişkilerin I.Şuppililiuma dönemi öncesine dayandığını göstermektedirler²². Ancak,I Şuppililiuma'nın egemen olması ile birlikte,Mısır-Hitit ilişkilerinin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır²³. Konumuz bakımından da bu dönem büyük önem taşımaktadır çünkü,I.Şuppililiuma'nın çağdaşı olan XVIII.Hanedan Mısır firavunlarından III.Amenhotep (İ.Ö. 1402-1366) ve IV.Amenhotep (veya daha yaygın olarak tanınan adı ile Akhenaten) (İ.Ö. 1366-1347) camcılığa özel önem vermiş olmaları ile tanınmaktadırlar.

III.Amenhotep,Thebes kentinin hemen dışında Malkata isimli kraliyet yerleşim merkezini kurmuştur.Malkata'da yapılan kazılarda,burada çeşitli cam atölyelerinin etkinlik göstermekte olduğu,hatta sarayın içinde bile bir cam atölyesinin yer aldığı belirlenmiştir ²⁴.

Mısır'daki bir diğer cam üretim merkezi ise, IV.Amenhotep'in başkenti taşıdığı Tell el Amarna'dır. Burada yapılan kazılarda da gelişkin bir cam endüstrisinin varlığı belirlenmiş, kentte yüzlerce cam eser ele geçmiştir²⁵. IV.Amenhotep'in tahta çıkması üzerine I.Şuppililiuma'nın değerli armağanlar gönderdiği bilinmekte, Tell el Amarna'da bulunmuş yazılı belgeler o dönemde Hititlerin Suriye'deki üstünlüklerini de yansıtmaktadır ²⁶.

²⁰Darga 1992, s. 17; Akurgal 1995, s. 45

²¹Dinçol 1982, s. 34; Akurgal 1995, s. 46; Ünal 1997, s. 23

²²Klengel 1992, s. 107

²³Boğazköy, Tell el Amarna ve Ugarit yazılı kaynaklarından Hitit-Suriye-Mısır ilişkileri konusunda bilgiler sağlanmaktadır. I Suppililiuma'nın Kuzey Suriye'deki Mitanni egemenliğine son vermesi ile Hitit ve Mısır güçleri doğrudan karşı karşıya gelmiş görünmekte ve bu olay da iki ülke arasındaki sürekli savaşın başlangıcı olarak değerlendirilmektedir: Klengel 1992, s. 107

²⁴Grose 1989, s. 51

²⁵Petrie 1894, s. 1, 15-16, 25-27

²⁶Akurgal 1995, s. 46-47

Yine I. Şuppililiuma'nın çağdaşı olan Tutankhamen'in egemenliği sırasında da Mısır'da cam sanatının başyapıtlarının verildiği görülmektedir. Cam, Mısır'da sadece vazo yapımında değil, mimaride, heykeltraşlıkta, mücevher ve mobilya parçalarının yapımında yaygın olarak kullanılmaktadır. Tutankhamen'in ünlü altın tahtında turquoise-mavi renkte cam kakma parçalarının uygulanmış olması, camın Mısır sanatında en üst düzeydeki kullanımını yansıtmaktadır ²⁷.

Mısır'da cam sanatının altın çağı yaşanmaktayken, Hitit-Mısır ilişkilerinde de yoğunluk gözlenmektedir. I. Şuppililiuma dönemi Mısır-Hitit ilişkilerinde en yaygın olarak bilinen olay, firavun Tutankhamen'in ölümünden sonra dul kalan eşinin Şuppililiuma'nın oğullarından biri ile evlenme isteğini Hitit kralına bildirmesidir. Ancak, Hitit prensinin daha Mısır'a ulaşmadan öldürülmesi, iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Dışarıya karşı kapalılığı ile tanınan Mısır sarayından "mağrur Mısır hanedanının dul kraliçesinden" böyle bir teklifin gelmesi, Hitit Krallığının o dönemdeki gücünü ve etkinliğini belgelemektedir ²⁸.

İ.Ö. ikinci binin bu iki büyük gücü arasında kaçınılmaz hale gelen savaş, İ.Ö. 1285 yılı dolaylarında, Orontes (Asi) ırmağı kıyısında patlak vermiştir. Kadeş Meydan Savaşı sonrasında barış anlaşması ancak İ.Ö. 1269 tarihinde yapılabilmektedir ²⁹. Kadeş Savaşının sonucu tartışmalı olmakla birlikte, Suriye'deki Hitit kontrolünün devamının sağlandığı belirtilmektedir ³⁰.

Kadeş meydan savaşı Hitit ve Mısır güçlerini, dönemin en canlı cam merkezlerinin yer aldığı bir bölgede buluşturmuş olması bakımından ilginçtir. Bu iki gücün egemenlik kurmak için savaştıkları bir ülkenin aynı zamanda kültürü ile de ilgilenmeleri olası görünmektedir.

İ.Ö. ikinci binde Hitit-Mısır ilişkileri bu denli yoğunluk göstermekteyken, Hitit başkenti Boğazköy'de ya da diğer Anadolu merkezlerinde Mısır cam eserlerine henüz rastlanmamıştır. Bu durum, camcılıkta Mısır ve Anadolu için etki kaynağının Hurri-Mitanni bölgesi olması ile açıklanabilir. Bir başka deyişle, Hurri-Mitanni bölgesinden sağlanan hammadde, teorik bilgi veya doğrudan ithal edilen cam eserler Mısır ya da Anadolu'ya ulaşmıştır. Yine de herhangi bir Hitit merkezinde gelecekte yapılacak bir kazıda bir Mısır cam eserinin bulunması şaşırtıcı olmayacaktır.

2. Arkeolojik Veriler:

Anadolu'da ele geçen en erken tarihli cam buluntular, boncuklardır. Daha önce de sözünü ettiğimiz, bilinen en erken (İ.Ö. üçüncü bin) cam boncuklar da Anadolu'ya komşu bir merkez olan Tell Cudeyde'de saptanmışlardır (Ç. 1).

²⁷Grose 1989, s. 53

²⁸Akurgal 1995, s. 46

²⁹Akurgal 1995, s. 52-53

³⁰Macqueen 1975, s. 48

Troia'da bazı erken cam boncukların Schliemann kazıları sırasında ele geçmiş olduğu söylenmekte ise de, bunların kontekst ve stratigrafileri ile ilgili bilgilerde hata olabileceği belirtilmektedir³¹.

Bunun dışında, Boğazköy kazılarında bulunan boncuklardan en erkeni Büyükkale IV-D evresine yani, Assur Ticaret Kolonileri Çağının sonlarına, İ.Ö.1700 öncesine tarihlenmektedir³². Ayrıca, Büyükkale IV evresine tarihlenen, dikdörtgen biçimli boncuk parçası da önemli bir buluntu özelliği taşımaktadır (Res.1). Bu tür dikdörtgen biçimli ve uzunlamasına yivli cam boncuklara İ.Ö.16.yüzyıldan başlayarak, başta Nuzi olmak üzere, Batı Asya'dan İran ve Irak'a, Anadolu'dan Suriye- Filistin kıyısı ve Yunanistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafya içinde rastlanmaktadır³³. Şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda yer alan bu boncuk, İ.Ö. ikinci bin camcılığında geçerli olan cam formlarının Anadolu'da da tanındığını göstermektedir.

Cam boncukların ele geçtiği bir diğer Anadolu merkezi de Alishar'dır. Alishar'da Boğazköy kazılarında bulunan en erken tarihli boncukların benzerlerine rastlanmıştır³⁴. Alishar Hitit tabakalarında birbiri içine girmiş dairelerden oluşan süslemeye sahip "göz boncukları"nın yaygın oldukları belirtilmektedir³⁵. Bu süsleme biçiminin kalkolitik dönemin pişmiş toprak eserlerinde de olması nedeniyle, bu boncukların bezenmesinde kalkolitik geleneğin sürdürülmüş olabileceğinden de söz edilmektedir³⁶.

Afyon-Yanarlar Hitit Mezarlığı buluntuları arasında da küp mezarlarda ele geçirilen cam boncuklar bulunmaktadır³⁷.

Yine Afyon'da yapılan Kusura kazılarında ve Gordion'da da İ.Ö. ikinci bine ait cam boncukların bulunduğu belirtilmektedir³⁸.

Anadolu'da İ.Ö. ikinci binin cam boncuk buluntularının en alt sınırındaki örnekler, Van, Merkez, Erçek, Karagündüz nekropolü kazılarından gelmektedir. Erken Bronz Çağından itibaren yerleşime sahne olmuş bir höyüğün eteğindeki nekropol ana hatlarıyla İ.Ö. 1000-800 yıllarına tarihlenmiş³⁹ olmakla birlikte, İ.Ö. ikinci bin sonlarında Van Gölü havzasında klasik Urartu

³¹Moorey 1985, s. 199; Moorey 1994, s. 193

³²Boehmer 1972, s. 175, no. 1809, taf. LXIII

³³Boehmer 1972, s. 176-177, no. 1820, taf. LXIII; Stern/Schlick-Nolte 1994, s. 122 (Antakya Müzesinde 7186, 7138, 7151 h numaralı Alalah kazısı buluntusu örnekler ele geçtikleri V. tabaka uyarınca İ.Ö. 1595-1482'ye tarihlenmişlerdir)

³⁴von der Osten 1937, s. 284; Moorey 1994, s. 193

³⁵Schmidt 1932, s. 275

³⁶von der Osten 1937, s. 284

³⁷Emre 1978, s. 37-39, Şek. 149, 156, Lev. XLIII, 2, Şek. 162-164 (Prof. Dr. Kutlu Emre tarafından Yanarlar buluntuları üzerinde yapılan değerlendirme sonucunda, mezarlığın İ.Ö. ikinci binin ilk yarısına, Assur Ticaret Kolonileri döneminin geç evresi ile Eski Hitit Krallık dönemine tarihlenmiştir: Emre 1978, s. 50)

³⁸Lamb 1936, s. 54; Lamb 1937, s. 273; Mellink 1956, s. 37-39, pl. 210-p; Emre 1978, s. 48-49

³⁹Sevin-Kavaklı 1995, s. 331-341

kültürünü hazırlayan bir uygarlığa işaret eden⁴⁰ Karagündüz nekropol buluntuları arasında çok sayıda cam boncuğun da bulunması konumuz bakımından ilginç sayılmalıdır. Bunun nedeni,İ.Ö. ikinci bin sonlarına gelindiğinde yerel Anadolu kültürünün ürünleri içinde camın da yer almasıdır.

Camcılıkta vazoyapımından önce kendini gösteren boncuklara böylece değindikten sonra,Anadolu'da saptanan en erken tarihli cam vazoya ait parçaların Hitit başkenti Boğazköy'de bulunmuş olduğunu belirtebiliriz.Büyükale III evresine tarihlenen,sarı ve kırmızı opak camdan yapılmış bir vazoya ait dört parça,şimdi Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır (Kazı env.no.Bo 65 10,Müze env.no.137.140.64)(Res.2).1956 yılı Boğazköy kazılarında ele geçen bu parçaların incelenmesi sonucu,benzerleri Nuzi,Assur,Tell el Rimah ve Alalah'da bulunan en erken iç kalıp tekniğinde yapılmış cam vazolardan birine ait oldukları anlaşılmıştır⁴¹. Hitit başkentinde tarih boyunca üretilen en erken cam vazolardan birine ait parçaların bulunması,Anadolu'nun ve Hititlerin başlangıcından beri bu malzeme ile tanışmış olduklarını kanıtlamaktadır.

Boğazköy'de ele geçen bir diğer önemli cam buluntu ise, Yukarı Şehir 1-B tabakasından gelmiştir.Bu,çıplak kadın formundaki cam plakaya ait parçadır. Pendant olarak kullanıldığı anlaşılan bu eserin de dahil olduğu cam pendantlar İ.Ö. ikinci bin cam sanatında iyi tanınan ve oldukça geniş bir coğrafi yayılım gösteren bir grubu oluşturmaktadırlar. Açık kalıba döküm tekniğinde üretilmiş ve hepsi mavi renkte camdan yapılmış bu pendantlarda,kare biçiminde bir kaide üzerinde duran,elleri ile göğüslerini tutan çıplak kadın figürleri,olasılıkla Tanrıça Astarte betimlenmiştir.Boğazköy örneği,İ.Ö.14.yüzyıla tarihlenmekte,Hitit başkentine Suriye-Filistin kıyısından ithal edilmiş olduğu belirtilmektedir⁴². Antik dünyada geniş bir yayılım gösteren bu pendantlar,Boğazköy'ün yanı sıra,İ.Ö.16.yüzyıl sonları ve 15.yüzyıl başlarından itibaren Nuzi,Tell el Rimah,Suriye-Filistin kıyısı, Alalah,Hama,Megiddo,Beth Shean,Lachish, Kıbrıs'ta Kouklia ve Milia ile Mısır'da ele geçmişlerdir⁴³. Birçok müze koleksiyonunda da örnekleri yer alan bu grubun bir üyesi de Yunanistan'da Mykenae'de saptanmıştır⁴⁴. Bu geniş yayımlı eserlerden birinin de Boğazköy'de bulunmuş olması, Anadolu'nun o dönem için "lüks" sayılan cam eserleri talep etmekte diğer ülkelerden geri kalmadığını göstermektedir.

Sadece yukarıda sözü edilen cam plakaların oluşturduğu grubun değil,pek çok diğer eser grubu ve malzeme gibi camın da gerek işlenmiş,gerekse de hammadde olarak belli bir ticari dolaşımının bulunduğu artık tahminden öte,kanıtlanmış bir gerçektir.Antalya,Kaş,Uluburun açıklarında seyretmekteyken İ.Ö.1300 dolaylarında batan gemide yapılan sualtı kazıları,

⁴⁰Sevin-kavaklı 1996, s. 48

⁴¹Boehmer 1972, s. 174-175, no. 1802, taf. LXIII

⁴²Boehmer 1972, s. 180, no. 1861, taf. LXV. Söz konusu eser ele geçtiği yıl Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesine teslim edilmiştir; ancak müzede çalışmakta olduğum 1997 yılında depoda yapılan araştırmalarda pendant bulunamamıştır.

⁴³Barag 1970, s. 188, 199; Moorey 1994, s. 193-194

⁴⁴Goldstein 1979, s. 47

Akdeniz'deki ticari rotalar üzerinde Anadolu kıyılarının da bir yerinin olduğunu kanıtlamıştır. Uluburun batığında koyu mavi renkte, 5-7 cm. çapında ve 15cm. derinliğinde cam külçeler ele geçmiştir. Bunlar üzerinde yapılan kimyasal analizler sonucunda, Mısır'da iç kalıp tekniğinde XVIII. Hanedan döneminde üretilen cam vazolarda ve Myken cam pendantlarında kullanılan cam ile ortak özellikler taşıdıkları belirlenmiştir⁴⁵. Öte yandan, Tell el Amarna tabletlerinde Suriye kıyısından cam külçelerin deniz yolu ile taşındıklarından söz edildiği de belirtilmektedir⁴⁶. Batığın konumuz bakımından önemi, Anadolu kıyıları içinde cam hammaddesi ve işlenmiş durumdaki camın (boncuklar) da yer aldığı bir deniz aşırı ticareti içinde yeri olduğunu göstermesidir.

Anadolu kıyılarından yapılan ve içinde cam malzemenin yer aldığı taşımacılık konusunda bilgi veren bir diğer kaynak da Gelidonya Batığıdır. Asıl yükünü bronz ve bakırın oluşturduğu bu Fenike ticaret gemisinin İ.Ö.1200 dolaylarında güney-batı Anadolu kıyısındaki Gelidonya burnu açıklarında battığı belirlenmiştir⁴⁷. Gelidonya batığı kazılarında "P Alanı" olarak adlandırılan kesimde yüzlerce cam boncuk bulunmuş, ovoid, küresel veya disk biçimli olarak üç ayrı grupta incelenen bu boncukların benzerlerinin Lachish ve Kıbrıs'ta bulunduğu belirtilmiştir⁴⁸.

Anadolu, İ.Ö. ikinci binde Myken cam buluntuları da vermiştir. 1963 yılında Prof. Dr. Yusuf Boysal başkanlığında yapılan Bodrum, Ortakent, Müşgebi kazılarında dromoslu bir mezar içinde otuz üç adet cam Myken boncuğu ele geçmiştir ve bu boncuklar İ.Ö.14.-13. yüzyıla tarihlenmişlerdir⁴⁹. Mavi camdan boncuk, pendant ve amuletler Yunan dünyasında sıkça rastlanması, bunların eskiden beri "nazar boncuğu" olarak kullanılmaları ile açıklanmakta, bu geleneğin Türkiye'nin yanı sıra, Yunanistan'da da hala yaşadığından söz edilmektedir. Myken'ler tarafından "kyanos" (κυανός) olarak adlandırılan ve lapis lazuli taklidi sayılan malzemenin bu boncuklar olması gerekmektedir⁵⁰. Myken boncukları, mavi camdan, küçük ve yassı tabletler halinde ve delikli dirler⁵¹. Müşgebi kazısında bulunan boncuk dizisinin yakın benzerleri A.B.D.'deki Corning Cam Müzesi⁵² ile British Museum koleksiyonlarında yer almaktadır. British Museum örneklerinden üç boncuk, Rodos Ialysos kazılarında ele geçmiştir; diğer bir örneğin ise, tam buluntu yeri bilinmemekle birlikte, yine Rodos kaynaklı olduğu bilinmektedir⁵³. Saç buklelerini andırır bir biçime sahip olan yukarıda sözü edilen boncukların diadem parçaları olarak, mezarlarda baş üzerine

⁴⁵Bass 1986, s. 294

⁴⁶Bass 1986, s. 24

⁴⁷Bass 1967, s. 164

⁴⁸Bass 1967, s. 133

⁴⁹Boysal 1964, s. 81-85; Özet 1992, s. 114-133, fig. 1

⁵⁰Stern/Schlick-Nolte 1994, s. 152

⁵¹Haevernick 1963, s. 190-193

⁵²Goldstein 1979, s. 94, no. 177

⁵³Harden 1972, s. 46, no. 52-53, pl. IV, fig. 3

yerleştirilmekte olduğu öne sürülmüştür. Olympia yakınında üç ayrı oda mezarda ele geçen Myken boncuklarının kafatasına yakın konumda bulunmuş olmaları, bu görüşü desteklemektedir⁵⁴. Buna göre, Müsgebi örneklerinin de bir diademe ait parçalar olmaları mümkün görünmektedir. Müsgebi'nin, British Museum örneklerinin buluntu yeri olan Rodos'a coğrafi yakınlığı, bölgede bu türdeki (saç buklesi formlu) Myken boncuklarının yaygın olabileceğini düşündürmektedir.

Arkeolojik ve filolojik bulgularla varlığı kesin olarak saptanmış Myken camcılığının Anadolu'da da tanındığını ve belki de aynı türden bir üretimin batı Anadolu için de geçerli olduğunu Müsgebi buluntusu cam boncuklar ortaya koymuşlardır.

Son yıllarda Kastamonu ili, Devrekani ilçesi, Kınık örenyerinde Hitit madeni eserleri ile birlikte ele geçtiği belirtilen cam rhyton ile bir cam vazoya ait dip parçası henüz yayınlanmamıştır⁵⁵. Buna karşılık, aynı kontekst içinde bulunan madeni eserler yayınlanmış bulunmaktadır⁵⁶. Birlikte bulunduğu Hitit hiyeroglif yazıtlı madeni kasesi ile İmparatorluk dönemi sonlarına (İ.Ö. 13. yüzyıl) tarihlenebileceği bilgisini Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'ndan aldığımız bu buluntular, Anadolu'nun erken dönem cam çalışmalarına katkı sağlayacağına benzemektedirler.

3. Yazılı Kaynaklar:

Mezopotamya'daki camcılık konusunda bilinenler sadece arkeolojik verilere dayanmamaktadır. Çeşitli renklerdeki camın elde edilmesi için gerekli tarifeler niteliğindeki standard metinleri içeren Akkadca tabletler, bu konudaki değerli bilgi kaynaklarıdır. Bunlar arasında en büyük grup, Ninive'deki Assurbanipal kütüphanesi kazılarında ele geçen tabletlerden oluşmaktadır. Bunların dışında, şimdi British Museum'da bulunan (BM 120960) Orta Babil metni ile Babil'de bir evde yapılan kazıda ele geçen bir diğer metin önemli belgelerdir⁵⁷. Mezopotamya merkezlerinde cam yapımı ile ilgili bu tabletlere rastlanmaktayken, Boğazköy tabletlerinin de bu konuda sessiz kalmadıkları görülmektedir.

Camcılıkla ilgili bilinen ilk Boğazköy kaynaklı tablet (BM 108561) 1970 yılında A.L. Oppenheim tarafından ayrıntılı olarak incelenerek, yayınlanmış ve bu metinde kırmızı renkli cam yapımı için gerekli olan malzemenin sıralanmakta olduğu öne sürülmüştür⁵⁸. Boğazköy Hitit metinleri için atipik sayılan dil özellikleri taşıdığı söylenen ve Akkadca cam metinlerinde de görülen anzahhu ve urudu (bakır bileşkesi) sözcüklerinin de geçtiği bu tabletin yayınlanmasından kısa bir süre sonra yine Boğazköy kaynaklı ve bu kez kesin olarak Hititçe yazılmış

⁵⁴Harden 1972, s. 39

⁵⁵Kınık'da Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu başkanlığında yapılan kazılarda bulunan cam rhyton 1995 yılı kazı araştırma ve arkeometri sempozyumunda bilim dünyasına duyurulmuştur. Söz konusu eserle ilgili olarak bu çalışmada kullanılan bilgileri bana veren Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

⁵⁶Çınaroğlu 1990-1991, s. 53-59; Emre-Çınaroğlu 1993, s. 675-713

⁵⁷Oppenheim 1970, s. 22-67

⁵⁸Oppenheim, 1970, s. 67-68

diğer iki tabletin (KBo VIII 65 ve KBo XVIII 201) varlığı ortaya çıkmıştır. Bunlarda da Ninive tabletlerinde olduğu gibi cam yapımı için gereken malzemenin sıralandığı görülmektedir⁵⁹.

Bilinen Hitit cam metinlerinin genel bir değerlendirmesini yapan K.K.Riemschneider ise, Frankfurt'ta özel bir koleksiyon- da bulunan ve A.L.Oppenheim tarafından yayınlanan BM 108561 metnine benzeyen yeni bir tableti de tanıtmıştır⁶⁰.

Boğazköy cam metinlerinin ortak özellikleri ise, çağdaşları olan Orta Babil cam metinleriyle, Ninive'deki Assurbanipal kütüphanesinde ele geçen tabletlerde görülen Akkadca metinlerle olan benzerlikleridir. Bunlar, Mezopotamya metinlerinin geleneğini sürdüren, onların çevirileri niteliğindeki belgelerdir. Bu metinlerin Akkadca'dan uyarlanmış olmalarının, Hititlerin filolojik meraklarından değil, kendi kendilerine cam yapabilmek isteklerinden kaynaklandığı öne sürülmüştür⁶¹.

Mezopotamya'da camcılık konusunda bir diğer önemli bilgi kaynağı ise, Sumere sözcüklerin Akkadca karşılıklarının yer aldığı "sözcük listeleri" dir. İçerdikleri sözcüklerin anlamlarına göre çeşitli kategorilere ayrılmış bu listelerde cama ve camı maddelere yer verilmiş olması, cam çalışmaları için büyük şans sayılmalıdır. Nippur'da sapanmış bir sözcük listesinde de görüldüğü gibi, *anzahhu* sözcüğü "cam" anlamında Akkadca metinlerde yer almaktadır. İşlenmemiş durumdaki cam için ise, "mekku" veya Hurrice "ehlipakku" nun kullanıldığı görülmektedir. *Anzahhu* sözcüğünün; Ur, III. Hanedan Dönemine ait bir evin eşyalarının envanter listesinde yer alan *an-zah* (kase) sözcüğü ile İ.Ö. üçüncü bine (21.yüzyıl) dayanan bir kullanıma ve geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır⁶².

Hititçe metinlerde geçen yabancı bir sözcük olan zapzagaia (veya zapzaki, zapziki) "cam" ya da "cam vazo" anlamına gelebilmektedir⁶³ ancak, bu sözcük daha çok büyü amacı ile kullanılan taşların ve malzemelerin yer aldığı Hitit metinlerinde görülmekte⁶⁴; buna karşılık, Mezopotamya geleneğini sürdüren, yukarıda söz ettiğimiz standard cam metinlerinde bulunmamaktadır.

Hitit başkentinde cam yapımı ile ilgili teorik bilgileri içeren tabletlerin saptanmış olması, İ.Ö. ikinci binde Anadolu'da cam yapıcılığına duyulan ilgiyi açıkça gözler önüne sermektedir.

Sonuç:

I. İ.Ö. ikinci binde Anadolu'da cam konusunu incelemeye başladığımızda sorduğumuz başlıca iki sorudan ilkinde yani, bu dönemde Anadolu'da camın tanınıp tanınmadığı sorusuna, elimizdeki tarihsel, arkeolojik

⁵⁹Oppenheim 1973, s. 11

⁶⁰Riemschneider 1974, s. 263-278

⁶¹Riemschneider 1974, s. 264

⁶²Oppenheim 1970, s. 18 vd.

⁶³Friedrich 1952, s. 260

⁶⁴Riemschneider 1974, s. 265

ve yazılı kaynaklara dayanan veriler ışığında kesinlikle olumlu yanıt verebiliriz.Bütün antik dünyada,İ.Ö.ikinci binde cam,günümüzdekinden farklı olarak, ender bulunan bir malzemedir. Pek çok merkezde az sayıda cam buluntu ele geçebilmekte,bunlar nadide eserler biçiminde karşımıza çıkmakta, değerli ve yarı değerli taşlara,özellikle de lapis lazuli'ye bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Anadolu'da cam buluntulara rastlanmakla birlikte, bunların I.Ö. ikinci bin merkezlerinde çok sayıda ele geçmemiş olmaları, camın tanınmadığı anlamına gelmemekte buna karşılık, değerli ve ender bir malzeme olduğunu göstermektedir.

II. İ.Ö.ikinci binde camın ve camdan yapılmış nesnelerin Anadolu'da üretiminin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği yönündeki ikinci sorumuz ilki kadar kesin yanıtlanamamakla birlikte, eldeki bazı veriler Anadolu'da bazı cam üretim biçimlerinin varlığını düşündürebilmektedirler:

1933 yılı Boğazköy kazılarında cam boncuk yapımında kullanıldığı düşünülen bir taş kalıp ele geçmiştir⁶⁵. Söz konusu buluntu halen Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonundadır (kazı env. no.2819-c; müze env. no.3146).Böylesine bir buluntunun şaşırtıcı olduğu ve taş kalıbın yolculuk etmekte olan bir cam ustası ya da kuyumcu tarafından Boğazköy'de bırakılmış olabileceği öne sürülmüştür⁶⁶. Ancak,böyle bir olasılığı güçlü görmemekte ve İ.Ö.ikinci binde Anadolu'da cam üretimi için yeterli koşulların bulunduğuna inanmaktayım.Bunun nedenleri,Boğazköy tabletlerinde cam yapımı için gereken teorik bilgilerin yer alması ve Anadolu'nun doğal kaynak- larının cam yapımı için yeterli olmasıdır.Kaldı ki,Hitit devletinin sahip olduğu siyasi ve ekonomik güç göz önüne alındığında,Mısır'da izlendiği gibi,ülkeye camın hammadde olarak getirilmiş olabileceği de akla gelmektedir.

Boğazköy'de bulunan cam vazo parçaları ve kadın biçimindeki pendantın ithal edilmiş olmaları Hititlerin cam eserlere duydukları ilgiyi yansıtmalarının yanısıra;üretim sırasında yararlanabilecekleri dönemin modasına uygun modellerden de yoksun olmadıklarını göstermektedir. Ancak,elimizde İ.Ö.ikinci binde Anadolu'da camdan vazoların üretildiğini gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık,cam boncukların üretilmekte olduğuna artık kesin gözü ile bakılması gerektiğine inanmaktayım.Boğazköy'de bulunan taş kalıbın yanısıra,Anadolu merkezlerinden İ.Ö.ikinci bin tabakalarında birçok cam boncuğun ele geçmiş olması da bu görüşü doğrulamaktadır Afyon,Yanarlar Hitit Mezarlığı küp mezarlarından birindeki cam boncuklar arasında "yapımı sırasında şekli bozulmuş" bir örneğin varlığından söz edilmesi⁶⁷ ise bir diğer kanıttır. Prof.Dr.Kutlu Emre de Boğazköy,Alişar ve Kusura kazılarında ele geçen cam boncuklara ve K.K.Riemschneider'in yazılı belgelerle ilgili makalesine⁶⁸

⁶⁵Boehmer 1972, s. 217, no. 2229, taf. LXXXVII

⁶⁶Barag 1985, s. 39, dipnot 90

⁶⁷Emre 1978, s. 38,

⁶⁸Riemschneider 1974, s. 263-278

dayanarak, Anadolu'da Hitit döneminde cam yapımının bilindiğinin çivi yazılı belgelerle de saptanmış olduğunu belirtmektedir⁶⁹.

İ.Ö. ikinci binde Anadolu'da cam teknolojisinin boncuk yapımından öteye;hangi düzeye ulaşabildiğini,Hurri-Mitanni bölgesi, Mısır ya da Myken cam eserleri türünde özgün yapıtları olup olmadığını henüz bilemiyoruz.Belki de gelecekte yapılacak arkeolojik kazılarının sağlayacağı veriler, bu konuyu da aydınlatacaktır.

---

⁶⁹Emre 1978, s. 49, dipnot 126

BİBLİOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Akurgal 1995 E.Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul
- Barag 1962 D.Barag, "Mesopotamian Glass Vessels of the Second Millenium B.C., Notes on the Origin of the Core Technique" *JGS IV* (1962), s.8-27
- Barag 1970 D.Barag, "Mesopotamian Core-Formed Glass Vessels 1500- 500 BC)", *GGAM, Corning*, s.131-199
- Barag 1985 D.Barag, *Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum*, Vol.I, London
- Bass 1967 G.F.Bass, "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck", *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol.57, Part 8 (1967)
- Bass 1986 G.F.Bass, "Underwater Excavation of the Uluburun Shipwreck", *Kazı Sonuçları Toplantısı VII.2*(1986), 291-302
- Bittel 1970 K.Bittel, *Hattusha-The Capital of Hittites*, New York
- Boehmer 1972 R.M.Boehmer, *Die Kleinfunde von Boğazköy aus den Grabungen 1931-1939 und 1952-1969*, Berlin
- Boysal 1964 Y.Boysal, "Milli Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XIII*(1964), s. 81- 85
- Braidwood 1960 R.J.Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch: I The Earlier Assemblages Phases* AJ, Chicago
- Çınaroğlu 1990-91 A.Çınaroğlu, "Kastamonu Kökenli Bir Grup Hitit Gümüş (?) Eseri", *Müze-Museum 4* (1990-1991) s. 53-59
- Darga 1992 M.Darga, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları:56, İstanbul
- Dinçol 1982 A.M.Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları-Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi I*, s.18-120

- Emre 1978 K.Emre,*Yanarlar-Afyon Yöresinde bir Hitit Mezarlığı*,Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara
- Emre-Çınaroğlu 1993 K.Emre-A.Çınaroğlu,"A Group of Hittite Vessels from Kınık",*Nimet Özgüç'e Armağan-Aspects of Art and Iconography:Anatolia and its Neighbours*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Frankfort 1934 H.Frankfort,*Iraq-Excavations of the Oriental Institute 1932-1933*,The University of Chicago Press,Illinois
- Frankfort 1954 H.Frankfort,*The Art and Architecture of Ancient Orient*,London
- Friedrich 1952 J.Friedrich,*Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg
- GGAM A.L. Oppenheim, R.H.Brill, D.Barag, A.von Saldern,*Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia*,Corning
- Goldstein 1979 S.M.Goldstein,*Pre-Roman and Early Roman Glass in the Corning Museum of Glass*,Corning
- Grose 1989 D.F.Grose,*The Toledo Museum of Art-Early Ancient Glass*,New York
- Haevernick 1963 T.E.Haevernick, "Mycaenean Glass", *Archaeology* 16 (1963), s. 190-193
- Hall 1930 H.R.Hall,*A Season's Work at Ur*, London
- Harden 1981 D.B.Harden,*Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum*, Vol.I,London
- JGS *Journal of Glass Studies*
- Klengel 1992 H.Klengel,*Syria 3000 to 300 BC- A Handbook of Political History*, Berlin
- Lamb 1936 W.Lamb,"Excavations at Kusura near Afyon Karahisar- II",*Archaeologia* LXXXVI (1936)

- Lamb 1937 W.Lamb,Excavations at Kusura near Afyon Karahisar",*Archaeologia* LXXXVII (1937) s. 217-273
- Macqueen 1975 J.G.Macqueen,*The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor*,London
- Mellink 1956 M.Mellink,*A Hittite Cemetery at Gordion*, Philadelphia
- Moorey 1985 P.R.S.Moorey,*Materials and Manufacture in Ancient Mesopotamia: Metal and Metalwork, Glazed Materials and Glass*, BAR International Series 237,Oxford
- Moorey 1994 P.R.S. Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials & Industries. The Archaeological Evidence*, Clarendon Press-Oxford
- Oates 1966 D.Oates, "The Excavations at Tell al Rimah",*Iraq* XVIII (1966), s. 122-139
- Oppenheim 1970 A.L.Oppenheim,"The Cuneiform Texts", GGAM, Corning, s. 2-102
- Oppenheim 1973 A.L.Oppenheim,"A Note on Research in Mesopotamian Glass",*JGS* XV (1973) s. 9-11
- von der Osten 1937 H.H.von der Osten,*The Alishar Höyük Seasons of 1930- 1932,Part II*,Chicago
- Özet 1992 A.Özet, "Bodrum Müzesinde Cam", *Sualtı Arkeoloji Müzesi-Bodrum*, Ankara s. 115-132
- Petrie 1894 W.M.F.Petrie,*Tell el Amarna*, London
- Riemschneider 1974 K.K.Riemschneider, "Die Glasherstellung in Anatolien nach hethitischen Quellen", *Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterboch on Occasion of his 65th Birthday*,İstanbul, s. 263-278
- von Saldern 1977 D.B.Harden,*Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum*, London
- Schmidt 1932 E.F.Schmidt,*The Alishar Hüyük-Seasons of 1928 and 1929,Part I*, Chicago-Illinois,1932

- Sevin-Kavaklı 1995 V.Sevin-E.Kavaklı,"Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları" XVI.Kazi Sonuçları Toplantısı,Cilt I, Ankara, s. 331-350
- Sevin-Kavaklı 1996 V.Sevin-E.Kavaklı,*Bir Erken Demir Çağ Nekropolü: Van- Karagündüz*,Arkeoloji ve Sanat Yayınları,İstanbul
- Starr 1939 R.F.S.Starr,"Nuzi:Report on the Excavations at Yorgha Tepa near Kirkuk" *Iraq* 1927-31, Cambridge- Massachusetts
- Stern 1998 E.M. Stern, Core-"Forming in the Second Millenium B.C.: Recent Practical Experiments", *OLBA* I, 1998, s. 45 vd.
- Stern /Schlick -Nolte 1994 E.M.Stern-B.Schlick-Nolte, *Early Glass of the Ancient World 1600 BC-AD 50*,Ernesto Wolf Collection, New York-London
- Ünal 1997 A.Ünal,"Hurriler,Hurri Tarihi,Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler",1996 Yılı *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları* ,Ankara, s. 11-35
- Wooley 1955 L.Wooley, Alalakh,*An Account of the Excavations at Atchana in the Hatay 1937-1949*, Oxford

CORE-FORMING IN THE SECOND MILLENNIUM B.C.:
RECENT PRACTICAL EXPERIMENTS
(Lev. 9-10)

* E. Marianne STERN

Invented in the mid-second millennium B.C., some 1500 years before the discovery that glass can be blown, core-forming was the earliest technique to create a hollow glass object or vessel. The artisan coated a removable core with glass and subsequently scraped out the core. Early core-formed vessels are known from Mesopotamia and Egypt. Outside these areas early glass bottles come mainly from one site: Alalakh (modern Antakya) (see Erten in this volume).

Crucial for understanding the earliest glassforming methods is the basic recognition that in antiquity glassworking and glassmaking were separate crafts, each with its own pyrotechnology and techniques, a division that is also reflected in Greek and Latin terminology (Stern 1989, 121-123). Glassworkers bought raw glass which they turned into finished objects, much the same way as metalsmiths bought refined metals to create a finished product. The division between the two crafts had far reaching consequences for the art of glassworking. Instead of a crucible filled with molten glass, the glassworker began with a chunk of solid glass. No early glass object shows signs of the material having been worked in a molten stage. Toolmarks indicate that the glass was still quite viscous and needed to be manipulated and pushed around with force. In other words, it was worked at much lower temperatures than is currently customary (Vandiver 1991, 614-615). All available evidence points to the conclusion that the earliest glassworkers did not realize that glass could be worked in a molten state. Unaware of the potential of working "hot," the early glassworker thought in terms of solid, cold glass (room temperature) that could be fired like faience or softened to fuse to an existing surface. (Stern 1994, 21-24, 86-88).

Cold glass was also the point of departure for forming a vessel around a core. Two ancient methods for applying cold glass to a prefabricated core have been identified, but there may have been others as well. Fragments from Tell al Rimah, Aqar Quf, and Marlik illustrate the first method (von Saldern 1970, 206, 213, 215). The walls of the vessels are composed from tiny segments of monochrome canes meticulously arranged one next to the other. Obviously such vessels could not be made while the glass was hot because the glassworker would have burned his fingers and the canes would have lost their shape. The vessels had no handles or applied decoration that would have required tooling while the glass was hot. The vessel's shape and decoration were created simultaneously and "fired"

---

* Dr. E. Marianne STERN 2040 Parkwood Ave. Toledo, OH 43620 USA

afterwards. How this was done needs to be researched. The technique was apparently too laborious to attract many followers.

The second technique was widespread, presumably because of its simplicity. Excavated at numerous sites in Mesopotamia and Egypt, core-formed vessels with a monochrome "body" are decorated with tooled, applied decoration, such as eyes and threads. It is usually assumed that the vessels were made by winding a softened trail of glass around the core ("trailing or coiling") or by dipping the core into molten glass (Barag 1970, 133-134). Both methods would have required preheating of the core. Whereas no early vessel shows traces of spiral trails in the body of the vessel, so that this method can be ruled out, the hypothesis of dipping appears at first sight to be supported by the texture of the glass, which is clearly layered parallel to the surface of the wall. Bubbles are trapped between the layers.

However, dipping the core in molten glass would have required a highly developed furnace technology for which there is no evidence in this early period. To successfully cover a core by dipping it into a crucible filled with molten glass, the crucible had to be large enough to rotate the core (i.e. considerably larger than the planned vessel, often 20-30 cm high) and the glass would have had to be held at a steady working temperature over a prolonged period of time. In modern soda-lime-silica glass terminology that would mean about 1184° C. The layers observed in ancient core-glass are proof that the coating consisted of several layers of glass, applied one on top of the other, but recent experiments prove that layering could also have been achieved with cold glass (Stern, in press).

The American glass artist and inventor Dudley Giberson invented a successful method of making beads by applying layers of cold crushed glass to a prefired, cold core (Giberson 1996). He has now adapted this technique and perfected it to make core-formed vessels. The core is made entirely from materials dug up in his garden in New Hampshire. They are slaked down in a bucket of water, separating the heavier, coarse particles from the very fine clay particles. The coarse particles provide a fine sand, the finest particles a short, liquid clay slip. The sand and a small amount of the fine clay mixed with water are shaped into a core. After firing the core has a consistency like soft sandstone.

The core is mounted on a mandril, thoroughly wetted and packed with fine, crushed glass (Fig. 1). Water makes the glass stick to the core. This part of the process is similar to a modern technique known as *pâte de verre* but the rest differs. The core with crushed glass is carefully heated until the glass glazes over and fuses to the core. This is now heated farther above the furnace and rolled through crushed glass which sticks because it fuses to the glass already on the core. This operation is repeated several times until the glass is thick enough. Uneven patches and bubbles in the glass are smoothed out with a knife or bent metal rod (Fig. 2). The piece is now decorated with prefabricated glass rods, the rim finished with a bicolored twisted rod, and the handles, made from short lengths of rod, are applied (Fig. 3). After annealing, the mandril is pulled out and the soft, brittle core is removed with a bent wire. Giberson has made about 40 vessels in this technique (Fig. 4).

An important element in this reconstruction is the use of a furnace with a vertical heat chamber. Giberson's core-forming furnace is a slightly enlarged version of a beadmaking furnace he invented some years ago (Fig. 5). Working directly above and at times in the heat allows him to manipulate core and decoration while at the same time controlling the temperature in his piece. The temperature of the glass is low, never exceeding 900° C. In antiquity the heat source might have been developed from fire pots like those used by Egyptian smiths in the 3rd millennium B.C. (Stern 1994, 24 and fig. 153). The glassworking furnace with a horizontal working port with which we are so familiar today probably does not predate the Roman empire. First documented on the disks of two early Roman clay oil lamps (Baldoni 1987, 22-29), the horizontal glassworking furnace appears to have been associated with glassblowing; available evidence suggests it was invented in Italy in the 1st c. A.D.

The coreforming experiment described above does not prove that ancient core-formed vessels were made this way. Its significance lies herein that it demonstrates beyond doubt that core-glass vessels could have been made on a cold core with cold glass and a minimum of pyrotechnic know-how and equipment, - a hypothesis that until now has received little attention because it seemed technically impossible. The furnace technology required for successfully coating a core with cold glass was well within the limits of pyrotechnology available in the second millennium B.C. and is in accordance with the low temperature tooling observed in ancient artifacts (Vandiver 1991, 614-615).

The concept of coating a "ceramic" core with fine, crushed glass is reminiscent of an ancient Mesopotamian glazing technique known as application glazing. One of three ancient methods for making faience, application glazing produced a thick layer of glaze (Peltenburg 1987, 9-11). The idea to remove the interior and leave just the glassy outer shell does not seem far fetched in an environment of faience production. Faience working was common in Nuzi, Assur and Tell al Rimah, i.e. in areas where the earliest core-formed glass vessels were excavated. A tripod glass beaker from Assur preserves the "faience-look", especially in the drippy festoon (Barag 1970, 143, fig. 18). If the principles of Giberson's reconstruction of the technique are correct, core-forming was most likely invented by faience workers and glassworking may have begun as a sideline of faience working.

Captions for illustrations:

Fig. 1: Coating a prefired, cold core with crushed glass (drawing D. Giberson).

Fig. 2: Smoothing the glass with a bent metal rod or knife. The furnace design is based on ovens excavated at Nuzi (drawing D. Giberson).

Fig. 3: Working above the furnace. Applying a short length of rod as handle (Photo Lois Dorfman, Toledo).

Fig. 4: Core-formed vessels made by D. Giberson (photo Lois Dorfman, Toledo).

Fig. 5: Beadfurnace designed by D. Giberson (drawing D. Giberson).

Bibliography:

Baldoni, D. 1987 Una lucerna romana con raffigurazione di officina vetraria: alcune considerazioni sulla lavorazione del vetro soffiato nell' antichità. *Journal of Glass Studies* 29: 22-29.

Barag, D.P. 1970 (reprinted 1988) Mesopotamian Core-formed Glass Vessels (1500-500 B.C.). In *Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia* by A.L. Oppenheim, R.H. Brill, D. Barag, and A. von Saldern, pp. 129-202. Corning Museum of Glass, Corning, N.Y.

Giberson, D.F. 1996 Summer. Ancient Glassmaking. Its Efficiency and Economy *Ornament*: 76-79.

Peltenburg, E.J. 1987 Early Faience: Recent Studies, Origins and Relations with Glass. In *Early Vitreous Materials* edited by M. Bimson and I.C. Freestone, British Museum Occasional Paper 56, pp. 5-29. British Museum, London.

von Saldern, A. 1970 (reprinted 1988) Other Mesopotamian Glass Vessels. In *Glass and Glassmaking in Ancient Mesopotamia* by A.L. Oppenheim, R.H. Brill, D. Barag, and A. von Saldern, pp. 203-228. Corning Museum of Glass, Corning, N.Y.

Stern, E.M. 1989 The Production of Glass Vessels in Roman Cilicia. *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 22: 121-128.

Stern, E.M. 1994 *Early Glass of the Ancient World. Ernesto Wolf Collection* with B. Schlick-Nolte. Verlag Gerd Hatje, Ostfildern.

Stern, E.M. in press. Interaction between Glassworkers and Ceramists. In *The Prehistory and History of Glass and Glass Technology* (Papers of Symposium organized by the American Ceramic Society, Cincinnati 1997), edited by D. Kingery and P. McCray.

Vandiver, P. 1991 A review of mid-second millennium B.C. Egyptian Glass Technology at Tell El-Amarna, with C. Swann and D. Cranmer. In *Materials Research Society Symposium Proceedings* Vol. 185, pp. 609-616.

THE PROBLEM OF SUBSTANCE IN ARISTOTLE

*Kamuran GÖDELEK

In *Metaphysics* Zeta (Book VII) ch 1, 1028 b 3-4 Aristotle mentions the question "what is being" as one which is always being raised. It may fairly be said to be one of the main questions of the *Metaphysics*. Aristotle identifies the question "what is being?" with the question "what is substance?" (1028 b 3-4).

This identification of the two questions may seem somewhat strange in the light of the facts that Aristotle has in the *Categories* a rather definite answer to the question "what is substance?"; and his answer there is quite different from the answers that he says some earlier philosophers gave to the question "what is being?"¹ If both questions are really the same question, why are the answers so different?

One simple answer to this latter puzzle would be that Aristotle and previous philosophers simply disagreed about what was the correct answer to the two questions, although they understood the two questions in the same way.

A somewhat more complicated answer to the puzzle why Aristotle identifies the two questions could be stated as following. Aristotle has an argument in *Metaphysics* Gamma (Book IV, ch 1 and Beta 998 b 20-28) for the view that the question "what is being" is asked perfectly generally, ie., if it means "what is being for any sort of thing?" is not a proper question. There is not a discussable kind, being, according to Aristotle, that would make the question "what is being?" a definite question like "what is a Beluga whale?". It is somewhat a problem to see what were Aristotle's reasons for saying that being is not a kind. However it is clear that he holds it and that that is his reason for thinking that the general question "what is being?" is not a reasonable question. Aristotle thinks, however, that one can ask an equally interesting and genuinely discussable question: "what is primary being?" or, in other words, "what is the primary kind of being?"²

Aristotle may have identified the question "what is being?" with the question "what is primary being?", ie. with the question "what is substance?" because he wanted to attribute an intelligible question to previous philosophers: if they were asking anything reasonable at all, they were asking the question "what is the primary definite kind of being?". What Aristotle thinks is the primary definite kind of being he calls "substance". So to say that earlier philosophers

---

*Yrd. Doç. Dr. Kamuran GÖDELEK, Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Felsefe Bl. MERSİN

¹ Aristotle's discussion of the answers of previous philosophers to this question can be found in Books Alpha and Beta (I and III) of the *Metaphysics*.

² The evidence for this can be found in Gamma ch 1. See also Zeta 1 for the remark that to understand any kind of being, you have to understand the primary kind.

were asking "what is substance?" is just to say that they were asking "what is primary being?". And we may still explain the disagreement between Aristotle and previous philosophers in the same way as indicated above: they both understood the phrases "substance" and "primary being" to mean the same thing, but they thought that they picked out different things. In a similar way you and I might agree on the meaning of the phrase "the greatest philosopher", but disagree about whether it referred to Aristotle or Plato.

The fact that there is disagreement in one way and agreement in another on the phrase "substance" will lead to some problems in reading the *Metaphysics*.

One problem is that sometimes where Aristotle says "substance is such and such" he means (a) what I call substance is such and such; in other places he means (b) what other people have called substance is such and such. There are some passages in which it is not clear which of the above meanings he has in mind. Examples of (a) are all the occurrences of "substance" in the *Categories*. In the *Categories* "substance" has the status of an Aristotelian technical term, and Aristotle explains very carefully what counts as substance in this technical sense. An example of an occurrence of kind (b) is the following remark of Aristotle: "Plato posited two kinds of substance (the forms and the objects of mathematics" (1028 b 19-20). An example of an occurrence where it is not perfectly clear which way Aristotle uses the word "substance" is: "If elements can be discovered at all, it is only the elements of substance" (992 b 23).

A second difficulty in understanding what Aristotle says about is that certain of the phrases which Aristotle uses to describe features of substance (whether his own technical sense or in a wider sense in which other philosophers used it) do not, without explanation, have a clear sense. For example, he says substance is separable (Zeta 1); he says substance is a "certain this" (Zeta 3); he says substance is "one" (eg. 1044 a 2-9). None of these expressions has an immediately obvious definition.

A third difficulty associated with reading Aristotle is that most of the time explanations of these difficult expressions he gives do not point in the same direction, i.e., they seem almost irreconcilable with each other. For example, in the *Metaphysics* substance is called a "this" or a "certain this" (1030 a 5-6; 1030 a 19; 1030 b 11) in passages where it is clear that man (the species) is a "this" (1070 a 11-12; 1049 a 35).³ However, in the *Categories* Aristotle denies that secondary substances, genera like the animal, and species such as man, are a "this" (3 b 17-18); only individual substances like Socrates count as a "this". The different explanations and different results of the application to substance of what seems to be one and the same notion, as represented by one and the same phrase, could indicate that the same phrase is being consciously used with different meanings, or it could indicate that Aristotle is just coming to understand it better.

It is not clear whether Aristotle's varying explanations are to be viewed as various decrees on how to take some technical phrase that he is introducing, or whether they are to be viewed as evolving explications of phrases that already

³ Here a nature is said to be a "this". A thing's nature is a substance of it. See below for a discussion of "substance of".

have philosophical currency and application without having been reflected on much. It is not clear that Aristotle recognized any change in the sense of a phrase like "a certain this". For example, in Zeta 13 of the *Metaphysics* it seems to be used in both of the ways described above; one in the *Categories* sense (from which the third man argument is held to ensue), and the other in the sense that a species expression somehow counts as signifying a "this" (in a sense in which the third man argument should not ensue). A further complication for any evidence from Zeta 13 about Aristotle's usage is that the chapter may be a listing of merely apparent puzzles which rest on mistaken assumptions which Aristotle means to call our attention to.

A fourth difficulty is that Aristotle has apparently a list of several criteria for, or requirements on substance which at some points seem to be irreconcilable with each other: that is, some of the criteria seem to exclude as candidates for substance. It contains some examples which not only are allowed by other criteria but which even seem to be decreed substance by those other criteria. (Aristotle himself recognizes the difficulty in reconciling some of his criteria with others). For example, to take a simple case, in *Metaphysics Delta 8* Aristotle says that earth and air and fire are substances because they are not said of a subject; but other things are said of them, while in Zeta 16 he says they are not substances because they are not unities, but rather are "mere heaps". To take a more complicated case, at 2 a 11-19 he says that the animal (the genus) is a "secondary" substance. At 1038 b 11-13 he says that the animal is not a substance.

Some of the conflict of this latter sort may be merely apparent: perhaps some of it can be settled by taking each of his criteria as giving a merely necessary condition for what is to count as substance.

Perhaps it can be partly explained away by thinking of him as having an interest in picking out substance in the most full-fledged way or substance in the highest degree: Aristotle does speak of some things as being more substance than others (2 b 7, for example). He may have meant that items which satisfied some, or some important, criteria from his long list of criteria for substance, had some claim to be substance, or were substances in some way. But some items satisfied more of the conditions than others did, so he came to speak of some items, depending on which of the features they had, as more substances than others, or "most of all" substances. If we take this view to explain Aristotle's locutions "more a substance than" (1040 b 21-23; 1042 a 13-15; 3 b 33-35) we abandon the view of the list as giving any necessary conditions on being substance; we take the list as a list of conditions on being a substance in the fullest way.

A fifth difficulty is in seeing exactly how it seem to be his standard examples of substance do satisfy the criteria one finally takes his considered requirements on substance of the strictest kind and why his standard examples of non-substances do not. An example of a passage which presents interpretive difficulties of this kind is *Categories* 4 a 10.

A sixth difficulty, of rather a different order, is that of seeing why the topic of substance is an important topic. The problem can be viewed in one way as the problem to what question the answer "substance, understood as what fulfills these conditions" is the answer. It is easy enough to say that the question was:

"what is, primarily?". The grounds for this view of the question are partly that Aristotle observes that substance is prior in certain ways, and partly in Zeta 1 of the *Metaphysics* Aristotle asserts that the question "what is substance?" is the same as the question "what is being?". But it is not obvious that this latter question (for reasons Aristotle may recognize in Beta, Gamma, Epsilon of the *Metaphysics*) is a reasonable question (anymore than the question "what is the most" would be).

Aristotle appears to have adopted many, perhaps not all, of the reasons he had for calling something substance or primary being from earlier philosophers. For example, where an earlier philosopher had picked out a certain kind of being as primary for a certain reason or as fulfilling a certain criterion, Aristotle may take note of the criterion. He sometimes seems himself to accept and adopt the criterion; sometimes he rejects it; sometimes he disagrees about what actually fulfills it, while agreeing that it is a criterion that primary being must fulfill. For example at text 1028 b 8-10 items alleged primary being by someone worth mentioning are bodies; at 1029 a 35, sensible things; at 1028 b 16-17, limits of body (surfaces, points); at 1028 b 33-34, what a thing is, what it is for a thing to be (essence); at 1042 a 16-17, Platonic ideas, things said of a whole class (universals), kinds (genera); at 1042 a 33-35, matter and extracted criterion is that it underlies change; at 1028 b 35-36, what is a subject and extracted criterion is what is not predicated of something underlying, but that of which all else is predicated, i.e., what underlies as opposed to what has something underlying it.

In some passages Aristotle makes clear that he has a certain requirement for what counts as primary being or substance by rejecting some proposed candidate for primary being or substance for not fulfilling the criterion. For example, at 1060 a 36-b1 rejected candidate is being and unity, and extracted criterion is separability, independence; at 1029 a 28 matter is rejected for not fulfilling the criterion of separability.

In some cases Aristotle simply remarks that substance will have to have such and such a feature. For example, at 1087 a 10-15 he requires knowability and at 1086 b 14-19 separability.

These are only a few of the many passages from which features of or criteria for substance can be extracted. In understanding what Aristotle means with the word substance a necessary distinction between substances and substance of something should be made.

In the *Categories* Aristotle almost reserves the word "substance" for primary and secondary substances, that is, apparently, individuals such as individual animals and their species and genera. Accordingly, we may speak of "the *Categories*' sense of the word 'substance' ", meaning the sense in which "substance" means "individual animals (plants, planets ...) and their species and genera". We may also use the phrase "substances, simply" to cover the same things as the phrase "the *Categories*' sense of the word 'substance' ".⁴ In that sense of "substance" qualities such as the color white or the virtue justice or the relation being larger than are not substances.

---

⁴Aristotle does not use either of these phrases.

There is, however, another use of the word "substance" in Aristotle which it is possibly appropriate to call a different sense of the word from the *Categories'* sense. In this second use of "substance" it is a relational word: it picks out the substance of something. In this second use, a quality such as the color white is the substance of the color white, and the color white is also (part of) the substance of Della Robbia white. The substance of anything is indicated by the account or description which is definitory of that thing (*Metaphysics* 1017 b 22-24).

Here are some Aristotelian examples of substances of something which are not substances-simply, that is, they would not have been called "substances" in the *Categories*: six is the substance of six (1020 b 7-8); Aristotle mentions the substance of good (1022 a 15); Aristotle mentions the substance of disease (1032 b 34); Aristotle mentions the substance of the circle (1063 a 33; mentioned in Cousin, 1935, p. 170). Here are some occurrences of the more general phrase "substance of something": "the substance of each thing and what-it-is-to-be for each thing" (1022 a 8-9); "the form and substance of each thing" (1022 a 14). The "and"s in both of these passages are exegetic, as in "the top and summit of the mountain"; "the joy and delight of my life".

The substance of something, say x, is often identified (see, 1017 b 22-24) with what-it-is-for-x-to-be, what Ross calls in his translation "the essence of x". It is clear from *Metaphysics* Zeta 4-6 that qualities and other items which are not substances-simply have essences, though perhaps in a weaker way than items which the *Categories* would have called "substances" do (1030 a 29-32); "what-it-is-to-be" will belong in the primary way, simply, to substance, and then to the other things... not what-it-is-to-be simply, but what-it-is-to-be a quality or a quantity.

It is important to distinguish substances simply from substances of something because some items which are substances simply are not the substances of anything. Further some items which are substances of something are not substances simply. For example, six is the substance of six, according to 1020 b 7-8, but since it is a quantity it is not a substance simply.

Aristotle does not use distinguishing passages like "substances-simply" and "substance of" to distinguish the two uses of substance. In fact, he often just uses the word "substance" by itself in such a way that one feels considerable doubt which of the two uses of "substance" he intends.⁵

Towards a better understanding of the language of substance, it would be useful to slightly reformulate Aristotle's question: "what is substance?". We know from the *Categories* that individual people, individual men are primary substances, in the *Categories'* sense of the phrase "primary substance". At 1030 a 5 Aristotle says "the pale man is not just what a certain "this" is, since (being a "this" belongs to substances only". Later in Zeta 4 at 1030 b 12-13 Aristotle says: "There will be an account and a definition of (a (white man, while in a different

---

⁵In the Greek the locution for "___ is the substance of ___" would not have a separate word. This circumstance would not, of course, have prevented Aristotle from adopting some locution with the same effect as "substance of". He could have used "substance of something" (*ousia tinos*).

way (there will be an account and a definition(of white and of (a(substance"
 These remarks are some evidence that when Coriscus is pale,

(1) This man (Coriscus) is a substance

and

(2) This pale man is not a substance.

Together (1) and (2) are odd since, as we would naturally say, this pale man and this man are one and the same thing, Coriscus. In the light of (1) and (2) I propose following principle to use in most discussions of substance:

(I) Whatever are Aristotelian (primary) substances are substances only under certain descriptions.

An instance of this would be that Coriscus, this pale man, is a substance under the description "this man" but not under the description "this pale man".⁶

The example from Zeta 4 is particularly puzzling because the two descriptions "this man" and "this pale man" are so close, so similar. It would perhaps be easier to accept the example if Aristotle had said that this man, but not this pale thing, was a substance.

That (I) is a good way to describe some features of Aristotle's notion of substance would be disputed by Frank A. Lewis. He argues in his notable paper "Accidental sameness in Aristotle" that Aristotle would not have agreed that this man and this pale man are the same thing. If Lewis is correct (I do not think that he is, but his view is a possible one, and to argue against it would require more space than I want to give here(then (I) would not be a good way to describe Aristotle's notion of primary substance. If Aristotle denies that this man and this pale man are the same thing, then it would not be accurate to say that one and the same thing, i.e., this man, i.e., this pale man, is a substance under one description and not under another description. On Lewis' view one would say perhaps the primary substance, this man, is a substance no matter how we refer to it or describe it, but not many of our descriptions will succeed in referring to it or describing it. In particular "this pale man" will not succeed in referring to the same thing that "this man" refers to. We may summarize Lewis' view by saying:

---

⁶The locution "under the description" is from G.E.M. Anscombe, *Intention*. I am borrowing its application to the interpretation of Aristotle's ideas about substance from D.C. Bennett (1965, p. 87).

Bennett objects to the phrase "under the description" as being one of the "expressions which dot the history of philosophy with obscurity". He says that its use in discussion of philosophy of action, which is what his paper, which has nothing to do with Aristotle, is about, leads to results which are "counterintuitive". I assume that his arguments, if they are successful in the connection in which he uses them, would also be successful against using the expression "under the description" in connection with interpretation of Aristotle. However, I propose to do so anyway, leaving as a residual difficulty the problem of avoiding the counterintuitive results.

If you accept the relevant parts of Quine's theory of meaning in *Word and Object* and if you accept that "this pale man" and "this man" refer to the same thing because this man is identical with this pale man, you may express the fact that

(1) This man is a primary substance

is true while

(3) This pale man is a primary substance

is false by saying that the position for a singular term in " ___ is a primary substance" is not purely referential, or that the context " ___ is a primary substance" is referentially opaque.

(L) The expressions which actually refer to, signify, pick out, or indicate primary substances are of a restricted kind.

Whether you accept Lewis' account (L) or my account (I), there is a similar upshot: there is a restricted part of language by means of which we may describe something as a substance. "This man" will succeed in referring to a substance, but "this pale man" (and presumably "this pale thing") will not. We can take account of the complication which Zeta 4, however one understands it, introduces into our account of substances, by sometimes asking the questions: "What are the substance-signifying expressions?" or "what language describes substance?" instead of the question "what is substance?".⁷

For reasons similar to the reasons I have for (I), I think it is also appropriate to say,

(II) Certain classes are secondary substances (that is, species and genera of primary substances (only under certain descriptions).

We know from the *Categories* that man is a secondary substance, or as I will say, a substance-species; i.e., it is a species and it is what Aristotle says is a substance in the *Categories*.

When I hear expressions such as "man" or "the Beluga whale" or "the horse", I think of the classes of men (i.e., all people), all Beluga whales and all horses, respectively. These are the sorts of expressions (a definite article followed by a common noun (which Aristotle uses in talking about species and genera, and accordingly I think of them as something like classes. Classes are somewhat familiar and unmysterious objects, and so there is the advantage of having a familiar notion with which to identify one of Aristotle's technical notions. However, apparently matters are not quite so simple that one can say that substance species are just certain classes. One has to describe matters in a more complicated way by saying something like (II) above. The reasons are these.

The expressions that Aristotle uses to talk about species are of the form "the S" where "S" is some common noun which is true of all and only those items which are members of the class that the whole expression "the S" ("the Mallard", "the dog", "the horse") refers to. Under these circumstances we can say that the expression "S" has the class as extension. Any other expression, say "D" which has the class as extension (is true of exactly the same items) can be used to name the class also. For example, from the *Topics* (122 b 39-123 a1; 132 b 38-133 a3) we know that some differentia expressions have the same extension as their associated species expressions. For our present purposes it does not matter what are the distinguishing characteristics of differentia expressions. An example of a differentia expression which therefore can be used to name the same class "man" names is "the biped pedestrian".⁸

⁷For reasons similar to those given above, Lewis objects to using the notion of referential opacity in summarizing the feature of Aristotle's notion of substance that I am calling attention to. Lewis also has some further objections to saying that the context "___ is a substance" is referentially opaque.

⁸The biped pedestrian is a differentia of man. It is not appropriate to say biped pedestrianity is a differentia of man or pedestrian bipedality is a differentia of man. That is, the phrases Aristotle uses in talking about differentiae for substance-species consist of "the" followed by

Granted that "biped pedestrian" and "man" are true of exactly the same individuals, then man and the biped pedestrian are the same class. So we have:

(4) Man is the biped pedestrian.

We know from the *Categories*,

(5) Man is a substance (species)

The *Topics* tells us that a species never a differentia: "The species is not the differentia of anything" (107 b 33). It would seem to follow from that that a differentia is never a species of anything. So we have:

(6) The biped pedestrian is not a (substance) species.

It seems that we are entitled to say,

(7) The biped pedestrian is not a secondary substance.

Possibly a shorter but equally convincing argument would consist of the observation that man is a (secondary) substance but according to the *Categories* (3 a 21 and 3 a 33) a differentia such as the biped pedestrian is not a substance. That one and the same class is a substance under one description but not under another seems to be the same situation as, in the example of "this man" and "this pale man", that one and the same thing is a substance under one description but not under another.⁹

The upshot of the reflections which led to (II) is the same as the upshot of the reflections which led to (I). It is that only certain expressions pick out secondary substances. So it will sometimes be a good idea to reformulate the question "what is substance?" as the question : "what are the substance-signifying expressions?"

Given the way of reformulating Aristotle's question "what is substance?" sketched in the last section, I will discuss three conditions Aristotle has on such substance expressions:

a.substance-predicates reveal what a thing is; they are good answers to the question "what is that?"

b.substance-predicates are count nouns:¹⁰ this seems to be what Aristotle often means when he says that substance is one and a certain "this".

c.substance-predicates have conditional omnitemporality: if they are ever true of something, they are true of it as long as it exists.

d.a substance-predicate is a nature predicate; it turns up in some explanatory laws about change and motion.

One of the features of substance expressions that Aristotle emphasizes is that they indicate what a thing is. *Categories* tells us that a reason for calling the species and genera of primary substances substances is:

---

some common noun. They are not words ending in "ity" or "ness". Ackrill's translation of *Categories* may have suggested one that twofootedness is a differentia of man; actually the biped pedestrian is a differentia of man.

⁹ It should perhaps be noted that Lewis' argument to show that this man is not actually the same thing as this pale man cannot be paralleled to show that man is not the same as the biped pedestrian. So the reasons he has against saying (I) cannot serve as reasons against saying (II).

¹⁰ For the moment, let us understand a count-noun to be a noun such that the question "how many N's are there (in a room, e.g., or in such and such) ?" is an unambiguous question. That is, it is a question to which there is one correct answer.

Only they, of things predicated, reveal the primary substance. For if one is to say of the individual man what he is, it will be in place to give the species or the genus... but to give any of the other things will be out of place (2 b 29, Ackrill translation).

Here Aristotle seems to be recognizing what seems a very striking and distinctive (hence the "only they") fact about substance expressions such as "horse", "sloth bear", "panther". If we are walking through a zoo and I ask you "what is that?" at each enclosure, it will not be appropriate for you to answer "it's a brown thing", "it's a five-year old thing", "it is a resting thing". Aristotle seems to recognize that in this ordinary situation substance-predicates, the expressions which pick out what he calls primary and secondary substances in the *Categories*, have some special claim on our attention.

Although Aristotle recognizes that the question "what is it?" can be asked and answered of items not called substances in the *Categories*, he sometimes distinguishes the question asked of a substance from the question asked of a non-substance. He would say that when one inquires "what is justice?" in order to get the answer "it is a virtue." one asks the question "what is it?", "not simply" (1030 a 18-25). "Not simply" has the effect, as in other places in Aristotle, of "not properly speaking" or "not primarily"¹¹ or "not strictly speaking"¹² Evidently because of the claimed special or primary or strict use of the "what is it?" question for items in the category of substance, that is, items he would have called substances in the *Categories*, Aristotle sometimes uses the phrase "what a thing is" as a label for the category of substance. Note that, "what a thing is" belongs in the simple sense to substance, but in a limited sense to the other categories. For even of a quality we might ask what it is, so that quality also is a "what a thing is", not in the simple sense, however (1030 a 22-24, Ross translation).

Here Aristotle recognizes that we can ask "what is it?" of items in several categories. But in the following passage, he seems to think that the question is properly restricted to items in the category of substance: "when we say what it is, we do not say 'white' or 'hot', or 'three cubits long' but 'a man' or 'a god' "(1028 a 15).

Because reflection on trips to the zoo (or vacation tours, or walks through a garden) seem to bear out Aristotle's claim that substance-predicates have some favored status as answers to "what is it?" when asked about physical objects, it is the more disappointing to me that it does not seem to be possible to formulate this first condition on substance-predicates in such a way that it is not false or useless. For example, if we say that F is a substance-predicate only if F is always a natural answer to "what is it?" question asked when pointing to a physical object, our claim will not be true, for the predicate "a horse" will not be a natural answer

---

¹¹ *De Gen et Corr*: 317 b 17:" 'simply' signifies either what is primary with respect to each category of being or what is general and all-inclusive."

¹² At *Topics* 103 b 28-29 Aristotle recognizes that you can ask "what is it?" of items not in the category of substance, and there he does not give a favored status to the question as it is asked of items in the category of substance.

during a conversation about horse ages with a horse expert in a field full of horses. On the other hand, "it is a five-year old" might be a good answer. Likewise, if we are walking through the zoo with someone taking an inventory of animal colors in order to select a pleasant looking wall paint, "it is a brown thing" might be an appropriate reply to the question "what is it?". Reflection on examples like this tells us that what is an appropriate answer to a question will be dependent on the asker's ignorance and interests, as well as upon what is true. But if we try to incorporate these reflections into our formulation of the condition on substance-predicates, we seem to come up with:

F is a substance-predicate only if F is sometimes an appropriate answer to the question "what is that?" when it is asked about a physical object.

But this formulation would make the situation useless, in the respect that every predicate whatsoever that can be true of a physical object would satisfy it. Hence the condition so formulated would not help us pick out what is distinctive about substance-language.

There is some evidence that the question to which Aristotle thinks substance-predicates are appropriate answers is not the simple question "what is that?" but is rather the question "what is that G?" where some other predicate expression is used in the question.¹³ If the "what is it?" criterion is relative to another predicate in this way, in order to use it to test whether a given predicate is a substance-predicate, we already have to know some other substance-predicates: there is some evidence that a substance-predicate F is an appropriate answer to a question "what is that G?" only where G is also a substance-predicate, either a genus predicate or a species predicate for the item of which F is true.¹⁴

The condition that substance-predicates indicate what a thing is is connected to one of Aristotle's technical notions thus: if a predicate reveals what a substance is, it is the predicate for its species, or one of the predicates for one of its genera or possibly one of the predicates for one of its differentiae.¹⁵

---

¹³"An animal" is an appropriate answer (*Topics*, 103 b 28-29) when what is (ekkeimenon) "put before one" in Forster's translation, is a man. Possibly "proposed for discussion" would be a better translation than "put before one". To propose something for discussion if it is not the sort of thing we naturally can point at ask simply "what is that?", one needs to have some description of it. In this passage from *Topics* Aristotle seems to envisage having qualities (such as justice) put before one. In that case one will need to have a phrase to use to let the respondent know what topic is being introduced.

¹⁴*Topics* 102 a 32: a genus is predicated of something in the manner of what-it-is; 128 a 20: differentiae are said possibly to be good answers to "what is it?" although they are less good answers than genera; *Categories* 2 b 32-34: species and genera answer the "what is it?" question asked of the individual man.

¹⁵This is the effect of 2 b 29 where it is said that only species and genera reveal the primary substance because only they are appropriate answers to the "what is it?" question.

Also at 128 a 20 cited in footnote 14 Aristotle says that the differentia is not as good an indicator of what a thing is as the genus. It is not clear whether one is to say that there is some reduced notion of the "what is it?" question under which differentiae fall.

The differentiae of substances are not substances in the *Categories*: that is, differentiae predicates are not substance-predicates (See 3a 21 and 3a through 33).

Species and genera and differentiae are predicated as of a subject of what they are predicated of.¹⁶ So it turns out that satisfying the what-is-it? condition (however it is finally to be formulated) is a sufficient condition for satisfying this condition:

If F is a substance-predicate, F is from something (from some species, genus, or differentia) which is predicated as of a subject of whatever F is true of.

However, the connection between the what-is-it? condition and the notion of predication as of a subject does not seem to be explanatory at the moment. It is just a sheer fact about Aristotle's treatment of two key notions. Ackrill seems to identify the what-is-it? condition and what we will call the predication as of a subject condition (p. 75): Aristotle does not offer an explanation of "said of something as subject" [at 1 a 20]... what is "said of" an individual x is what could be mentioned in answer to the question "what is x", that is, the species, the genus, and so on" (1a 20).

Aristotle says or implies in several places that substance is a "this" (e.g., Zeta 3, 1029 a 27) and he says or implies in several places that substance is one or is a unity (e.g., Zeta 16, 1040 b 5-8): "Evidently even of the things that are thought to be substances, most are only potencies... [for example] earth and fire and air; for none of them is a unity."

I would like to explain some of these remarks in a very simple way: I think that they mean that substance-signifying expressions are count-nouns: substance is a "this" in that substances are described by count nouns.

My simple proposal is meant to account only for some of Aristotle's claims that substance is a "this" and is a unity. In a frequent use of "this" the claim that something is a certain "this" means that it is particular like Socrates as opposed to something general such as species or form: this use of "this" occurs at *Categories* 3b 10. This passage, and passages like it, are not to be explicated by saying that they mean that a substance predicate is a count-noun.¹⁷

It is a second use of "this" which my simple proposal explains by use of the notion of a count noun. It occurs in passages where Aristotle's claim that substance is a "this" clearly allows that even general things like species and forms, but only certain ones, are "this'es".¹⁸ It should be noted that there are

---

¹⁶This follows from the account of predication as of a subject at 2a 19 and the remarks at 3a 33 and 3a 21.

¹⁷Places "where" a certain "this" is used to mark off particulars from non-particulars: 3b 10; 1038 b 34; 178 b 39.

¹⁸These are some passages in which being a certain "this" or being one is a condition that certain species and forms satisfy (as well as particulars under the relevant descriptions). It is very natural to try to reformulate this condition as a condition on substance-predicates. Species are (according to Aristotle, which I agree) classes under certain descriptions; part of what determines whether or not they are substance species is under what description they appear. In the case of some of the following passages, some discussion is needed to show that they state criteria which even species and genera can satisfy.

In *Metaphysics* Delta nature is described as the essence of things (this, I think, would include the species of them) which have in themselves a source of motion: "a certain 'this' belongs to most of all to substance so that form and that made up out of both [form and matter]

passages in which Aristotle says that substance is a "this" where I am not sure which, if either, of the two uses of "this" I have indicated above he is employing.

Aristotle seems to connect each of these ways of being a "this" with a special way of being one thing. What is a "this" in the first way is, according to Aristotle, one, but one in a different way from the way what is "this" in the second way is.¹⁹

In the attempt to understand what it is for a form or a species to be a certain "this" I take four clues from passages in Aristotle. That is, given my interpretation of four groups of passages in Aristotle, I take him to be making four important claims. These claims I take as data which can all be explained by one hypothesis: the hypothesis is that substance-predicates are count-nouns.

This hypothesis explains the four data, that is, explains why Aristotle said the four things I take as data, in the sense that the data follow from the hypothesis or they follow from it and some other claims that Aristotle clearly makes. In this way, the data are evidence for the hypothesis –in roughly the way that the claim that a given raven is black is evidence that all ravens are black.

I will use the following simple notion of a count-noun or counting predicate: a predicate F is a count-noun or a counting predicate or provides a non-ambiguous principle of counting if and only if it is not usual for there to be two equally plausible answers to the question: How many F's (or, how many F things) are there in that finite spatio-temporal region (e.g., this room now where I am writing)?

The full collection of data for which my hypothesis is supposed to account is this. The first one is a completely uncontroversial report of what Aristotle actually says. The others involve some interpretation on my part of some passages which by themselves are not perfectly clear.

Datum 1: What is a "this" is one in a certain way; it can be counted (i.e., it is described by a predicate which picks out units.)

Datum 2: Earth, air and fire are not substances in the fullest way because they are not ones. (i.e., the predicates "earth", "air", "fire" are not counting predicates.) The evidence for this is Zeta 16.

Datum 3: Matter is not a "this" or at least not actually but only potentially (i.e., matter-predicates such as "bronze", "mud", "flesh" are not counting predicates). Some evidence for this is in Zeta 3.

Datum 4: Genera are matter and genera are not substances in the fullest way (i.e., genus-predicates are like matter-predicates in not being counting predicates). Some evidence for this is in Eta 3 and 6 in which genera are compared

---

seems to be a substance more than matter does" (1029a 28); "when what is predicated is a form and a 'this'" (1049 a 35). Passages where a things nature is said to be a certain "this" are at 1030 a 1-6; 1030 a 19-20; 1037 b 25-27; 1070 a 11-14.

¹⁹ A connection between being a certain "this" and being one is made at 1052 b 15-18. In the following passages form or species is said to be one: 1040 b 5-16; 1016 b 12; 1052 a 30-35 (here there is a connection between being one and being whole. Wholes are discussed at 1016 b 12; 1024 a 11.); 1041 b 11 ff and 1034 b 34 ff all oppose being one to being a heap. Aristotle, at 1044 a 2-9 compares the way a substance is one to the way a number is one. It is not clear just what this way is, but again it is opposed to being a heap; he again at 1039 a 3ff opposes being one in this sense to being many.

to matter and in Zeta 13 in which (on one interpretation) it is said that genera are not substances; Eta 1 says that genus is not a substance.

Datum 5: Individual men, horses, and trees are "this'es". (they are substances according to the *Categories* and hence "this'es" if substance is a "this".)

My hypothesis is meant to give Aristotle's reasons for the five claims which are the data. The data do not singly or jointly have the hypothesis as a consequence, as should be obvious. But, they are evidence for it in somewhat the way that "this is a black raven" is evidence for "all ravens are black".

The fifth datum is an immediate consequence of some things Aristotle says, and the evidence for it can be found in *Categories* and in some passages of *Metaphysics*. The other four data consist of a part which gives an unexplicated paraphrase or virtually direct quotation of what Aristotle says and a part in parentheses which gives the way I understand what Aristotle means.

For datum 1 the evidence is several passages whose outcome can be summarized thus.²⁰ What is a "this" is one. What is one is one something or other, i.e., for some predicate --- "one ---" applies to what --- applies to. What can be counted is a plurality of units or ones. Datum 1 follows from our hypothesis in that it is a part of it.

The evidence for datum 2, the assertion that Aristotle intends to say that earth is not a substance because earth is not a counting predicate, is rather complicated. Aristotle says that earth and fire and air are, finally, not substances because they are not unities or ones.²¹ He does not go on to claim explicitly that they are not ones because the predicates "earth", "air" and "fire" are not counting predicates. What he actually says in Zeta 16 is this:

Evidently even of the things that are thought to be substances, most are only potencies... [e.g.] earth and fire and air; for none of them is a unity but as it were a mere heap until they are worked up and some unity is made out of them (1040 b 5-8, Ross translation).

Elsewhere Aristotle says that earth, air, and fire are homeomerous.²² Roughly this means, their parts are what they are; roughly again, it means that a predicate such as "earth" is true of parts of what it is true of. One suspects that Aristotle finds their homeomerity the objectionable feature of earth, air and fire. However, since he does not actually say that being homeomerous precludes

---

²⁰ Here are the references with paraphrases of part of each passage: Being one is being a "this" (1052 b 15-23); Being one is not by itself the nature of anything. What is one is something which is one (1053 b 25 ff); What is one is a measure of some plurality. In every case where we speak of one (or of plurality) there is some other subject besides the one (or of a plurality) (1087 b 34, 1088 a 9); What is divisible into constituents each of which is a one and a "this" is a quantity. A quantity is a plurality which is countable (1020 a 7 ff).

²¹ I say "finally" because he has some inclination elsewhere say that they are substances: 1028 b 10-12; 1017 b 9-11. You will recall that above (p.) I offer a way of dealing with the circumstance that Aristotle sometimes declares in one place that such and such is a substance and declares in another place that it is not (e.g., the parts of animals are said to be substances at 1017 b 9-11 and said not to be substances at 1040 a 5-10).

²² 992 a 7 for fire.

something's being a "this", some complicated discussion is needed to establish datum 2.

Datum 3 was that according to Aristotle matter is not a "this" at least not actually but only potentially. See, for example, *Metaphysics* Eta 1 1042 a 27 where he utters: "By matter I mean that which, not being a 'this' actually, is potentially a 'this' ". Some examples of matter from Eta are wood, fat, paper and water.

Datum 4 is the claim that genera are matter: it appears in Eta 3 and 6, Delta 28 and Iota 8 of the *Metaphysics*. It appears most emphatically in Eta 3 and 6, and Aristotle does not, there, say what he means by the remark. Is is also Eta (1, 1042 a 27) quoted above, in which matter is said not to be a "this" in a way that almost has the sound of a definition: "I call matter ..." It is reasonable to suppose that in Eta 3 and 6 Aristotle meant that genera were matter because they were not "thises". On our hypothesis, that is to say that genus-predicates are not counting predicates. The reason for this can be explained by the following example: the question, e.g., "how many animals are there in that zoo?" is ambiguous between a request for the individual count and a request for a count of the species.

BIBLIOGRAPHY

- Anscombe, G. E. M. 1963, *Intention*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Aristotle 1924, *Metaphysics*, trans. W. D. Ross, Oxford: Oxford University Press.
- 1963, *Categories*, trans. J. L. Ackrill, Oxford: Oxford University Press.
- Bennett, D. C. 1965, "Action, reason and purpose", *Journal of Philosophy*, LXII, 85-96.
- Cousin, D. R. 1935, "Aristotle's doctrine of substance", *Mind*, p. 170.
- Lewis, F. A. 1982, "Accidental sameness in Aristotle", *Philosophical Studies*, 42, 1-36.

DE ARCHITECTURA ROMANA

* Fikret YEGÜL

Roma mimarisi,kendisinden daha gelişkin ve seçkin kültürlerle yakın ilişki kurmuş bir toplumun ürünü olarak ortaya çıkmıştır.George Hanfmann'ın da belirttiği gibi,Roma sanatı ve mimarisi Yunan ve Etrüsk'de izlenen anlamda özgün olamamıştır çünkü hiçbir zaman doğaya karşı o denli sürekli bir savaşıma girişmemiştir.Böylesi bir savaşım,aslında gerçekten özgün olan bir sanatın ön koşuludur(Hanfmann 1975b, s.17).Buna karşılık,Roma sanatının doğduğu dünyada,en gelişmiş seçenekler önüne konmuştur.

İ.Ö.6.yüzyılın sonlarına doğru,Etrüsk mimarisinin önderliğinde Roma'da anıtsal tapınak mimarisinin kuralları konulmuş,uygulamaları başlatılmış durumdadır.Bunun en güzel örneği de Roma'da Capitol'deki Iuppiter tapınağıdır (Livius I,55,I-I,56,1;Plinius,HN,XXXV,157).Perikles,Atina Akropolis'ini gelecekteki klasik mimari standartlarını belirleyecek olan görkemli anıtlarla bezemekteyken,Roma henüz alçakgönüllü bir kasabadır.Her ne kadar,tarihe şöyle üstünkörü bir bakış,bizi Tiber kıyısında filizlenen bu kasabanın Akdeniz'in ortak kültürel dilinde söz sahibi olacağını düşünmeye zorlamaktaysa da;siyasi yaşamının ilk birkaç yüzyılı içinde Roma'nın durumu,yaratıcılıktan ziyade,"alıcılık" olmuştur.

Roma için kusursuzluğun modeli olan Yunanistan,bağımsız kent devletlerini içinde barındıran bir birlik durumundadır. Yunanistan'ın sanatsal ufukları,onun sınırlı,basit ve tekdüze olan kurumsal gereksinimleri gibi saf ve idealist olabilmıştır.Roma mimarisinin kendine özgü kişiliği,onun temsil ettiği dünya imparatorluğu çerçevesi içinde ele alınmalı ve onun geniş egemenlik alanındaki çoğul toplumsal yapının çeşitli karmaşık gereksinimlerine cevap vermek zorunda olan bir yönetsel gücün ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Roma mimarisinin tanımlayıcı özelliklerini belirlemek için, birbiri ile ilişkili birkaç temanın ayırıcılığına varılması gerekir.Roma mimarisi,öncelikle kozmopolit ve evrensel bir yapı gösterir. Yüksek düzeyde kentleşmiş bir anlayışın içinde kişisel ve kurumsal ritüel,bir çerçeve ile sınırlanmıştır. Amacı kentler oluşturmak ve kentlilere belli bir uygarlık standardı getirmektir.Pratik,işlevsel,teknolojik anlamda gelişmiştir.Bir yandan klasisizm normlarını koruyup, yaygınlaştırırken;öte yandan antik mimariye yaptığı asıl katkı,değişen politik ve ideolojik ihtiyaçlara uygun olarak bu yerleşik normları değiştirme ve bunları aşma yeteneğini taşımasıdır.

John B.Ward-Perkins,İskoçya'dan Suriye'ye kadar uzanan kentsel sistemleri oluşturan Roma geleneğine dikkatleri çekerken,Roma'lıların imparatorluğun yönetimi ile ilgili olarak,herkesce de bilindiği gibi kendilerinin

---

* Prof. Dr. Fikret Kutlu YEGÜL, Unuversity of California at Santa Barbara Department of Art History Santa Barbara, Calif. 93106/USA

tanışık olduğu kentsel uygarlığı esas aldıklarını belirtmektedir (Ward-Perkins 1981,s.220).Orta-kuzey Portekiz'de küçük bir kent olan Conimbriga'da, Roma öncesi kent merkezinin Augustus döneminde düzenlenmesi sırasında, Vitruvius'un 3:2 orantısını izleyen dikdörtgen biçimli bir forum oluşturulmuştur (Vitruvius V.1.2).Bu alan, her iki yanda birer sütun dizisi ile sınırlanmakta ve bir bazilika,bir curia,dükkanlar ve bir de tapınak bulunmaktadır.Roma yaşantısının kentsel,dinsel ve ticari temellerinin daha da anıtsal bir yansıması,Galya'daki Erken İmparatorluk dönemi koloni kenti olan Augusta Raurica (Basel)'da görülebilir : üç yandan portiko ve dükkanlarla çevrelenmiş bir resmi tapınağın merkezde yer aldığı forum kompleksi içinde, dükkanların tam karşısında bir büyük bazilika-curia bulunmakta; ayrı bir çarşı binası, kamunun kullanımına açık hamam ve tiyatro ise, kentin sokaklarının oluşturduğu ızgara plan üzerinde hafifçe kaymış konumları ile kent merkezini oluşturmaktadırlar.Form ve içerik bakımından bu türdeki şemalar, Roma'da ya da orta ve kuzey İtalya koloni kentleri olan Cosa,Valleia ve Brescia'da Cumhuriyet dönemi sonlarından başlayarak uygulanmışlardır. İ.S. 100 yılında Traianus tarafından Cezayir'de kurulan bir askeri koloni olan Timgad'da daha erken bir yerleşim bulunmamakta ve kent ızgara planlamasının kusursuz bir örneğini oluşturmaktadır. Ancak, İ.S. üçüncü yüzyılın başlarından itibaren Timgad,her kenarı 1200 Roma ayağı ölçüsündeki ve yaklaşık 10 hektarlık bir alanı kaplayan kesin dikdörtgen planın dışına taşmaya başlamıştır.Alışıl gelmiş sivil ve dinsel yapıların yanısıra, kentte bu dönemde bir kütüphane yapısı ve sayıları bir düzineye varan irili ufaklı hamamlar yer almaktadır. Yunan-öncesi ve Yunan uygarlıklarının kentsel yaşam geleneklerini uzun bir tarih süreci içinde bünyesinde barındıran Anadolu'ya Roma uygarlığının katkısı ise, buradaki düzensiz bir kentleşmenin geçerli olduğu eski kentlere bir düzenli kentsel modelin getirilmesi biçiminde olmuştur.Efes ve Sardis özenle planlanmış kentsel merkezleri, eski sokakların yerini alan sütunlu caddeleri ile sayısız örnek içinde sadece ikisidir (Yegül 1995, s. 77-96). Yine çok tipik bir durum ise, doğu eyaletlerinde Yunan yerel mirası ve onun kurumları ile karşılaştırıldığn- da,Roma uygarlığının yeni ve melez mimari formlar yaratmakta gösterdiği uyum yeteneğidir.Bunun en güzel örneklerinden biri de çok başarılı olmuş hamam-gymnasium kompleksleridir.

Roma mimarisinin erken gelişimi,pratik ve işlevsel projelerle kendini göstermiştir: sulama ve drenaj sistemleri,yollar, köprüler,liman yapıları,hipodromlar veya depolar bunlardan- dır.Bu mühendislik bilgisinin, öncelikle Etrüsk komşularından alınmış olduğundan kuşku yoktur.Roma'nın büyük kanalizasyonu (Cloaca Maxima),İ.Ö. 509 yılında yani, son Etrüsk kralı döneminde yapımı tamamlanmış dev bir yeraltı tonoz sistemi niteliğindedir ve sözünü ettiğimiz projelerden biridir. İ.Ö. 312 yılında yapılan Aqua Appia ile başlamak üzere, Roma'da İ.S. ikinci yüzyılın sonuna gelindiğinde dokuz adet ana aquaeductus yer almakta ve bunlar günde bir milyon metre küp suyu kente taşımaktadırlar.Başkentte olduğu gibi,İmparator- luğun en ücra kentlerine bile su sağlayan ağlara ait kalıntılar, bugün muhteşem kemerler biçiminde hala izlenebilmektedirler (Kartaca,Segovia,Aspendos).

Nimes yakınlarındaki ünlü Pont du Gard (İ.Ö. 19) ,Gardon Irmağı'nı üst üste üç sıra halindeki kemerlerle aşmakta ve ve yüksekliği 49 m.'ye

ulaşmaktadır.Orta İtalya'da, Narni'de Neva Irmağı'nı aşan köprü, yüksekliği 30 m.'yi bulan bir dizi kemerden oluşmakta ve Via Flaminia adlı yol bu köprü üzerinden geçmektedir.

Bu cesur ve işlevsel mimari,klasik düzenden pek az yararlanarak ya da hiçbir şey almadan gelişirken, bu başarısında büyük pay, yapı malzemesi olarak betonun büyük bir yetenekle kullanılmış olmasına dayanmaktadır. Roma betonu (opus caementicum) kum ve çakılın,kireç harcı ve Orta İtalya'da bulunan bir tür volkanik kül olan pozzolona ile karıştırılmasından oluşturulmaktadır.Bu karışım, döküldüğü kalıbın biçimini alabilmekte ve katılaştığında son derece sağlam hale gelmektedir.Yapımı pek az ustalık gerektirmekte, çabuk elde edilebilmekte ve geleneksel kesme taş işçiliğine oranla çok daha ucuzla çıkmaktadır.

Roma'da Tiber ırmağı üzerindeki büyük depo yapısı olan Porticus Aemilia (yaklaşık olarak İ.Ö.193) ilk Ferentinum'daki çarşı binası (İ.Ö. 1.yüzyılın başları) betonarme beşik tonozun tek ya da seri halde kullanıldığı örneklerdir.Daha karmaşık olmak üzere, beşik tonozlu teraslara sahip geç cumhuriyet dönemi kutsal yerlerinde de (Terracina'daki Iuppiter Anxur kutsal yeri, Tivoli'deki Herakles Victor kutsal yeri gibi) bu malzemenin kullanımı görülür. En büyüğü ise,Praeneste'deki Fortuna Virilis kutsal yeridir (yaklaşık İ.Ö. 120) ve burada bir yamacın tümü,mimari ile bir bütün haline getirilmiştir. Dışı tuğla örgülü beton, çok katlı apartmanlar niteliğindeki konut mimarisinde ideal bir malzeme olarak ortaya çıkmış; böylece, Roma'nın yoğun kent nüfusunun konut sorununa bir çözüm getirebilmiştir. Sağlam,yangına karşı dayanıklı olan betonarme,Roma'da İ.S.64 yılındaki büyük yangın sonrasında en çok yeğlenen yapı tekniği haline gelmiştir. *Insula* olarak adlandırılan bir büyük yapı adasının tümünü kaplayan 4-5 katlı apartmanların en etkileyici ve iyi korunabilmiş örnekleri, Roma'nın kalabalık liman kenti Ostia'da yer almaktadır.

Betonarme teknolojisinde uzmanlık kazanılması,mimaride tonozlu bir stilin de ortaya çıkmasına yol açmış;böylece, geniş boşlukların cesaretle örtülebildiği,yuvarlak,köşeli ya da düz kemerlerin,beşik ya da çapraz tonozların,kubbe ve yarım kubbelerin çeşitli biçimlerinin ve kubbesel tonozların kullanıldığı yapılar oluşturulmuştur.Birçok bilimadamı ve arkeolog için bu durum,Mısır ve Yunan mimarisinin sadece yatay ve bunu kesen düşey düzlemlere dayalı,düz damlı sistemlerine karşı tam bir mimari reform sayılmaktadır. Roma'da Nero'nun Altın Evi (Domus Aurea) ünlü sekizgen planlı suiti ile,Palatin'deki Flavius'lar Sarayı, Traianus Çarşısı hep bu yeni mimarinin getirdiği dikkate değer bir mekan anlayışının gelişim halkalarıdır.Roma'daki Hadrianus Pantheon'unda (İ.S.125-138) artık bu gelişim sürecinin doruk noktasına ulaşıldığı görülür. Bütünüyle betonarme olarak yapılmış olan dairesel yapıyı örten kubbenin çapı ve yüksekliği birbirine eşit olmak üzere 42.3 m. ölçüsündedir.

İ.s. birinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde,Romalılar,Yunan mimarisinin klasik düzenini yeni bir tonozlu stil ile birleştirerek özümseyen,yeni formların oluşturulduğu dinamik bir mimariye sahip olmayı başarmışlardır.Tivoli'deki Hadrianus Villası'na (İ.S.125-138) ait görkemli kalıntılar,klasisizme getirilen bu heyecan verici ve yaratıcı sentezin en güzel bir yansımasını oluşturmaktadır.Geç İmparatorluk dönemine ait büyük hamam yapıları ve bazı merkezi planlı yapılar

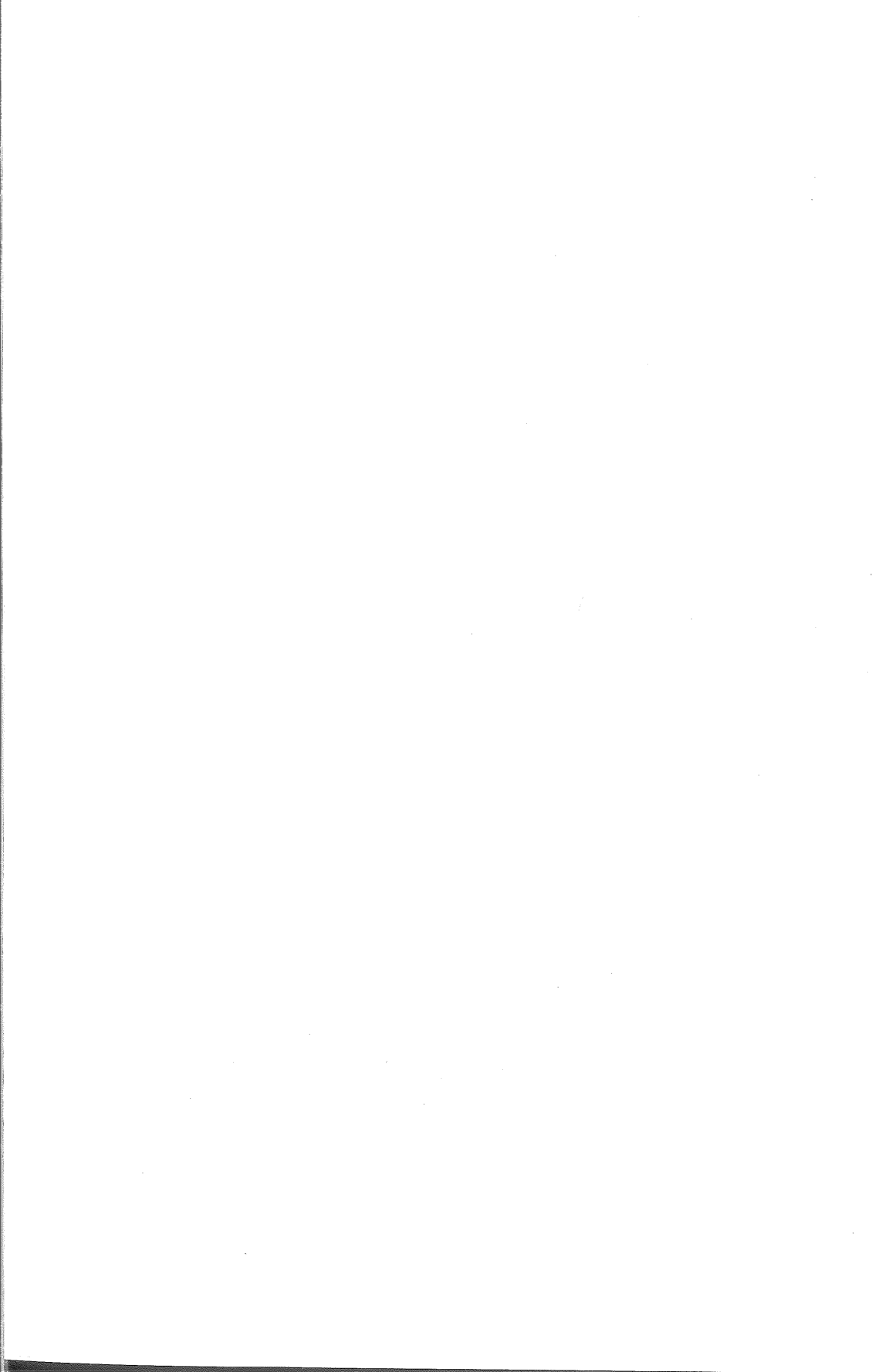
(örneğin, Roma'daki daha sonra Minerva Medica Tapınağı olarak adlandırılan yapı ya da Constantinus'un kızının anıt mezarı olan Santa Costanza) mimarideki bu yetkin yapısal ve mekansal çözümlerinin geç antik dönemde ve Ortaçağ'da da sürdürülmüş olduğunu kanıtlamaktadır. Başkentten çok uzakta, Suriye'de Baalbek'deki Venus Tapınağı (İ.S.3.yüzyıl) daire planlı ve kubbe ile örtülü cella'sı, süslemeli podium ve baştabanı ile barok anlayış içinde son derece yenilikçi bir yerel mimari örneğidir.

Roma mimarisinin bir diğer önemli başarısı ise, klasisizmin yeniden keşfi olmuştur. Bu durum, geleneksel düzenlerin olağanüstü ve yeni bileşimlerle kaynaştığı bir dekoratif mimarinin geliştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Klasik düzenin sütunlarının, kemerli mimari düzenlemelerin içinde yarım sütunların da katılımı ile birlikte kullanılması Roma buluşlarıdır. Forum Romanum'a manzaralı bir fon oluşturan Tabularium (Arşiv Binası-İ.Ö.78), Marcellus Tiyatrosu (İ.Ö.13) ve Colosseum (Flaviuslar dönemi amfitiyatrosu, İ.S.80) bunun örnekleridir. Daha da yenilikçi bir anlayış ise, Pompeii ikinci ve üçüncü stillerine yansıyan düşsel dünyada yer alan resim- mimarizm görülmektedir. Vitruvius gibi tutucu bir eleştirmen ise, bu yeni kreasyonların iyi bir zevki lanetlemekte olduklarını belirtmiştir (de Architectura, VII.5.1-7). Gelişmekte olan bu barok biçim anlayışının gerçek yaşamdaki örneklerine, çok katlı sütunlu cephelerde yani, tiyatrolardaki scenae frons'larda, anıtsal girişlerde, nymphaion ve anıt mezar, şeref salonu ya da exedra'larda rastlanmaktadır. Tümüyle mermerden yapılmış olan kamu yapılarında da izlenebilen bu tipin en gösterişli örneklerinden bazıları olan Efes'deki Celsus Kütüphanesi cephesi (İ.S.150 dolayları), Milet'deki Kuzey Agora girişi, Sardis'deki hamam-gymnasium kompleksine ait Severus'lar dönemi mermer avlusu hep Anadolu yapılarıdır ve bunlar, klasisizmin anlamına ve onun mimari elemanlarına olan bakıştaki büyük değişimi yansıtmaktadırlar. Klasisizme getirilen bu cesurca ve yaratıcı anlayışın köklerinin doğuda; olasılıkla Ptolemaios- lar dönemi İskenderiye'sinde aranabileceği her ne kadar önerilmekte ise de, elimizdeki tüm örnekler, Roma İmparatorluk dönemine aittirler. Bu yapıların çoğunda, "Mermer Stili" olarak adlandırılan uluslararası bir stilin gelişmesi, mermerin Akdeniz boyunca geniş çaptaki ticareti ile gerçekleşebilmiştir.

Klasik mimarinin dekoratif ve mekansal kurallarına Roma mimarisinin getirdiği kanonik olmayan yaklaşım, Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerine yayılmış olan çok sesli bir estetik anlayışı benimsemekteki istekliliği yansıtmaktadır. Roma'nın yönetimi altındaki toplulukların sanatsal eğilimlerini özgürce dışavurumlarına olanak tanıyan merhametli ve koruyucu tavrının derecesi, Roma mimarisinin dünya sahnesine olan katkısını ve yaygınlığını tanımlamaktadır.

SEÇME KAYNAKÇA

- Adam 1984 Jean-Pierre Adam, *La construction romaine*, Paris
- Boethius 1960 Axel Boethius, *The Golden House of Nero: Some Aspects of Roman Architecture*
- Boethius 1978 Axel Boethius, *Etruscan and Early Roman Architecture*, New York
- Brown 1960 Frank E. Brown, *Roman Architecture*, New York
- Hanfmann 1975a George M.A. Hanfmann, *Roman Art*
- Hanfmann 1975b George M.A. Hanfmann, *Sardis from Croesus to Constantine*, Cambridge, Mass.
- MacDonald 1986 William L. MacDonald, *The Architecture of the Roman Empire-I*, New Haven
- MacDonald 1986 William L. MacDonald, *The Architecture of the Roman Empire: An Urban Appraisal-II*, New Haven
- Ward-Perkins 1981 John B. Ward-Perkins, *Roman Imperial Architecture*, New York
- Yegül 1995 Fikret K. Yegül, "Efes ve Sardis= Antik Çağda Kentleşme ve Anadolu Seçeneği", 1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Konferansları, Ankara

**SELEUKOSLARIN OLBA TERRİTORİUM'UNDAKİ
"AKKULTURATION" SÜRECİ ÜZERİNE
DÜŞÜNCELER*(Lev. 11-12)**

Doç. Dr. Serra Durugönül**

Doğuda Pompeiopolis (Viranşehir) ve batıda Korakesion (Alanya) ile sınırlı olan Dağlık Kilikia'nın doğu kesiminde, Lamas (Limonlu) ve Kalykadnos (Göksu) nehirleri¹ arasında kalan Olba, hem coğrafi konum olarak bir merkezi, hem de adı geçen iki nehir arasındaki Territorium'un idari ve dini yönetim yeri olarak bir merkezi ifade etmekteydi².

Olba Territorium'unun, Dağlık Kilikia'nın diğer kesimlerindeki gibi, kendilerine egemen olmuş bulunan Asurluların, Perslerin, Seleukosların veya Romalıların ne oranda boyundurukları altında girdiklerine dair elimizde kesin bir belge olmamasına rağmen³, Seleukoslar öncesinde iki nehir arasının, sadece yönetsel alan içersine alınan bir bölge olarak değerlendirilip, belli zamanlarda, vergi alınmak üzere bölgeye gelindiği, buraya kalıcı yatırımların (imar faaliyetleri gibi) yapılmamış olmasından anlaşılmaktadır. Sadece vergi ödemekle yükümlü olan ve sosyo-kültürel⁴ kimliğine dokunulmayan halk, ilkel yaşamını sürdürmüştür⁵. İmar faaliyetlerinden anlaşıldığı üzere ise, Seleukosların bu bölgeden beklentileri daha fazla olmuştur. Askeri açıdan, özellikle İ.Ö. 188 yılında yapılan Apamea antlaşması ile sınırları Sarpedon burnuna, yani Olba'nın önlerine kadar daralınca⁶ bölgede güçlenebilmek amacıyla imar faaliyetlerine girişmişler ve böylelikle sadece askeri değil, aynı zamanda dini ve sivil yapılanma başlamıştır. Özellikle de Olba-Diokaisareia (Uzuncaburç) daki Zeus Olbios tapınağı (Res. 1) idari ve dini merkezin sembolü haline getirilmiştir⁷. Bu tapınağı, Brandt'ın, Polislerin Χωρα Πολιτικη' sine

* 1995 ve 1996 çalışmalarımı destekleyen DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) kuruluşuna teşekkür ederim.

** Doç. Dr. Serra Durugönül, Mersin Üniversitesi, Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. Bşk.

1. Strabon, 14,5.1.

2. Durugönül, 1995, s. 75-82

3. Durugönül 1995, s. 76 Dipnot 6.7; Walbank, 1981, s. 63.

4. Brandt, 1992, s. 75.

5. Tarn, 1930, s. 122.

6. McDonald, 1967, s. 1-8.

7. Durugönül 1995, s. 75-82.

bağlı tapınak kategorisinde incelemiştir⁸, buna göre de Olba'nın polisi'nin Seleukeia olması gerekliliği üzerinde durmuştuk. Bu anlamda yerli halkın, tapınağın topraklarını işletme hakkı karşılığında vergi ödemekle yükümlü olduğu ve tapınağın idari hükümlerine bağlı kaldığı ifade edilmişti⁹.

Bazı yazıt içerikleri ve arkeolojik veriler bize Seleukosların bu süreçte yol açtıkları "Akkulturation"¹⁰ konusunda yol göstermektedirler¹¹. Bu yöndeki en önemli yazıt Zeus Olbios tapınağını çevreleyen duvarda bulunmuş olan yazıttır. Bu yazıtta, Seleukos I. Nikator'un yaptırmış olduğu çatıların, Büyük Rahip Zenophanes oğlu Teukros tarafından onartıldığı belirtilmektedir¹². Çatı olarak tapınağın değil, stoa tarzında bir yapının çatısı anlaşılmalıdır¹³. Nitekim bu yazıtta geçen *ταξ στεγας* ibaresi başka yazıtlarla analogi kurulduğunda, tek katlı, sütunlu ve kiremit çatılı basit bir yapı olarak yorumlanabilir¹⁴.

Yazıt İ.Ö. 150 'ye tarihlenirken, tapınak en erken İ.Ö. 250 yıllarına geri çekilebilmektedir¹⁵. Bu da bize tapınağın Seleukos I. Nikator tarafından bizzat yaptırılmış olmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Ancak Seleukos I. Nikator, Seleukeia'yı İ. Ö. 296/281 yılları arasında kurduktan sonra, dağlık kesimi de kontrol altına almak amacıyla, burada zaten var olan yerli halka ait Luwi¹⁶ inaçlarıyla özdeşleşmiş bir kutsal alana gelmiş ve belkide bir stoa'nın inşasını mümkün kılmıştı. Stoa'nın yapımından önce var olan kutsal alan ve stoa'nın kendisi hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ancak söz konusu yapıların kerpiç ve ahşaptan yapılmış¹⁷ ve belki de kiremit çatıya sahip olmuş bulunmaları çok muhtemeldir. Daha sonra da bu alanda tapınak yapılmış olmalıdır. Bu veriler ışığında İ.Ö. 150 yılına tarihlenen yazıtta Seleukos I. Nikator geriye dönük anılarak onore edilmiş olmalıdır: Yazıtta adı geçen yerel rahip sülalesinden Büyük Rahip Zenophanes oğlu Teukros, Seleukos I. Nikator ve onun Hellenizasyon sürecinde oluşturmuş olduğu yönetim sistemini oldukça benimsemiş görünmektedir ve onu yaşatma çabasıdadır. Ancak Teukros'un büyük kurucuyu bu tarzda onore etmesi politik bir davranış olarak da yorumlanmalıdır: Nitekim ancak Seleukos idaresini benimsemiş yerel rahip-krallar (idareciler)

8. Durugönül 1995, s. 79.

9. Brandt, 1992, s. 69.

10. Ozankaya, 1975, s. 42 ("Ekinel yozlaşma=Acculturation); Wirth, 1994, s. 730 dipnot 27.28.

11. Durugönül, S, Verwaltung und Religion von Olba, Asia Minor Studien (baskıda).

12. Heberdey- Wilhelm,,1896 s. 85 v.d ; MacKay, 1990 s. 2087

13. Lange, 1987 s. 208.

14. Petzl, 1987, 252-256; Petzl, 1994, s. 25 v.d. No. 17 Satır 7.

15. Rumscheid, 1994, s. 33; 86-91.

16. Ten Cate, 1961.

17. Durukan, M, "Doğu Dağlık Kilikia'da Göksu-Lamas Nehirleri Arasında Hellenistik Dönem Yerli Halk ve Yerli Mimarisi", *MeÜ, Fen ve Edebiyat Fak. Toplum Bilimleri ve Güzel Sanatlar Dergisi* (baskıda).

Seleukoslar tarafından atanarak yönetimde söz sahibi olabilmekteydiler. Şüphesizki kurucu Seleukos I. Nikator'un bir yerli idareci tarafından anılması da Seleukoslar için önemli bir göstergeydi¹⁸.

Seleukos I. Nikator'un kendi döneminden en az 130 yıl sonra rahip olan Teukros tarafından anılması, bize "Akkulturation"un boyutları hakkında bir fikir verirken aynı zamanda tapınağın inşa tarihi için de bir alt sınır oluşturmaktadır. Olba ve tapınağı, Seleukos I. Nikator'un Seleukeia'yı kurduğu tarihlerden (en geç İ.Ö. 281) daha sonraki bir dönemde inşaa edilmiş olacağına göre, öncelikle İ.Ö. 2. yy.'ın başları, yani IV. Antiochos'un dönemi (İ.Ö. 175-164) bu imar faaliyeti için söz konusu olmaktadır¹⁹. IV. Antiochos Duro-Europos'daki Zeus Megistos, Kudüs'deki Zeus Olympios ve Gerizim'deki Zeus Xenios tapınaklarının da kurucusu olarak bilinmektedir²⁰. IV. Antiochos bu kapsamda yerel yöneticileri tapınak rahipleri olarak atamış, onlara aynı zamanda kral sıfatı vererek Yunan adetlerini yaymakla görevlendirmişti. Filistindeki Yahudilerle IV. Antiochos arasındaki kanlı olaylar Seleukosların "Akkulturation" seferberliğinde direnişle karşılaşabildiğini göstermektedir²¹. Ancak yerel kültürü çok kuvvetli olmayan bölgelerde kolaylıkla Hellenizasyon sürecine geçilebilmekteydi²². Herşeye rağmen IV. Antiochos dönemi ile birlikte doğuda Yunan-Makedon modeline uygun ve polis olma özelliklerinin tümüne sahip kentleşmelerin hızlandığı da bir gerçektir²³. Seleukoslar bu kapsamda Makedonyadan getirilen göçmenlerle "katoikiai" lar, yani askeri yerleşmeler oluşturmuşlardır²⁴. Askeri nitelikte hareket olmadığı zamanlarda ise garnizon olarak işlev gören yerleşmelerde, yöneticiler toprakların islah edilmesine önem vermekteydiler. IV. Antiochos Kilikia'da da bu anlamda birçok kent kurmuş²⁵ olduğu gibi Hellenizasyon sürecinin en önemli göstergesi olan Zeus Olbios tapınağını da yaptırmış olmalıdır.

IV. Antiochos'un Makedonlaştırma politikası göz önünde tutularak, Olba Territorium'u dahilindeki yerleşimlerde Yunanlılar'ın yerel halk ile olan ilişkisi, yani "Akkulturation" oranı incelenebilir. İ.Ö. 188 Apameia antlaşmasının sonrasında Seleukosların Toros dağlarının arkasına çekilmek zorunda kaldıkları ve bundan böyle iyice önem kazanan Olba'yı ellerinde tutmak durumunda oldukları anlaşılmaktadır. Seleukoslar öncesinde Olba ve diğer bölge yerleşimlerinde taş eserlere ve yapılarla rastlanmaması, ancak İ.Ö. 2. yy'dan

18. Grimal, 1984, s. 250 (Büyük kurucu, Dura-Europosda da geriye dönük olarak onore edilir).

19. Rigsby, 1996, s. 479.

20. Grimal 1984, s. 250.

21. Grimal 1984, s. 256.257

22. Grimal 1984, s. 277.

23. Grimal 1984, s. 276. özellikle 286.

24. Walbank, 1981, s. 132.

25. Tarn, 1930, s. 133 f.

itibaren taş mimariye geçilmiş olması bölgenin Seleukoslarla birlikte canlandığını göstermektedir. Seleukoslar öncesinde bölgede, Luwilere kadar geri giden bir din kültürünün olduğunu ancak direniş gösterecek kadar köklü bir bütünlüğün olmadığını²⁶, en azından ekonomik güce sahip olmayan bir topluluğun bulunmuş olduğunu ve bu nedenlerden dolayı Seleukoslara karşı fazla direnememiş olduklarını var sayabiliriz. Seleukosların, Luwi Tanrısı Tarhunt'u yok etmeden, sadece Zeus Olbios ile özdeşleştirip, tapınağın rahipliğine Teukros sülalesini atamaları da doğuda örnekleri görülen kanlı ayaklanmaların önüne geçilmesini sağlamıştır.

Tapınak yazıtı dışında, Olba -Diokaisareia (Res. 2) ve Kanytella (Res. 3) kulelerinin üzerlerindeki Yunan epistat isimleri de Hellenizasyon sürecinden bizi ayrıca haberdar etmektedirler. Bu isimler bölgesel garnizon kumandanlarının isimleri olarak değerlendirilmelidirler²⁷. Bu da bize bölgede idari güç olarak Seleukosların bulunduğunu göstermektedir.

Ayrıca Hellenistik isimlerin yoğun olarak kullanılmış olduğu Korykion Antrondaki isimler listesi vardır ki, burada da Zeus Korykios rahiplerinin adlarının ve yönetim sürelerinin gösterildiği bir dizin ile karşı karşıya olduğumuz kanısında birleşilmektedir²⁸. Üç liste halinde sıralanmış olan isimlerden A listesindekiler tarihlenebilmektedirler: Bu listenin son ismi olan Αρχηελαος Αρχελαου'nun Kapadokya kralı I. Archelaos'u ifade ettiği düşünülmektedir. Kendisine kral Augustus tarafından İ.Ö. 25 yılında Dağlık Kilikia'nın krallığı ve rahipliği verilmişti²⁹. Buna göre rahipler listesindeki son ismin kendisine ait olması çok muhtemeldir. Houwink'e³⁰ göre her rahip bir yıl süre ile görev yapmaktaydı; listedeki isimlerden, yanında "ß" harfi olanlar iki yıl hizmet vermiş olarak yorumlanmaktadır. Buna göre liste'nin en sonundaki Αρχηελαος Αρχελαου'dan geriye doğru hesap ettiğimizde, ilk isimlerin İ.Ö. 3. yy.'a, daha kesin söyleyecek olursak İ.Ö. 240 yıllarına geri gittiğini görmekteyiz. Bizim için bu kapsamda önemli olan, bu listedeki isimlerin politik gelişmeye³¹ bağlı olarak belli dönemlerde Yunan ağırlıklı, belli dönemlerde de yerel isim yoğunluklu olduklarıdır: A Listesinin ilk otuz ismi Yunan ağırlıklıdır. Liste'nin İ.Ö. 240 yılında başladığını ve bu isimlerin dört tanesinin yanında "ß" bulunduğunu gözönüne alırsak, Yunan ağırlıklı isimlerin İ.Ö. 206 yılına kadar devam ettiği anlaşılır. Bu tarih, İ.Ö. 241 yılındaki III.Suriye savaşının sonunda Kilikia bölgesine yerleşen Ptolemaiosların bu yörede kaldıkları süreye denk

26. Brandt, 1992, s.73.

27. Kirsten, 1974, s. 786 dipnot 21; MacKay, 1968, s. 86; MacKay 1990, s. 2087.

28. Hicks, 1891, s. 243 No. 27; Heberdey - Wilhelm 1896, s. 71 No. 155; MacKay 1968, s. 161; Ten Cate, 1961, s. 204; Durugönül, 1989, s. 58 ff.

29. Heberdey - Wilhelm 1896, s. 72; MacKay 1968, s. 161.

30. Ten Cate, 1961, s. 204.

31. MacKay 1968, s. 163; Ten Cate, 1961, s. 205.

gelmektedir³². Bu da bize "Akkulturation" sürecinde sadece Seleukosların değil, Ptolemaiosların da etkili olmuş bulduklarını göstermektedir. Otuzuncu isimden doksanuncu isme kadar görülen atmış isim ve bu isimlerden yedi tanesinin yanında bulunan "ß" harfi toplam altmışyedi yıla işaret etmektedir. Bu da bize İ.Ö. 206-139 yılları arasında Luwi³³ isimlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu tarihler Kilikia'da Seleukosların bulunduğu ancak güçlerinin gittikçe zayıflamaya başladığı döneme denk gelmektedir³⁴. Rahipler listesindeki isimlerin politik gelişmeye bağlı olarak gösterdiği değişim, rahipliğin, yani yönetimin Ptolemaioslar/Seleukoslar ve yerli halk arasında değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yazıtları, mimarisi, kabartmaları³⁵ ve Zeus Olbios tapınağı ile varlıklarını belli eden Seleukosların idaresi altında bulunan yerel yöneticiler ve yönetim alanları hakkındaki bilgimiz İ.Ö. 1. ve İ.S. 1. yüzyıllarda yoğunluk kazanmaktadır. Ayrıca birçok yerleşim bu geçiş döneminde bağımsızlaşarak, yazıtlarıyla ve sikkeleriyle kendisini ortaya koymaya başlamıştır. Bu da bu dönemde Seleukos yönetiminin zayıflamaya başlayıp, Roma etkisinin artmasıyla bağlantılıdır³⁶. Ancak bu noktada çok önemsenerek göz önünde tutılması gereken husus şudur ki, yerli halkın bağımsızlaşma süreci Seleukoslara başkaldırarak değil, tam aksine Seleukos dönemini yaşatmak istercesine yazıtlarında ve sikkelerinde o döneme ait sembol ve geleneklerin devam ettirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun açıklamasını da yerel yöneticilerin ve Yunan garnizon kumandanlarının üç yüzyıl boyunca birlikte yaşamış olmalarında bulmaktayız. Yerel yöneticiler Seleukos idaresi altında, Luwilerden bu yana gelenekselleşmiş olan rahip-krallıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak halkın Seleukoslara direnecek askeri gücü olmadığından ve Seleukoslar tarafından, kendi çıkarları için de olsa, imar faaliyetlerinde ve ticari ilişkilerde destek gördükleri için büyük ölçüde kendi kültürlerini unutarak bu yeni gücün sunduklarını almışlardır. Ptolemaiosların ve Seleukosların "Akkulturation"daki başarılarını, kendilerinin zayıfladığı dönemden sonra dahi kültürlerinin sürdürülmesinde görmekteyiz.

Hellenistik dünyaya genel olarak baktığımızda yerel halk ile idareyi ele geçiren Diadochlar arasındaki ilişkilerde tam bir bütünleşme gözlemlenememektedir³⁷. Bir çok göçmenin de Makedonyadan getirilerek yerleştirildiği yeni topraklarda hakim olan kültür, Yunan-Makedon kültürüydü³⁸. Sadece ayaklanmaların önlenmesinde, tarımda ya da düşmana karşı öne sürülmek amacıyla kullanılan yerli halk bir nevi baskı ile bu yönetimin

32. Grimal 1984, s. 157.

33. Grimal 1984, s. 32.43.190 ff.

34. MacKay, 1968, s. 84

35. Durugönül, 1989.

36. Sherwin - White, 1976, s. 1 v.d.

37. Walbank, 1981, s. 63.

38. Tarn, 1930, s. 130.

bir parçası konumundaydı. Ancak çok küçük bir yerli azınlık belli başlı önceliklere sahip olabiliyordu. Onlar, yerli halka direkt ilişkiye geçmenin büyük kargaşaya yol açacağını bilen Seleukoslar tarafından bir anlamda arabulucu olarak belli pozisyonlara getiriliyorlardı. Esas idari kararlar ise Seleukoslara bağlı olarak geliyordu³⁹. "Akkulturation" u gittikçe kuvvetlenerek Roma İmparatorluk döneminde de Romalıların bölge üzerindeki politikalarında izlemekteyiz⁴⁰.

Bütün bu veriler Olba Territoriumunu, "Territorium" yapanların, yani taş mimariyi, dolayısıyla sivil ve askeri yapılanmayı, yazıt ve kabartmaları ortaya koyanların Seleukoslar olduklarını göstermektedir. Zaten var olan ve eski bir geleneğe sahip bölge idaresi⁴¹, Seleukoslar tarafından kendi güvenlikleri için reorganize edilmiştir. Bu reformların en önemli tanığı ise Zeus Olbios tapınağı olmuştur: Tapınak yenilenip, yerel rahipler boyunduruk altına alınmışlardır⁴². Böylelikle eski yerel halk arasında yönetime sadık olan küçük bir "elit" sınıf ile bu düzen içinde yaşamaya ve vergi ödemeye mükellef "kabile bilinci" yanyana süregitmiştir. Ama bu "tribal organization"⁴³ hiçbir zaman Seleukoslara ve Romalılara karşı büyük bir varlık gösterememiş ve yoğun bir "Akkulturation" ile karşı karşıya kalarak benliğini yitirmiştir.

---

³⁹.Walbank, 1981, s. 65. 125.

⁴⁰.Lange, 1987, s. 213.

⁴¹.Tarn, 1930, s. 122.

⁴². Tarn, 1930, s. 126.

⁴³. Brandt, 1992 s. 73.

Bibliyografya:

- Brandt 1992 Brandt, H, *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphliens und Pisidiens im Altertum* (1992).
- Durugönül 1989 Durugönül, S, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien* (1989) .
- Durugönül 1995 Durugönül, S, Olba: Polis mi, Territorium mu ?, *Lykia II*, 1995, s. 75-82 .
- Durugönül, S, Verwaltung und Religion von Olba, *Asia Minor Studien* (baskıda).
- Durukan, M, "Doğu Dağlık Kilikia'da Göksu-Lamas Nehirleri Arasında Hellenistik Dönem Yerli Halk ve Yerli Mimarisi", *MeÜ, Fen ve Edebiyat Fak. Toplum Bilimleri ve Güzel Sanatlar Dergisi* (baskıda).
- Grimal 1984 Grimal, P (ed.), *Der Hellenismus und der Aufstieg Roms* (1984).
- Heberdey- Wilhelm 1896 Heberdey, R - Wilhelm, A, *Reisen in Kilikien*, Denkschr. öAW. phil.-hist.Kl.44 (1896)
- Hicks 1891 Hicks, E.L., *Inscriptions From Wesern Cilicia*, *JHS* 12, 1891
- Kirsten 1974 Kirsten, E, *Elaiussa -Sebaste*, *Melanges Mansel* (1974)
- Lange 1987 Lange, O, "Priesterstaat Olba in Kilikien", *Der Münzen- und Medailiensammler Berichte* 156(1987) .
- MacKay 1968 MacKay, Th, *Olba in Rough Cilicia* (1968)
- MacKay 1990 MacKay, Th, *The Major Sanctuaries in Pamphylia and Cilicia*, *ANRW II*, 18.3 (1990)
- McDonald 1967 McDonald, A.H. , *The Treaty of Apamea*, *JRS* 57, 1967, s. 1-8
- Ozankaya 1975 Ozankaya, T, *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* (1975) .

- Petzl 1994 Petzl, G, Die Beichtinschriften Westkleinasiens, *Epigraphica Anatolica* 22, 1994, s. 25 v d.
- Petzl 1987 Petzl, G, *Die Inschriften von Smyrna II*, 1 (1987).
- Rigsby 1996 Rigsby, K., J, *Asyilia. Territorial Inviolability in the Hellenistic World* (1996) .
- Rumscheid 1994 Rumscheid, F, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus* (1994) .
- Sherwin - White 1976 Sherwin - White, A. N. , Rome, Pamphylia and Cilicia, *JRS* 56, 1976, s. 1 vd.
- Strabon, *Geographika*,
- Tarn 1930 Tarn, W.W, *Hellenistic Civilization* (1930).
- Ten Cate 1961 Ten Cate, H, *The Luwian Population Groups of Cilicia Aspera During the Hellenistic Period* (1961).
- Walbank 1981 Walbank, F. W, *The Hellenistic World* (1981).
- Wirth 1994 Wirth, G, Die Mittelmeerwelt um 100 v. Chr. , G. Hellenkemper-Salies-H.H. v. Prittwitz-Gaffron-G. Bauchhenß (ed.), *Das Wrack* (1994) .

DAĞLIK KİLİKYA- LAMOTİS MEZARLARI

(lev. 13-17)

*Yasemin Er SCARBOROUGH

Dağlık Kilikya mezar anıtları bölgenin en görkemli ve göze çarpan eserleri arasındadır. Stratejik coğrafi konumu yüzünden Doğu ile Batı Akdeniz arasında önemli bir rol oynayan bölgede, kaya-mezar, anıt mezar, piramidal çatılı mezar, tapınak mezar, larnaks ve lahit mezar tipleri karşımıza çıkar.

Bağımsızlığına düşkün savaşçı kavimleri ve ulaşımına elverişsiz, çetin arazisi ile Anadolu'nun idaresi en zor bölgelerden olan Dağlık Kilikya'da mezar anıtlarında görülen bu çeşitlilik ve zenginlik, özellikle bölgenin diğer kültürler ile olan ilişkilerini yansıtmaya bakımdan çok dikkat çekicidir. Mezarların tipolojik olarak gösterdiği çeşitlilik mezar ikonografisinde de görülür. Yerel geleneklerin ve Grek-Anadolu-Roma kültürlerinin bir harmanını yansıtan mezarların ikonografik repertuarının ve mezar yazıtlarının çalışılması bölgede yaygın sanat alışkanlıkları ve ölü gömme adetleri hakkında da bize bilgi verir. Birer tarihsel belge olma niteliğiyle bu mezarlar, Dağlık Kilikya'da yaşamış değişik halkların kimlikleri, inançları ve benimsediği kültürleri tesbit etmemize yardımcı olarak bölge tarihine de ışık tutar¹.

Dağlık Kilikya mezar anıtlarıyla ilgili bölgede yaptığım araştırmalarda üzülerek belirtmeliyim ki, bu değerli kültür varlıklarının mezar soyguncuları tarafından uzun zamandır sistematik bir şekilde tahrip edildiğine tanık oldum. Bu tahribat günümüzde de sürdüğü için, bölgede yapılacak yüzey araştırmalarına devam edilerek, geçmişte bizim yaptığımız gibi antik yerleşimlerin tek tek dolaşarak var olan eserlerin tespit ve tescilinin yapılması gerekir. Bölge halkını bu eserlerin korunmasının hepimiz için ulusal bir görev olduğuna bilinçlendirerek eski eser sergisini yeşertmek gerekir. Dağlık Kilikya'da yaptığımız geniş yüzey araştırmalarında mezarlara yönelik tahribatın bölgenin bazı kısımlarında inanılmaz boyutlara ulaştığını gördüm. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Batı Dağlık Kilikya'da antik Lamotis bölgesinde karşımıza çıkmıştır. Lamotis'i 1913'de ziyaret eden İtalyan bilim adamlarının belgelediği görkemli mezarların çoğunun mezar soyguncuları tarafından dinamitlenerek ve kırılarak tamamen yok edildiğini tespit ettik. Bu makalede, Lamotis'de günümüze ulaşabilmiş bazı mezarları özellikle ikonografi ve yazıtlar açısından değerlendirerek, halen bilinçsizce tahrip edilmekte olan mezar anıtlarının bölge kültür tarihi için ne kadar önem taşıdığını bu vesileyle vurgulamak istiyorum.

*Dr.Yasemin Er SCARBOROUGH, Ataç sok. 30/9 Yenişehir/ANKARA

¹Dağlık Kilikya mezar anıtları için bkz.Y.Er, *The Funerary, Monuments of Cilicia Tracheia* Cornell University 1991, (Doktora Tezi) Er (1991);Y.Er, "Diversita e interazione culturale in Cilicia Trocheia. I Monumenti funerari", *Quaderni Storici* 76 (1991) 105-40

LAMOTİS

Batı Dağlık Kilikya'da antik devirde Lamotis olarak bilinen bölgede bulunan mezarlar değişik mimari tipleri, zengin bezemeleri, uzun ve detaylı yazıtları ile Dağlık Kilikya'daki en önemli ve görkemli mezar anıtları arasında yer alır. Bölge, Dağlık Kilikya'nın son bağımsız kralı olan IV. Antiokus'un Helenizm'i teşvik eden idaresi altında dış etkilere açılmış, daha sonra M.S.72 yılında Vespasian tarafından Kilikya eyaletine bağlanarak, Roma yönetimi altında oldukça gelişmiştir. IV. Antiokus'un krallığının Elaeussa adasından Pamfilya sınırına kadar olan kıyı bölgesini ve iç kesimde ise, Dağlık Kilikya'nın orta ve batı kısımlarını kapsadığı sanılmaktadır. Bölgede aktif bir Helenizm politikası izleyen kral, bu amaçla beş yeni kent kurmuştur: bunlar kıyıda Antiocheia ad Cragum (Endişegüney) ve Iotape (Aytöp), iç bölgede ise Irenopolis (İrnebol), Germanicopolis (Ermenek) ve Philadelphia (İmsiören)'dir².

Bölgede milattan sonraki ilk iki yüzyıl sırasında Helenizm'in ne denli teşvik edildiği, birçok kentte atletik oyunların yapıldığını gösteren yazıtlarla da kanıtlanmıştır. Lamotis'in metropolü olan Lamus'da 'Leontideia' adı verilen oyunların düzenlenmesi buna güzel bir örnektir. Dağlık Kilikya'da çok az rastladığımız Latince yazıtların burada görülmesi bölgede Roma'lı idarecilerin ya da kolonistlerin varlığına dikkat çeker. İmparator Trajan'ın 117'de kıyıda Selinus (Selinti-Gazipaşa) kentinde ölmesi ve bunu takiben kente Hadrian tarafından 'Trajanopolis' adıyla koloni statüsünün verilmesi, kuşkusuz hem bölgenin önemini arttırmış hem de bölgenin İtalya'ya olan bağlarını güçlendirmiştir. Buna paralel olarak Doğu Dağlık Kilikya'da Elaiussa Sebaste'de bulunan bazı Latince mezar yazıtları, yine bu kıyı şeridinde Roma'lı yöneticilerin varlığını gösterir. Batı Dağlık Kilikya kıyısındaki Anemurium (Anamur), Antiochera ad Cragum (Endişegüney), Selinus (Selinti-Gazipaşa) ve Iotape (Aytöp) nekropollerinde büyük, dikdörtgen planlı, taşlarla örülmüş, üzeri tonozla örtülü mezarlar yaygındır³.

Bu antik kentlerin yer aldığı dar kıyı şeridinin hemen arkasındaki dağlık bölgede bulunan Lamotis'de ise bölgenin topografik koşullarına uygun olarak kaya mezarı-lahit olarak tanımlayabileceğimiz mezar tipleri tercih edilmiştir. Lamotis'in yerel tanrısı olan Zeus Lamotis'in sembolleri kartal ve yıldırım demetine mezarlarda da rastlanır. Epigrafik buluntular Lamotis'de Zeus kültürünün çok yaygın olduğunu gösterir⁴.

²IV. Antiokus'un krallığı için bk: R.D.Sullivan, 'The Dynasty of Commagene: Aufstieg und Niedergang der Römische Welt, 8 ss.732-798; D.Magie, Roman Rule in Asia Minor (Princeton 1950 I, 549-50 s.1367-68; AH.M.Jones The Cities of the Eastern Roman Provinces (Oxford 1971) 109-213; Tacitus, Ann.12,55, 1-2; Cassius Dio LIX, 8,2.

³Bu mezarlar için bkz.E.Alföldi-Rosenbaum, A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, (Ankara 1967) ve Anamur Nekropolü: The Necropolis of Anemurium (Ankara 1971) Er, (1991) ss.253-271.Orta Dağlık Kilikya'nın önemli liman kenti Kelenderis'te de bu tip mezarlara rastlanır:bkz. L.Zoroğlu, Kelenderis I (Ankara, 1994) ss.40-41

⁴Zeus Megas Zeus Keranios gibi değişik adlarla bilinen bu Zeus kültürleri için bkz.G.E.Bean ve T.B.Mitford, 'Sites Old and New in Rough Cilicia' Anatolian Studies 12 (1962) 212-15 Bean ve

Lamotis'in coğrafi konumu nedeniyle batıda Pamfilya ile yakın bağları olduğu mezar anıtlarından da anlaşılmalıdır. Örneğin Direvli'deki bir mezar yazıtında mezarı Selge'li ustaların yaptığı belirtilir.

DIREVLI (Doğancı)

Direvli'deki mezarlar Dağlık Kilikya'daki en güzel mezar anıtları arasındadır. (Resim: 1)⁵.

Dağlık Kilikya'da yaptıkları araştırmalarda bölgenin epigrafik buluntularını inceleyen Bean ve Mitford, Lamotis mezarlarını yine epigrafik yönden incelemiş, mezarların tipolojik, ikonografik değerlendirmelerini yapmamışlardır. Bu yüzden yaptığım çalışmanın özgün olma niteliğini koruduğunu vurgulamak istiyorum. Mezar tiplerinin bölge topografyasıyla son derece ahenkli bir biçimde seçilmiş olması, mezar bezemelerindeki zenginlik ve usta işçilik, bu mezarların Lamotis'deki varlıklı sınıf için yapıldığını gösterir. Mezarların tipolojik olarak en önemli özelliği bir kaya mezarla onun hemen üstünde yer alan lahit kapağının, bir bütün oluşturmasıdır.

Lahit kapağının ön alınlığı kaya mezarının ön cephesinin tam üstüne getirilerek, mezarın üçgen alınlıklı bir fasadı olduğu görüntüsü yaratılmıştır.

Mezarların hepsinin fasadında her iki yanında ölü büstleri bulunan bir sahte kapı vardır⁶. (Resim: 1,6)

Mezar odasına giriş üstteki lahit kapağının açılmasıyla sağlanıyordu. Direvli'deki nekropolde Resim 1'de görülen bir kaya çıkıntısında yanyana bulunan üç mezarın içleri tamamen dolu olduğu için planları çıkartılamamıştır. Bu mezar grubunun 50 m. kuzeyinde bir tepenin altında iyi korunmuş, güneye bakan iki mezarı inceleme fırsatı bulduk. Bunlardan 1 nolu mezar Direvli nekropolündeki en güzel ve en iyi korunmuş mezar olarak dikkati çeker. (Resim: 2,3) Mezarın sahte kapısı 0.65 m. yükseklikte ve 0.37 m. genişlikte olup, iki büstle çevrilidir. Mezarın fasadında büstlerin yanında yer alan pilaster sütunlarla sanki bir tapınak mezar görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Sol pilasterin hemen yanında sol ve sağ büstlerin altında Grekçe bir yazıt vardır⁷. Bu yazıt bugün çok aşınmış durumdadır.

Mezar odası düzgün olmayıp, genişliği arkada 1.55 m, önde 1.40 m, uzunluğu 2.18 m. yüksekliği 2.16 m.dir. Lahit kapağı 1.84 m. uzunlukta, 0.80 m. yüksekliktedir. Kapağın hemen altında, mezarın tavanında, 1.25 m. yükseklikte, 0.98 m. genişlikte bir açıklık kaydedilmiştir. Bu açıklık şüphesiz ölünün mezara konulması ve zamanla başka ölülerin de mezara ilave edilebilmesi için yapılmıştı. Zaten mezar yazıtında da mezarın birden fazla kişi için yapıldığı belirtilir. Mezar odasında ölüyü koyacak kline ya da başka bir şeye rastlanmadığı için, ölünün tahta sandukalarda ya da yere konduğu sanılır. Lahit

Mitford, Journeys in Rough Cilicia, 1964-1968: Denkschr. ÖAW, phil.-hist.Kl. 102 (Wien 1970)s.64-68, lev.148:bundan sonra Bean-Mitford 1970

⁵Bu mezarlar için bkz.Er (1991) ss.272-81; Bean-Mitford (1970) ss.175-184.res.152,159.

⁶Anadolu'da sahte kapı (false-door) sembolü için bkz.M.Waelkens, Die Kleinasiatische Türsteine (Mainz 1986)

⁷Bu yazıt için bkz.Bean-Mitford, 1970 yazıt no. 201

kapağının alınlığında tasvir edilen Medusa başına benzer bir örneğe Pamfilya'da Telmessos'da rastlanması ilginçtir⁸. (Resim: 3)

Her iki örnekte de mezar alınlığında stil olarak birbirine çok benzeyen bir Medusa başı bulunur ve alınlığın yüzeyi sanki aegis'in pullarıyla kaplıdır.

Bu mezarın sağında yer alan 2 no.lu mezarın en ilginç özelliği, lahit kapağının alınlığında bir büstün bulunmasıdır. (Resim: 4) Plan ve bezeme açısından 1 no.lu mezara benzeyen bu mezarın 3 ortak için yapıldığı yazıtında belirtilir⁹.

Bu mezarların en dikkat çekici yanı zengin süslemeleri ve yazıtlarıdır. Mezar yazıtlarında para birimi olarak drahma ile dinar'ın yanyana kullanılması, mezarların IV. Antiokus'un idaresinden Roma yönetimine geçiş süresinde yapıldığını gösterir.

LAMUS (Adanda-Çile Kalesi)

Lamotis'in metropolü olan Lamus'un kalıntıları çok yüksek bir tepenin zirvesinde yer alır. İtalyan araştırmacılar R.Paribeni ve P.Romanelli tarafından 1913'de kefedilen antik kentin kalıntıları iki tepeye yayılmış olup, nekropol ve stadyum kalıntıları doğu tepede bulunur¹⁰.

Nekropolde yaptığımız araştırmada Paribeni ve Romanelli tarafından fotoğraflarla da belgelenen görkemli mezarlardan sadece birinin günümüze tamamen harap olmadan ulaşabildiğini gördük. Definecilerin tahrip ettiği ve bugün izine dahi rastlanmayan bu mezarlardan özellikle, Paribeni-Romanelli'nin yayınladığı iki katlı olan mezarın, hem ilginç mimari özellikleri hem de zengin ikonografisiyle Dağlık Kilikya'da eşsiz bir mezar tipini temsil etmiş olduğu için, kaybı çok üzücüdür.

Bu mezara en yakın özellikleri sergileyen ve ayakta kalabilmiş tek mezar burada inceleyeceğiz. Kayaya oyulmuş bir mezar odasının (hyposorion) üzerinde yükselen bir lahitten oluşan bu mezar, zengin ikonografisiyle de göze çarpar (Resim: 7-9)

4.95 m. yükseklikte olan mezarın yüzündeki yazıt çok tahrip edilmiştir¹¹. Lahit kapağının her iki yanına birer arslan uzanmış, kapağın alınlığında ise bir Medusa başı tasvir edilmiştir. Lahitin ön cephesinde çok tahrip olmuş bir kadın ve bir erkek büstü yer alır. Lahitin sağ cephesindeki bir daire içinde yerleştirilmiş erkek büstünü her iki yanında bir çelenk ve kılıcın deldiği kalkan motifleri çevreler. Lahitin sol cephesindeki erkek büstünün etrafında ise bir çelenk ve kanatları açık, pençeleri arasında bir öküz başını tutan bir kartal bulunur. (Resim: 7,9)

⁸E.Pfuhl ve H.Mobius, Die Ostgriechischen Grabreliefs, I. (Mainz am Rhein 1981) s.147, lev.7 no.447)

⁹Bean -Mitford. 1970, s.179.

¹⁰R.Paribeni ve P.Romanelli, 'Studii e Ricerche Archaeologiche nell' Anatolia Meridionale Monumenta Antichi, XXIII (1914) na.113, ss.155-162, res.35-37; Bean -Mitford 1970, 207-211 res.36, Bean-Mitford 1968, 172-175, lev. 143-147.

¹¹Bu yazıt için bkz. Bean-Mitford, 1970, yazıt no. 33

Lahitin arkasında 0.42m. x 0.42 m. ölçülerinde bir giriş vardır. 2.25 m. uzunlukta, 1.40 m. genişlikte ve 2.48 m. yükseklikteki lahitin altındaki mezar odasının fasadında Direvli'de olduğu gibi sahte bir kapı bulunur. Mezar odası 2.20 m. genişlikte, 2.53 m. uzunlukta ve 2.48 m. yüksekliktedir. Direvli'deki mezarların aksine, bu mezarda hem lahit hem lahit kapağı vardır; bir başka fark burda lahit kapağında bir değil iki aslanın uzanmış olmasıdır.

Bu mezarın yanındaki iki mezar dinamitle tahrip edilmiştir ama yine de bazı parçalardan bu mezarlarda da lahit kapağına uzanmış iki aslan, ölü büstleri, Medusa başı, kartal motifleri kullanıldığı anlaşılmıştır.

Direvli ve Lamus'daki bu mezarlar bölgenin en parlak dönemi olan, barışın hakim olduğu M.S.1.yy. ortalarından 2.yy'a kadar olan zamana tarihlenir.

Lamotis'deki mezarları ikonografik olarak değerlendirdiğimizde şu unsurlar göze çarpar:

Ölü Büstleri

Lamotis'deki mezarlarda ölü büstleri iki şekilde tasvir edilmiştir. İlki, Direvli'deki 1 ve 2 nolu mezarlarda gördüğümüz gibi büstün bir daire içine konmadan, sade olarak tasviridir. (Resim: 2,4) İkinci şekil ise, büstün yuvarlak bir çerçeve içine konulmasıdır. (Resim: 1,5,8)

Roma mezar ikonografisinde çok sevilen ve yaygın olan bu motife madalyon-büst ya da imagines clipeatae (Kalkan büst) denir. Büstün içine konduğu daire bir madalyon ya da kalkan (clipeus) olarak tanımlanır¹².

Lamotis'deki mezarlarda ölü büstleri bazen bir çelenk içinde de tasvir edilmiştir. (Resim: 6) Büstlerin çoğunun yüzü tahrip edildiği için usluba ait bir değerlendirme yapamıyoruz ama bu motifin Roma İmparatorluk devri ikonografisinden alındığı kesindir. Bu motif Roma dünyasında çok geniş bir alana yayılmıştır. Direvli'deki daire içinde tasvir edilmemiş, sade büstler Suriye'deki Palmira antik kentinin mezarlarındaki büstlere çok benzer¹³.

Lamotis'deki mezarlarda kadın büstü genelde kapının solunda, erkek ise sağında yer alır. Mezar yazıtlarından anlaşıldığına göre, yazıtlarda adı geçen kişilerin mezardaki büstlerde tasvir edilmiş kişiler olması gerekmez. O halde büstlerin bazen sadece dekoratif bir işlevi olduğu sonucuna varabiliriz.

Medusa başı (Gorgoneion)

Mezar ikonografisinde çok önemli bir yeri olan ve antik devirde çok geniş bir coğrafi dağılım alanı bulunan Medusa başının mezarda kullanımının amacı şüphesiz onun korkunç görünümüyle mezarı rahatsız edecek kişilerden koruması

¹²Bu motif için bkz. R.Winkes, Clipeata imago. Studien zueiner Römischen Bildnisform (Bonn 1969) 81-38. Bu motifin (clipeata imago) anlamı ve işlevi hakkında Pliny de uzun bilgi verir: HN

¹³Palmira ölü büstleri de Roma'dan etkilenmiştir. Palmira için bkz. M.A.R.Colledge, The Art of Palmyra (London 1976) 215-16, res.63-66. Kuzey Suriye'de Suveyda üzerinde ölü büstlerinin tasvir edildiği mezar taşları vardır: M.Dunand, Le Musee de Soveida (Paris 1934) lev.IX. no.22, X. no.15,XI. no.30,XII.no.34.

(apotropaik) olmalıdır. Dağlık Kilikya mezar anıtlarında çok görülen bu motif, özellikle kaya mezar girişlerinde bu apotropaik yönüyle karşımıza çıkar¹⁴.

Dağlık Kilikya'nın komşu bölgesi Isauria'da başkent Isaura Nova'daki (Zengibar Kalesi) Ulupınar nekropolündeki 3 görkemli kaya mezarında Medusa başı görülür¹⁵.

Medusa başı motifinin prototipine Frigya'daki Yılan Taş anıtında rastlamamız, bu motifin Anadolu'da ne kadar eski olduğunu gösterir¹⁶.

Yılan taş mezarının girişinde yer alan Medusa başı, aşağıya doğru bakarak yapılmış ve böylece motifin mezarı koruyan apotropaik işlevi açıkça gösterilmiştir.

Aslan:

Dağlık Kilikya mezar anıtlarında çok yaygın ve sevilen bir motif olan aslan, değişik mezar tiplerinde kullanımıyla da dikkat çeker¹⁷.

Bazı nekropollerde lahit kapağına uzanmış aslan, diğer yerlerde kaya mezarların ön cephelerinde, mezar taşlarının alınlıklarında görülür¹⁸. (Resim: 5,7)

Bölgede yaptığımız araştırmalar, aslanın ölüyü koruyucu özelliğiyle Dağlık Kilikya mezarlarında çok sık kullanıldığını göstermiştir. Aslanların ağızları açık ve yırtıcı bir ifadeyle, ve pençeleri altında bir öküz, geyik ve hatta ölüyü tutarak tasvir edilmiş olması, aslanın bu koruyucu özelliğini çok güzel bir şekilde ortaya koyar. Tıpkı bir Medusa başı gibi, vahşi bir aslanın mezarda tasvir edilmesi, mezarı izinsiz girecek kişilere karşı korumak amacını taşır¹⁹. Lamotis'deki mezarlarda aslanın lahit kapağına uzanmış olarak tasviri, Dağlık Kilikya'da alışılmış aslan tasvirlerinden farklıdır. Ama burda da aslanın mezarı ve ölüyü koruma görevinde olduğu açıktır.

¹⁴Dağlık Kilikya'daki mezarlarda bu motif için bkz. Er 1991, 358-360.; Bu motifin anlamı için bkz. F.Cumont, Recherches sur le symbolisme funeraire des romains.(Paris 1942)339.

¹⁵Y.Er, 1994 Isaura Yüzey Araştırması, XIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 1996) ss.341-42.

¹⁶Yılan Taş'daki motifin önemi için bkz. C.H.E.Haspels, The Highlands of Phrygia (Princeton 1971) 130,136-37). res.147,155. Frigya'daki Roma kaya mezarlarında da motif karşımıza çıkar: Haspels 1971, 173-74 res.300-302.

¹⁷Dağlık Kilikya mezarlarında bu motifin kullanımı için bkz. Er (1991, 348-354)

¹⁸Aslan kapaklı lahitlerin yaygın olduğu Adressus (Balabolu) için bkz. E.Alföldi-Rosenbaum, The Necropolis of Adressus (Balabolu) in Rough Cilicia (Isouria): Denkschr. ÖAW, phil.-hist.Kl.145 (1980) 47-52; Isauria'daki başka örnekler için bkz.Er (1994) 340-43, res.11,15,16,21,24.

¹⁹Anadolu'da mezarlarda kullanılan aslan için bkz: M.Collignon, Les statues funeraires dans l'art grec (Paris 1911); C.D.Kurtz ve J.Boardman, Greek Burial Customs (Ithaca 1971) 238-39; L.Robert, Etudes anatoliennes (Paris 1937) 394-97.

Kartal:

Antik dünyada mezar ikonografisinde çok yaygın olan bu motife Dağlık Kilikya'da çok sık rastlanır²⁰. Kanatlır açık kartal Zeus ve Baal'ın sembolü olup, ölülerin ruhunu gökyüzüne taşıdığına inanılır.

Lamotis'deki mezarlarda gördüğümüz pençesinde yıldırım demeti ya da öküz başı tutan kartal şüphesiz yörede kültü bulunan Zeus'un sembolüdür ve mezarların Zeus'un koruması altında olduğu gösterilir. (Resim: 5,9)

Çelenk:

Ölümsüzlük ve zaferin sembolü olan defne çelenği Klasik devirden beri çok sevilen bir motif olarak mezarlarda kullanılmıştır. Rodos'taki Hellenistik devir mezarlarda görülen çelenk, ölüye sağken verilmiş şeref, ünvanın ve saygının sembolüdür; ayrıca ölü gömme merasimlerinde çelenklerin kullanıldığı da sanılır. Lamotis'deki mezarlarda ölü büstlerinin bir çelenkle çevrilmesi ölünün yüksek mevkisinin bir sembolü olabilir. (Resim: 6)

Ölü Gömme Dernekleri:

Lamotis'deki mezar yazıtları bölgedeki ölü gömme adetlerine ışık tutmuştur. Roma döneminde çok yaygın olan collegia funeraticia olarak bilinen ölü gömme derneklerinin burada karşımıza çıkması, bölgedeki Roma etkisinin bir başka göstergesidir²¹.

Koina olarak da bilinen bu derneklerin üyeleri cenaze masrafları için bir miktar para öderler, cenaze törenine katılırlar ve yıllık anma törenlerini düzenlerlerdi. Ayrıca dar gelirli üyeler için makul aidatlar toplanarak, uygun bir cenaze sağlanırdı. Lamotis'de gördüğümüz bu dernekler, Rodos ve diğer yerlerde yaygın olan ve dernek üyelerinin toplu gömülmesi mesuliyetinin esas alındığı uygulamadan farklıdır²².

Collegia, mezarı izinsiz kullananlara karşı alınacak cezaları da tespit ederdi. Amaç mezara mezar sahibinin belirlediği kişilerden başka hiç kimsenin gömülmemesini sağlamaktı. Direvli'deki metinler genellikle dernek üyelerinin yani mezar sahiplerinin bir listesiyle başlar, mezar sahiplerinin izinsiz kullanıma karşı belirlediği cezayla son bulurdu. Metinlerden anlaşıldığına göre, mezarda müşterek mülkiyet yaygın olup, ortakların önceden belirlenmiş (mezarla ilgili) uygulamalara titizlikle uymaları beklenirdi. Direvli'deki bir mezarda ortakların paylarını bir başkasına satmaları yasaktı ve mezarın izinsiz kullanımı halinde verilecek ceza çok açık bir biçimde belirtilmişti.

Bean-Mitford (1970) yazıt no.197:

²⁰Er (1991) 354-57, res.102-103.

²¹Collegia funeraticia için bkz.: J.A.Waltring. Etude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains (Paris 1899-90) IV, 177-180, R.P.Saller ve B.D.Shaw, 'Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilian Soldiers and Slaves' Journal of Roman Studies 74 (1984) 124-156.

²²Rodos'taki koinon mezarları için bkz. P.M.Fraser, Rhodian Funerary Monuments (Oxford 1977) 58-70.

Hiç kimse buraya yabancı bir vücut koymasın. Ama eğer öyle olursa, o kişi cenaze derneğine toplam 100 dinar ödeyecektir.

Hiç kimse payını devretmesin.

Lamus'daki mezar kitabesinde derneğin adı geçmez ve cezalar derneğe değil, halka ve İmparatorluk hazinesine para, öküz ve diğer hayvanlar şeklinde ödeme yapılırdı.

Direvli'deki bir başka kitabede ödemenin hayvan vermekle yapılabildiğini belirtir. Ama burda ödeme Tanrılara ve halka yapılır:

.....ama eğer birisi yabancıları
gömerse, o kişi Zeus'a bir çift öküz
ve 3 mina, Apollo'ya 3 mina ve
bir çift öküz ve Halka 3 mina ödesin.

Bu ayrıntılı metinde, ortaklar halka ve cenaze derneğine belli bir para ödemek yoluyla paylarını devredebilirler.

Mezarları koruma endişesiyle yazılmış bu tip mezar yazıtlarına Anadolu'da çok sık rastlanır. Lamotis'de gördüğümüz ölü gömme derneklerinin en eski örneklerini Likya'da M.Ö.5. ve 4.yy'da buluruz. Buradaki yazıtlarda minti adlı bir halk meclisinin mezarların denetimiyle yakından ilgilendiği anlaşılır. Başlıca görevi mezarda sadece yetkili kişilerin gömülmesini sağlamak olan minti, bunu ihlal edenlere verilecek cezanın şeklini kararlaştırmada da söz sahibidir. Likya'da mezara izinsiz gömü yapan kişiyi iki şekilde ceza beklerdi: tanruların gazabı ve yerel disiplin kurallarının (yani mintinin) yargısı. Bu çifte ceza mezar ihmaline karşı alınmış çifte bir önlemdi. Lamotis'de olduğu gibi Likya'da da ödeme hayvan vermekle yapılabiliirdi²³.

Bu yazıtların da gösterdiği gibi, mezarın kutsallığını bozmak büyük bir suç sayılır, bunu önlemek için de tanruların vereceği ilahi ceza tehdidi bir bedduayla ifade edilirdi. Şüphesiz mezar yazıtlarında adı geçen koruyucu tanrılar mezarın bulunduğu bölgede çok önemli olup, burada kültleri veya tapınakları vardı. Zaten yukarda Zeus kültürünün Lamotis'de çok yaygın olduğuna değinmiştik. Direvli mezar yazıtlarında ceza olarak Zeus'a bir çift öküz verileceği de Zeus'un öneminin delilidir.

Roma döneminde Hephaios kültürünün yaygın olduğu Olimpos'da para cezaları bu tanrıya ödenirdi. Likya'da gördüğümüz cezaların Roma döneminde de özelliklerini koruması, yani suçlunun hem ilahi ceza hem de yerel yetkililerce tehdit edilmesi ilginçtir.

Likya'daki 4. ve 5. yy. mezar kitabelerini inceleyen Bryce, bu mezarlara gömülenlerin Likya toplumunun varlıklı kişileri olduğunu savunur. Ancak Roma devrinde mezar yaptırmak yaygınlaşıp, toplumun bütün sınıflarınca benimsenmiştir. Öldükten sonra hatırlanmak için mezar yaptırmak artık sadece zenginlere özgü değildir. Hatta Roma dünyasında collegia, yani cenaze dernekleri, yukarda belirttiğim gibi, dar gelirli kişiler için de uygun ücretler

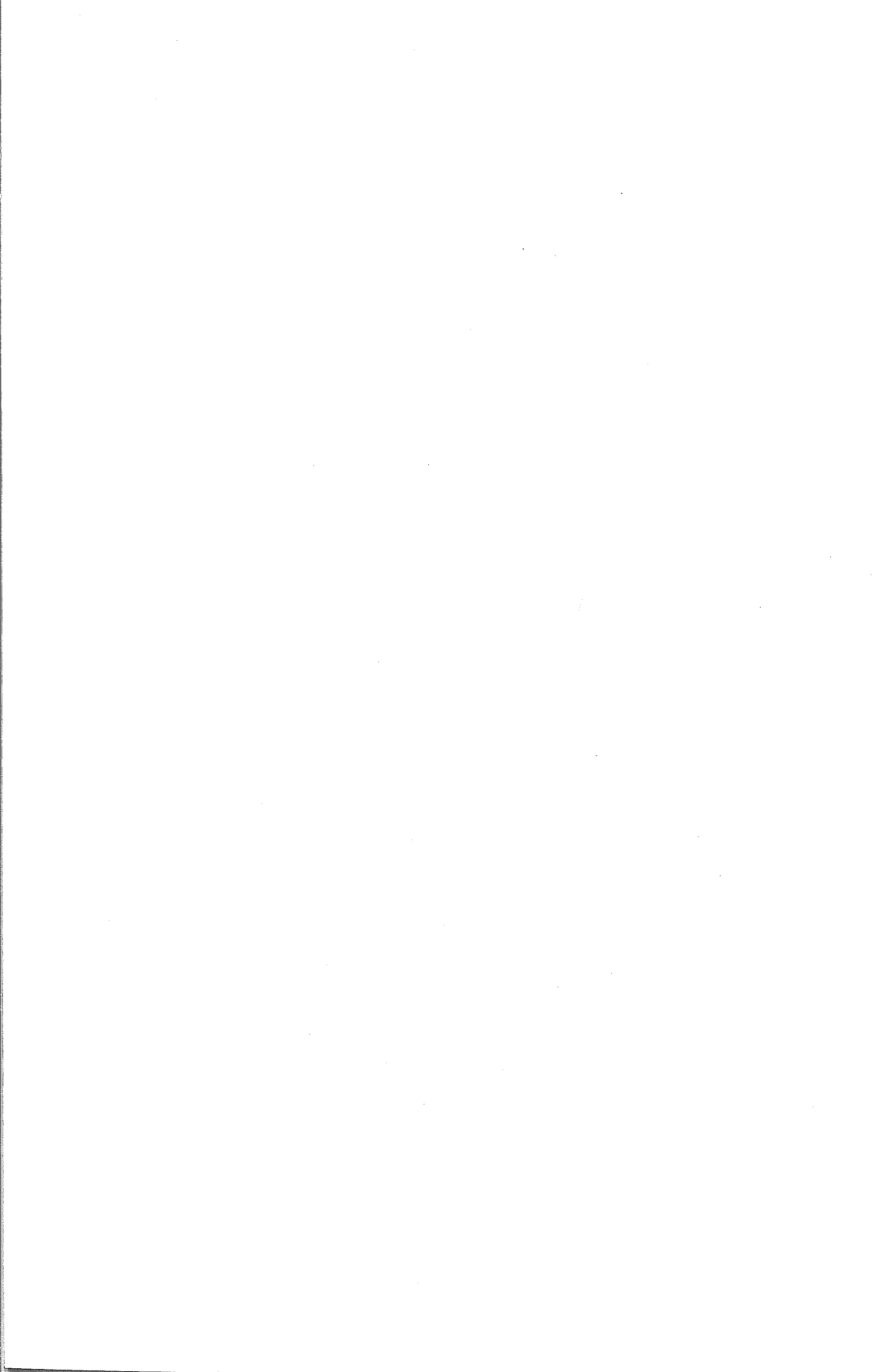
²³Likya'daki mezar yazıtları ve cezalar için bkz: T.R.Bryce, *The Lycians I* (Copenhagen 1986) 120-4; aynı yazar tarafından 'Disciplinary Agents in the Sepulchral Inscriptions of Lycia' *Anatolian Studies* 31 (1981) 81-92 ve 'Burial Fees in the Lycian Sepulchral Inscriptions' *Anatolian Studies* 26 (1976) 175-190.

toplayarak bunların yazılı bir mezara sahip olmasını sağladı. Ostia'daki meşhur Isola Sacra nekropolünde bir kitabeyle belirlenmemiş mezarlar sadece kimliği bilinmeyen isimsiz ölümlere aittir²⁴.

Lamotis'deki mezar anıtlarının Selge'li ustalar tarafından titizlikle yapılmış olması, mezarların ikonografisinde Anadolu Mezarlarında sık rastlanan gorgon, aslan gibi motiflerin yanında Roma etkisi gösteren ölü büstlerinin ve Roma askeri gücünü simgeleyen kalkan, çelenk, kartal gibi motiflerin kullanılması ve mezar kitabelerinde ölü gömme derneklerinden bahsedilmesi bölgede Roma kültürünün damgasıdır. Bu mezarların bölgedeki üst düzey ve zengin kişilere ait olduğunu düşünmek, mezarların görkemi ve bezemedeki zenginlik göz önüne alınırca, herhalde yanlış olmayacaktır. Mezarların yapı olarak eski Anadolu özellikleri taşıması (tapınak tipi kaya mezar oluşu, bezemede aslan ve Medusa başı vs. kullanılması) kültürlerin ne kadar kaynaşmış olduğunu gösterir. Mezarların tip olarak Dağlık Kilikya'daki alışılmış mezar tiplerinden ayrılması, mezar sahiplerinin belki de Selge'li ustalar vasıtasıyla kendilerini farklı bir şekilde ifade etmek istemelerini ve böylece Roma devrinde mezar anıtlarına verilen önemi ortaya koymaktadır.

---

²⁴G. Calza, *Le necropoli del Porto di Roma nell'Isola Sacra* (1940) 46 res.10 ve 80. Mütevazı Romalıların bir mezar anıtına sahip olma arzusunun en somut örneği, gladyatörlerin anılarına dikilmiş mezar taşlarıdır: G. Ville, *La gladiature en occident des origines à la mort de Domitien* (1981) ch. 4-5, 329-32)

M.Ö. 301-188 ARASINDA OLBA TERRİTORİUMUNDA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

*Murat DURUKAN

Hellenistik dönemde deniz ticareti ile adlarını duyurmuş, güçlü ticari ve askeri filolarıyla Akdeniz'in doğusunda büyük bir imparatorluk kurmuş olan Ptolemaioslar ile, Suriye merkez olmak kaydıyla zaman zaman sınırlarını Uzak Doğu'da Baktria'dan, Anadolu'da Ege Denizi kıyılarına kadar genişletmiş olan Seleukosların, Olba territoriumu ile ilişkilerinin boyutları, bu makalenin içeriğini oluşturacaktır.

Öncelikle Olba'nın coğrafi ve klimatolojik özellikleri incelenecek, M.Ö. 3. yy.'da gelişen olaylara değinilecek, ardından da Ptolemaiosların ve Seleukosların Olba'ya neden önem vermiş oldukları irdelenecektir. Son olarak, Olba sınırları içerisinde görülen Hellenistik dönem mimarisinin oldukça yoğun olmasına rağmen, bu mimarinin neden genellikle askeri özellikler taşıdığı ile ilgili soruya cevap aranacaktır.

Olba'nın coğrafi özellikleri;

Olba, Doğuda Lamos, Batıda Kalykadnos, Kuzeyde Toros dağları ve Güneyde Akdeniz ile doğal sınırlar içerisinde alınmış son derece emniyetli bir bölge ve bu sınırlar içerisinde yayılmış çok sayıda yerleşim biriminden meydana gelen bir 'Territorium'du¹. Kilikia'nın uzun kıyı şeridi incelendiğinde bu kadar mükemmel doğal sınırlara sahip bir başka alana rastlamak çok zordur.

Olba sınırları içerisinde kıyıdan itibaren hemen yükselen dağlar ise, dağlık bölgenin diğer bölümleri ile paralellik göstermesine rağmen, onlardan ayrılan çok önemli bir özelliğe sahiptirler. Bu alandaki dağlar denize dik olarak inmekte ve oluşturdukları uzun vadiler sayesinde Akdeniz'in ılıman iklimini iç bölgenin yüksek kesimlerine kadar taşımaktadırlar. Aynı yüksekliğe sahip olan Olba ile, Orta Dağlık Kilikia'da bulunan, örneğin Gülnar arasındaki sıcaklık farkı tamamen dağların denize olan konumları ile bağlantılıdır. Gülnar'da kış ayları oldukça soğuk, uzun ve ölü geçerken, Olba'da bu dönem çok daha kısa ve daha sıcaktır.

Uygun iklim, doğal akropol olarak nitelenebilecek emniyetli coğrafya ve doğal sınırlar, insanların Olba bölgesinde, M.Ö. II. binden itibaren organize olmalarını sağlamıştır². Kendi dini idare sistemini yaratmış olan bölge halkı, ticaret yolu üzerinde olma avantajıyla da bulunmaz bir müttefikti. Bu sebeplerle M.Ö. 3. yy.'ın başında Seleukosların eline geçen Olba bölgesi halkı ile Seleukos

*Araş. Gör. Murat Durukan, Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

¹Bkz. Durugönül, 1995, sf. 75 vd.

²Olba tarihi hakkında bkz. MacKay, 1968 ve Ten Cate, 1967

devleti arasında iyi ilişkilerin temelleri atılmıştır³. Ayrıca Seleukos I. Nikator tarafından kurulmuş olan Seleukeia kenti de, bu bölgeye verilen önemin bir göstergesi niteliğindedir.

M.Ö. 3. yy.'da Gelişen Olaylar ve Olba;

M.Ö. 3. yy.'ın ilk çeyreğinde yaşanmış olan gelişmeler daha çok M.Ö. 4. yy.'ın sonunda İskender'in ölümünden sonra ortaya çıkmış olan toprak kargaşasının devamı niteliğindedir. M.Ö. 301'de Antigonos'un İpsos savaşını kaybetmesi ve öldürülmesinin ardından⁴ yapılan toprak paylaşımı ile Kilikia, Karia, Lykia ve Pamphylia Kasandros'un hakimiyetinde kalmıştır⁵. Kasandros burada kardeşi Pleistharkos'u bırakarak Makedonya'ya çekildikten sonra⁶, Antigonos'un oğlu Demetrios M.Ö. 299'da Kilikia'ya saldırarak Seleukos'un da yardımıyla bölgeyi ele geçirdi⁷. Ancak M.Ö. 296'da Seleukos ile aralarında çıkarılan bir problem üzerine, Seleukos Kilikia'ya girdi⁸. Bunu, M.Ö. 286'da Demetrios'un tekrar buraya saldırıp ele geçirmesi izledi. M.Ö. 283'te Seleukos ile Demetrios arasında yapılan savaşta ise Demetrios esir düştü ve Seleukos I. Nikator Kilikia'yı geri aldı⁹.

Çok kısa aralıklarla gerçekleşen bu değişikliklerde amaç mümkün olduğunca çok toprak sahibi olarak hem ticari, hem de askeri açıdan güçlü bir devlet ortaya çıkarmaktı. Denize kıyısı olan topraklar her zaman olduğu gibi bu dönemde de cazipti. Bu kategoriye giren Kilikia'nın uzun kıyıları da, kendi devletini kurma aşamasındaki komutanlar için oldukça stratejik bir önem taşıyordu.

M.Ö. 283 sonrasında Anadolu'da ilerleyen Seleukos, M.Ö. 281'de Lysimachos ile yaptığı savaşı da kazanarak Anadolu'nun büyük bir bölümüne sahip oldu. Ancak M.Ö. 280'de Çanakkale boğazını geçtikten sonra öldürüldü¹⁰.

Ptolemaioslar, M.Ö. 301 yılında Antigonos ile yapılan savaşa katılmadıkları için toprak paylaşımından muaf tutulmuşlardı. Aynı savaşın sonunda, ellerinde bulundurdukları güney Suriye topraklarının da, Seleukoslara verilmesi kararlaştırılınca Ptolemaioslar, oldukça rahatsız olmuşlardı¹¹. Bu yüzden Seleukoslarla Ptolemaioslar arasında bir gerginlik yaşanmaya

³Heberdey ve Wilhelm tarafından Zeus Olbios tapınağının peribolos duvarı üzerinde bulunan ve M.Ö. 150 yıllarına tarihlenen bir yazıtta, bu tapınağın Seleukos Nikator tarafından yaptırıldığı konusunda önemli bir ibare bulunmaktadır. Heberdey-Wilhelm 1896, s. 85 vd., y.n. 166. Tapınağın tarihlendirilmesinde günümüze kadar kıstas alınan bu yazıt son dönemde tekrar değerlendirilerek "geriye dönük onurlandırma" şeklinde yorumlanmıştır, bkz., Durugönül, 1995, sf 76. Sütun başlıkları üzerine yapılmış olan stil kritiği ile de, bu tapınağın M.Ö. 250'den önceki bir tarihte yapılmış olamayacağı görüşü ileri sürülmüştür, bkz. Rumschied, 1994, sf. 33, 86-91 Bu iki görüş birbirini desteklemede tapınağın yapım tarihi hakkındaki net bilgiler ancak burada yapılacak olan kazılar sonrasında elde edilecektir.

⁴Akşit, 1983, s. 61

⁵MacKay, 1968, s. 79

⁶MacKay, 1968, s. 79, Akşit, 1971, s. 40, Bosch, 1957, s. 23

⁷Akşit, 1971, s. 40

⁸MacKay, 1968, s. 79

⁹Akşit, 1971, s. 41

¹⁰Akşit, 1983, s. 63

¹¹Akşit, 1971, s. 39

başlamıştı. Nitekim bu gerginlik, I. Suriye savaşı ile patlak vermiş, Ptolemaioslar önce M.Ö. 278/75 yıllarında Seleukos hakimiyetinde bulunan Lykia topraklarına girmişler, M.Ö. 272 tarihlerinde ise Kilikia topraklarına asker çıkarmışlardır¹².

M.Ö. 3. yy.'ın ikinci çeyreğine girildiğinde Kilikia'da bulunan Seleukoslar ile yine aynı bölgede bulunan Ptolemaioslar arasında nerede ve ne tür bir sınır olduğu konusu hala aydınlanamamıştır. Ptolemaiosların Kilikia Tracheia'nın orta bölümünde kurmuş oldukları bazı koloniler, onların burada güçlü şekilde yerleşmiş olduklarını göstermektedir¹³. Ayrıca Kelenderis ve Meydancikkale gibi önemli kentlerde bulunmuş olan Ptolemaios sikkeleri¹⁴ bu savı desteklemesine ve Ptolemaiosların yayılımı konusunda ipuçları vermesine rağmen iki devletin etkinlik alanının net olarak çizilmesine yardımcı olamamaktadır. Seleukeia kentinin bu tarihlerde iki devlet arasında sınır olduğu ve bu kentin Ptolemaios egemenliğinde olabileceği, ihtimal olarak ileri sürülmektedir¹⁵.

Bu durum M.Ö. 253 yılında sona eren II. Suriye savaşına kadar sürmüştür. II. Antiochos ile Ptolemaios Philadelphos arasında gerçekleşen bu savaşın sonunda, Seleukosların Kilikia ve Pamphylia'ya sahip oldukları anlaşılmaktadır¹⁶. Ancak bu hakimiyet de çok uzun sürmemiş ve Ptolemaioslar III. Suriye savaşının sonunda (M.Ö. 241), Seleukosları büyük bir yenilgiye uğratarak İskenderun'dan Çanakkale'ye kadar olan kıyı şeridinde sahip olmuşlardır¹⁷. III. Suriye savaşında Ptolemaioslar Kilikia Pedias ile Kilikia Tracheia'nın sınırını çizen Soloi kentine asker çıkarmışlar ve Seleukosların Anadolu sahilleriyle irtibatını kesmişlerdir¹⁸.

Bu bağlamda, M.Ö. 3. yy.'ın büyük bölümünde Olba kıyılarının Ptolemaios idaresini tanıdığı anlaşılmasına rağmen Olba ile Ptolemaioslar arasında kurulmuş olması muhtemel olan ilişkinin boyutları hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak Korykion Antron'daki rahipler listesinde Yunan ağırlıklı isimlerin, Ptolemaiosların Dağlık Kilikia'ya güçlü şekilde yerleştikleri M.Ö. 241 sonrası dönemde yoğunlaşıyor olması tesadüf değildir¹⁹.

Ptolemaiosların III. Suriye savaşında tıpkı I. Suriye savaşında olduğu gibi Kilikia'ya asker çıkararak işe başlamaları, bu bölgenin Seleukoslar için ne denli stratejik öneme sahip olduğunu göstermektedir. III. Suriye savaşından sonra M.Ö. 3. yy.'ın sonuna kadar kendisini toparlayamayan Seleukoslar, ancak III. Antiochos'un güçlü bir ordu yaratıp aynı yıllarda son derece kötü bir dönem geçiren

¹²MacKay, 1968, s. 84

¹³Berenike ve Arsinoe'nin kuruluşu ile ilgili olarak bkz. Zoroğlu, 1990 s. 445 (dn. 26); Ptolemaiosların Kilikia'da kurmuş oldukları şehirler hakkında bkz. Jones, 1971, s. 199

¹⁴Zoroğlu, 1994, s. 67; Davasne, 1988, s. 407

¹⁵MacKay, 1968, s. 128, dn. 24

¹⁶MacKay, 1968, s. 84; Jones, 1971, s. 198

¹⁷Grimal, 1984, s. 158

¹⁸Jones, 1971, s. 199

¹⁹Olba Territoriumunda yürütülen Akkulturation hareketi ve Ptolemaiosların bu hareketle olan ilişkisi Doç. Dr. Serra Durugönül'ün Olba Dergisinin bu sayısına yazmış olduğu makalede anlatılmaktadır.

Ptolemaioslara karşı güney Suriye ve Anadolu kıyılarına bir dizi sefer yapması sonucunda, kaybettikleri toprakları yeniden kazanmışlardır²⁰.

Helenistik Devletler Açısından Kilikia Tracheia'nın ve Olba'nın Önemi:

Bütün Hellenistik dönem boyunca iki büyük devletin birbiriyle çatışmasına sebep olan bölgelerden biri durumundaki Kilikia ve dolayısıyla Olba, Ptolemaioslar ve Seleukoslar için ayrı ayrı önem taşımaktaydı. Her iki devletin de önem verdiği ve diğer bağlı eyaletler için de geçerli olan ortak özellikler arasında; vergi almak²¹, yeraltı ve yerüstü kaynaklarından yararlanmak²², halkından paralı asker olarak faydalanmak²³ ve devletin otorite sahasını genişletip, prestijini arttırmak sayılabilir.

Ptolemaioslar ve Seleukoslar için, yukarıda sözü edilen özelliklerin dışında daha da çok önem taşıyan, stratejik konumuyla ilgili bazı maddeler ise, Kilikia Tracheia'ya verilen önemin esasını oluşturmaktadır. Bu esas, Seleukoslar için, Ptolemaios devletinin K. Asya'nın güney sahillerindeki topraklarıyla aralarında yeterli mesafe bulundurmamak şeklinde özetlenebilir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi, Ptolemaioslarla Seleukoslar arasında geçen III. Suriye savaşında, Ptolemaiosların Kilikia'ya asker çıkarıp Seleukosları kuzeyden de vurmaları sonucunda, Seleukos devleti büyük bir yıkım geçirmişti²⁴. Anadolu'nun güney kıyılarında, merkeze bu kadar yakın bir bölgenin Ptolemaioslar gibi çok önemli bir düşman devletin elinde bulunması halinde, Seleukoslar bu tip bir tehlikeyle sürekli karşı karşıya kalacaklardı. Bunun önüne geçmenin tek çaresi Kilikia'ya sahip olup, Ptolemaiosların Güney Anadolu kıyılarındaki topraklarıyla aralarında, bir tampon bölge bulundurmaktır.

Ptolemaioslar, Deniz Ticareti ve Kilikia Tracheia;

Kilikia Tracheia'nın Ptolemaioslar adına hangi açıdan önem taşıdığını anlayabilmek için öncelikle antik dönem deniz ticaretinin hangi koşullarda gerçekleştiğini kısaca özetlemek gerekmektedir.

Antik dönemde deniz ticareti yapan gemilerin izledikleri rotalar konusunda iki görüş söz konusudur: Özellikle yüzyılımızın ilk yarısında yaygın olan görüş, bu ticaret gemilerinin uzun yola olan dayanıksızlıklarından, küçüklüklerinden, dolayısıyla mürettebatın lojistik ihtiyaçlarının ancak karada karşılanabilecek olmasından ve pusulanın bilinmemesinden yola çıkarak, kıyıya

²⁰M.Ö. 197'de Kilikia'nın Seleukoslar tarafından ele geçirilmesi ve sonraki gelişmeler için bkz. Grimal, 1982, sf. 36

²¹Seleukoslar Anadolu'da kurmuş oldukları satraplıklardan vergi almaktaydılar bkz., Grimal, 1984, sf.177; Ptolemaiosların vergi sistemi için bkz., Roztovtzeff, CAH, s. 136; Hölbl, 1994, s. 62

²²Kilikia'nın, her iki güçlü devletin de ilgisini çekebilecek en önemli özelliklerinden biri, gemi yapımında kullanılan sedir ağaçlarının oldukça yoğun yetişmesinden kaynaklanmaktadır, Kilikya'da bulunan ormanlar için bkz., Strabon, XIV. V. 3 ve 6.

²³Anadolu, ayrıca ordu için gerekli asker potansiyeline sahipti. Hem Ptolemaiosların, hem de Seleukosların ordusunda bulunan Anadolu'lu askerlere örnek olarak bkz., Brandt, 1992, sf. 88 vd.; Kilikalı askerlerin kullanımı ilgili olarak bkz. Jones, 1971, 198; Akşit, 1971, s. 55-56

²⁴Grimal, 1984, sf. 157

paralel rotalar izlemek zorunda oldukları fikrini savunmaktaydı²⁵. Yüzyılımızın ikinci yarısında kabul edilen görüş ise, antik dönem ticaret gemilerinin, kıyı gemiciliğinden ziyade, rüzgar, akıntı ve diğer hava muhalefetlerinin uygun olduğu durumlarda, güneş ve yıldızlar gibi doğal belirleyicileri de yön tayininde kullanarak, açık denizde gayet rahat hareket edebildiklerini ve çok uzun, denizaşırı rotalar üzerinde ticaret yapabildiklerini savunmaktadır²⁶.

Alexandria başta olmak üzere Afrika'nın kuzeydoğu sahillerinden yada Fenike kıyılarından hareket eden Mısır gemilerinin rotaları üzerinde bulunan Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki Ptolemaios ticaretinin odak noktası konumuna gelmiştir. Gemiler ister kıyı şeridini takip etsinler, ister açık deniz rotasını izlesinler, Seleukos sınırlarına girmeden ikmal yapabilmek için Kıbrıs adasına uğrayabiliyorlardı. Böylece Güney Anadolu kıyıları ile Mısır arasında, Kıbrıs üzerinden gerçekleştirilen yoğun bir deniz trafiği ortaya çıkmaktaydı. Kıbrıs tarafından doğu ve batı olarak ikiye bölünen Akdeniz'in batısı, Ptolemaiosların her zaman güçlü ve büyük donanması tarafından kontrol altında tutulmaktaydı. Bu organizasyonun en önemli kontrol merkezlerinden biri olan Kıbrıs da, ekonomisini deniz ticaretine bağlayan Ptolemaiosları, Seleukoslar karşısında oldukça üstün kılmış ve bir deniz imparatorluğu olmalarında çok önemli bir rol üstlenmiştir²⁷. Anlaşıldığı üzere Ptolemaiosların Kilikia Tracheia ve dolayısıyla Olba kıyılarına verdikleri önemin esasında da ticari kaygılar yatmaktaydı²⁸. Kilikia'nın Ptolemaios topraklarına katılması, sözü edilen trafiği doğal olarak hızlandırmış ve ticaret hacminin genişlemesini sağlamıştır.

Böylece deniz ticaretinin güvenliği açısından gerekli olan, rota üzerindeki limanların aynı devletin elinde olma yada bu limanlarla dostane ilişkiler içinde bulunma koşulu da gerçekleşmiştir. Nitekim Hellenistik dönemde çok sık rastlanan Seleukos-Ptolemaios savaşlarının en önemli sebeplerinden bir tanesi, bu ticaret yolu üzerindeki limanlara sahip olma gerekliliğinden kaynaklanmıştır. Ayrıca Ptolemaioslar Kilikia'yı ele geçirerek, en önemli rakipleri olan Seleukosların Küçük Asya kıyılarıyla ilişkilerini kesmiş²⁹ ve bu sayede onların tarihleri boyunca deniz ticaretinde ilerlemelerine de engel olmuşlardır.

Olba sınırlarında görülen askeri mimari;

Ptolemaioslar, ticaretin gerçekleşmesi için, Anadolu'nun güney kıyılarına kurdukları şehirlerin yada dost liman kentlerinin güvenliğini güçlü bir deniz filosu ile sağlanmaktaydılar³⁰. Ayrıca belli merkezlerde Ptolemaiosların,

²⁵Bosh, 1957 sf 1

²⁶Gelsdorf, 1994, s. 751

²⁷M.Ö.3. yy'da Ptolemaiosların denizdeki üstünlükleri hakkında bkz. McEvedy, 1981, sf. 63 ve 65; Kıbrıs'ın önemi konusunda bkz. Hölbl, 1994, sf. 30; Bengston, 1984, sf.244

²⁸Ticari amaçlı yerleşim hareketi için Zoroğlu, 1990, s. 445

²⁹Jones, 1971, s. 198 vd.

³⁰Mitford, 1961, s. 9, yazıt no. 18'de bu durumun bir örneği mevcuttur; ayrıca bkz. Hölbl, 1994, s. 35

Kıbrıs'ta kurmuş oldukları lejyon gibi, askeri birlikleri de mevcuttu³¹. M.Ö. 2. yy.'ın hemen başında III. Antiochos tarafından ele geçirilen sahil kentlerinden bazılarında ise bir dizi imar faaliyeti göze çarpmaktadır. Daha çok savunmaya yönelik olan bu yapılanma, örneğin Perge'de gözlenmektedir³². İmar faaliyetini sebebi araştırıldığında iki ihtimalle karşılaşılmaktadır:

1- Hellenistik dönem tarihi boyunca Seleukosların rakibi olan Ptolemaioslara karşı yapılmış olma ihtimali; Ptolemaioslar bu dönemde her ne kadar kötü durumda olsalar da, bu onların tekrar güçlenemeyecekleri anlamına gelmemektedir³³.

2- Aynı imar faaliyetine sebep olarak gösterilebilecek ikinci ve daha kuvvetli olasılık ise, M.Ö. 2. yy.'ın başında artık son derece güçlenip Yunanistan ile Anadolu'ya kadar uzanan Roma devletine karşı alınmış tedbirler olma ihtimalidir³⁴.

Olba sınırları içinde oldukça yoğun karşılaşılan savunma duvarları da, M.Ö. 3. yy.'ın sonu ile 2. yy.'ın başına tarihlenebilmektedir³⁵. Çizilen bu tarihi çerçeve, Olba sınırlarındaki kalıntıların neden genellikle askeri mimari özellikler taşıdığı sorusuna yanıt vermektedir.

M.Ö. 2. yy.'ın başında Roma ile girilen savaşın, Antiochos adına hezimetle bitmesinin ardından³⁶ yapılan Apamea anlaşmasına konan bazı maddeler de, Olba ile Seleukos devleti arasındaki ilişkinin bir göstergesidir³⁷. Buna göre Seleukosların Anadolu'daki bütün topraklarına el konmakla birlikte, Toroslar'ın ardında kalan bölgeye kadar çekilmeleri istenmiştir. "Torosların ardında kalan bölge" tanımlaması, Roma ile Pergamon için Olba ve yakın çevresini ifade etmektedir³⁸. Ayrıca denizden Sarpedon burnunun batısına geçme yasağı konmuştur. Sarpedon burnu da Olba'nın batı sınırındır. Seleukoslar için Güney Anadolu kıyılarında çizilen bu sınır, M.Ö. 3. yy.'ın ilk çeyreğindeki Seleukos-Ptolemaios sınırı ile de benzeşmektedir. Pergamon aracılığıyla söz sahibi olacakları topraklar çerçevesinde, Seleukoslara yakınlık duyan Olba krallığını, -şimdilik- sınırların dışında tutma fikri, Roma'nın oldukça akıllı bir siyaset izlediğinin ifadesidir³⁹.

³¹Hölbl, 1994, s. 35 ve 61

³²Perge surlarının Antiochos III döneminde yapılmış olabileceğine ilişkin olarak bkz., Pekman, 1989, sf. 19 ve 24

³³Nitekim II. Suriye savaşından sonra da benzer bir durum söz konusuydu. Seleukoslar bu savaşta da Anadolu'nun güney sahillerini Ptolemaioslardan almışlar ancak kısa süre sonra çıkan III. Suriye savaşında durum tersine dönmüştü. I, II ve III. Suriye savaşları hakkında bkz., Grimal, 1984, sf 142 vd.

³⁴Perge surlarının da Romalılara karşı yapıldığı düşünülmektedir, bkz. Pekman, 1989, sf. 24.

³⁵Olba Territoriumunda çok yoğun karşılaşılan polygonal duvarlarla ilgili olarak bkz. Tırpan, 1994, sf. 405 vd. Ayrıca aynı konu ile ilgili makalemiz, yayına hazırlanmaktadır.

³⁶Bu tarihlerde gelişen siyasi olaylar ve savaşlar hakkında bkz., Seibert, 1993, sf. 514 vd.

³⁷Apamea anlaşmasının hükümleri hakkında bkz., McDonald, 1967, sf. 1 vd.; Walkbank-McDonald, 1969, sf. 30 vd..

³⁸"Torosların ardında kalan bölge" tartışmaları için bkz. Bosch, 1957, sf. 32

³⁹Çünkü Roma, hala hazırda Anadolu'da bizzat kalma düşüncesinde değildi ve Pergamon'u, çıkabilecek herhangi bir isyan ile karşı karşıya bırakmak istemiyordu. Bu durum Olba'nın Seleukoslara yakınlık duymasıyla açıklanabileceği gibi, Torosların öte tarafında bulunan Kilikia'nın Pergamon ve Roma için cazip bir özellik taşımasıyla da açıklanabilmektedir

Kısaca özetlemek gerekirse; bir bölgenin Seleukoslar yada Ptolemaioslar açısından önem taşıması için, bu bölgeden ekonomik, güvenlik yada lojistik çıkarlarının olması gerekliydi. Olba, Seleukoslar ve Ptolemaioslar için her üç açıdan da önem taşımaktaydı.

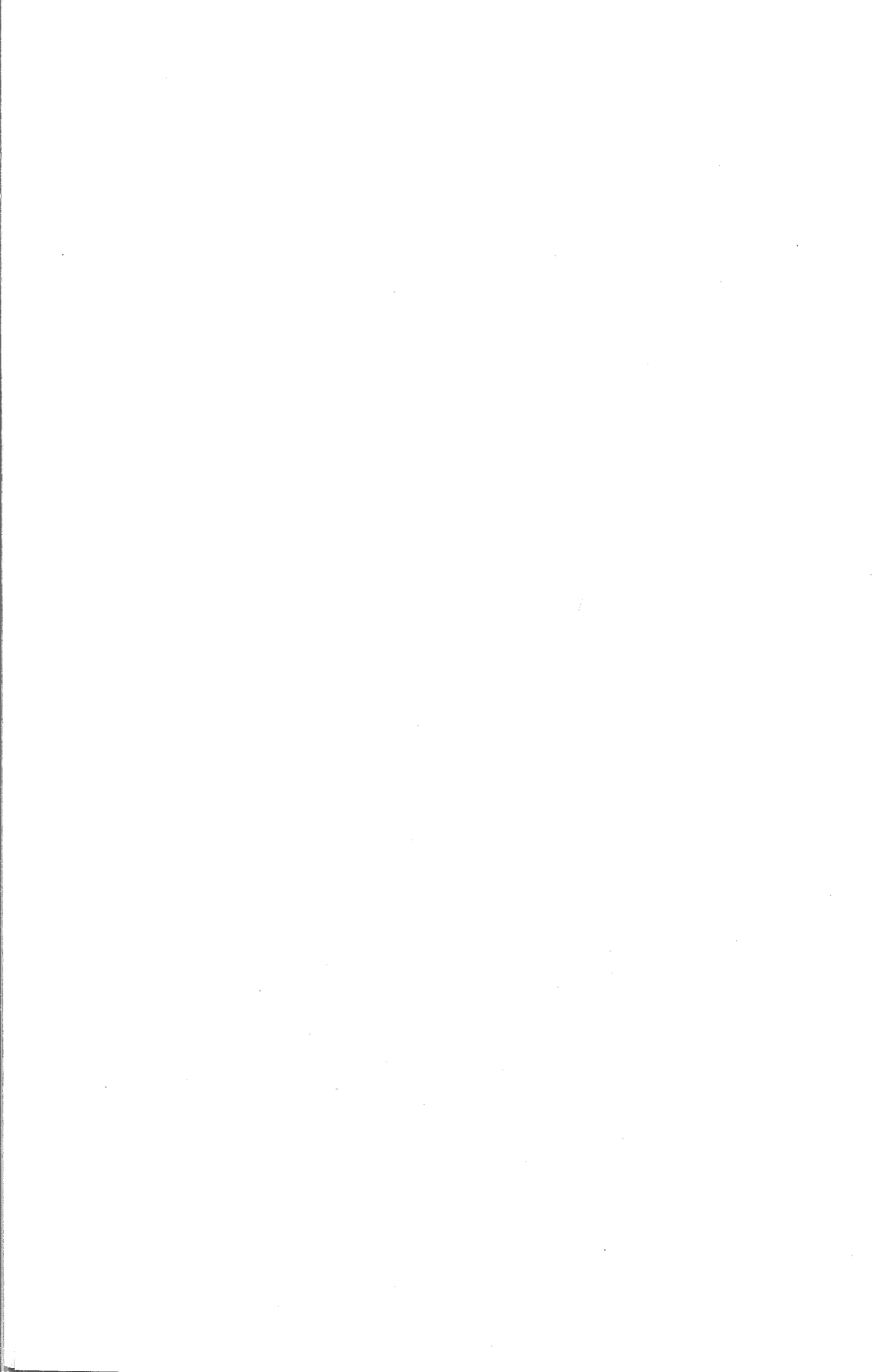
bkz., Walkbank- McDonald, 1969, sf. 31. Nitekim M.Ö. 1. yy.'da Kilikia'nın Roma topraklarına katılmasının ardından, Roma'nın en az önem verdiği bölgelerden birinin Kilikia olduğu, burada son derece güçlenen korsanların varlığından da anlaşılmaktadır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akşit, 1971 Akşit, O., *Hellenistik ve Roma Devrinde Lykia*, İstanbul, 1971
- Akşit, 1983 Akşit, O., *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1983
- Bengston, 1984 Bengston, H., "Syrien in der Hellenistischen Zeit", *Der Hellenismus und der Aufstieg Roms*, P. Grimal (ed.), Frankfurt, 1984, sf.244
- Bosch, 1957 Bosch, C.E., *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, Ankara, 1957
- Brandt, 1992 Brandt, H., *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum*, Bonn, 1992
- Durugönül, 1995 Durugönül, S., "Olba: Polis mi, Territorium mu?", *Lykia II*, Antalya, 1995
- Gelsdorf, 1994 Gelsdorf, F., "Antike Schifffahrtsrouten im Mittelmeer", G.Hellenkemper Salios- H.H.von Prittwitz und Gaffron- G. Bauchhenß (ed.), *Das Wrack*, Köln, 1994
- Grimal, 1982 Grimal, P.-Frey, G., "Die Vorgänge im Osten", *Der Aufbau des Römischen Reiches*, Frankfurt, 1982,
- Grimal, 1984 Grimal, P., "Der Hellenismus und der Aufstieg Roms". *Die Mittelmeerwelt im Altertum II*, Frankfurt a.m. 1984
- Heberdey-Wilhelm 1896 Heberdey, R.- Wilhelm, A., *Reisen in Kilikien*, Wien, 1896
- Hölbl, 1994 Hölbl, G., *Geschichte des Ptolemäerreiches*, Darmstadt, 1994
- Jones, 1971 Jones, A.H.M., *The Cities Of The Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971
- MacKay, 1968 MacKay, T.S., *Olba in Rough Cilicia*, Bryn Mawr, 1968
- McDonald, 1967 McDonald, A.H., "The Treaty of Apamea", *JRS* 57, 1967

- McEvedy, 1981   McEvedy, C., *The Penguin Atlas of Ancient History*, Harmondsworth, 1981
- Mitford, 1961   Mitford, T.B., "The Hellenistic Inscriptions of Old Paphos", *BSA LVI*, 1961
- Pekman, 1989   Pekman, A., *Perge Tarihi*, Ankara, 1989, (TTK, 2. baskı)
- Roztovtzeff, CAH   Roztovtzeff, M., "Ptolemaic Egypt", *CAH VII*, chapter IV
- Rumschied, 1994   Rumschied, F., *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*, 1994
- Seibert, 1993   Seibert, J., *Hannibal*, Darmstadt, 1993
- Strabon   Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika:XII-XIII XIV)*, İstanbul, 1993 (3. Baskı)
- Ten Cate, 1967   Ten Cate, Houwink, Ph. H.J., *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During The Hellenistic Period*, Leiden, 1967
- Tırpan, 1994   Tırpan, A., "Kilikya Tracheia'da Poligonal Taş Örgülü Duvarlar", *XI. Türk Tarih Kongresi*, 5-9 Eylül 1990, Ankara, 1994
- Walkbank- McDonald,1969   Walkbank, F.W.-McDonald, A.H., "The Treaty of Apamea (188 B.C.): The Naval Clauses", *JRS 59*, 1969
- Zoroğlu, 1990   Zoroğlu, L., "Kelenderis'in İlk Çağ Tarihi Hakkında Notlar", *XI. T.T. Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, Ankara, 1994
- Zoroğlu, 1994   Zoroğlu, L., *Kelenderis I*, Ankara,1994

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ KOLLEKSİYONLARINDAKİ ANAZARBUS SİKKELERİ

(Lev. 18-24)

*Melih ARSLAN

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Sikke Kabinesinin son yıllarda Kilikya Sikkeleri açısından hayli zenginleşmiş olduğunu söylemek isterim. Bölge sikkeleri üzerine müzemizin 1992 yılığında bir makale yazmışım¹. Bu makalede Kilikya Bölgesinin 16 ayrı şehrine ait 110 sikkeyi tanıtmış ve Kilikya'nın Roma Dönemi Şehir darpları hakkında bilgiler sunmuşum. 1992 yılından 1997 yılına gelinceye kadar müzemiz Kilikya sikkeleri koleksiyonu üç kat daha artmıştır. Bu yeni koleksiyonumuzun sikkelerini görmüş olan ve özellikle Kilikya konusundaki uzmanlığıyla tanınan Edoardo LEVANTE bu sikkeler içersinde bugüne kadar hiç tanınmayan yeni tip şehir sikkelerinin olduğunu görünce bunları yayınlamamı bana tavsiye etmişti. İşte bu nedenle birkez daha tüm Kilikya sikkelerini yayınlamayı yararlı gördüm.

Önce Kilikya'nın seksiyonumuzdaki tüm şehirlerine ait sikkeleri yayınlamayı düşündüm. Ama dergi için her makaleye sınırlı bir sayfa sınırı olduğunu görünce, en çok sayıdaki Tarsus Sikkeleri ile Anazarbus Sikkeleri arasında tercih yapmakta zorlandım. Fakat 1995 yılında satın aldığımız ve burada yayınladığımız 28 adetlik "Anazarbus Definesi" tercihimizi Anazarbus'tan yana koymamızda etken olmuştur.

Burada bir önemli hususu da belirtmeliyim ki Kilikya Sikkeleri üzerine son yıllarda hayli fazla sayıda yayın çıkmış olmasına rağmen bu makalemizde de görüleceği gibi henüz yayınlanmamış yeni tipler ortaya çıkabilmektedir.

Kilikya sikkeleri üzerine ilk kapsamlı katalog 1900 yılında yayınlanmış olan ünlü *British Museum Kataloğudur*. Daha sonra 1942 yılında Danimarka Ulusal Müzesinin 43 ciltten oluşan *SNG Copenhagen* serileri içindeki 33. cilt *Lycaonia-Cilicia* kataloğu bunu izler. 1968 yılında tamamlanan 18 ciltlik Almanların ünlü *SNG von Aulock kataloklarındaki* 13. kitaptaki *Kilikien* takip eder. Hans von Aulock tarafından Anadoludan toplanmış ve İstanbulda koleksiyonu yapılmış bu çok zengin koleksiyona, Von Aulock'un 1976 yılındaki ölümünden sonra ne yazık ki bugün olduğu gibi o zamanki Kültür Bakanlığı yetkilileri gerekli şekilde sahip olamamıştır. Von Aulock'un bir koleksiyoncu olarak toplayıp biriktirdiği ve ölümünden öncede tasnif edip yayınladığı bu 18 ciltlik eseri Anadolu Nümizmatığı üzerine yayın yapan bizlerin başvurduğu en güvenilir kaynak olma özelliğini halen sürdürmektedir. Nümizmat Edoardo LEVANTE'nin 1986 yılında yayınlamış olduğu *SNG Switzerland 1 Levante - Cilicia ve Supplement 1* (ilave katalog) ile Fransada 1993 yılında yayınladığı

*Melih ARSLAN, Anadolu Medeniyetleri Müzesi ANKARA

1 Arslan 1993.

SNG France 2 Cabinet des Médailles - Cilicie isimli iki önemli yapıtına değinmeden geçmek olmazdı. Edoardo LEVANTE ile Paris'in SNG Pontus kataloğunu ortak hazırlama zevkini paylaşmış olduğum için de ayrıca mutlu olduğumu belirtmeliyim. Burada Kilikya Sikkelerinin son yıllarda en büyük araştırmacısı olan Alman Nümizmat Prof. Dr. Ruprecht ZIEGLER'in Kilikya konusundaki birkaç makalesinin yanında özellikle doçentlik tezini Anazarbus Darphanesi üzerine yaptığından bahsederek, 1993 yılında Viyana'da yayınlamış olduğu "*Kaiser, Heer und Städtisches Geld. Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbos und anderer Ostkilikischer Städte, (Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 16), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1993*" isimli yayınından çok yararlandığımdan bahsetmek isterim. Bu kitap Anazarbus sikkeleri üzerine şimdiye kadar yazılmış en kapsamlı bilimsel eserdir. 374 sayfa olan bu eserde 843 Anazarbus sikkesinin resmi ve kataloğu yer almaktadır.

Dr. Ziegler'in 1993 yılında yayınlamış olduğu bu eserinde Anazarbus üzerine o güne kadar yayınlanmış tüm yayınlar, satış katalogları dahil taranmıştır. Dünyanın tüm önemli nümizmatik kabinelerinde ve özel koleksiyonlarda çalışılmıştır. Onbinlerce örnekten hareketle istatistik tablolar çıkartılmıştır.

Bu makelemizde Anazarbus'un 88 adet sikkesini incelemekteyiz. Bu sikkelerden 28 adeti müzemizce toplu olarak 1995 yılında satın alınmış bir definedir. Bu definenin daha büyük olabileceğini düşünmekteyim. Çünkü defineyi müzeye satan antikacı bu sikkeleri satın alırken bulan kişiden içlerinde temiz olan bu bronz paraların bir kısmını seçip aldığını bize söylemişti.

Bu define içersindeki sikkeler Severus Alexander (M.S. 222-235) ile Valerian I (M.S. 253-260) arasındaki imparatorların sikkelerini kapsamaktadır. Bu demektir ki define "Askerler Devrine" aittir. Roma İmparatorluğunun bu devirde başlayan Sasanilerle savaşları hayli uzun sürmüş ve birçok Romalı İmparator bölgeye gelerek bu savaşlara katılmıştır. Askerler Devrinde Kilikya birçok Roma İmparatorunu konuk etmiştir. Bu savaşlarda bazen Sasaniler, bazende Romalılar galip gelmişlerdir. Bu nedenle Kilikya Şehirleri askerin ihtiyacını karşılamak için çok sikke bastırmışlardır. Definedeki en geç sikke Valerian I'e aittir. Valerian I, 260 yılında Antiochia'da bulunuyordu. Mezopotamya'ya kadar ilerlemiş olan Sasaniler üzerine yürüdü fakat Edessa (Urfa) önünde Ordugah kuran Pers Kralı Sapor karşısında daha fazla dayanamayarak kendisini Samosata Kalesine zor attı. Burada günlerce muhasara çemberinde kaldı ve Sapor'dan uzlaşma isteğinde bulundu. Bunun üzerine Sapor bizzat İmparator Valerian ile görüşmek istediğini bildirdi. Valerian buna uydu, fakat buluşma esnasında Sasanilerce esir edildi. İmparator'un esir edilmesi, doğu eyaletlerini Sasanilerin insafına bırakmıştı. Antiocheia'dan sonra Tarsus Şehri zaptedilmiş, Kappadokya Caesarea'sı (Kayseri) da Sasani ordularının eline geçmiştir².

Definenin Kayseri il hudutları içersinde bulunması, Anazarbus'un Kapadokya Bölgesine sınır bir Kilikya şehri olması ve definedeki en son sikkenin Valerian I (253-260) tarihini taşıması yukarıda açıklamış olduğumuz tarihsel

2 Akşit 1970, s. 135-136

olaylarla ilişkili olmalıdır. Bu define Valerian I devri sonunda veya onun oğlu Gallien dönemi başlarında toprağa gömülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu definede olduğu gibi düzenli bir kronoloji veren vede tek bir şehrin sikkelerini kapsayan bu tür define gruplarının pek sıklıkla bulunmadığını düşünürsek definenin bize şehir darpları konusunda önemli bilgiler sunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kilikya sikkeleri konusunda şimdiye kadar 120'ye yakın makale ve 10 adet kadarda SNG katalogları yayınlanmıştır. Bu 120 makalenin biri hariç diğerlerinin tümü dışarda yayınlanmış olup, Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerindedir. Kilikya üzerine yapılan ve çeşitli şehirleri kapsayan bu 120 yayının 6'sı Anazarbus üzerinedir.³

GENEL DEĞERLENDİRME: Tüm Kilikya şehir sikkelerinde olduğu gibi Anazarbus sikkeleri üzerinde de çoğunlukla bölgesel tarih olan Era rakamları görülmektedir. Sikkeler üzerindeki bu Era tarihleri sayesinde, sikkelerin hangi yılda darp edilmiş olduğunu kolayca öğrenebiliriz.

Bölgelerin ve bölge şehirlerinin herbirinin değişik Era başlama tarihleri olup, bu tarih bölgedeki önemli bir olayın anısının başlangıç tarihi olarak seçilmektedir. Bu sayının ilk rakamı da doğal olarak 1 (Yunanca A harfi) ile gösterilmiştir.

Kilikya'daki epigrafik ve nümizmatik yazıtlarda, Kilikya Era'sının başlangıç tarihi M.Ö. 67/66 yıllarından başlamaktadır. Bu tarih büyük Pompeius'un Kilikya'ya gelip yeni Roma Eyalet düzenlemelerini yaptığı yıl olarak seçilmiş olmasına karşın, sikkeler üzerinde Anazarbus Era'sı M.Ö. 19 yılından itibaren başlamaktadır. Bundan da Anazarbus darphanesinin M.Ö. 19 yılında sikke basmaya başlamış olduğunu anlamaktayız. Sikkeler üzerindeki bu era tarihini miladi yıla çevirdiğimizde her imparator'un adına basılmış olan sikkelerin tarihini kolayca buluruz. İşte bu kesin tarihli sikkelerin arkeolojik bir çalışmada bulunduğu tabakanın ve yanında beraber bulunduğu diğer objelerin tarihlenmesinde ne kadar önemli bir yazılı belge olduğunu hatırlatmak isterim.

Katalogumuzdaki sikkelerin kronolojik tasnifi bu era tarihlerine göre düzenlenmiştir.

Greko-Romen diyede isimlendirilen Roma dönemindeki Anadolu şehir sikkelerinin değer birimleri nümizmatik dünyasında halen dahi tartışılmaya devam etmektedir. Roma Senatosunun kararı ile basılan Latince yazıtlı devlet sikkeleri olan bronzların esas birimi *As* diye isimlendirilmektedir. Bunların ast katları ve üst katları *Dupondius* , *Sestertius* olarak belirlenmiştir.

Bronz Şehir Sikkelerinin asıl birimi ise *Assarion*'dur. *Assarion*'un ağırlığı takriben 4.00gr. veya 5.00gr. arasında değişmektedir. Alt ve üst katları ağırlıklarına göre, aynen Grek gümüş sikkesi *drahmi*'nin alt ve üst katlarında olduğu gibi Yunanca rakamlarla ifade edilir. Örneğin alt katları *Hemiassarion* (yarım) ve üst katları *Diassarion* (iki yarım), *Trihemiassarion* (üç yarım) ve *Tetrassarion* (dört yarım) v.s. gibi isimler alır.

3 Tekin 1993, s. 143-154

Kataloğumuzda yeralan sikkelerin birimlendirilmesinde Ziegler'in Anazarbus kitabındaki tasnife uyulmuştur.

Kataloğumuzun 1 ve 2 nolu sikkeleri birçok kitapta Kapadokya'daki Caesarea (Kayseri) şehrine verilmiş olmasına karşın, 1992 yılında yayınlanan RPC'de⁴ bu sikke KAICAPEΩN isminden dolayı ANAZAPBEΩN-KAICAPEΩN olarak, Anazarbus'a verilmiştir. Fakat bu sikke üzerindeki Era Yılı 5 olarak okunmaktadır. Hal böyle iken tartışmasız Anazarbus'a verilen Claudius I sikkelerinde era tarihi 67 olarak okunmaktadır. İşte bu yüzden RPC'de Anazarbus'a verilmiş olsada bu sikke Kapadokya'nın Caesarea şehrine ait olmalıdır diye düşünmekteyiz.

Kataloğumuzda görülen sikkelerin yön istikametleri saat yönünde gösterilmiştir. (Eskiden sikkelerin kalıp ilişkilerini göstermek için ok şeklinde bir işaret kullanılırdı. Örneğin, okun yönü dik olarak yukarı doğru ise bu saat yönü 12, aşağı doğru ise saat yönü 6 ve düz olarak sağa bakıyor ise saat yönü 3'e isabet etmektedir. İşte saat'in kadranındaki 1 den 12 ye kadar olan rakamların yönüne doğru duran sikkelerin arka yüz betimlemeleri hangi yönü gösteriyor ise sikkenin kalıp yönü o istikamet olur).

38 nolu sikkenin arka yüz tipi ilk defa burada görülmekte olup, ünük bir sikkedir. 3 nolu sikke yeni tip ve 63 nolu sikkenin arka yüzünde betimlenmiş olan su yolu köprüsü (aquaeductus) olan tip ise nadir örneklerdendir.

ANAZARBUS DARPANESİ : Bu antik kent *Anazarbus* veya *Caesarea ad Anazarbum* isimleriyle tanınır. Kent bir kayalık tepenin eteğinde kurulmuş ve kayalık tepe şehrin akropolünü oluşturmaktaydı. Aşağıda kataloğumuzun 5 nolu sikkesinin arka yüzünde bu akropolün bir tasvirini göreceksiniz. Akropolü iki yandan iki dere çevirip korumaktadır. Bu iki akarsu biraz güneyde birleşip *Pyramus* ırmağını oluşturmaktadır. Şimdi aynı yerde kentin antik adından ismini alan *ANAVARZA* isminde bir köy vardır. Yakın zamana kadar Adana ili Kozan İlçesine bağlı olan *Anavarza Köyünün* isminin *Dilekkaya* olarak değiştirilmiş olduğunu yeni öğrenmiş bulunuyorum. Bu şekilde antik yer isimlerinin değiştirilmesi tarihi coğrafya ve kültür tarihi açısından birçok izin kaybolmasına neden olmaktadır.

Kent Caesarea ismini büyük ihtimalle M.Ö. 19 yılının sonlarında almıştır. Az sayıdaki ANAZAPBEΩN yazıtlı otonomları hariç tutarsak, genelde tüm sikkeler Roma İmparatorluk döneminde basılmışlardır.

Tipler: Kentin sikkeleri, yazıtları ve tiplmeleri açısından dikkat çekicidir. Bu tip zenginliği açısından Anazarbus Şehri Tarsus Şehri ile adeta yarışmaktadır. Ama bazı alanlarda, örneğin Γ . Γ ve Γ . B rakamlı kalıpların kullanılmasında Anazarbus bir ilki başlatmıştı. Kentin darphanesi Claudius'tan Gallienus'a kadar kesintisiz faaliyetini sürdürmüştür. KAICAPEΩN (TON) ΠΠΟΣ TΩ ANAZAPBΩ veya ANAZAP., diye ANAZAPBEΩN - ANAZAPBOV ve KAICAPEΩN yazan kalıplardan, KAICAPEΩN ismi Commodus devrinde

4 Burnett A., Amandry M., and Ripollès P.P., *Roman Provincial Coinage*. Vol. 1. London and Paris. 1992.

kalıplardan silinmiştir. Caracacalla dönemi Plautilla sikkesiyle ilk defa MHTROPOLEW (ANAKENT) ismi sikkeler üzerinde görülmeye başlamıştır.⁵ Kilikyanın Tarsus olan bölge başkentliği Caracalla devrinde Anazarbus'a geçmiştir. Caracalla dönemi sikke yazıtları çok çeşitli olup, MHTROPOLEW, (EQNO), ENDOXO, TIMIW., RWM., TROP., K. E. K. (KOINOBOLION ELEUQERON KILIKIAN), A.K.M., DHMIORGIA ANTWNEINO, Agonistik kaplar ve bayramlarla ilgili olarak; ANTWNINIANA PRWTA TH OIKOMENH, EPINEIKIA, IERO OIKOMENIKO, IERO IE., ADRIANIO OIKOMENIKO, DEKIO OIKOMENIKO, OLMPIA, EBAMIA, GMNAIARCIA (Gynanasiarch içinde zeytin yağ bulunan bir havuzun önünde). EQNO Sıfatı bir Severus Alexander sikkesinde görülür. Diadumenian zamanında, ENDOXOV sıfatı belirir. Bazen A. M. K. kısaltmasının önünde veya arkasında T harfine rastlanır ki bu herhalde anlamı hala bilinmeyen TIM. kısaltmasıdır. Yine ilk defa NEWKORON (imparator adına tapınak yaptırma hakkı) ünvanı olan sikkeyi Caracalla'da görüyoruz. Sikkelerin arka yüz tiplerinde çoğunlukla şunlara rastlamaktayız: Önünde iki dişi fiğür duran ve bir diğer dişi fiğür tarafından taçlandırılan Tyche ve alt'ta yüzen ırmak tanrısı Pyramus (bu sikke Tarsus'un 3 Eparchiaelı sikkesinden kopye edilmiştir); Oturan Tyche Eparchiaelrin üç heykelini tutar; Serapis büstü; Serapis oturur vaziyette ve yanında kerberos köpeği; Pyramus Irmak Tanrısı; Üzerinde bir kale bulunan kayalık tepe önünde Zeus Olybris büstü; Tetrastyle, Decastyle, Oktostyle ve çiftli tapınaklar; Biga üzerinde Nike; Çıplak ve koşan at figürleri; İmparator quadriga üzerinde; Mithra Kültü ile ilgili zodiak işaretleri ve tapınaklar; Boğa önünde duran Amozonvari bir dişi fiğür; Üç güzeller; Oturan ve önündeki vazo'dan kura çeken Koinoboulion fiğürü; Aslan üzerine yan yatmış Dionysos; Keçi burcu (Capricorn); Selene büstü; Ay ve yıldız; Yılanların çektiği biga üzerinde Triptolemos; Tropaion ve esirler; Oyun ve bayramları sembolize eden agonistik kura vazoları ve daha birçok simgeyi Anazarbus sikkelerinde görmek mümkündür.⁶

Anazarbus sikkelerinde kent kurumları, zafer kutlamaları ve önemli olayların anısı için yazılmış pek çok yazıt vardır. Bunlar bize kentin dini ve sosyal yaşamı hakkında hayli bilgi vermektedir.

Anazarbus sikkeleri üzerine yapmış olduğum bu ikinci Kilikya yayınım, müzeci meslektaşlarım başta olmak üzere bu konunun meraklılarına ve yetişmekte olan nümizmatik öğrencilerine faydalı olmasını dilerim.

5 BMC 21., George Francis Hill, M.A., *Catalogue of Greek Coins in the British Museum*. London. 1900.

6 HN., Barclay V. Head., *Historia Nummorum*. Oxford. 1911.

KATALOG

CLAUDIUS I (M.S. 41-54)

- 1- Ö.Y. / TIBERIO K[[LAUDIO]KAIAR
Claudius'un taçsız başı sağa.
A.Y. / KAIREWN ETOU - E (Era 5 = Yıl 41/2)
Anazarbus Tyche'si kayalık üzerinde sağa oturuyor, buğday başağı tutuyor
ve ayaklarının altında Nehir Tanrısı Pyramus yüzmektedir.
Env. 1121 - 376 ; Ref.:RPC no. 4086 ve Arslan 1993, no. 8
AE Diassaria ; Ağırlık : 8.68 gr. ; Çap : 25 mm. ; Yön : 12
- 2- Ö.Y. ve A.Y. 1 nolu sikkenin aynı.
Env. 98-407/45-76 ; RPC no. 4086 ve Arslan 1993, 9
AE Diassaria ; Ağırlık : 12.86 gr. ; 24 mm. Yön : 12
- 3- Ö.Y. / [K]LAUDI[O] - KAIAP
Claudius'un taçsız başı sağa.
A.Y. / KAIA - REWN
Dört buğday başağı demeti.
Env. 41-48/43-92 ; Ref. : - Yeni tip. Bkz., SNG Levante 1367 ve Ziegler
Anazarbus 29.1 benzer.
AE Hemiassaria ; Ağırlık : 2.22 gr. ; Çap : 16.5 mm. ; Yön : 12
- 4- Ö.Y. / KLAUD[I]O - KAIAP
Claudius'un taçsız başı sağa.
A.Y. / [KAI]AREWN - ETOU - [ZX ?] (Era 67 = Yıl 48/9)
Şehir Tyche'sinin kule taçlı ve türbanlı büstü sağa.
Env. 10-13/9-96 ; Ref. : - Yeni tip. Bkz. önyüz kalıbı için Siegler Anz. 29.1
nolu sikkeye benzer.
AE Assaria ; Ağırlık : 6.30 gr. ; Çap : 21 mm. ; Yön : 12
- 5- Ö.Y. / GERMANIKO KAIAR
Claudius'un taçsız başı sağa.
A.Y. / KAIAREWN TW[N] PRO TW ANAZARBW ETOY ZX (Era 67 = Yıl
48/9)
Zeus Olybris'in büstü sağa. Büstün gerisinde bir kayalık üzerinde Anazarbus
kalesi ve iki kulesiyle birlikte ortada Zeus Tapınağı görülmektedir.
Env. 10-13/6-96 ; Ref. : SNG Levante 1366 ve Siegler Anz. 36.1
AE Diassaria ; Ağırlık : 16.83 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 3

DOMITIAN (M.S. 81-96)

- 6- Ö.Y. / AVTOKAI QEUIOS [DO]MITIANOS [SE GE]P
Domitian'ın defne taçlı başı sağa.
A.Y. / KAISAREWN - ANAZARBW / ET - OYS / IGR (Era 113 = Yıl 94/5)

Athena ayakta cepheden, başı sola, sağ eliyle mızrağına ve sol eliyle geride kalkanına dayanmaktadır.

Env. 10-13/7-96 ; Ref. : SNG v. Aulock 5473 ; SNG Levante 1373 ; Ziegler Anz. 90 ve Arslan 1993, 10

AE Triassaria ; Ağr : 20.74 gr. ; Çap : 31.5 mm. ; Yön : 12

7- Ö.Y. ve A.Y. 6 nolu sikke ile aynı kalıp.

Env. 204 -5/2- 89 ; Ref. : SNG v. Aulock 5473 ; SNG Levante 1373 ; Siegler Anz. 90 ve Arslan 1993, 10

AE Triassaria ; Ağr : 15.34 gr. ; Çap : 32 mm. ; Yön : 12

8- Ö.Y. / [AVTO KAI QE VI]OS DOMITIANOS SE GER.

Domitian'ın defne taçlı başı sağa.

A.Y. / [KAISAREWN] P ANAZARBW ETOVS - IBR (Era 112 = Yıl 93/4)

Elpis sola yürüyor, sağ elinde çiçek ve sol eliyle de elbisesinin eteklerini tutuyor.

Env. 47-2/2-79 ; Ref. : SNG Paris 2., 2015-2017 ; Ziegler Anz. 74.1 ve Arslan 1993., 11

AE Assaria ; Ağr : 8.01 gr. ; Çap : 25 ; Yön : 12

9- Ö.Y. / AYT O KAI QE YIOSDOMITIAN[OSS]]E GER.

Domitian'ın defne taçlı başı sağa.

A.Y. / KAIAPEWN DOMITIA EBATH - IBR (Era 112 = Yıl 93/4)

Domitia'nın büstü sola.

Env. 567-1 ; Ref. : SNG Paris 2., 2019-2020 ; Ziegler Anz. 76.1 ; Arslan 1993., 12

AE Assaria ; Ağr : 8.75 gr. ; Çap : 22.5 mm. ; Yön : 11

TRAJAN DÖNEMİ (M.S. 98-117)

10- Ö.Y. / KAIAP P ANA-ZAP

Demeter büstü sağa, türbanlı, iki buğday başağı ve haşhaş kapsül'ü tutuyor.

A.Y. / ET BLR (Era 132 = Yıl 113/4)

Artemis Perasia büstü sağa, polos ve türbanlı, yanan meşale tutuyor.

Env. 103-115/96-90 ; Ref. : BMC 21., s.31,2 ; Ziegler Anz. 100.1;SNG Paris 2, 2026 ve Arslan 1993, 6

AE Hemiassaria ; Ağr : 3.54 gr. ; Çap : 18 mm. ; Yön : 12

11- Ö.Y. ve A.Y. 10 nolu sikke gibi.

Env. 21-20/17-92 ; Ref. : Ziegler Anz. 101.1 ve Arslan 1993, no. 7

AE Hemiassaria ; Ağr : 4.86 gr. ; Çap : 18.5 mm. ; Yön : 12

ANTONINUS PIUS (M.S. 138-161)

12- Ö.Y. / AYT K T AI ADP ANTWNINO EB / P - P

Antoninus Pius'un şua taçlı başı sağa.

A.Y. / KAICAPEWN TWN PROC TW ANAZARB - ET HOR (Era 178 = Yıl 159/60)

Şehir Tyche'sinin kule taçlı ve türbanlı büstü sağa.

Env. 4 - 109/43-88 ; Ref. : SNG v. Aulock 5478 ; SNG Levante 1387 ; Ziegler

Anz. 133.1; Arslan 1993,13

AE Assaria ; Ağr : 8.73 gr. ; Çap : 23 mm. Yön : 1

MARCUS AURELIUS (M.S. 161-180)

13- Ö.Y. / [EBA ANTWNINOV KAI OVHP - OMONOIA]

Marcus Aurelius ve Lucius Verus ayakta, karşılıklı el sıkışıyorlar.

A.Y. / [KAI TWN PRO TW ANAZAR / ET BPR (Era 182 = Yıl 163/4)

Dekastyle (10 sütunlu) tapınak cepheden ve alınlıkta bir yıldız.

Env. 475-1 ; Ağr : Ref. : SNG v. Aulock 5479 ; SNG Levante 1392 ; Ziegler Anz.

193.1 ; Arslan 1993,15

AE Trihemiasaria ; Ağr : 9.93 gr. ; 22.5 mm. ; Yön : 6

14- Ö.Y. ve A.Y. 13 nolu sikke ile aynı.

Env. 23-11/3-82 ; Ref. : Ziegler Anz. 193.1 ve 196.1 ; Arslan 1993, 16

AE Trihemiasaria ; Ağr : 8.30 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 12

COMMODUS (M.S. 177-192)

15- Ö.Y. / [MAP] AVPH - KO[MODO] EB.

Commodus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / [KAI TWN PRO] ANAZARBW ETOY - BC (Era 202 = Yıl 183/4)

10 sütunlu (dekastyle) tapınak cepheden ve alınlıkta kalkan.

Env. 186-16 ; Ref. : Ziegler Anz. 269.1 - 272.1

AE Triassaria ; Ağr : 11.44 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 11

16- Ö.Y. / [AVTO K M] KOMOD[O]

Commodus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / [ANAZAPB]EW - ET QqP (Era 199 = Yıl 180/1) yazıları ve defne çelengi.

Env. 1780-297/128 ; Ref. : SNG Levante 1398 ; Ziegler Anz. 210.1 - 222.1 ve Arslan 1993, 17

AE Assaria ; Ağr : 4.88 gr. ; Çap : 20 mm. ; Yön : 6

CARACALLA (M.S. 198-217)

17- Ö.Y. / [AVT K] M AVP ANTWNEI[NO]

Genç Caracalla'nın defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBEWN NEWKORON / VNQVCIA / OI[KOVMENH] / ET-HI (Era 218 = Yıl 199/200)

Bir boğa sola, başı sağa dönük ve boğa'nın önünde ayakta, başında polos ve elinde çift başlı (bipennis) balta tutan bir tanrıça durmaktadır.

Env. 74-104/41-90 ; Ref. : Ziegler Anz. 291.1
AE Pentassaria ; Ağır : 22.65 gr. ; Çap : 38 mm. ; Yön : 12

PLAUTILLA (Caracalla'nın karısı)

- 18- Ö.Y. / FOV PLAVTILLA CE
Plautilla'nın büstü sağa.
A.Y. / ANAZARBEWN NEWKORWN - ET AKC (Era 221 = Yıl 202/3)
Agonistik urne kabı (kura vazosu).
Env. 10-13/8-96 ; Ref. : SNG Levante 1411 ve Ziegler Anz. 296.1
AE Assaria ; Ağır : 5.05 gr. ; Çap : 20 mm. ; 12

MACRINUS (M.S. 217-218)

- 19- Ö.Y. / [AVT] K M OP CEY - MAKPEINOC CEB
Macrinus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / KAIC TWN PR ANAZ ENDO MHT[PO] RWM TRO / KEK / GB / [ET - ELC] (Era 235 = Yıl 217)
Nike sola yürüyor, palmiye dalı ve trophy taşıyor.
Env. 150-16/12-87 ; Ref. : SNG Levante 1414 ; Ziegler Anz. 341.1 - 346.1 ve Arslan 1993, 18
AE Pentassaria ; Ağır : 26.04 gr. ; 36 mm. ; Yön : 1

ELAGABALUS (M.S. 218-222)

- 20- Ö.Y. / AVT K M AV ANTWNEINOC CEB
Elagabalus'un şua taçlı başı sağa.
A.Y. / ANAZ AP[BOY] MHTPO / A / M-K / G-B
Dikaiosyne ayakta sola, terazi ve değnek tutuyor.
Env. 38-9/3-96 ; Ref. : SNG Levante 1431 (önyüz) ve Sieglers Anz. 365.1
AE Trihemiasaria ; Ağır : 7.55 gr. ; 22 mm. ; Yön : 12
- 21- Ö.Y. / AVT K M AV ANTWNEINOC
Elagabalus'un şua taçlı başı sağa.
A.Y. / ANAZA MHTPOP - AMK / GB
Dionysos ayakta sola, çıplak, sağ elinde kantharos ve sol elinde thyrsos tutuyor. Solda ayaklarının yanında panter.
Env. 554-1 ; Ref. : BMC 21, s. 34, no. 17 ; SNG Levante 1431 ; Ziegler Anz. 366.1 ; Arslan 1993, 19
AE Trihemiasaria ; Ağır : 6.33 gr. ; 23 mm. ; Yön : 6
- 22- Ö.Y. / AVT K M AV ANTWNEINOC
Elagabalus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ[APB MHTPO]P / AMK / ET.QLC (Era 239 = Yıl 220/21)
Üç agonistik kura vazosu, ortadaki daha büyükçe.
Env. 20-34/11-86 ; Ref. : Ziegler Anz. 399.3 (arka yüz) ve Arslan 1993, 22

AE Triassaria (?) ; Ağr : 12.37 gr. ; 27.5 mm. ; Yön : 6

- 23- Ö.Y. / AVT K MA ANTWNE[INOC]
Elagabalus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAP [MHTPOPO] / GB / AMK
Aslan ayaklı bir masa üzerinde üç agonistik kura vazosu durmakta.
Env. 139-1 ; Ref. : SNG Levante 1424 ; Ziegler Anz. 400.1, 401,2 - 412.1 ve Arslan 1993, 21
AE Triassaria (?) ; Ağr : 14.67 gr. ; 29 mm. ; Yön : 6
- 24- Ö.Y. / AVT K M A[VP ANTWN]EINO
Elagabalus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ MHT[POPO] / GB / AMK
Triptolemos, yılanların çektiği biga üzerinde sola.
Env. 166-79/70 ; Ref. : SNG Levante 1426 ve Arslan 1993, 20
AE Triassaria (?) ; Ağr : 12.46 gr. ; 29 mm. ; Yön : 6
- 25- Ö.Y. / AVK M AVAN TWNEINOCCE
Elagabalus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBOY MHTPO / AMK / GB
Dişi kurt sağa, Remus ve Romulus'u emzirmektedir.
Env. 51-30/8-87 ; Ref. : SNG Levante 1425 ; Ziegler Anz. 417.1 ve Arslan 1993, 24
AE Triassaria (?) ; Ağr : 10.58 gr. ; 27 mm. Yön : 12
- 26- Ö.Y. ve A.Y. 24 nolu sikke gibi.
Env. 486 -1 ; Ref. : Ziegler Anz. 417.1 ve Arslan 1993, 24
AE Triassaria (?) ; Ağr : 10.09 gr. ; 28 mm. ; Yön : 6
- 27- Ö.Y. / AVKMAY ANTWNEINOCCE
Elagabalus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBEWN / OIKOYMENI[KOC] / M-A-/ [K]
Masa üzerinde agonistik kura vazosu.
Env. 20-1-82 ; Ref. : Ziegler Anz. 421.4 ve Arslan 1993, 26
AE Triassaria ; Ağr : 13.10 gr. ; 30 mm. ; Yön : 12
- 28- Ö.Y. / AVTMAVP ANT[WNE]INOC [CEB]
Elagabalus'un defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBO[VM]HTPO / AMK / G / B
Bir podyum üzerindeki bir tapınağın yandan ve cepheden perspektif görünüşü önde 5 ve yanlarda 6 sütun var. Tapınağın girişinde 4 sıra merdiven ve alınlıkta kalkan var.
Env. 67-8/1-94 ; Ref. : Ziegler Anz. 424.1 ; SNG Paris. 2064
AE Triassaria (?) ; Ağr : 12.60 gr. ; 28 mm. ; Yön : ?
- 29- Ö.Y. / AVT K M AVP AN - TWNEINOC CEB

Elagabalus'un defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / [ANAZAPBOV] ENDOS M[HTPO / AMK / GB

Nike biga üzerinde sağa.

Env. 2120-7/1 ; Ref. : Ziegler Anz. 434.2

AE Triassaria ; Ağr : 11.67 gr. ; 33.5mm. ; Yön : 12

30- Ö.Y. / [AVKMAVP] ANTWN[EINOC CEB]

Elagabalus'un defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZ . ENDOS . MHTROP . TROP . A.M.K. / G-B

Defne çelengi içersinde; DHMI / OVPGIA / ANTWNEI / NOV / ET.MC (Era 240=221)

Env. 1689-3/2-66 ; Ref. : Ziegler Anz. 468.2

AE Hexassaria ; Ağr : 21.80 gr. ; Çap : 34.5 mm. Yön : 6

JULIA MAESA (J. Domna'nın kızkardeşi, Elagabalus ve Severus Alexander'in büyükannesi)

31- Ö.Y. / IOVLIA MAICA CEB

Julia Maesa'nın büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBO[V]/ G-B / AMK

Fil sağa yürüyor.

Env. 110-4/4 - 90 ; Ref. : Ziegler Anz. 352.1

AE Assaria ; Ağr : 3.65 gr. ; Çap : 19 mm. ; Yön : 6

SEVERUS ALEXANDER (M.S. 222-235)

32- Ö.Y. / AVTKMAV ALEXANDROC

Severus Alexander'in şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV MHTPOP / GB / ETQMC (Era 249 = Yıl 230/31)

Çıplak at sağa yürüyor ve sol ayağını kaldırmış.

Env. 10-13/10-96 ; Ref. : SNG v. Aulock 5498 (benzer) ; SNG Levante 2090

(benzer) ; Ziegler Anz. 523 (benzer). Severus Alexander için arka yüz yeni tip.

AE Triassaria ; Ağr : 13.03 gr. ; Çap : 28.5 mm. ; Yön : 12

33- Ö.Y. / AVTKMA CEOV AL[EZANDPOC]

Severus Alexander'in şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZA / PBOV MHT / GB / ETQMC (Era 249 = 230/31)

Üç agonistik kura vazosu ve içlerinde birer palmiye dalı.

Env. 44 - 2/2-90 ; Ref. : Ziegler Anz. 620.1 ve Arslan 1993, 29

AE Tetrassaria ; Ağr : 13.65 gr. ; Çap : 28 mm. ; Yön : 6

34- Ö.Y. / AVTKMA[CEO]ALEZANDROC

Severus Alexander'in şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZ ENDOX MHTR / BG / ET.HMC (Era 248 = 229/30)

Nike iki atlı araba (biga) üzerinde sağa, çelenk ve palmiye dalı tutuyor.

Env. 93-12/9-87 ; Ref. : SNG v. Aulock ; SNG Levante 1453 benzer ; Ziegler Anz. 621.4 benzer ve Arslan 1993, no. 27

AE Tetrassaria ; Ağr : 15.24 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 6

35- Ö.Y. ve A.Y. 34 nolu sikkenin benzeridir.

Env. 74-104/42-90 ; Ref. : Ziegler Anz. 621.4 benzer ve Arslan 1993, no.28

AE Tetrassaria ; Ağr : 14.54 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 3

36- Ö.Y. / AVT K M A Y CEOALEXANDROC

Severus Alexander'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV / MHTPOPOL - GB - ET QMC (Era 249 = 230/31)

Sol kenarda bir tapınak ve önünde altar. Altar'ın sağında ayakta imparator sola. Yukarda sağa doğru uçmakta olan Nike imparatoru taçlandırıyor.

Env. 23-43/23-88 ; Ref. : SNG v. Aulock 5495 ; Ziegler Anz. 628a.1 ve Arslan 1993, no. 30

AE Hexassaria ; Ağr : 20.53 gr. ; Çap : 34.5 mm. ; Yön : 7

37- Ö.Y. / AVT KAMA AVCEO...[ALEXANDROC]

Severus Alexander'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV MH[TPO] GB / ET / QMC (Era 249 = 230/31)

Nike, bir küre üzerinde, ayakta, sola. Çelenk ve palmiye dalı taşıyor.

Env. 98-27/2-96 ; Ref. : Ziegler Anz. 629.1

AE Hexassaria ; Ağr : 22.32 gr. ; Çap : 33 mm. ; Yön : 12

38- Ö.Y. / AYT KAMAVP CEOV ALEXANDROC

Severus Alexander'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / MHT - POPO / GB / ANAZAPBOV

Severus Alexander 8 atın çektiği araba üzerinde cepheden, başı sola, askeri elbiseli ve miğferlidir. Sağ elini kaldırmış halkı selamlıyor ve sol omuzunda trophy veya flama taşımaktadır. Tören arabasının atlarının 4'ü sağa ve 4'ü sola doğru galop durumdadır.

Env. 11-92/57-91 ; Ref. : Bu sikke Ünik (Unique) olup, hiçbir yayında bulunamamıştır.

AE Hexassaria ; Ağr : 20.87 gr. ; Çap : 34.5 mm. ; Yön : 12

JULIA MAMAEA (Severus Alexander'in annesi)

39- Ö.Y. / IOY.MA - [M]EA CEB

Julia Mamaea'nın omuzu hilal'li ve drapeli büstü sağa.

A.Y. / ANAZAP[BOV] MHTPO - ET HMC (Era 248 = Yıl 229/30)

Önde 11 sütunlu tapınak cepheden.

Env. 10-13/11-96 ; Ref. : SNG v. Aulock 5499 ; SNG Paris 2, 2097 ve Ziegler Anz. 512.1

AE Trihemiassaria ; 8.56 gr. ; Çap : 26.5 mm. ; Yön : 12

MAXIMINUS I (M.S. 235-238)

- 40- Ö.Y. / [AY K G IOV OVH MAX]IMEI[NO]C CEB
Maximinus I'in defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / [AN]AZAP / [BOV] yazısı yer çizgisi altında.
4 sütunlu (tetrastyle) tapınak cepheden. Ana girişin üzeri kemerli ve kemer içi istiridye kabuğu şeklindedir. İki yanda sütunlar arasında, kaide üzerinde, poloslu ve ellerini başına kaldırmış kadın heykelleri (karyadit ?) durmaktadır. Karyadit'lerin durduğu sütunlar arası üçgen alınlıktır. Cella içersinde burçları ihtiva eden astroloji çemberi (Zodiak) vardır.
Env. 23-43/24-88 ; Ref. : SNG Levante 1481 ; Ziegler Anz. 660.3
AE Hexassaria ; Ağırlık : 21.52 gr. ; Çap : 34 mm. ; Yön : 6

MAXIMUS Caesar (M.S. 235-238)

- 41- Ö.Y. / G-IOVH[MAXI]MOC KAI
Maximus Caesar'ın taçsız başlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ . ENDO . MHTRO ET DNC (Era 254 = Yıl 235/36)
7 sütunlu tapınak cepheden ve alınlıkta yıldız.
Env. 17-47/46-93 ; Ref. : Ziegler Anz. 644.1
AE Triassaria ; Ağırlık : 11.8 gr. ; Çap : 25 mm. ; Yön : 6

GORDIAN III (M.S. 238-244)

- 42- Ö.Y. / AVT K M ANTWNINOC GORDIANOC CEB
Gordian III'ün şua taçlı ve zırlı büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBO[V ENDOI] MHTPO / ET AXC (Era 261 = Yıl 242/43)
Sivri külahlı bir adam (Ares ?) bir kaya üzerinde sola oturuyor. Sağ eliyle mızrak tutuyor ve sol eliyle kayalığa dayanmış.
Env. 154-27/10-86 ; Ref. : SNG Levante 1486 ; Ziegler Anz. 697.1 - 698.2 ve Arslan 1993, no. 33
AE Hexassaria ; Ağırlık : 21.16 gr. ; Çap : 31.5 mm. ; Yön : 6
- 43- Ö.Y. / AVT K M ANTWNIOC GORDIANOC
Gordian III'ün şua taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / [AN]AZAPBOV MHTPOPO - ET / BZC (Era 262 = Yıl 243/44)
Hermes ayakta sola, Caduceus ve para kesesi tutuyor.
Env. 1649-4/3-64 ; Ref. : SNG Levante 1488 ; Ziegler Anz. 717.2 ve Arslan 1993, no. 36
AE Triassaria ; Ağırlık : 10.49 gr. ; Çap : 26.5 mm. ; Yön : 1
- 44- Ö.Y. / AYT K MANT GORDIANOC CEB
Gordian III'ün şua taçlı ve zırlı büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBO[V E]NDOZ M[HTPO] - ET BZC (Era 262 = Yıl 243/44)
Tyche bir kayalık üzerinde sola oturuyor ve ayaklarının altında İrmak Tanrısı yüzmekte.

Env. 39-8/6-91 ; Ref. : Lindgren I, no. 1441 ; SNG Levante 1487 ; Ziegler Anz. 720.1 ; Arslan 1993, no. 34
AE Hexassaria ; Ağr : 22.53 gr. ; 34 mm. ; Yn : 6

- 45- .Y. ve A.Y. 44 nolu sikkeye benzer.
Env. 39-8/7-91 ; Ref. : Ziegler Anz. 721.2 ; Arslan 1993, no. 35
AE Hexassaria ; Ağr : 20.61 gr. ; çap : 34.5 mm. ; Yn : 1

PHILIP II (Caesar, M.S. 244-249)

- 46- .Y. / [MI]OVLFILPPOC KAI[C]AP
Philip II'nin çıplak başlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBOV MHTPOP / ET GZC (Era 263 = Yıl 244/45)
Env. 113-33/23-90 ; Ref. : BMC 21, Pl.VI, 12 ; Ziegler Anz. 726.7 - 728.1 ve Arslan 1993, no. 37
AE Triassaria ; Ağr : 11.07 gr. ; çap : 26 mm. ; Yn : 8
- 47- .Y. ve A.Y. 46 nolu sikkeye benzer.
Env. 4-109/54-88 ; Ref. : Ziegler Anz. 728.1 ve Arslan 1993, no. 38
AE Triassaria ; Ağr : 9.97 gr. ; çap : 25 mm. ; Yn : 1

HOSTILIAN (M.S. 251)

- 48- .Y. / GAI OV OC MECKVINTOC KAI
Hostilian'ın çıplak başlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBOV END MHT QXC (Era 269 = Yıl 250/51)
Çıplak Apollon ayakta, cepheden, başlı sola, sol dirseğini bir sutunce üzerinde duran Lir'e dayamaktadır ve sağ elinde ise yere doğru defne dalı tutmaktadır.
Env. 11-92/73-91 ; Ref. : SNG Levante 1503 ; SNG Paris 2, no. 2127 ve Ziegler Anz. 754.4
AE Diassaria ; Ağr : 6.98 gr. ; çap : 21 mm. ; Yn : 1

VOLUSIAN (M.S. 251-253)

- 49- .Y. / AV K OVOLOVCIANOC CE
Volusian'ın defne talı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ . A. K. M. MHTP - GG / ET.OC (Era 270 = Yıl 251/52)
Keçi burcu (Capricorn) sağa koşuyor ve altında küre.
Env. 53-2/2-88 ; Ref. : Lindgren I, no. 1445 ; SNG Levante 1507 ; Ziegler Anz. 778.12 ve Arslan 1993, 41
AE Diassaria ; Ağr : 7.13 gr. ; çap : 21 mm. ; Yn : 6
- 50- .Y. ve A.Y. 49 nolu sikkeye benzer.
Env. 23-43/34-88 ; Ref. : Ziegler Anz. 778.12 ve Arslan 1993, 42
AE Diassaria ; Ağr : 6.90 gr. ; çap : 21 mm. ; Yn : 12

- 51- Ö.Y. / AVT K OVOLOCCIONOC CE
Volusian'ın defne taçlı başı sağa.
A.Y. / ANAZ AMK MHTP / G G
Çıplak Apollon ayakta cepheden, başı sola, sağ elinde yere doğru defne dalı tutuyor ve sol dirseğini sütunce üzerinde duran Lir'e dayamaktadır.
Env. 39-8/4 - 91 ; Ref. : SNG Levante 1508,1509 ; Ziegler Anz. 775.1 ve Arslan 1993, 40
AE Diassaria ; Ağır : 7.40 gr. ; Çap : 21 mm. ; Yön : 4

VALERIAN I (M.S. 253-260)

- 52- Ö.Y. / AT K O ALEPIANOC
Valerian I'in defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / [ANAZ]APBO AMK GG - ETBOC (Era 272 = Yıl 253/4)
Çıplak Apollon ayakta cepheden, başı sola, sağ elinde yere doğru defne dalı tutuyor ve sol dirseğini sütunce üzerinde duran Lir'e dayamaktadır.
Env. 63-12/9-91 ; Ref. : Lindgren I, A1445A ; Ziegler Anz. 803.18 ve Arslan 1993, 39
AE Diassaria ; Ağır : 7.43 gr. ; Çap : 21 mm. ; Yön : 6
- 53- Ö.Y. / [AVT K O]ALERIANOC CE
Valerian I'in şua taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZARBO EN DOS MHT / GG / AMK T / [ETBOC]
Şehir Tyche'si ayakta sola, türbanlı ve örtülü giyinmiş. İki eliyle beraber kura vazosu tutuyor.
Env. 63-12/8-91 ; Ref. : BMC 21, Pl. VII, 3 ; SNG v. Aulock 5513 ; SNG Levante 1521, 1522 ; Ziegler Anz. 806.34 ve Arslan 1993, 45
AE Triassaria ; Ağır : 10.88 gr. ; Çap : 23.5 mm. ; Yön : 11
- 54- Ö.Y. ve A.Y. 53 nolu sikkeye benzer.
Env. 1682-43/15 ; Ref. : Ziegler Anz. 806.34
AE Triassaria ; Ağır : 12.16 gr. ; Çap : 24.5 mm. ; Yön : 5
- 55- Ö.Y. / AT K OALEPIANOC CE
Valerian I'in şua taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBO MHT / AMK / GG / - ETBOC (Era 272 = 253/54)
Şehir Tyche'si ayakta sağa. Örtülü giyinmiş ve türbanlı. İki eliyle birlikte kura vazosu tutuyor.
Env. 47-13/12-96 ; Ref. : Ziegler Anz. 807.5
AE Triassaria ; Ağır : 12.60 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 6
- 56- Ö.Y. / AT K O[ALEPI]ANOC CE
Valerian I'in şua taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBO / GG / AMK / ETBOC
Ay Tanrıçası Selene'nin omuzu hilal'li büstü sağa.

Env. 1708-405 ; Ref. : SNG v. Aulock 5515 ; SNG Levante 1527 ; Ziegler Anz. 819.2 ve Arslan 1993, 43

AE Diassaria ; Ağr : 6.95 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 5

- 57- Ö.Y. / AT K P[LIK O]AL[EPIANOC]CE
Valerian I'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / AN AZ AP[BOV] / GG / ETBOC (Era 272 = 253/4) T.A.M.K.
Dionysos sağa çömelmiş bir panter üzerine yan yatmış, sağ elini başına götürmüş ve sol elinde thyrsos tutuyor, panter'in başı geriye dönük.
Env. 119-10/9-86 ; Ref. : BMC 21,Pl.VI,15 ; SNG v. Aulock 5510 ; SNG Levante 1516 ; Ziegler Anz. 826.1 ve Arslan 1993, 44
AE Tetrassaria ; Ağr : 13.95 gr. ; Çap : 28.5 mm. ; Yön : 6
- 58- Ö.Y. / [A]VT K P LIK O[VALEPIA]NOC[CE]
Valerian I'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / AN AZ APBOV - ETBOC - T.A.M.[K.] - GG
Dionysos panter üzerinde sağa.
Env. 40-3/2-93 ; Ref. : Ziegler Anz. 826.1
AE Tetrassaria ; Ağr : 14.30 gr. ; Çap : 28 mm. ; Yön : 6
- 59- Ö.Y. / [AVT K P LIK]OVAL[EPIANOC]
Valerian I'in defne taşlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ APBOV / ET.BOC . T / AMK
Dionysos panter üzerinde sağa uzanmış.
Env. 67-8/2-94 ; Ref. : BMC 21, s. 39, no. 40 ; SNG v. Aulock 5510 ; Ziegler Anz. 828.7
AE Tetrassaria ; Ağr : 13.18 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 6
- 60- Ö.Y. / [AVT K OVALEP]IANOC
Valerian I'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / [A]NAZ[A]PBOV MHT[POPO] / G - G / ET.BOC / [A]MK[T]
6 adet agonistik kura vazosu üçlü iki sıra halinde, ortadakinde bir almiy dalı.
Env. 23-2/2-95 ; Ref. : SNG Paris 2, no. 2162 ; Ziegler Anz. 834.1
AE Tetrassaria ; Ağr : 13.86 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 6

ANAZARBUS DEFİNESİ

SEVERUS ALEXANDER (M.S. 222-235)

- 61- Ö.Y. / AT K MAC ALEZANDRO
Severus Alexander'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ ENDOI MHTRO / G[B] / ET.HMCB (Era 248 = 229/30)
İki adet distyle (2x5 sütünlü) tapınağın yanyana ve perspektif görünüşleri.
Env. 18-28/1-95 ; Ref. : Ziegler Anazarbus. 542.7
AE Hexassaria ; Ağr : 21.87 gr. ; Çap : 34 mm. ; Yön : 8

- 62- Ö.Y. / [ATK]MA CEOH ALE[XANDROC]
Severus Alexander'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAP B OV MH[TPO] / G / B
Nike bir küre üzerine konar vaziyette sola, çelenk ve palmiye dalı taşıyor.
Env. 18-28/6-95 ; Ref. : SNG Levante 1456 ; SNG Paris 2, no. 2082 benzer. ;
Ziegler Anz. 586.1
AE Tetrassaria ; Ağır : 13.17 gr. ; Çap : 26 mm. ; Yön : 12
- 63- Ö.Y. / AYTKAMA CEO ALEXANDROC
Severus Alexander'in defne taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZPB / OV
Aquadükt (Anazarbus su yolu üzerindeki köprülerden biri).
Env. 18-28/4 - 95 ; Ref. : Ziegler Anz. 641.1
AE Hexassaria ; Ağır 20.69 gr. ; Çap : 33 mm. ; Yön : 6

MAXIMINUS I ve MAXIMUS Caesar (M.S. 235-238)

- 64- Ö.Y. / AVT K G IOV OVH MAXIMEINOC GIOVH MAXIMOC
Maximinus I ile Maximus Caesar'ın büstleri karşılıklı. Maximinus I sağda olup, defne taçlı, zırhlı ve paludamentumludur. Maximus solda, çıplak başlı ve zırhlıdır.
A.Y. / [ANAZARBO] MHTPOPOLEWC / GB
Üç ayaklı masa ve masanın üzerinde içersinde iki palmiye dalı olan bir agonistik kura vazosu. Masanın ayakları aslan ayağı şeklindedir.
Env. 18-28/12-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 652.1
AE Tetrassaria ; Ağır : 15.56 gr. ; Çap : 28 mm. ; Yön : 12

MAXIMUS Caesar (M.S. 235-238)

- 65- Ö.Y. / [G IOV]OVH MAXIMOC KA.
Maximus Caesar'ın çıplak başlı ve drapeli büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPBOV M HTPOPO[LEWC] / B - G / [ET DNC] (Era 254 = 235/36)
Şehir Tyche'si 4 sütunlu (tetrastyle) tapınak içersinde, kaya üzerinde sola oturuyor. Sağ elinde buğday başağı tutuyor ve sol elini kayalığa dayamış olup, ayaklarının altında İrmak Tanrısı Pyramus yüzmektedir.
Env. 18-28/9-95 ; Ref. : SNG Paris 2, no. 2104 ; Ziegler Anz. 658.2
AE Tetrassaria ; Ağır : 18.30 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12
- 66- Ö.Y. / G IOV OVH M[A]XIMOC KAI
Maximus Caesar'ın çıplak başlı ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. / ANAZAP[BOV M]HTPOPOLEWC / B - G / ET DNC (Era 254 = Yıl 235/36)
2 sütunlu (distyle) tapınağın (?) kemerli alınlığı radial olarak şua'lara bölünmüştür. Girişin tam ortasında burçları sembolize eden bir zodiak

çemberi, iki yanda Nike heykelleri ve alt bölümde sola yürümekte olan bir boğa veya aslan resmedilmiştir.

Env. 18-28/2-95 ; Ref. : SNG Paris 2, no. 2102 ; Ziegler Anz. 669.2
AE Hexassaria ; Ağırlık : 16.21 gr. ; Çap : 33 mm. ; Yön : 6

GORDIAN III (M.S. 235-244)

- 67- Ö.Y. / AVTK M A[NTGORDIAN]OC CEB
Gordian III'ün şua taçlı ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. / [ANAZAPBOV ENDOZ MHTRO / G-B / ET BZC] (Era 262 = Yıl 243/4)
Şehir Tyche'si bir kayalık üzerinde sola oturuyor, sağ elinde buğday başağı tutuyor ve sol elini geride kayalığa dayamıştır. Ayaklarının altında nehir tanrısı Pyramus yüzmektedir.
Env. 18-28/7-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 698.2
AE Hexassaria ; Ağırlık : 24.13 gr. ; Çap : 31 mm. ; Yön : 12
- 68- Ö.Y. / [AVT K] M ANTWNINOC GORDIANOC
Gordian III'ün şua taçlı ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. / [ANA]ZAPBOV MHTPOPOL / GB / ET[BXC] (Era 262 = Yıl 243/44)
Hermes ayakta sola, çıplak olup, sağ elinde para kesesi ve sol elinde caduceus tutuyor.
Env. 18-28/22-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 716.1
AE Triassaria ; Ağırlık : 11.62 gr. ; Çap : 25.5 mm. ; Yön : 12
- 69- Ö.Y. / AVT K[M ANT GOR]DIANOC [CEBA]
Gordian III'ün şua taçlı ve zırhlı büstü sağa.
A.Y. / ANA[ZAPB]OV MHT[POPOL] / ET - BX / C (Era 261 = Yıl 243/44)
Hermes ayakta sola, para kesesi ve caduceus tutuyor.
Env. 18-28/10-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 716.1
AE Triassaria ; Ağırlık : 12.25 gr. ; Çap : 28.5 mm. ; Yön : 12

TRANQUILLINA (Gordianus'un karısı)

- 70- Ö.Y. / CA[B]EI[NIA TPA]NKVLEINA AVG
Tranquillina'nın diademli büstü sağa.
A.Y. / [ANAZAPBOV ENDOX MHTROPO] / [ETAXC] (Era 261 = Yıl 242/3 ?)
Ay Tanrıçası Selene'nin omuzu hilal'li büstü sağa ve boşlukta 7 yıldız.
Env. 18-28/19-95 ; Ref. : SNG Paris 2, no. 2110 ; Ziegler Anz. 695.1
AE Triassaria ; Ağırlık : 12.40 gr. ; Çap : 26 mm. ; Yön : 6
- 71- Ö.Y. ve A.Y. 71 nolu sikkeye benzer.
Env. 18-28/13-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 695.1
AE Triassaria ; Ağırlık : 14.70 gr. ; Çap : 26 mm. Yön : 1
- 72- Ö.Y. / CABEINIA [TPA]NKVLEINA AVG
Tranquillina'nın diademli ve omuzu hilal'li büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV MHTPOPOL / GB / ET AXC

Serapis büstü sağa.

Env. 18-28/8-95 ; Ref. : SNG Paris 2, no. 2109 ; Ziegler Anz. 713.1

AE Hexassaria ; Ağırlık : 21.81 gr. ; Çap : 31.5 mm. ; Yön : 6

PHILIP I (M.S. 244-249)

73- Ö.Y. / AVT K M IOVL FILIPPOC CEBAC

Philip I'in şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV MHTROPOLE ET GXC (Era 263=Yıl 244/5)

ELEVQERON / KOINOBOV

Koinoboulion sola oturuyor, sağ eliyle önündeki vazo'dan oy çekiyor ve sol kolunda bereket boynuzu tutuyor. Solda ağaç.

Env. 18-28/3-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 737.4 ve 741.1 ; SNG Paris 2, no. 2112

AE Hexassaia ; Ağırlık : 23.65 gr. ; Çap : 35 mm. ; Yön : 12

PHILIP II Caesar (M.S. 244-247)

74- Ö.Y. / MIOVLFILIPPOC KAICAP

Philip II'nin çıplak başlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV MHTPOP / ETGXC (Era 263 = Yıl 244/5)

Capricorn (keçi burcu) sola koşuyor ve altta küre.

Env. 18-28/14-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 727.1 ; SNG Paris 2, no. 2118

AE Triassaria ; Ağırlık : 11.76gr. ; Çap : 25.5 mm. ; Yön : 6

HERENNIA ETRUSCILLA (Trajan Decius'un karısı)

75- Ö.Y. / EP[ENNIAN]ETPOVCKILLACE

Herennia Etruscilla'nın diademli, drapeli ve omuzunda hilal olan büstü sağa.

A.Y. / [ANAZAPBOV MH]TPOP / G / G / ET IEPOV / OLVMP QXC (Era 269 = Yıl 250/51)

Dionysos yarı çıplak, sağa yatmış panter üzerine uzanmış ve thyrsos tutuyor.

Env. 18-28/11-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 766.2 ; SNG Paris 2, no. 2120

76- Ö.Y. / EPENNIAN ETPOVCKILLA CEBA

Etruscilla'nın diademli, drapeli ve omuzları hilal'li büstü sağa.

A.Y. / ANAZAPBOV MHTPOP / G / G / ETIEPOL / VM QXC (Era 269 = Yıl 250/51)

Dionysos, panter üzerinde sağa doğru uzanmış ve thyrsos tutmaktadır.

Env. 18-28/26-95 ; Ref. : SNG Cop. 52 ; Ziegler Anz. 769.1 ; SNG Paris 2, 2120-2121

AE Tetrassaria ; Ağırlık : 16.87 gr. ; Çap : 30 mm. Yön : 6

HOSTILIAN Caesar (M.S. 250)

- 77- Ö.Y. / MECCION KOVINTON KAICAPA
 Hostilian Caesar'ın çıplak başlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
 A.Y. / ANAZ ENDOX ET[HXC] (Era 268 = Yıl 250) / G-G / [OI]KOVN / ENIKOC
 Agonistik urne (kura vazosu) ve içersinde bir palmiye dalı.
 Env. 18-28/28-95 ; Ref. : SNG Levante 1502 ; Ziegler Anz. 745.1 ; SNG Paris 2, 2125
 AE Triassaria ; Ağır : 8.49 gr. ; Çap : 25 mm. ; Yön : 6

TREBONIANUS GALLUS (M.S. 251-253)

- 78- Ö.Y. / AVT K G OV TPEB GALLO[C CE]BA[CT].
 Trebonianus Gallus'un şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
 A.Y. / [ANAZAP]BOV END M[HTP . ETOC (Era 270=Yıl 251/52) / G/ G / AK / M / KOIN EL]
 Koinoboulion sola oturuyor. Sağ eliyle önündeki vazo'dan oy çekmekte ve sol kolunda bereket boynuzu tutuyor. Sol kenarda ağaç.
 Env. 18-28/5-95 ; Ref. : SNG Levante 1504 ; Ziegler Anz. 790.3 ; SNG Paris 2, 2129
 AE Hexassaria ; Ağır : 20.23 gr. ; Çap : 31.5 mm. ; Yön : 12

VOLUSIAN (M.S. 251-253)

- 79- Ö.Y. / AV[T K G OVI AF GA]LLOC OVOLOVCIANOC
 Volusian'ın şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
 A.Y. / [ANAZA]PBOV MHTPOPOL / G- G / ET OC (Era 270 = Yıl 251/52)
 Ay Tanrıçası Selene büstü sağa. Omuzundaki hilal'in çevresinde 7 yıldız.
 Env. 18-28/20-95 ; Ref. : SNG Cop. 55 ; Ziegler Anz. 782.2 - 783.2
 AE Triassaria ; Ağır : 8.45 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 6
- 80- Ö.Y. ve A.Y. 78 nolu sikkeye benzer.
 Env. 18-28/27-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 798.5
 AE Triassaria ; Ağır : 10.25 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 6
- 81- Ö.Y. / [AVT K GOVIAF]GALLOCOVO[LOVCIANOC]
 Volusian'ın şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
 A.Y. / ANAZAP - AMK - MHTP TIM / G / G / ET OC
 Nike sağa yürüyen biga üzerinde çelenk ve palmiye dalı taşıyor.
 Env. 18-28/16-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 784.1
 AE Triassaria ; Ağır : 11.89 gr. ; Çap : 27 mm. ; Yön : 12
- 82- Ö.Y. / AVT K[GOV AFGALLOCOV]EOVOLOVCIANOC
 Volusian'ın şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü sağa.
 A.Y. / ANAZAPBO[V MHTP TI / G [G] / A / M / K / OC

Üç ayaklı masa üzerinde agonistik kura vazosu.
Env. 18-28/15-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 785.1
AE Diassaria ; Ağır : 8.83 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 6

- 83- Ö.Y. / [AVTK G]OVI AF[GALLOCOVOLOVCIANOC]
Volusian'ın şua taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / [ANAZAP]BOV MHTPOPOL / A / MK / GG / [ET AOC] (Era 271 = 252/53)
Sağa yürüyen at ve sağ ön ayağını kaldırmış.
Env. 18-28/17-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 797.9 ; SNG Paris 2 , 2138
AE Triassaria ; Ağır : 10.88 gr. Çap : 25.5 mm. ; Yön : 10
- 84- Ö.Y. ve A.Y. 81 nolu sikke gibi.
Env. 18-28/18-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 797.9 ; SNG Paris 2 , 2138
AE Triassaria ; Ağır : 12.35 gr. ; Çap : 24 mm. ; Yön : 12

VALERIAN I (M.S. 253-260)

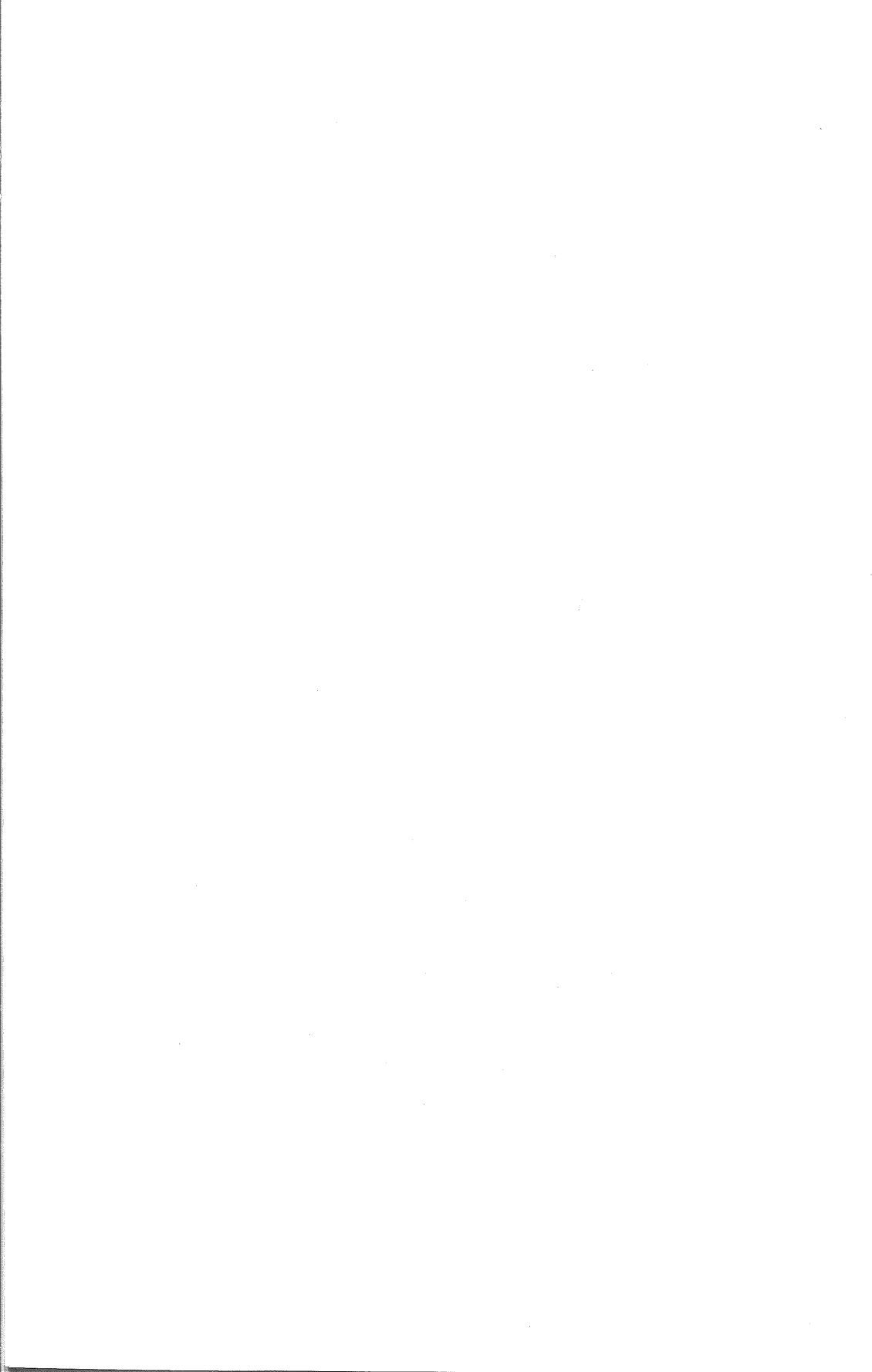
- 85- Ö.Y. / AVTKO VALERIANWC CE.
Valerian I'in şua taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZAPB[OV MHTPOPOL] / G-G / ET BOC (Era 272 = 253/54) / [AMK]
Aslan ayaklı masa üzerinde agonistik kura vazosu.
Env. 18-28/25-95 ; Ref. : SNG Levante 1524 ; Ziegler Anz. 808.1 ; SNG Paris 2, 2146
AE Triassaria ; Ağır : 12.19 gr. : Çap : 27 mm. ; Yön : 6
- 86- Ö.Y. ve A.Y. 85 nolu sikke gibi.
Env. 18-28/24-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 808.1
AE Triassaria ; Ağır : 10.80 gr. ; Çap : 26 mm. ; Yön : 6
- 87- Ö.Y. / ATKPLIK OALERIANO E
Valerian I'in defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZ[ARBO] / G-G / ET.BO / T.A.M.K.
Dionysos yarı çıplak, bir panter üzerinde sağa uzanmış ve elinde thyrsos tutuyor.
Env. 18-28/23-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 826.1 ; SNG Paris 2, 2155
AE Tetrassaria ; Ağır : 13.36 gr. ; Çap : 27 mm. ; Yön : 6
- 88- Ö.Y. / ATKPLIK OALERIANO E
Valerian I'in defne taçlı, zırlı ve paludamentumlu büstü sağa.
A.Y. / ANAZARBO / G-G / ET BO / A.M.K.
Üçerli grup halinde altı adet agonistik urne vazosu.
Env. 18-28/21-95 ; Ref. : Ziegler Anz. 836.1 ; SNG Paris 2, 2162
AE Hexassaria ; Ağır : 19.70 gr. ; Çap : 29.5 mm. ; Yön : 12

ANAZARBUS ÜZERİNE SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA VE KISALTMALARI :

- Akşit 1970 Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul
- Arslan 1993 Arslan M., Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Roma Dönemi Kilikya Şehir Sikkeleri. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, 197-273. Ankara 1993.
- BMC 21 George Francis Hill, M. A., *Catalogue of Greek Coins in the British Museum*. London. 1900.
- Gough, Anazarbus Michael Gough, *Anazarbus*, AS 2 (1952), s. 85-150
- Howgego C. J. Howgego., *Greek Imperial Countermarks*. London. 1985.
- Koinoboulion H. Gaebler, *Das KOINOBOVLION ELEVQERON in Tarsos und Anazarbos*. ZfN 39 (1929), s. 313-331.
- Lind. - Kovacs H. Lindgren and F. Kovacs., *Ancient Greek Bronz Coinage of Asia Minor and the Levante*. San Mateo. 1989.
- Loriot, Anazarbe Loriot X., Nony Daniel., *Sur une monnaies d'Anazarbe (Cilicie) à l'effigie d'Hostilien*, BSNF, vol. 25 no. 7 (July 1972), s. 244.
- RPC Burnet A., Amandry M., and Ripollès P. P., *Roman*
- SG D.R.Sear., *Greek Imperial Coins. The Local Coinage of the Roman Empire*. London. 1982.
- Tekin 1993 Tekin O., *Antik Anadolu Nüvizmatığı Bibliyografyası*. Arkeoloji, Sanat Yayınları. İstanbul.
- Ulansey David Ulansey., *The Origins of the Mithraic Mysteries*. New-York. 1989.
- SNG Cop. *Sylloge Nummorum Graecorum, Danish National Museum*. Copenhagen.1942. - (Reprinted)
- SNG Levante *Sylloge Nummorum Graecorum; E. Levante-Cilicia Supplement I*. Zurich. 1993.

- SNG Paris 2   *Sylloge Nummorum Graecorum, France 2, E. Levante: Cilicie.* Paris. 1994.
- SNG v. Aulock   *Sylloge Nummorum Graecorum, Sammlung Hans Von Aulock.* Berlin.1968.
- Weiss, Anazarbos   Weiss, P., *Die Abkürzungen GB und GG auf den Woodward, Anzb. Woodward, A.M., The Neocate at Aegeae and Anazarbus in Cilicia, NC 3 (1963) (yayınlandığı yıl. 1965), s. 5-10.*
- Ziegler 1985   Ziegler, R., *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr., Kultur und Erkenntnis. Schriften der Philosophischen Fakultät der Universität Düsseldorf, Cilt 2, Düsseldorf.*
- Ziegler 1989   Ziegler, R., *Münzprägung und Kriegsführung. Die Rolle des kaiserzeitlichen Aes-Geldes in einem*
- Ziegler 1993   Ziegler, R., *Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbos, Vienna.*

OLBA/DİOKAİSAREİA SU SİSTEMİ (Lev. 25-26)

*Fikret ÖZBAY

Olba/Diokaisareia Kenti

İmparator Vespasianus döneminde yapılan askeri ve yönetsel düzenlemeler ile İ.S. 74 yılında Seleukos kralı Antiokhos IV tahttan indirilmiş; Dağlık ve ovalık Kilikia birleştirilerek Roma İmparatorluğu'nun Suriye eyaletine bağlı bir birim haline getirilmiştir. Bu aynı zamanda Olba/Diokaisareia'daki rahip-krallık sisteminin de sonu olmuştur¹. Böylece, bölge halkı üzerindeki dinsel baskının azalması ile zengin toprak sahiplerinden bir topluluk türemiştir². Rahip-kralların sahip olduğu güç, böylece toprak sahiplerine geçmiş, üretimde artış kaydedilmiş; bu sosyal değişim kentin yaşamına ve dış görünümüne de yansımıştır. Olba/Diokaisareia'nın Roma geleneklerine uygun bir metropol olmasını sağlayacak anıtların yapımına özellikle Traianus ve Hadrianus büyük önem vermişlerdir. Tiyatro, çeşme, gymnasium gibi yapılar, Olba/Diokasareia'yı tam bir Roma kenti havası kazandırılmıştır. Ancak, Romalıların kente yaptıkları en büyük yatırım, gelişkin bu su sistemini kurmuş olmalarıdır.

Bu makalede Olba/Diokasareia su yolu sistemi arkeolojik açıdan incelenecektir.

Olba/Diokaisareia Su Sisteminin Güzerğahı ve Tanımı Lamas Nehri

Lamas Nehri (Lamos), Orta Torosların batı kesiminde, yaklaşık 2000 m. yükseklikteki Bolkar dağların (Bulgardağı, Bozoğlan) daki kaynağının, Aksıfat ve Sarıaydın dolaylarındaki kaynak sularıyla birleşmesi ile oluşur. Kar, yağmur ve karst sularıyla beslendiğinden yazın da kurumaz. Erdemli ilçesi yakınlarındaki Limonlu kasabasından Akdenize dökülür. Yaklaşık uzunluğu 89 km., ortalama akım 7 m³ /s. ve Mart ayındaki maksimum akım (ortalama) 3.8 m³ /s. 'dir.³

Olba/Diokaisareia su yolu (Harita 1)

Lamas nehrinin kaynağından yaklaşık 5 km. uzaklıktaki, 1460 m. rakımlı Sarıaydın köyü yakınlarındaki Aksıfat kaynağından⁴, "yandan su alma

*Öğr. Gör. Fikret ÖZBAY Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

¹Ten Cate- Houwink 1967, s. 42

²Sayar 1994, S. 175

³Çangırı-Akpınar 1994, s.48

⁴Öziş 1987, sf 86

yöntemi"⁵ ile Roma kanalına alınan su, yaklaşık 36 km.'lik bir mesafe katederek Uzuncaburç'a ulaşır⁶. Roma döneminde yüzeyden yandan su alma yöntemi, su yollarında oldukça fazla kullanılmıştır⁷. Bu yöntem, nehir veya derelerin debisinin uygun olduğu noktalarda, akış yönünde nehre paralel olarak açılan kanallar yardımıyla suyun alınmasından ibarettir.

Olba/Diokaisarei su sisteminde üç kanal tipi gözlemek mümkündür;

- 1- Anakayaya oyulmuş galeriler
- 2- Anakaya oyulmuş veya harçlı duvar tekniğinde yapılmış üstü açık kanallar
- 3- Yeraltı Tünelleri (Specus)

Aksifat kaynağından yandan su alma yöntemi ile alınan su, Lamas vadisinin batı yamacında anakayaya oyulmuş kanallarla Oluk olarak adlandırılan mevkii'ye gelir. Buraya kadar olan su kanalları tamamıyla anakaya oyulmuş tüneller şeklindedir. Yaklaşık yüksekliği 1.50m, genişliği ise 1.00m kadardır. Galeriler bazı yerlerde daralmakta, bazı yerlerde genişlemekte bu nedenle, galeriler için standart bir ölçü vermek mümkün olmamaktadır. Su kanallarının yapımında, kanalın topografik eğim üzerindeki yerleşiminin suyun debisini yükseltmeyecek şekilde ayarlanması gerekmektedir. Bir başka deyişle, akan suyun seviyesini sabit tutmak için, kanalın bütün yol boyunca değişmeyen bir eğim üzerinde bulunması zorunluluğu vardır. Bu eğim, 150'de 1 ile 500'de 1 arasında değişen bir alcaımayı gerektirmektedir⁸. Vitruvius eğimin 200'de 1'den az olmamasını önermektedir. Yamaçta bulunan galerilerde meydana gelebilecek arızaları gidermek kuşkusuz çok zordur ve vadi yamacının çok dik olması dışarıdan bir müdahaleyi engellemektedir. Bundan dolayı, antik çağda bir arıza olduğu zaman müdahalelerin ancak suyun kesilmesi ile yapılmakta olduğu düşünülmektedir. Galerilerin havalandırmasını sağlamak için ise, her 50-60 m'de bir göz açılmıştır. Bu gözler esas olarak tünellerin kazısı esnasında ortaya çıkan kaya parçacıkların dışarı atılmasında da kullanılmıştır. Ayrıca kenar ölçüleri yaklaşık 1 metre olan gözler, galerilerin suyla temas etmeyen kısımlarının havasızlık ve nemden ötürü yosun tutmasını da engellemektedir.

Oluk mevkii'ne anakayanın içine oyulmuş galeriler ile gelen su, buradan da yine anakayaya oyulmuş ya da harçlı duvar tekniğiyle yapılmış kanallar yardımıyla Hangediği alanına ulaşır. Harç duvarlı kanalın genel malzemesi harç ve kaba taşlardır. Roma döneminde, Roma'da ve özellikle eyaletlerdeki su sistemlerinde harçlı taş duvarlar kullanılmıştır⁹. Duvarların suyla temas eden iç kısımları harçla iyice sıvanmış ve bu sayede sızdırmazlık sağlanmıştır. Genellikle tepe yamaçlarına yapıldıkları için yamacın eğimine uygun bir şekilde üzerleri plaka taşlarla veya harçlı örtü sistemleriyle kapatılmıştır. Toprak kayması gibi doğal felaketlere karşı yamaca uydurulmuş eğim sayesinde kanal üzerinde toprak ve taş birikmesi engellenmiştir. Roma su kanalları genelde

⁵"Yandan su alma yöntemi" Hidrolik Mühendisliğinde kullanılan teknik bir terimdir.

⁶1954 yılında köylere su iletmeye amacıyla, Roma su kanalı tamir edilmiş, bundan dolayı antik kanalın su aldığı nokta eski görünümünü kaybetmiştir.

⁷Hodge1992, s.69-70

⁸Landers 1996, s..35

⁹Hodge1992, s..93-94

yüzeyde bulduklarından, benzer Yunan örneklerinden farklıdır. Yunanlılar inşa ettikleri bütün su kanalının üstlerini örtmüşler ve mümkün olduğu kadar suyu yerin altından akıtmışlardır¹⁰. Bu da suyun belli ölçüde temiz kalmasını sağlamıştır. Ancak, bunun en büyük dezavantajı, su yolunda meydana gelen bir arızanın zamanında giderilememesi olmuştur. Romalılar açık su yolunu tercih ederek böyle bir riski ortadan kaldırmışlar ama kirlilik sorununu halledememişlerdir.

Suyun kirlenmesine ve kanalların kapanmasına neden olan etkenleri, su yolunun kireçlenmesi veya kanal içinde çamur tabakalarının oluşması olarak gösterebiliriz. Kanalların, düzenli olarak temizliği ve bakımı yapılmaz ise zaman içinde harçla sıvanmış olan iç kesimde suyun içerdiği sodyum karbonat'dan dolayı kireç tabakası oluşmaktaydı ve bu da suyun akış hızını ve miktarını azaltmaktaydı. Ayrıca kireç suyun tadını bozmakta ve insanlarda çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Sodyum karbonat oranının yüksek olduğu kaynaklardan suyunu alan su sistemlerinde, kireçlenmeden dolayı onarılması güç hasarlar meydana gelmekteydi. Kanaldan akan suyun taşıdığı kumlar, kanalların dirsek yaptığı veya aniden yükseldiği bölümlerde birikmekte ve en az kireçlenme kadar zararlı olmaktaydılar. Roma kentinde bu tip arızaları gidermek ve su sisteminin bakımını sağlamak için kölelerden oluşan bakım ekipleri kurulmuştu. Bu ekipler *curator aquarum* ve bayındırlık memurları tarafından düzenli olarak denetlenmekteydiler¹¹. Fakat imparatorluğun eyaletlerinde ki su sistemlerinin bakımı ve denetlenmesi ile ilgili bilgi yoktur ancak Roma kentinde kullanılan bu yöntemin eyaletlerde de kullanılmış olması mümkündür.

Hangediği ile Karkalanı arasında bulunan Bozağacı mevkiinde kanal yerin yaklaşık 10-15 m. altından galeri şeklinde geçmektedir. Topografyanın burada yükselmesi, suyun yüzeye yakın veya yüzeydeki kanallar ile iletilmesini engellediği için su, yer altı tünelleri (*specus*) yardımıyla taşınmıştır. Bu, Roma döneminde en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Vitruvius tarafından da önerildiği gibi, yaklaşık 35.5 metrede bir yüzeye çıkan dikey bacaları olan düz tüneller yapmak idealdir. Bu da tüneller için çok sayıda baca açılmasını gerektirmektedir. Ayrıca bu projede yöntemi ya da en azından işi denetleyenlerin, madencilik yöntemlerini kullandıkları gözlenmektedir. Eskiçağ da en çok uygulanan maden ocağı kazma tekniği ile kuyuların açılıp bunların yatay tünellerle birleştirilmesi olgusu yaygındır. Burada da bir projeden başka bir projeye yöntem aktarımı gözlenmektedir. Kuyuları, arazinin incelenme aşamasında ya da kanalın yapımı tamamlandıktan sonra açmak daha kolay olmaktadır. Yeraltı tünellerinin mimarisi, taş duvarlar örülerek üstteki toprak ve taş yığıntıyı taşıması için bindirme tekniği (tonoz) ile inşa edilmesi olarak

¹⁰Coulton 1987, s. 72-73

¹¹Ashby 1973, s. 11-12

tanımlanabilmektedir¹². Tünellerin boyutunun bir insanın içinde rahatça hareket edebileceği ölçüde olması gerekmektedir¹³.

Bozağacı mevkiindeki yeraltı tünellerinin bacaları yaklaşık 100 m.'de bir açılmıştır. Tünel tamamlandığında hava bacaları, tünelin herhangi bir bölümünü denetleme ya da bakım için kolayca ulaşma olanağı sağlamaktadır. Deneyimli bir usta (madenci), tüneli düzenli olarak denetlediğinde, çökme veya göçük olması beklenen noktaları fark edebiliyor ve su kanalındaki herhangi bir sızıntı çabucak durdurulabilmektedir. Önemli bir kayma meydana geldiğinde ve tünelin bir bölümüne su bastığında, bacadan bir gözcü indirip göçüğün tam yerini ve suyun yayıldığı bölgeyi saptamak güvenli olmaktadır. Son olarak bacalar, tünele giren suyun ani olarak artması (örneğin, şiddetli bir yağmurdan sonra) ve bütün tüneli doldurması durumunda oluşabilecek hava kabarcıklarının serbest kalmasını sağlamaktadır. Bacalar, gereken iş gücü açısından pahalı olsalar da işin bitiş süresini çok fazla uzatmamaktadırlar. Tünel açmayı yavaş bir iş haline getiren tek etken, aynı anda çok az kişinin çalışabilmesidir¹⁴.

Karkalanı mevkiinden su yolu, anakayaya oyulmuş yada bindirme tekniğinde inşa edilmiş tüneller yardımıyla Topboğazı mekiine ulaşmaktadır. Topboğazı mevkiine kadar Sarıaydına giden modern yolun geçtiği vadinin sağ yamacında su yolunu gözleyebilmek mümkündür. Su, Topboğazı alanında aynı yolun sol yamacında ve yamacın yaklaşık 0.5m. altından tüneller yardımıyla taşınmaktadır. Bu tüneller anakayaya oyulmuşlardır ve tünellere belirli aralıklarla temizleme bacaları konmuştur. Yerleşim alanlarından oldukça uzak olan bu mevkiide suyun yer altından taşınmasının en önemli sebepleri, su yolunu düşman saldırılarından korumaktır. Ayrıca yağmurda kayma yapabilecek olan yamaç yüzeyinin güvensiz oluşu nedeniyle yeraltı tünelleri tercih edilmiş olmalıdır. Topboğazı mevkiinden sonra su yolu Topboğazı vadisinden Göksu vadisine geçmektedir. Buradan su yolu Uzuncaburca ulaşınca kadar Dekeboğazı ve Toloz mevki alanlarından da geçer. Dekeboğazı ile Toloz mevki arasında kanal, vadinin tabanına yakın bir yükseklikte ilerlemektedir. Oluk ve Hangediği mevki arasında bulunan kanallardan farklı olarak, buradaki kanalların üzerleri kapatılmıştır ancak her iki kanal inşa tekniği açısından aynı özellikleri göstermektedir. Bu mevki'deki kanallar üzerinde de havalandırma ve temizlik amacıyla küçük gözler bırakılmıştır. (Res. 1)

Kent İçindeki Su Dağıtımı

Yukarıda sözünü ettiğimiz kanallar yardımıyla taşınan su, Olba/Diakaisareia kenti içinde bulunan kulenin yakınındaki büyük sarnıçta toplanmaktaydı. Burada biriktirilen su daha sonra pişmiş toprak ve kurşun su boruları ile şehir merkezinde bulunan büyük yapılara ve çeşme binasına taşınmaktaydı.

Kent içindeki su dağıtım sisteminin büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Korunan bölümlerinde su künkleri günümüzde bile gözlenebilmektedir. Elimizde

¹²Hodge 1992, s. 98-99, çiz. 53

¹³Landers1996, s. 35-36

¹⁴ A.g.e.

bulunan pişmiş toprak örnekleri, Anadolu'da bulunan diğer örnekler ile karşılaştırıldığında Ephesos'ta yamaç evlerde bulunan bir örnek ile büyük benzerlikler gösterir. Ephesos yamaç evler 2'de bulunan su borusu ile elimizde bulunan su boruları arasındaki benzerlik ağız profili ve gövde formlarında görülmektedir. Ephesos'taki su borusu Geç Hellenistik dönem ile İ.S. 365 arasına tarihlenmektedir¹⁵.

Olba/Diokaisareia'da elimize geçen kurşun su borusu örneği yoktur¹⁶. Ancak su sisteminde kurşun boru kullanıldığı olası görülmektedir.

İ.Ö. 1.yy'da yaşamış olan Vitruvius, kapalı kanal sistemlerinde pişmiş toprak veya kurşundan yapılmış boruları önermekte ama kurşun boruların zararlarını da gözardı etmemektedir. Bunlar, çok zehirli bir madde olan karbonatlı kurşun içerdikleri için kurşun zehirlenmesine yol açabilmektedirler. Ayrıca, pahalı bir maden olan kurşundan yapılmış boruların tamiride güçtür.¹⁷

Diokaisareia çeşmesi (Res. 2)

Dioaisareia Çeşmesi, kentin girişindeki anıtsal sütunlu yolun sağ tarafında ve gymnasium'un karşısında bulunmaktadır. Yapı, uzun bir dönem kendisini temel olarak kullanan bir evin altında kaldığı için çok tahrip görmüştür. Çeşmenin mimari elemanlarının bir çoğu üzerinde bulunan evin yapımında kullanılmış veya başka amaçlar için sökülüp götürülmüştür. Buna rağmen, ev çeşmenin planı esas alınarak yapıldığı için yapının planı bozulmadan korunmuştur.

Çeşme, ortada yarım daire şeklinde bir büyük niş ve iki yanında bulunan iki dikdörtgen nişten oluşan bir plana sahipti. Bu plan tipi, İ.Ö. 2. yy'dan geç antik döneme kadar kullanılmıştır¹⁸. Yapının önünde iki sıra sütun bulunmaktadır. İlk sırada dört sütun ikinci sırada ise sadece dikdörtgen nişlerin önünde birer sütun korunmuştur. Bu, sütunlar yapının en az iki katlı olduğunu göstermektedir.

Ortakdaki dairesel nişin önünde 10.24 x 3.65m. boyutlarında bir havuz (lacus) bulunmaktadır. Havuza, su muhtemelen yuvarlak nişin ortasında bulunan bir çörtenden sağlanmaktaydı. Ancak çörtten günümüze kadar ulaşmamıştır.

Havuz'un hemen altında anıtsal yapıya oyulmuş iki kanal göze çarpmaktadır. Havuz'a yakın olan büyük kanalın üzeri dikdörtgen taşlarla kapatılmıştır. Büyük kanal, drenaj kanalı olmalıydı ve havuzda biriken fazla suyun boşaltılmasında kullanılmaktadır. Kanal üzerinde bulunan dikdörtgen kapak taşlarının diğer bir işlevi ise havuz'tan kolay su alınabilmesi sağlamak için basamak vazifesi görmektir. Küçük kanal ise basit bir oluk görünümündedir ve döşeme taşlarının üzerinde su birikmesini önlemek için yapılmıştır. Havuz ile sütunlar arasında dikdörtgen taşlardan oluşturulmuş döşeme bulunmaktadır.

¹⁵Özağaçlı1995 s. 49, çiz.19

¹⁶Uzuncaburç beldesinin belediye başkanı, şehrin su sistemine ait kurşun su borularını geçmiş yıllarda kent içinde görülebildiğini ancak bunların daha sonra tahrip edildiğini iddia etmektedir.

¹⁷Landers1996, s. 42-43

¹⁸Aran1971,s.113

Dikdörtgen formlu nişler büyük oranda tahrip oldukları için işlevleri hakkında yorum yapmak çok güçtür. Ortada bulunan dairesel nişte içlerine muhtemelen heykelticiklerin konduğu dört adet küçük niş vardır. Küçük nişlerden kenarlarda bulunan iki tanesi dairesel formda ortada bulunan iki örnek ise dikdörtgen forma sahiptirler.

Çeşme üzerinde bulunan bezemeler Severuslar dönemine aittir. Başaran'a göre "Birbirine çapraz geçişli yalın kıvrık dallarla bağlanmış, geniş yüzeyli yaprakları göbekte bağlı, özgün kenger yaprağı yaklaşık benzerlerini Pamphylia'dan Zeus Solymeus Tapınağı ve Side Çeşmesinde, Karia'dan Hieropolis Tiyatrosunda bulur ve bu özellikleriyle Erken Severuslar'ın yerel biçiminin temsilcisidir"¹⁹.

Olba/Diokaisareia çeşmesinin benzeri olan dairesel büyük bir niş ve iki yanında dikdörtgen küçük nişlerden meydana gelen çeşmeler İtalyada özellikle zengin evleri veya saraylarda görülmektedir²⁰. Herculaneum'da Casa di Nettuno e d'Anfitrite ²¹, Tivoli'de Villa Adriana'da bir çeşme²² bu arada sayılabilir. Anadolu'da İmparatorluk devrinde Pergamon Demeter Çeşmesinde²³, Ephesos²⁴, Side²⁵, Sagalassos ve Anemurion'daki²⁶ çeşmelerde benzer biçimle karşılaşılmaktadır.

Bu tip yapıların Suriye'de de anıtsal örneklerine rastlanmaktadır. Petra, Bosra ve Byblos'da şehir çeşmeleri en belirgin örneklerdir²⁷. Benzer bir anıtsal çeşmede Ürdün'ün Jerash kentinde bulunmaktadır²⁸.

Olba/Diokaisareia Su sisteminin Tarihlenmesi

Olba/Diokasareia su yolunun tarihleyebilmek için, bölgenin antik dönemdeki sosyo ekonomik ve sosyopolitik yapısını incelemek gerekmektedir.

Hellenistik dönemde Olba/Diokaisareia, Dağlık Kilikya bölgesinin dynastlık merkezidir. Lamus ve Kalykadnos nehirleri arasında kalan dağlık arazi bu merkezden yönetilmektedir. Ancak bu kadar büyük bir alanı idare eden kent, tahmin edildiği kadar büyük bir yerleşim değildir. Şehir merkezinde sadece Zeus Olbios Tapınağı ve büyük kule yapısı bulunmaktadır. Yaklaşık 22.4 m. yüksekliğindeki kule yapısında rahip-krallar, onların aileleri ve hizmetlileri yaşamaktadırlar. Kral-rahipler bölgeyi bu kule yapısından yönetmektedirler. Kentte, bu iki yapı dışında Hellenistik döneme tarihlenebilecek bir başka

¹⁹Başaran, s. 136, Lev.41b

²⁰Aran1971, s. 113

²¹Maiuri1946, res. 35

²²Kaehler1950, s.154, res.3

²³Aran 1971, s.113

²⁴A.g.e.

²⁵Mansel_1963,sf.70

²⁶Rosenbaum-Huber - Onurkan1967, s.9, res. 6 ; Aran1971, s.113, şek..52b

²⁷Petra için bkz. Butler1913, res. 72

²⁸Belloni, s.40, 41, 42

bulunan pişmiş toprak örnekleri, Anadolu'da bulunan diğer örnekler ile karşılaştırıldığında Ephesos'ta yamaç evlerde bulunan bir örnek ile büyük benzerlikler gösterir. Ephesos yamaç evler 2'de bulunan su borusu ile elimizde bulunan su boruları arasındaki benzerlik ağız profili ve gövde formlarında görülmektedir. Ephesos'taki su borusu Geç Hellenistik dönem ile İ.S. 365 arasında tarihlenmektedir¹⁵.

Olba/Diakaisareia'da elimize geçen kurşun su borusu örneği yoktur¹⁶. Ancak su sisteminde kurşun boru kullanıldığı olası görülmektedir.

İ.Ö. 1.yy'da yaşamış olan Vitruvius, kapalı kanal sistemlerinde pişmiş toprak veya kurşundan yapılmış boruları önermekte ama kurşun boruların zararlarını da gözardı etmemektedir. Bunlar, çok zehirli bir madde olan karbonatlı kurşun içerdikleri için kurşun zehirlenmesine yol açabilmektedirler. Ayrıca, pahalı bir maden olan kurşundan yapılmış boruların tamirinde güçtür.¹⁷

Diakaisareia çeşmesi (Res. 2)

Dioaisareia Çeşmesi, kentin girişindeki anıtsal sütunlu yolun sağ tarafında ve gymnasium'un karşısında bulunmaktadır. Yapı, uzun bir dönem kendisini temel olarak kullanan bir evin altında kaldığı için çok tahrip görmüştür. Çeşmenin mimari elemanlarının bir çoğu üzerinde bulunan evin yapımında kullanılmış veya başka amaçlar için sökülüp götürülmüştür. Buna rağmen, ev çeşmenin planı esas alınarak yapıldığı için yapının planı bozulmadan korunmuştur.

Çeşme, ortada yarım daire şeklinde bir büyük niş ve iki yanında bulunan iki dikdörtgen nişten oluşan bir plana sahipti. Bu plan tipi, İ.Ö. 2. yy'dan geç antik döneme kadar kullanılmıştır¹⁸. Yapının önünde iki sıra sütun bulunmaktadır. İlk sırada dört sütun ikinci sırada ise sadece dikdörtgen nişlerin önünde birer sütun korunmuştur. Bu, sütunlar yapının en az iki katlı olduğunu göstermektedir.

Ortadaki dairesel nişin önünde 10.24 x 3.65m. boyutlarında bir havuz (lacus) bulunmaktadır. Havuza, su muhtemelen yuvarlak nişin ortasında bulunan bir çörtenden sağlanmaktaydı. Ancak çörtenden günümüze kadar ulaşmamıştır.

Havuz'un hemen altında anıtsal yapıya oyulmuş iki kanal göze çarpmaktadır. Havuz'a yakın olan büyük kanalın üzeri dikdörtgen taşlarla kapatılmıştır. Büyük kanalın drenaj kanalı olmalıydı ve havuzda biriken fazla suyun boşaltılmasında kullanılmaktadır. Kanal üzerinde bulunan dikdörtgen kapak taşlarının diğer bir işlevi ise havuz'tan kolay su alınabilmesi sağlamak için basamak vazifesi görmektir. Küçük kanal ise basit bir oluk görünümündedir ve döşeme taşlarının üzerinde su birikmesini önlemek için yapılmıştır. Havuz ile sütunlar arasında dikdörtgen taşlardan oluşturulmuş döşeme bulunmaktadır.

¹⁵Özağaçlı1995 s. 49, çiz.19

¹⁶Uzuncaburç beldesinin belediye başkanı, şehrin su sistemine ait kurşun su borularını geçmiş yıllarda kent içinde görülebildiğini ancak bunların daha sonra tahrip edildiğini iddia etmektedir.

¹⁷Landers1996, s. 42-43

¹⁸Aran1971,s.113

Dikdörtgen formlu nişler büyük oranda tahrip oldukları için işlevleri hakkında yorum yapmak çok güçtür. Ortada bulunan dairesel nişte içlerine muhtemelen heykelticiklerin konduğu dört adet küçük niş vardır. Küçük nişlerden kenarlarda bulunan iki tanesi dairesel formda ortada bulunan iki örnek ise dikdörtgen forma sahiptirler.

Çeşme üzerinde bulunan bezemeler Severuslar dönemine aittir. Başaran'a göre "Birbirine çapraz geçişli yalın kıvrık dallarla bağlanmış, geniş yüzeyli yaprakları göbekte bağlı, özgün kenger yaprağı yaklaşık benzerlerini Pamphylia'dan Zeus Solymeus Tapınağı ve Side Çeşmesinde, Karia'dan Hieropolis Tiyatrosunda bulur ve bu özellikleriyle Erken Severuslar'ın yerel biçiminin temsilcisidir"¹⁹.

Olba/Diokaisareia çeşmesinin benzeri olan dairesel büyük bir niş ve iki yanında dikdörtgen küçük nişlerden meydana gelen çeşmeler İtalyada özellikle zengin evleri veya saraylarda görülmektedir²⁰. Herculaneum'da Casa di Nettuno e d'Anfitrite ²¹, Tivoli'de Villa Adriana'da bir çeşme²² bu arada sayılabilir. Anadolu'da İmparatorluk devrinde Pergamon Demeter Çeşmesinde²³, Ephesos²⁴, Side²⁵, Sagalassos ve Anemurion'daki²⁶ çeşmelerde benzer biçimle karşılaşılmaktadır.

Bu tip yapıların Suriye'de de anıtsal örneklerine rastlanmaktadır. Petra, Bosra ve Byblos'da şehir çeşmeleri en belirgin örneklerdir²⁷. Benzer bir anıtsal çeşmede Ürdün'ün Jerash kentinde bulunmaktadır²⁸.

Olba/Diokaisareia Su sisteminin Tarihlenmesi

Olba/Diokaisareia su yolunun tarihleyebilmek için, bölgenin antik dönemdeki sosyo ekonomik ve sosyopolitik yapısını incelemek gerekmektedir.

Hellenistik dönemde Olba/Diokaisareia, Dağlık Kilikya bölgesinin dynastlık merkezidir. Lamus ve Kalykadnos nehirleri arasında kalan dağlık arazi bu merkezden yönetilmektedir. Ancak bu kadar büyük bir alanı idare eden kent, tahmin edildiği kadar büyük bir yerleşim değildir. Şehir merkezinde sadece Zeus Olbios Tapınağı ve büyük kule yapısı bulunmaktadır. Yaklaşık 22.4 m. yüksekliğindeki kule yapısında rahip-krallar, onların aileleri ve hizmetlileri yaşamaktadırlar. Kral-rahipler bölgeyi bu kule yapısından yönetmektedirler. Kentte, bu iki yapı dışında Hellenistik döneme tarihlenebilecek bir başka

¹⁹Başaran, s. 136, Lev.41b

²⁰Aran1971, s. 113

²¹Maiuri1946, res. 35

²²Kaehler1950, s.154, res.3

²³Aran 1971, s.113

²⁴A.g.e.

²⁵Mansel_1963,sf.70

²⁶Rosenbaum-Huber - Onurkan1967, s.9, res. 6 ; Aran1971, s.113, şek..52b

²⁷Petra için bkz. Butler1913, res. 72

²⁸Belloni, s.40, 41, 42

yapının bulunmaması, nüfusun rahip-krallar, onların ailelerinden ve bunların hizmetlerini gören köle veya hizmetlilerden oluştuğu göstermektedir²⁹.

Hellenistik dönemdeki kentin sosyal yapısı ve nüfus yoğunluğunun azlığı, 36 km. uzaklıktan su getirmeyi gerektirmeyeceğini göstermektedir. Ayrıca Kentin Hellenistik dönemdeki ekonomik durumu da buna izin vermemektedir. Eldeki veriler, kentin Hellenistik dönemde su ihtiyacını kule yapısının yakınında bulunan büyük sarnıçtan karşıladığını göstermektedir.

Bölgede, Roma egemenliği ile birlikte özellikle İ.S. 2.yy'da büyük bir imar hareketi dönemi yaşandı. Olba/Diokaisareia'da bu imar faaliyetinden nasibini aldı ve büyük Roma kentlerinde görmeye alıştığımız anıtsal yapılar bu dönemde inşa edildi. Bunların en önemlileri; Tyche tapınağı, gymnasium, anıtsal kent kapısı ve tiyatro'dur.

Roma döneminde, kent nüfusunun artması ile birlikte altyapı sorunları ile karşılaşmıştır. Su, bu sorunların en büyüğüdür. Dağlık Kilikya su sorununu her dönemde yaşamıştır ve günümüzde de yaşamaktadır. İ.S. 2.yy'da kentin su ihtiyacını karşılamak için Lamus nehrinden su alınmış ve Hellenistik sarnıçta biriktirilmiştir. Pişmiş toprak su boruları ve kurşun su boruları ile kente ve çeşme binasına su bu sarnıçtan aktarılmıştır.

Yukarıda geniş olarak işlediğimiz çeşme binası, İzodom duvar örgüsü ile İ.S. 2.yy'da kente inşa edilen diğer anıtsal yapılara (Tyche tapınağı) benzemektedir. Bilindiği gibi Roma döneminde çeşme yapıları su yollarının sonuna ve şehir halkının faydalanabileceği şekilde şehir merkezlerine inşa edilmişlerdir³⁰. Olba/Diokaisareia su yolunun bittiği nokta kent merkezindeki Çeşme binasıdır. Buna göre, su yolunun çeşme binası ile çağdaş olması gerekmektedir. Çeşme binası süsleme elemanları, benzerleri yardımı ile Erken Severuslar dönemine tarihlenmektedir³¹.

Eldeki bütün tarihsel ve arkeolojik veriler bir araya getirildiğinde, Olba/Diokaisareia su yolu için önerebileceğimiz en iyi tarih İ.S. 2. yüzyılın sonu olacaktır.

²⁹Durugönül1995, s. 75-82

³⁰Machatschek-Schwarz1981,S. 66 vd. ; Reuther1937, s. 1521

³¹Bkz dipnot 19

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Aran 1971 Aran, B., *Anadoludaki Roma devri Mimarisi Plan bakımından Bölgesel Özellikler Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 1971
- Ashby 1973 Ashby, T., *The Aqueduct of Ancient Rome*, Washington D.C. 1973
- Başaran 1995 Başaran, C., *Anadolu Mimari Bezemeleri Roma dönemi Lotus Palmet Örgesi*, Erzurum 1995
- Butler 1913 Butler, H., *Ancient Architecture in Syria*, Leyden 1913
- Belloni Belloni, S., *Jerash Spuren Vergangener Kulturen*, (Tanıtım broşürü), Amman
- Caulton 1987 Caulton, J.J., F.S.A., "Roman Aqueduct in Asia Minor", *Roman Architecture in the Greek World*, London 1987
- Çangırı-Akpınar 1994 Çangırı, A., Akpınar, M., "İçel-Silifke- Kızılgöçit Tarihi Su Yapıları", Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Devlet, Su İşleri Genel Müdürlüğü 40. kuruluş Yılı, Su ve Toprak Kaynaklarını Geliştirilmesi Konferansı Bildirisi Cilt I, Ankara 1994
- Durugönül 1995 Durugönül, S., "Olba Polis mi, Territorium mu?", *Likya Araştırmaları II*, 1995
- Hodge 1992 Hodge, T.A., *Roman Aqueduct & Water Supply*, London, 1992
- Kaehler 1950 Kaehler, H., *Hadrian und Seine Villa bei Tivoli*, Berlin 1950
- Landers 1996 Landers J.G.(çev. Barış Bıçakçı), *Eski Yunan ve Roma'da Mühendisliği*, TÜBİTAK popüler Bilim Kitapları 34, Ankara 1996
- Maiuri 1946 Maiuri, A., *Ercolano*, Roma 1946
- Mansel 1963 Mansel, A.M., *Die Ruinen von Side*, Berlin 1963

Özağaçlı 1995

Özağaçlı, G., *İonia Bölgesindeki Su Boruları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995*

Öziş 1987

Öziş, Ü., *Su Müdürlüğü Tarihi Açısından Anadoludaki Eski SuYapıları , İzmir 1987*

Rosenbaum-Huber-Onurkan 1967

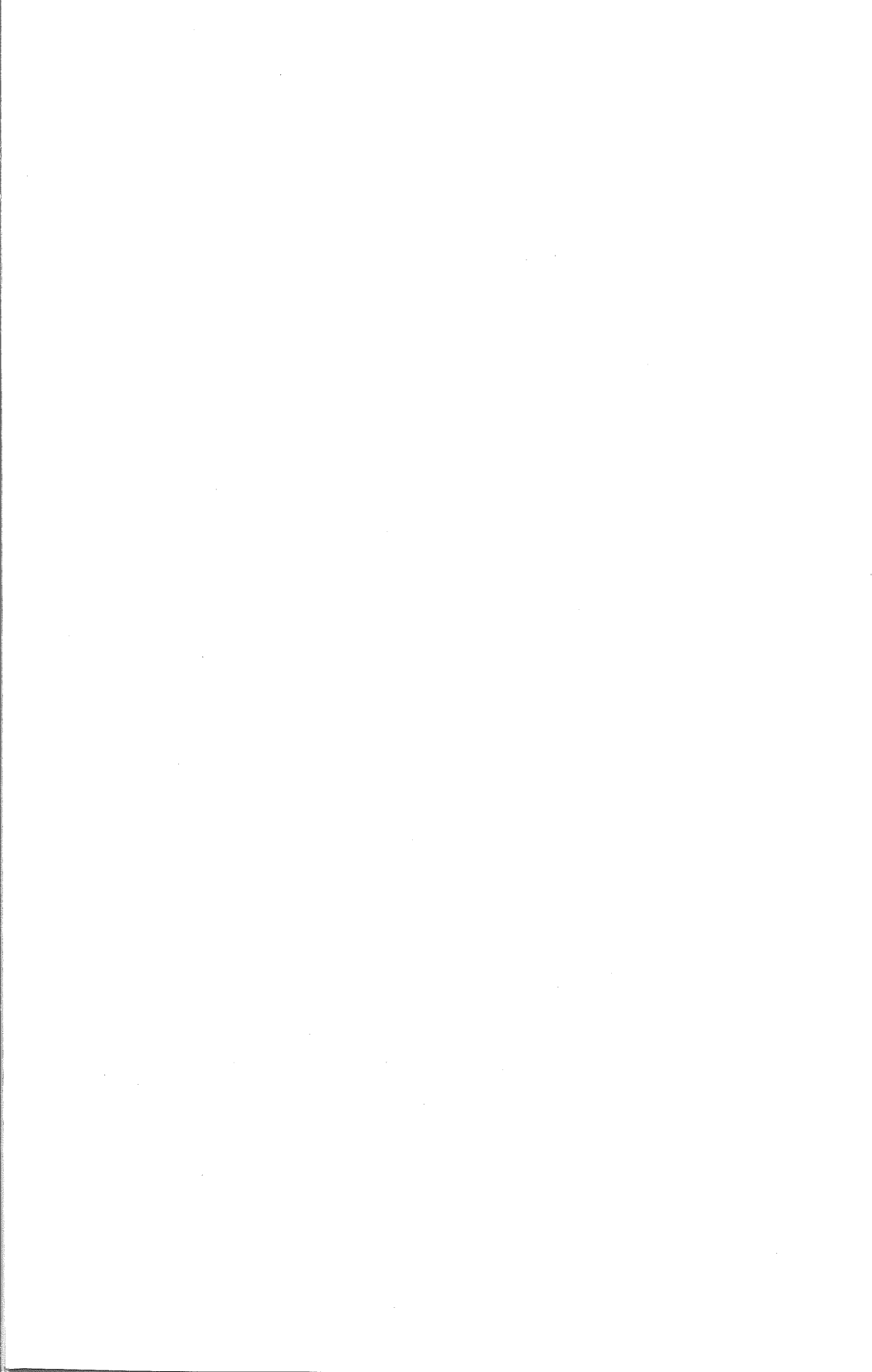
Rosenbaum, E., Huber, G., Onurkan S., *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, Ankara 1987*

Sayar 1994

Sayar, M., " Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1993", XII. AST 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara

Ten Cate 1967

Ten Cate, Houwink, Ph. H.J., *The Luwian Population Groups and Cilicia Aspera During The Hellenistic Period, Leiden 1967*

CICERO'NUN, PANTER AVINA İLİŞKİN BİRKAÇ CILICIA MEKTUBU

*Erendiz ÖZBAYOĞLU

Cicero'nun mektupları, İ.Ö. yüzyıl ortası Roma toplum yaşamını hemen her yönüyle yansıtan önemli belgelerdir¹. Günümüze ulaşan 931 mektubun -70 kadar mektup Cicero'yla yazışan kimselere aittir- bir bölümünün yazarın görevli olarak bulunduğu Anadolu'nun çeşitli kentlerinden yazılmış olması, ilginin daha çok Roma'ya yönelik olduğu dikkate alındığında, yine de, bu kentlerin tarihi açısından belli bir önem taşır. Nitekim, İ.Ö. 51-50 yıllarında Cilicia *proconsul*'u² olan Cicero'nun, görevine başlamak üzere gemiyle *sine timore et sine nausea* (korkulacak bir durumla karşılaşmaksızın ve mide bulantısı duymadan) ayak bastığı Ephesus'tan yolladığı ilk mektubu (İ.Ö. 26 Temmuz 51, Att. 5,13) ile, dönüş yolunda, yine Ephesus'tan yazdığı son mektubu (İ.Ö. 1 Ekim 50, Att. 6,8) arasında

---

*Prof.Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri B1 Vezneciler / İSTANBUL

¹Yazarın iç dünyasını yansıtan, siyasi ortamı, kişisel ilgiyi, gözlemlerini konu alan, çeşitli halklara ait evrensel değerlerin belirlediği gerçek bir yazın türü başlatan mektuplarıyla Cicero, Roma dünyasında kendinden önce belgelenen mektup niteliğindeki siyaset (Sallustius), bilim (Varro) şiir (Catullus, Horatius, Ovidius) alanlarında ürün vermiş yazarlardan ayrılır. Cicero'dan önce, günümüze ulaştığı kadarıyla, Cornelia'nın, oğlu Gracchus'a yazdığı, yazarının annelik duygularını yansıtan bir mektubu bulunmakla birlikte, daha çok, Cicero sonrası dönemde, bu yazarın açtığı yolda ilerleyen Seneca, Genç Plinius, Fronto, Symmachus vb. göze çarpar. Cicero'nun İ.Ö. 68 yılından, Antonius'un kiralık katilleri tarafından öldürüldüğü İ.Ö. 9 Aralık 43 yılına kadarki dönem içinde, Atticus'a (16 bölüm), yakınlarına (16 bölüm), kardeşi Quintus'a (3 bölüm) ve M. Brutus'a (2 bölüm) yazdığı mektupları dört başlıkta toplanmıştır. Çalışmamızda, Tyrrell-Purser 1904-1933 baskısındaki metin ve sıralamayı izledik.

²*Proconsul*, görev süresi sonunda *imperium* (siyasi ve askeri erk)'u uzatılan *consul* (Roma'da en yüksek iki görevliden biri) anlamıyla genelde *provincia* (eyalet) valiliği üstlenen görevlidir. *Praetor*'lar (Roma yurttaşlarının ve yabancıların davalarına bakan, *p. urbanus* ve *p. peregrinus*, iki en yüksek yargı görevlisi) da, Sulla dönemine kadar valilik yapmışlardır. Cicero, eyalet valisi anlamında bir kaç kez (Att. 5,13,1;5,21,11) *praetor* terimini kullanır. *Propraetor* (görevinin sonunda *imperium*'u uzatılan *praetor*)'lar ise Cumhuriyet dönemi sonunda valilik yapmaya başladılar. İmparatorluk döneminde bütün eyalet valileri, *consul*'lük yapmaması olsalar bile *proconsul* ünvanını taşıdılar ama Cumhuriyet dönemindeki genel uygulamaya, ordu bulundurulması gereken eyaletlere *proconsul*; barışın egemen olduğu eyaletlere de *propraetor* gönderilmesi şeklindeydi. Eyalet valilerinin seçim ve atamaları İ.Ö. 103 yılında çıkarılan *Lex Sempronia de Provinciis* (Eyaletlere İlişkin Sempronius Yasası) hükümlerine göre ancak İ.Ö. 51 yılında yürürlüğe giren *Lex Pompeia de Provinciis* (Eyaletlere İlişkin Pompeius Yasası)'e göre, Suriye ve Cilicia eyalet valilerinin *consul*'lük yapması şartı getirilmiş, süresi bir yıl olan bu görevlere Bibulus (Suriye) ve Cicero (Cilicia) atanmışlardır. Cicero'nun yönetimini aldığı eyalet, Cilicia, Pamphylia, Pisidia, Isauria, Cyprus (Kıbrıs) ve İ.Ö. 56-50 yılları arasında Asia eyaletinden alınarak Cilicia eyaletine katılan Cibyra, Apamea ve Synnada'nın oluşturduğu üç *dioecesis* (idari bölge)'ten oluşuyordu.

geçen zaman içerisinde Tralles (Güzelhisar, Aydın); Laodicea³; Synnada (Şuhut, Afyonkarahisar) ile Philomelium (Akşehir) arasında bir yer; Iconium (Konya) askeri kampı; Iconium ile Cybistra (Konya, Ereğli) ⁴ arasında bir yer; Cybistra; Cybistra yakınlarında bir yer; Mopsuestia (Misis); Pindenissus askeri kampı; Cilicia; Tarsus; Issus (İskenderun Körfezi) yakınlarında Arae Alexandri; Pyramus (Ceyhan) askeri kampı; Apamea (Dinar) ile Tarsus arasında bir yer; Sida (Side) çıkışlı toplam 64 mektubu günümüze ulaştırmıştır. İlk mektubunda, Samos'tan başlayarak gerek *legatus*'ların⁵ gerekse özel kişilerin oluşturduğu bir kalabalık tarafından karşılandığını anlatan Cicero, Cilicia yolu üstündeki Synnada-Philomelium arasında bir yerden yazdığı mektubunda halkın her yerde aynı yakınmayı dile getirdiğini söyler: "(halktan), ödenmesi emredilen *epikhephalia*'yı⁶ ödeyemedikleri, herkesin *onas*'ını elden çıkardığı, yurttaşların feryatları ve şikâyetleri, insanın değil yırtıcı bir yaratığın canavarlıkları⁷ dışında bir şey işitmedim. Başka ne diyeyim? Yaşamaktan bütünüyle bıkmışlar. Yoksul kentler yine de, ne benim ne *legatus*'lar ne *quaestor*'lar⁸ ne de herhangi birimiz için bir masrafa girmemekle rahatladılar. Şunu bil ki sadece hayvan yemi ya da Iulia Yasası'na⁹ göre verilmesi gereken şeyleri kabul etmemekle kalmadık, içimizden

³Cilicia sınırında, Meander (Büyük Menderes)'in kolu Lycus (=Çürüksu)'un küçük kolu Asopos (=Gümüşçay) kenarındaki Laodicea (günümüzde Denizli'nin 6 km. kuzeyindeki Goncalı) söz konusudur; Apamea *dioecesis*'ine bağlıydı.

⁴Kentin, Cappadocia'nun güneybatısında, Torosların Antiochia'ya (Antakya) geçit verdiği yerde bulunduğu başka bir mektubundan (fam. 15,2,2; 4) öğreniyoruz. Hitit kaynaklarında Hubişna olarak geçen kent, geç dönemde Herakleia adını almıştı.

⁵'Özel temsilci', 'vekil', '*legio* (Roma ordusunda 6.000 askerin oluşturduğu en büyük birim) komutan vekili' anlamlarını taşır. İmparatorluk döneminde *legatus augusti* (imparator *legatus*'u) eyalet valisi görevini üstlenecektir. Cicero, bir mektubunda (fam.15,4,8) dört *legatus*'unun adlarını verir. Bunlar, valinin verdiği yetki, *legio* komutanlığı, mahkeme başkanlığı gibi erk ve görevleri de yerine getirirler.

⁶Tyrrell-Purser, 1904-1933, III, s. 69; 103; 328 vd. bu terimin, ödemelerle ilgili Romalı görevli tarafından vergilendirilen çeşitli devletlerin her birinin vergi toplamının kişiler arasında bölüştürülmesinden çok, kişi başına hesaplanan aşırı vergilendirmeye işaret ettiğini düşünürler. Uygulamada, kimin ne kadar vergi ödeyeceği hesaplandıktan sonra, süresi içinde ödeme yoluna gitmeyenlerin vergi borçları, Roma'da olduğu gibi, tahsilat yetkisi veren sözleşmelerle *publicanus*'lara, ihale yoluyla, satılırdı. *Publicanus* da, ödenmesi gereken vergiyi kapattıktan sonra, belli aralıklarla ve faizlerle borcu yükümlüden tahsil ederdi. Bölümde geçen "*onas omnium venditas*"ın işte bu satışı belirttiği düşüncesi (krş. *venditio tributorum*, 'vergilerin satışı'; *tributum*, belli sayıda eyaletlerin devlete ödediği yıllık sabit miktardır, Cic. fam. 3,8,5) genellikle kabul görmüştür. *Onai* ise, 'yatırım, gelir kaynağı' yanında, yine Tyrrell-Purser'a göre (*ibid.*) 'yükümlünün sahip olduğu araç-gereç' anlamındadır.

⁷Metinde *monstra*, 'korkunç davranışlar' anlamındadır; vergi toplayıcılarının fahiş istekleri karşısında yükümlülerin tepkisini dile getirir. Cicero bir mektubunda (Att. 5,15,2), kendisinden önce yönetimde bulunan Appius Pulcher için 'Appius'un açtığı yaraları deşmemeye çalışıyorum ama bunlar o kadar aşikâr ki saklamak da mümkün değil' diyerek vergilerin ne kadar ağır olduğunu gözlemler.

⁸*Cursus honorum* (görev sıralaması)'da ilk sırayı alan *quaestor*, maliyeden sorumlu yüksek görevlidir. Başlangıçta iki *quaestor* varken bu sayı sonradan yirmiyeye çıkarılmıştır. Roma'daki *q. urbanus*'tan başka, askeri güçlerin ihtiyaçlarını karşılayan, vergi toplayan, eyalet *quaestor*'ları ya da askeri *quaestor*'lar vardı ki bunlar eyalet valisine vekalet edebilirlerdi. Cicero, Cilicia'da görevli iki *quaestor*'unun adlarını verir.

⁹Caesar'ın *consul*'lüğü sırasında, İ.Ö. 59'da kabul edilen yasanın "*pecunia repetundae*" (tekrarlanması gereken paralar, yani eyalet valisi tarafından zorla alınan ve geri verilmesi gereken para)'ı konu alan maddelerine göre eyaletlerde, ayrıcalığı onaylanmış devlet ve kişilerce ve sadece belli miktarda hububat istenebilirdi. Cicero daha sonra, *legatus*'larından

hiç kimse dört yatak ve bir çatı altı dışında ne odun ne de başka bir şey kabul etti; bir çok yerde bir çatı altını dahi (istemedik), çok defa çadırda kaldık. Bunun sonucu, (beni karşılamak için) çiftliklerden, köylerden, hatta evlerden, her yerden inanılmaz bir coşkuyla koşup geldiler. Hercules aşkına! Gelişimizle, senin Cicero'nun adaletiyle, özverisiyle, ruh yüceliğiyle tüm tahminlerin üstünde bir canlanma gösterdiler" (11 Ağustos 51, Att. 5,16,2-3).

Yazdığı mektuplarda Anadolu'da bulunduğu kentlerle ilgili gözlemleri belli ölçülerde kalan Cicero'nun ilgi noktası Roma'ya, bu kentte bıraktığı renkli yaşama yöneliktir. Her ne kadar devletin resmi yayın organı olan *Acta Diurna Populi* (Halkın Günlük İşleri) Anadolu'da ona da ulaşmakta (krş.Att. 6,2,6) ve yazar bu şekilde *omnia senatus consulta, edicta* (tüm senato kararları, buyruklar) hakkında bilgi sahibi olsaydı da Roma'da olup bitenleri, *fabulae, rumores* (dedikodular, söylentiler)'i, Anadolu'dan da yazışmalarını memnunlukla sürdürdüğü M. Caelius Rufus'tan öğrenir (krş.fam. 8,1,1). Bu dönemde *aedilis*¹⁰ olan Caelius, görevinin gerektirdiği, gladiator dövüşleriyle *venationes* (av sahneleri)'ten oluşan gösterileri ilginç kılmak çabasıdadır. *Venationes*, yırtıcı hayvanların aralarında çarpışması, bir avcı eliyle öldürülmesi ya da dövüşçüyle yırtıcı hayvanın çatışması şeklinde sunulur. Halkın eğlencelerle meşgul edilmesi, taraftar toplamak ve siyasi yaşamda yükselmek bakımından Roma toplumsal yaşamında önem taşıyan bu gösteriler için yırtıcı hayvan sağlamak amacıyla, *aedilis*'lik görevi hemen hemen kesinleşen Caelius, Cicero'ya, Cilicia'dan panter göndermesi için bir kaç kez mektup yazar: "Göreve atandığımı iştir iştir panter konusuyla ilgilenmeni rica ediyorum. Sittius'un elindeki *syngrapha*'yı¹¹ sana emanet ediyorum. Kentteki (=Roma'daki) önemli olayların ilk yorumunu L. Castrinius Paetus'a verdim, ikincisini de bu mektubu getiren kişi sana verecektir" (Haziranın ilk yarısı, 51, fam. 8,2,2); "Sittius'un *syngrapha*'sıyla ilgili olarak yine hatırlatıyorum: bu işin benim için çok gerekli olduğunu anlamamı istiyorum. Panterlere gelince, (birkaç) Cibyalı¹² göndersen ve (bu hayvanların) bana naklini sağlasan (çok sevinirim)" (1 Ağustos 51, fam. 8,4,5); "Hemen bütün

birinin Iulia Yasası sınırları içinde olsa bile, böyle bir istekte bulunmuş olmasının sıkıntısını dile getirecektir (krş. ileride, Att. 5,21,5).

¹⁰Yapıların denetimi, kamu oyunlarının hazırlanması ve sunulduğu, kutlamaların yönetimi, yiyecek maddelerinin (=buğday) sağlanması ve genel olarak Roma'daki kamu düzeninin örgütlenmesi işlerini sürdüren iki yüksek görevli olan *aedilis*'ler, *cursus honorum*'da *quaestor* ile *praetor* arasında yer alır. İki *plebs aedilis*'ine, İ.Ö. 367'den sonra iki *aedilis curules* eklendi. Görev süresi bir yıl olan *aedilis*, gösterileri kendi parasıyla düzenlediği için varlıklı Romalılar arasından seçilirdi. Cicero döneminde, özellikle *aedilis* seçimlerinde propaganda amacıyla düzenlenen gösterilerin maliyeti o kadar artmıştı ki yine Cicero bu amaçla kullanımı yasaklayan *Lex Tullia de Ambitu* (Seçim Hileleri Hakkındaki Tullius Yasası) adıyla bilinen bir yasa çıkartmıştı.

¹¹Yabancılar arasında ve Romalılarla yabancılar (Yunanlılar) arasında her iki tarafın imzaladığı ödeme emri, emre yazılı senet ya da senet anlamındaydı. İki nüsha olarak hazırlanan ve biri borçluda kalan belge, doğu eyaletlerinde geçerli bir sözleşme yerini tutar. Sittius olasılıkla, böyle bir belgeyle Caelius'un borçlu olduğu bir temsilcisiydi ve Caelius ısrarla senedin ödenmesi için Cicero'dan elinden geleni yapmasını istemekteydi, krş. Tyrrell-Purser 1904-1933, III, s. 36. Senedin panterlerle ilgisi, bizce, açıklığa kavuşmamıştır.

¹²Phrygia Maior ile Cilicia sınırındaki Cibya (günümüzde Denizli'nin 58 km. güneyindeki Horzum - Gölhisar) söz konusu olmalıdır. Diğer Cibya, Cilicia'da (bazılarına göre Amphylia'da) yer alır, günümüzde Alanya'nın 19 km. kuzeybatısındaki Güney Kalesi'dir.

mektuplarımda sana panterlerden söz ettim. Patiscus'un¹³ Curio'ya¹⁴ on panter göndermiş olması, senin ise elindeki bu kadar toprakla daha fazlasını göstermemen utanç verici. Curio bunları ve Afrika'dan getirilen başka on panteri armağan etti; böylece onun sadece kırsal toprak armağan etmekle yetinmediğini bil. Eğer bunu hatırlar ve Cibyalıları (av için) seferber edip Pamphylia'ya mektup yazarsan -nitekim orada daha fazla avlandığını söylüyorlar- istediğin olur. Şu anda en büyük tasam bu, yani meslektaşımın (diğer *aedilis*) yardımı olmaksızın her şeyi benim hazırlamak zorunda olmam. Lütfen bu işi kendine görev edin. Sen de benim gibi kendini sıkıntıya sokarsın, çoğu zaman sıkıntı duyulmaması gereken yerlerde de...(Ama zaten) bu işte konuşmak ve talimat vermektan başka bir zahmete girmeyeceksin. Çünkü (hayvanlar) yakalanır yakalanmaz, Sittius'un *syngrapha*'sına göre gönderdiğim, onları bakıp besleyecek ve (Roma'ya) getirecek kişiler de sana ulaşmış olacaktadırlar. Mektuplarında bir umut ışığı görürsem sana başkalarını da göndermeyi düşünüyorum" (2 Eylül 51, fam. 8,9,3); Curio bana karşı cömert davranıyor, (karşılığında) armağan olarak bir iş yükledi. Nitekim, gösterileri için ona Afrika'dan gönderilen yırtıcı hayvanları bana vermemiş olsaydı, gösterilerim yapılamayacaktı. Şimdi, bu gösterileri sunmak gerekli olduğuna göre, senden hep istediğim şeyi, yani oralardan da yırtıcı hayvanımızın olmasını sağlamanı istiyorum. Sana Sittius'un *syngrapha*'sını havalere ettim; bazı görevler ve senin için bir mektup verdiğim azatlım Philo'yu ve Yunanlı Diogenes'i gönderdim. Onlara ve sana ilettiğim konuya özen göstermeni dilerim. Bunun benim için ne kadar önemli olduğunu, bu kişilerin sana getirecekleri mektupta açıkladım" (Ekim başı, 51, fam. 8,8,10).

Güntümüze ulaştığı kadarıyla Cicero'nun Caelius'a yazdığı bir cevap şöyledir: "Panterlere gelince, onları avlamakta deneyimli olanlar buyruğum¹⁵ uyarınca işlerini görüyorlar ama (hayvanların) sayısı olağanüstü derecede az. Kalanlar da yönetimimdeki eyaletlerde kendilerinden başka kimsenin tehlike içinde olmadığından yakınıyorlar. Bu yüzden eyaletimizden çıkıp Caria'ya göç etmeye karar verdikleri söyleniyor¹⁶. Yine de, herkes elinden geleni yapıyor, özellikle de Patiscus. Her ne olursa olsun, (yakalanan hayvan) senin olacak ama nerede¹⁷ olduklarını tam olarak bilemiyoruz. Senin *aedilis*'lik görevine çok önem

¹³Patiscus, hakkında başka bir bilgiye sahip olmadığımız, Cilicia'yla iş ilişkisi içinde olan bir Romalı toptancıdır.

¹⁴Gaius Scribonius Curio, *quaestor* ve *tribunus* olarak görev yapmış, Cicero'nun da dile getirdiği (Att. 1,14,5) "erdemsizliklerle dolu" yaşamına rağmen, Caesar'a karşı Cumhuriyet'in savunulmasında Cicero tarafından desteklenmiştir. Babasının ölümü dolayısıyla düzenlediği 'cenaze gösterileri' için yaptığı masraf nedeniyle iflas eder (Tyrrell-Purser 1904-1933, II, s. 243). Metinde Curio'nun, çok küçük bir armağan kadar çok büyük bir armağan da verebileceği vurgulanır.

¹⁵Metinde *mandatum*; resmi nitelik taşıyan 'vekil' anlamı dışında burada 'özel ve geçici görev; yükümlülük' anlamındadır (krş. Att. 5,7) çünkü ileride (Att. 6,1,21) Cibyalıların Cicero'nun emriyle resmen (*publice*) panter avına çıkamayacakları anlaşılacaktır (krş. Tyrrell-Purser 1904-1933, III, s. 208).

¹⁶Cicero'nun, yönetimi altındaki Cilicia'da sağladığı can güvenliği klasik çağda belli bir yankı uyandırmış olmalıydı: Plutarkhos, *Bioi Paralleloi* (Paralel Yaşamlar)ında bu mektubun bir bölümünü, korsanlık faaliyetiyle ünlü bu eyalete getirilen huzur örneği olarak eserine alacaktır (Cicero, 36).

¹⁷Metindeki karşılık olan *quid esset?* 'ne kadar?' şeklinde de anlaşılabilir.

veriyorum, (bu kayda değer) gün beni uyarıyordu zaten. Nitekim, bu mektubu sana Megalensia gününde¹⁸ yazdım" (4 Nisan 50, fam. 2,11,2).

Oysa Cicero, kısa bir süre önce, yakın dostu, bankeri ve yayımcısı olan Atticus'a yazdığı bir mektupta, Cibyalıları panter avına göndermenin yakışsızlığını dile getirmiştir. Mektubun içeriğinden, Caelius'un isteği doğrultusunda diğer *aedilis* Octavius'un, araya Atticus'u koyarak yeniden panter istediği anlaşılmaktadır: "Başka eski konular arasında mektupta yeni bir konu var: Cibyra panterleri. Octavius'a cevap olarak bunu düşünmediğini bildirdiğin için sana minnettarım ancak gelecekte de arzu edilmeyen herhangi bir istek reddedilsin. Nitekim, eğilimim ve tüm kararlılığım doğrultusunda ve senin yetkin düşüncelerine gayrete gelip -böyle olduğunu görüyorsun- çıkar gözetmeme, adalet, hatır sayarlık ve ruh yüceliğiyle herkesin üstesinden geldim. Ben eyalet yönetimindeyken insanlar, ne devlet işi için¹⁹ ne de yanımda çalışan herhangi biri için, *legatus* L. Tullius dışında, hiç bir şeye, tek bir çeyrek dahi alınmadığından daha çok şaşmadılar, inan. Tullius, genelde çıkar gözetmeyen biri ama yolculukta²⁰ ve günün (koşullarının) gerektirdiği şekilde, her küçük yerleşim merkezinde başkalarının yapmak alışkanlığında olduğu gibi değil de, sadece bir defa, o da Iulia Yasası'na uygun olarak (böyle bir şey) yaptı, onun dışında kimseyi bilmem; bir çeyrek dahi alınmamıştır, bunu söylemek zorundayım. Tullius'un dışında hiç kimse (bir çeyrek dahi) almadı. Bu lekeyi dostumuz Q. Titinius'a²¹ borçluyum (Şubat ortası, 50, Att., 5,21,5).

Cicero, görevini kötüye kullanma ya da çıkar sağlama gibi yönetimine leke sürecek bir uygulamadan kaçınır. Bunda, kendinden önce Cilicia'nın yönetiminde bulunan Appius Pulcher'in hırsızlıklarıyla bu eyaleti yoksulluğun eşliğine getirmiş olması kadar, bu sıralarda patlak veren Brutus skandalının da etkisi vardır: Cicero'nun, oğlu yerine koyduğu Brutus, yine Cilicia eyalet sınırları içinde kalan Kıbrıs'ın Salamis kentine, yüksek faizle (%48) borç vermiş, kentin bu borcu ödemesini sağlamak için araya Atticus'u koyarak ve borç veren kişinin yakın arkadaşı Scaptius olduğuna inandırarak Cicero'dan *proconsul* yetkisini kullanmasını istemiştir. Cicero ise yaptığı araştırma sonunda bizzat Brutus'un -Scaptius'un değil- daha önce de, borcun tahsili için Appius Pulcher'i harekete geçirdiğini, Salamisli parayı ödeyecek güçte olmadıklarından zor kullanan Roma atlı askerleriyle çıkan çatışmada kentin beş *senator*'unun öldüğünü; ayrıca,

¹⁸Magna Mater (Büyük Ana = Ana Tanrıça) adına düzenlenen kutlamalar söz konusudur. Kültü Roma'da İ.Ö. 205 yılında kabul edilen tanrıça, Phrygia'da Kybele adıyla bilinirdi. Kutlama şenlikleri, Roma dünyasında yer aldığı şekliyle Lucretius'un şiirinde tasvir edilmiştir (2,624 vd.).

¹⁹Metinde *in rem publicam*; Cicero'nun devlet işinde kendi parasını kullandığı değil, resmi işler için devletin ayırdığı ödenek dışında bir harcama yoluna gitmediği belirtilmek istenir. Yoksa Cicero, İ.Ö. 48 yılında Atticus'a yönelik bir mektuptan (Att. 11,1,2) öğrendiğimiz gibi, *proconsul* olarak bulunduğu süre içinde 2.200.000 *sestertius* (Roma para birimi) karşılığı olan tasarrufunu, *cistophorus* (Anadolu'da geçerli olan para; üzerinde Dionysos'un yarı açık ve içinden bir yılan çıkmakta olan kutsal sepeti, *cista*'sı tasvir edilmiştir) olarak Ephesus'taki *publicanus*'lara yatırmıştı (Tyrrell-Purser 1904-1933, III, s. 180; IV, s. 266).

²⁰Metindeki *transitans* okunuşuna göredir. El yazmalarındaki başka okunuşlar şöyledir: *transitam*, *in transitu* (geçerken; eyalette ilerlerken; memurluğa geçerken); *pransitans* (yiyecek isterken).

²¹Cicero şaka yollu, Tullius'un, Titinius tarafından tavsiye edilmiş olduğunu eleştirir.

Brutus'un Cappadocia kralı Ariobarzanes'e de borç verdiğini öğrenir. Bunun üzerine yüksek olan faiz oranının, *senatus consultum* (senato kararı)'un tanıdığı tavan orana (yıllık %12) düşürülmesi gerektiğini söyleyerek Salamis halkını gelecekte de -çünkü kendisinden sonra Cilicia'ya proconsul olarak Brutus'un yakını M. Aemilius Paulus atanacaktır- zarar görmesini engellemeye çalışır. Üst düzey Romalıların, yönettikleri eyaletleri mülkleri olarak görme ve bunun sonucu devletin eyaletlerle olan ilişkilerinde yasa dışı uygulamalara girişip yüksek kazanç elde etme eğilimine uyan Brutus²² karşısında Cicero kararlı bir tutur içindedir: "Eğer Brutus tavrımı (=borç sorununa getirdiğim çözümü) haklı bulmazsa ona karşı bir dostluk duygusu beslemek için bir neden göremiyorum" (aynı mektup 13). Brutus'un sorunu lehine çözmesi için araya koyduğu Atticus'a da, bir süre sonra şöyle yazar: "Böyle bir şey yaparsam, övgüyle karşıladığın kitaplarımı nasıl okuyabilecek, hatta onlara nasıl el sürebileceksin?" (Mayıs başı, 50, Att.6,2,9).

Cicero, eyalet yönetimiyle ilgili görüşlerini yansıtmaya bakımından türünde önemli bir örnek oluşturan, kardeşi Asia *propraetor*'u Quintus'a yazdığı, on yıl kadar öncesine ait uzun bir mektubunda, yönetimde bulunan kişinin dürüstlük ve adalet kuralları yanında etik gerekleri de gözetmek durumunda olduğunu "*Senatus Populusque Romanus* (Roma senatosu ve halkı)'un emanet ettiği kişileri sevmek, elindeki tüm araçlarla onları korumak...mutlu kılmak;...kura²³ ile istenilen Afrika ister Gallialı ister barbar halkların yönetimi çıksın bunların hepsini huzur ve çıkarları için hizmet etmek ve varlıklarını savunmak" görevini üstlendiğini anlatır (Quint. 1,1,27)²⁴. Aynı mektupta yazarın, gösteriler için eyaletlerden para toplanmasıyla (krş. ileride, Att. 6,1,21) ilgili sıkıntısı dile getirilir: "Bize acı düşmanlıklara mal olmasına karşın *aedilis*'lerin koyduğu ağır ve haksız vergilerden Asya'yı kurtardığın için ne kadar büyük bir hizmette bulunduğunu belirtmek isterim. Açık konuşmak gerekirse her soylu senin 'gösteriler için para istenmeyecektir' şeklindeki buyruğunun onun cebinden 200 *sestertius*' alıp götürdüğünden yakınsa, bilmek isterim, artık âdet haline gelmiş uygulamayla, eğer Roma'da gösteri düzenleyen herkes için vergilendirilirse, eyaleti ödeyeceği paranın toplamı ne kadar olacaktır?" (*ibid.*, 26).

Çeşitli ruh hali ve çeşitli zamanlarda kaleme alınan mektup metinlerinde sık sık vurgulanan ve bu tür yüküm ve sorumlulukların dışında kalan eyalet yöneticilerinin, bu arada, yönetimi altındaki eyalet halkını, gösterilerde kullanma amacıyla ısmarlanan yırtıcı hayvan sağlamaya zorlamanın, etik-insancılık duygular açısından da Cicero tarafından kabul gördüğü söylenemez. Günümüzde ulaştığı kadarıyla mektuplarında, hayvanların gösterilerde kullanılmasına karşı çıkan görüşlere rastlanır. Gerçi Atticus'un kârlı bir yatırım aracı olarak

²²Cumhuriyet yönetiminin tanıdığı özgürlüklere son vererek tek adam yönetimini başlatma istediği için Cassius'la birlikte İ.O. 44 yılında Caesar'ı öldürecek olan Brutus'un yaradılışındaki dürüstlikle, Roma aristokrasisine özgü buyrukçu ve elkoyucu yönelimleri arasında kalan çelişkili kişiliği için krş. Bossier 1865 s. 103 vd.

²³Metinde *sors*; 'talih, alınyazısı, yazgı, kısmet' yanında 'kura' anlamını da taşır. Küçük bir tahta levha olan *sors*, yüksek görevlerin, bu arada eyalet yöneticilerinin görev yerlerine göbölüştürülmesinde, adı önceden belirlenmiş kişilerin kurayla seçilmesi amacıyla kullanılıyordu.

²⁴Mektupta beliren *humanitas* (insancılık) ve bilgelikle yönetilen devlet modeli özlemi üstün bkz. Özbayoğlu, 1989, *passim*.

gladiator alım-satımıyla meşgul olduğunu öğrendiğinde "Gerçekten, çok iyi bir gladiator grubu satın aldın, onların görkemli dövüşçüler olduğunu işitiyorum. Kiralasan, iki gösteriyle masrafını çıkarırdın" (Att. 4,4b,2) demiş; gösterilerin görsel açıdan, acıya dayanıksızlığa ya da ölüm korkusuna karşı en etkili deneyimler olduğunu, bu nedenle onları eğitici bulduğunu belirtmiştir (Tusc. 2,17,41) ama bir mektubunda (Att. 2,1,1) "M. Metellus'un gladiator dövüşü gösterilerinden memnunlukla vaz geçerek" Antium'a gitmeyi yeğlediğini söylemiş; dostu Marius'a yazdığı bir başka mektubunda da, zamanın ünlü oyun kurucusu S. Maecius Tarp'a'nın sahnelediği gösterilerin etkisiyle "bütün bunlar eğitimsiz kaba halkta hayranlık uyandırabilir ama sana hiç zevk vermezdi...Ayrıca, beş gün boyunca günde iki kez kurulan av sahneleri vardı, görkemliydiler, kimse inkâr edemez ancak eğitim görmüş ince ruhlu birine, zayıf bir insanın çok güçlü bir yırtıcı hayvan tarafından parçalanışını ya da soylu bir hayvanın bir mızrakla öldürülüşünü seyretmek nasıl bir zevk verebilir?" (fam.7,1,3) demiştir²⁵.

Gösteriler, gerek düşünürlerin (sözgelişi Seneca) gerekse Kilise büyüklerinin karşı çıkmasıyla, gittikçe azalsa bile, imparatorluğun geç dönemine kadar seyirci bulmuştur. *Codex Theodosianus*'ta yer alan 325 yılına ait bir Constantinus kararnamesine göre bu tür oyunlar yasaklanmış ve gladiator'lar taş ocaklarına gönderilmiştir ama Honorius ve Theodosius'un 414 yılında yayınladıkları düzenlemede yer alan yırtıcı hayvan gösterilerine ilişkin hükümlere bakarak bu dönemde hâlâ izlendikleri anlaşılmaktadır²⁶. Cicero, çok daha önce, bu tür eğlencelere karşı çıkmakla, zaman sınırlarını aşan evrensel insancıl değerlere yakın olduğunu, bir kez daha kanıtlar.

Sonuçta, yönetimindeki bir eyalette -Cilicia'da- panterlerin devlet eliyle avlanamayacağı konusu, Cicero'nun Atticus'a Laodicea'dan yazdığı şu mektupla kesinlik kazanır: "Octavius'la ilgili olarak sana ikinci kez yazıyorum: Ona çok yerinde bir cevap verdin. Daha da emin olmak isterim. Nitekim, Caelius bana, azatlısını ve panterlerle kentler²⁷ hakkında özenle yazılmış bir mektubunu gönderdi. Ona, eyaletimin parasının borç ödemekten başka bir şey için harcanmadığını açıklığa kavuşturmazsam ve bu Roma'da duyulmazsa, ikinci

²⁵Plinius'a göre (nat. 8,20,21) Pompei tiyatrosunun tanrıça Venus Victrix'e adanması dolayısıyla yapılan bu gösterilerde beş yüz aslan, yirmi fil öldürülmüş; canını kurtarmak için seyircilere doğru koşan filler halkı kente kadar kovalamıştı (Tyrrell-Purser 1904-1933, II, s. 109).

²⁶De Bernardi Ferrero 1990, s. 155 vd. *Codex Theodosianus*'ta, "Kanlı gösteriler, kamu barışı ve iç huzur açısından hoşlanmadığımız şeylerdir; gladiator'ları tümüyle yasakladığımızdan...onlar cezalarını madenlerde hizmet ederek çekeceklerdir, kanlarını dökerek değil" (1 Kasım 325; 15,12,1) denilmekte, yasaya uymayanlara verilecek cezalar belirlenmektedir (17 Kasım 357, 15,12,2); yırtıcı hayvanlarla ilgili olarak da, "herkese aslanları öldürme izni veriyoruz...çünkü eyalet halkımızın güvenliği eğlencelerimizden önce gelir ve bunun, avlanıp satılmaları için değil, sadece öldürülmeleri için verildiği dikkate alınrsa, gösterilerimize engel oluşturduğu düşünülmemelidir" sözleri yer almaktadır (20 Mayıs 414; 15,11,1) ancak 27 Eylül 417 tarihli bir buyrukta (15,11,2) Fırat valisinin bir yakınmasına yer verilerek, yırtıcı hayvanların nakilleri sırasında, Hieropolis kentinde üç ya da dört ay kaldıkları anlatılmakta, bu sürenin yedi günü geçemeyeceği belirtilmektedir.

²⁷Metinde *a civitatibus*; Cilicia'da bir çok kentten gönderilen ve bu kentlerin gösteriler için katkıda bulduklarını belirten mektupların söz konusu olduğu ima edilir (Tyrrell-Purser 1904-1933, III, s. 200).

konuya ²⁸ katlanmanın can sıkıcı olacağı cevabını verdim. Ne para (verilmesine) izin vermenin ne de onun (=Caelius'un) para almasının uygun düşeceğini bildirdim. Caelius'u severim, bundan dolayı, başkalarını suçlarken²⁹ daha dikkatli bir yaşam sürdürmesi gerektiği konusunda onu uyardım. İkinci konuyla ilgili olarak, benim yönetimimde Cibyalıların devlet eliyle ava çıkmaları halinde saygınlığıma gölge düşeceğini bildirdim" (20 Şubat 50, Att. 6,1,21).

KAYNAKÇA

Boissier 186	G. Boissier, <i>Cicero et ses amis</i> , Paris, 1865.
De Bernardi Ferrero 1990	D. De Bernardi Ferrero, <i>Batı Anadolu'nun Eskiçağ Tiyatroları</i> , İtalyan Kültür Merkezi, Ankara, 1990 (İtal. çev. E. Özbayoğlu: D. De Bernardi Ferrero, <i>Teatri Classici in Asia Minore</i> , IV, Roma, 1974).
Özbayoğlu 1989	E. Özbayoğlu, "Humanitas", <i>Alkım Konferansları I</i> , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1989.
Tyrrell-Purser 1904-1933	R.Y. Tyrrell-L.C. Purser, <i>The Correspondence of M. Tullius Cicero</i> , I-VI, Dublin - London, 1904-1933.

HUKUK VE KAMU GÖREVLERİNE İLİŞKİN KAYNAKLAR

- V. Arangio-Ruiz, *Storia del Diritto Romano*, Napoli, 1968.
 Z. Umur, *Roma Hukuku Lüğatı*, İstanbul Üniversitesi Yay. no. 3170, İstanbul, 1983.

²⁸Metinde *alterum*; Cicero'nun yönetimindeki eyalette herhangi bir usulsüzlüğün yer alamayacağı düşüncesine işaret eder. Biraz aşağıda geçen ikinci *alterum* ile de, birinci konu, yani Cibyalıların devlet eliyle panter avına çıkamayacakları anlatılır.

²⁹Eyaletlerdeki kötüye kullanımlar üstüne bizzat Caelius'un gösterdiği titizlik (krş. Cic. *Brutus*, 273), Cicero tarafından örnek olarak yine Caelius'a hatırlatılır (Tyrrell-Purser 1904-1933, III, s. 201).

OLBA BÖLGESİ YOL AĞI (Lev. 27-28)

*Ümit AYDINOĞLU

Doğu'da Lamos (Limonlu) nehri, batıda ise Kalykadnos (Göksu) nehirleriyle coğrafi olarak sınırlanmış olan Dağlık Kilikia'nın doğusu Olba Bölgesi olarak nitelendirilmektedir¹. Burası aynı zamanda doğusunda 'Kilikia Kapısı' olarak bilinen Gülek Boğazı ve batısındaki Sertavul Geçidi ile de doğal olarak sınırlıdır. Bu doğal konum Hellenistik dönem ve sonrasında değerlendirilmiş ve arada kalan bu bölge yoğun bir yerleşime sahne olmuştur².

Bölgedeki araştırma tarihçesine bakacak olduğumuzda araştırma yoğunluğunun 19. yüzyıl sonlarında olduğunu görürüz. Bu dönemde ciddi anlamdaki ilk araştırmacılar olarak nitelendirebileceğimiz Ramsay³, Bent⁴, Hicks⁵ ve Heberday-Wilhelm⁶ bölgede geziler yapmışlar ve günümüz çalışmalarına temel kaynak olan eserlerini yayınlamışlardır. Yüzyılımızda ise MacKay, Olba üzerine bir doktora tezi vermiştir⁷. Bean ve Mitford 1960'lı yıllar boyunca bölgede gezmişler ve yazıtları yayınlamışlar⁸, Hellenkemper ve Hild ise bölgedeki antik yerleşimler hakkında geniş çaplı bir bibliyografya çalışması hazırlamışlardır⁹.

Bu çalışmadaki amacımız ise, yukarıda adı geçen araştırmacıların bölgedeki yollar hakkında verdikleri bilgilere, elde edilen yeni bulguları eklemek ve yolların olası işlevlerini yeniden değerlendirmektir¹⁰. İzleyeceğimiz yöntem, öncelikle sahil ile iç bölgeler arasında bağlantıyı sağlayan ana hatları, batıdan doğuya doğru, var olan kanıtlarıyla incelemek, daha sonra da bu yolların işlevlerini tartışmak şeklinde olacaktır.

Genel olarak bakıldığında sahilden içeriye giren bütün yolların Olba merkezli olduğu görülmektedir (Bkz. Harita 2). En batıdaki hat, Seleukeia'dan (Silifke) çıkan ve Mara üzerinden Claudiopolis'e (Mut) giden yoldur. Bu hat

* Araş. Gör. Ümit AYDINOĞLU, Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

¹S.Durugönül 1995 a, sf.75. Çalışmalarımızda bu bölge coğrafi olarak Doğu Dağlık Kilikya olarak adlandırılmaktadır.

²Hellenistik Dönem öncesine ait taş mimari, anılan bu bölgede bulunamamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için, bkz. Durukan 1996

³Ramsay 1890

⁴Bent 1891

⁵Hicks 1891

⁶Heberday-Wilhelm 1896

⁷MacKay 1968

⁸Bean- Mitford 1970

⁹Hellenkemper- Hild 1990

¹⁰Yeni bulgular, Doç. Dr. Serra Durugönül tarafından bölgede yürütülen ve bizimde katıldığımız yüzey araştırmaları sırasında elde edilmiştir.

günümüzde de kullanılmaktadır ve muhtemelen antik dönemde bu yoldan ayrılan bir yolla Olba ve Diokaesareia'ya ulaşılmaktaydı. Araştırmalarımız sırasında, Olba/Uğuraları'nda, nympheion'un bulunduğu alandan yaklaşık 200 m. güneyde izleri görülmeye başlayan ve nympheion'un önünden de geçmesi mümkün, güzel işçiliği olan taş kaplı bir antik yolun olduğunu gördük. Bu yol doğrudan güneydeki bugün Keşlitürkmenli olarak anılan kasabaya bağlanmaktadır. İncelemelerimiz gösteriyor ki, sahilden gelen bu antik yol Keşlitürkmenli kasabasından kuzeye, Olba'ya çıkıyor ve buradaki diğer yollarla birleşiyordu. Dolayısıyla Claudiopolis ve Seleukeia bağlantısını sağlayan antik yolun, günümüzdeki rotadan farklı olarak Keşlitürkmenli-Olba üzerinden Diokaesareia ve Claudiopolis'e gittiğini söyleyebiliriz. Hellenkemper, bu yolun İkonion'dan (Konya) gelip, Claudiopolis üzerinden bugünkü Mara kasabasına, oradan da Diokaesareia'ya bağlandığını söyler ancak günümüzdeki rotaya bağlı kalmıştır¹¹. MacKay ise yolun üç kule ve bir kale ile korunduğunu belirtir¹².

Bölgedeki yollar ile ilgili bildiğimiz en erken kesin kanıt da bu kesimde Olba-Diokaesareia arasındaki yolda bulunmuş, İ.S. 75/76 yıllarına tarihli Vespasianus dönemine ait bir miltaşdır. Bu yolda Ramsay tarafından bulunan bir başka miltaşı ise Septimus Severus dönemine (İ.S. 197) tarihlenmektedir¹³. Bu yola ait kalıntıları bugün de izlemek mümkündür.

Bölgenin batı sınırı olan Kalykadnos nehrinden doğuya doğru gidildiğinde ikinci bir yol ise Karakabaklı köyünün içinden yukarıya çıkan yoldur. Bu yol Yenibahçe deresinin batı kıyısı boyunca ilerler ve Seleukeia-Olba yolu ile Meydan Kale'nin bulunduğu İmamlı köyünde birleşir. Bu yol üzerinde, Sinekkale ve Işıkkale antik yerleşimleri yer almaktadır. Bu iki yerleşim arasındaki taş kaplamalı antik yol bugün de kısmen görülmektedir. Özellikle Sinekkale'ye anıtsal bir kapıyla bağlanan antik yol bu kapının altında belirgindir¹⁴.

Aynı vadinin doğu kıyısı boyunca ise, bu bölgedeki limanlardan biri olan Korasion'dan (Susanoğlu) kuzeye doğru bir yol daha çıkar. Korasion'dan gelen yol Gökburç'da bir yol kesişmesi şekline sona erer ve burada Korykion-Antron'dan (Cennet Cehennem) gelen yol ile birleşerek birlikte Keşlitürkmenli'den Olba'ya giden yola katılırlar. Bu yolun hattında, vadi kenarında iki antik yerleşim bulunmaktadır.

Doğuya doğru gidildiğinde, iç bölgelere giden bir başka yol hattının ise Korykion -Antron'dan içeriye giden yol olduğunu görürüz. Bu yol sahilden yukarı doğru, Verev Deresi'nin batı yakası boyunca giderek, buradaki Hasanaliler ve Kızılısalı üzerinden Gökburç'taki Korasion yoluyla birleşir ve Keşlitürkmenli üzerinden Olba'ya yönelir. MacKay, bu hat üzerindeki kulelerden ve antik yerleşimlerin bahsederek Olba'dan Korykion mağaralarına olabilecek direkt bir yolun varlığını destekler¹⁵.

Bölgede en iyi bilinen rotalardan biri ise antik dönemde önemli bir liman

¹¹Hellenkemper-Hild 1990, sf.139-140.

¹²MacKay 1968, sf. 41.

¹³A.g.e. sf. 41.

¹⁴Ancak bu antik yol, günümüzde, kaçakçılar ve modern yol tarafından yoğun şekilde tahrip edilmiştir.

¹⁵MacKay 1968, sf. 49-50.

kenti olan Korykos ile Canbazlı arasındaki yoldur. Verev Deresi'nin doğu kıyısı boyunca uzanan bu hat üzerinde, Korykos'dan Canbazlı'ya 1, 2 ve 4. millerde miltaşları bulunmuştur¹⁶. Bu miltaşlarından biri Ramsay tarafından İ.S. 197 yılına tarihlenir¹⁷. Buradaki bir diğer miltaşı ise Konstantinus döneminde, İ.S. Temmuz 306 ile Mart 307 arası bir tarihe sahiptir¹⁸. Ayrıca, Hellenkemper ve Hild de bu yoldaki miltaşlarından bahsederler¹⁹. Bunlar, Korykos'dan Canbazlı'ya giderken 7. km. de biri bir Türk mezarında olmak üzere iki adet, 9. km. de iki adet, 10. km.de iki adet ve 10.6. km. de iki tane daha yazısız miltaşdır. Ayrıca Sayar, bölgede yürüttüğü epigrafi ve tarihi coğrafya araştırmalarında, Karyağdı Vadisi içinde bulunduğu dört adet miltaşını Lykaonia ile Kilikia sahilindeki Korykos antik kenti arasındaki bağlantının kanıtı olarak gösterir²⁰.

Canbazlı-Olba arasındaki yol ise kimilerine göre kesin değildir²¹. Ancak, Olba ile Canbazlı arasındaki Şeytan deresinin içinden bir yolun gitmesi mümkündür. Nitekim, arazi gezilerimiz sırasında yol olarak kullanılabileceğini düşündüğümüz bu derenin içinde biri yazılı üç adet miltaşı bulduk.

Doğuya doğru sahildeki önemli bir liman kenti ise Elaiussa-Sebaste'dir. Buradan iç bölgelere giden bir yol vardır ve Çatiören, Emirzeli ve Hisarın gibi üç antik yerleşimden geçer. Bu yol aynı zamanda Göldini Vadisi ile Paşa Deresi arasında yer alır. Çatiören yerleşiminin hemen yanından geçen taş kaplamalı antik bir yolu izlemek mümkündür. Bu yol, sahilden gelen antik yolun bir parçasıdır ve yolun varlığı hakkında fikir vermektedir ancak yine de bu yol hakkında çok fazla bilgi yoktur. MacKay, modern yolu takip eden ve Karaahmetli köyünden Olba-Limonlu yoluna katılan bir yolun olabilirliğinden bahseder²². Nitekim, Elaiusa-Sebaste-Çatiören-Emirzeli üzerinden gelen bu yolun Olba-Limonlu yoluyla birleşmesi mümkündür. Son araştırmalarda, Esenpınar yakınlarında Limonlu çayı üzerinde bir Roma köprüsü ve bunun yanında iki kayaya oyulmuş sınır yazıtı bulunmuştur²³. Sayar, Yeniyurt köyünden Limonlu vadisine inip bu köprünün üzerinden geçen bir Roma yolunun varlığından ve bu yolun sahildeki Elaiussa-Sebaste yada Korykos antik kentlerine gittiğinden bahseder²⁴.

Sahildeki bir başka antik liman olan Akkale ise Kanytella üzerinden iç bölgelerle bağlantı kurar. Bu yol, Kanytella- Karaahmetli üzerinden Olba-Limonlu yoluna bağlanır. Bu yolun Akkale-Kanytella arasındaki kaplaması yer yer görülebilmektedir.

Bir diğer yol ise Limonlu'dan gelip Yanıkhan-Sömek- Canbazlı üzerinden

¹⁶ Hellenkemper-Hild 1986, sf.67 ; MacKay 1968, sf. 50.

¹⁷ MacKay 1968, sf. 50.

¹⁸ Keil-Wilhelm 1931, sf. 130

¹⁹ Hellenkemper-Hild 1986, sf.67-68.

²⁰ Sayar 1996, sf.115-122

²¹ MacKay 1968, sf.50.

²² A.g.e., sf. 51.

²³ Sayar 1995, sf.55-75

²⁴ A.g.e.

Olba'ya bağlanmaktadır. Limonlu, aynı zamanda Olba bölgesinin de doğu sınırını oluşturmaktadır. Olba-Canbazlı-Limonlu yolu günümüzde de kullanılmaktadır. Canbazlı ile Sömek arasında antik yol kaplaması, Sömek ile Elece arasında da yazısız iki miltaşının olduğunu bilmekteyiz²⁵. Yanısıra, Sömek'den ayrılan ve Efrenk üzerinden Kızılgeçit'e bağlanan modern bir yol daha vardır. Muhtemelen, bu yol antik dönemde de kullanılmış olmalıdır. Ancak bununla ilgili herhangi bir kanıtı sahip değiliz.

İç bölgelerle sahil arasındaki bağlantıyı sağlayan bu ana yolların dışında bölgenin kuzeyinde, Lamos nehrinin kuzeyi ile bağlantıyı sağlayan yol ve geçitler de vardır. Olba'dan kuzeye, Kızılgeçit'e doğru bir yol daha gitmektedir. Bu yol, muhtemelen Kızılgeçit'de nehri aşmakta ve Lamos nehri boyunca gelen Erdemli-Güzeloluk antik yoluna bağlanmaktaydı. Nehrin iki yanını birleştiren ikinci bir bağlantı noktası ise Efrenk'deki bir köprüdür. Bu hatlarla ilgili çok fazla bulguya sahip değiliz. Ancak Lamos nehrinin iki yanını birbirine bağlayan geçitlerin olması buradaki yolların varlığını kanıtlamaktadır. Nitekim, Olba bölgesinin kuzey sınırı Lamos'un kuzeyindeki bu alanlarda sona ermektedir²⁶.

İncelediğimiz bölgedeki antik yerleşimlerin tamamı bir vadinin kenarında kurulmuştur. Böylece yerleşimler arasındaki iletişimi sağlamak için vadilerin de yol olarak kullanılmış oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, gezilerimiz sırasında, vadilerin içlerinde miltaşlarına rastlamıştık. Yerleşimlerin vadi kenarlarına kurulmaları ve yolların da vadiler boyunca yer almaları, korunma düşüncesi ile ve iç bölgelere vadilerin kolay geçit veriyor olmalarıyla açıklanabilir.

Olba bölgesinde çok sayıda bulunan kuleler ise bir takım tartışmaları da beraberlerinde getirmektedirler. Bu kulelerin bir kısmının konumlarının antik yollarla ilişkili olmalarından dolayı MacKay bu kulelerin yolları korumak için yapıldığını söylese de²⁷, bu kuleler, tarımla ilişkili olmaları ve tarımsal depo işlevi de görmelerinden dolayı yolların yakınlarında yer alabiliyorlardı ve tek işlevleri de yolları korumak değildi²⁸. Bu sebeple, bu bölgedeki yollar boyunca kulelerin var olması bütün yolların varlığını kulelerle açıklamamızı gerektirmez. Ancak, bu kulelerin tarihlerinin Hellenistik döneme kadar geri gitmesi²⁹, yakınlarında buldukları yolların bu dönemlerde de kullanılmış olabileceği sonucunu vermektedir.

Roma döneminde de bölgede çok geniş yayımlı bir yol ağı inşa edilmiştir. İç bölgelerdeki üretimin sahile indirilebilmesi için, buralarla sahil arasında bir yol ağının kurulduğu ve bu ağın Roma döneminde çeşitli imparatorlar zamanında

²⁵Hellenkemper-Hild 1990, sf.244.

²⁶Durugönül 1995 a, sf. 78, Durugönül, Olba rahiplerinin hanedanlığının sembolleri olan kabartmaların, batıda Kaylkadnus nehrinden, doğuda Lamos nehrine ve kuzeyde Yağda ve çiyarına kadar görüldüğünü belirterek Olba Territoriumu'nun sınırlarını belirler.

²⁷MacKay 1968, sf. 41.

²⁸Durugönül, bölgede yürüttüğü yüzey araştırmalarında bu kulelerden 37 adet tespit ettiğini bildirir. Ayrıca kulelerin işlevleri için, bkz. Durugönül 1995 b, sf.200.

²⁹Durugönül, age. sf.202.

tekrar tekrar yenilendiği bilinmektedir³⁰. Bu imparatorlar, Vespasianus, Hadrianus, Septimus Severus, Caracalla, Macrinus, Severus Alexander, Maximianus, Konstantinus ve Valentianus'dur³¹. Özellikle, İ.S. 72 yılında Kilikia'nın Vespasianus tarafından bir Roma eyaleti olarak düzenlenmesinden sonra bölgede yol yapımına özel bir önem verildiği görülmektedir³².

İncelediğimiz bölgenin kıyısı boyunca var olan antik kentlerin hem Hellenistik hem de Roma döneminde birer liman ve ticaret merkezi olması ve bu kentler için denizcilik faaliyetlerinin önem taşıması bu kentlerin, iç bölgeler için birer pazar yeri olmalarını sağlamaktadır³³. Doğu Dağlık Kilikia sahil kentleri, dağların Batı Dağlık Kilikia sahil kentlerine oranla daha fazla geçit veriyor olması sebebiyle iç bölgelerle daha fazla ilişki içindeydi. Bu nedenle iç bölgelerle sahil kentleri arasında alışverişin olması ve iç bölgelerde üretilen ürünlerin liman kentlerinde değerlendirilmesi daha kolaydır. Nitekim bölgede özellikle geç antik dönemde yoğun bir üretim faaliyetinin var olduğunu ve bu ürünler ile ilgili depoların yada pazarların sahil kentlerinde oluşturulduğunu yazıtlardan bilmekteyiz³⁴. Bölgedeki yol ağının temel işlevlerinden birinin bu pazarı desteklemek için iç bölgelerdeki ürünleri sahile taşımak olduğu söylenebilir.

Yol ağının önemli bir diğer işlevinin ise stratejik amaçlı olduğu düşünülmelidir. Özellikle, İ.S.197 yılında, Severus'un doğudaki kuvvetleriyle bağlantıyı sağlamak için Olba civarındaki yolları kullandığı bilinmektedir. MacKay'e göre bu belki de 'Kilikia Kapısı'na alternatif bir doğu rotası yaratmak için de yapılmış olabilir³⁵. Dört yönden gelen yolların burada kesişmesi sebebiyle Olba'nın bir kavşak noktası olduğunu düşünebiliriz. Yolların burada birleşmesi, özellikle Orta Anadolu ile sahil arasındaki bağlantıyı sağlayan yollardan birinin Olba üzerinden geçmesiyle bağlantılı olmalıdır³⁶. Nitekim bu döneme tarihlenen Diokaesareia-Olba arasında ve Korykos-Olba arasındaki yollarda bulunan miltaşlarından yukarıda bahsetmiştik.

Böyle bir kapsamlı yol ağının bir sebebi ve işlevi de dinsel ve idaresel olmalıdır. Olba'nın bölge için dinsel bir idari merkez olduğu bilinmektedir³⁷. Bu nedenle, bölgenin idaresi için Olba ile diğer yerleşimler arasında bağlantıların sağlanması hem bölgenin kontrol altında tutulmasını kolaylaştırmış, hem de dinsel merkez Olba'nın ziyaret edilmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, bu yolların Hellenistik ve Roma dönemlerinde kurulduğu,

³⁰Magie 1950, I 694, II 1560.

³¹Bu tamirlerle ilgili olarak bkz. Vespasianus: French, Katalog 461; Hadrianus: French, 407 vd.,631; Heberdey-Wilhelm, Reisen, nr.118; Septimus Severus:French, 190,409,458,632; Caracalla:French, 006; Langolis, Inscriptions 77; Macrinus: French 005; Severus Alexander: French 003, 030, 031; Maximianus : French 025, 459; Konstantinus: Keil-Wilhelm: Denkmaler 199 b; Valentianus: French 032. (Aktaran, Hellenkemper-Hild 1990, sf.129)

³²Sayar 1993, sf. 137-160

³³Hellenistik Dönemde korsan saldırılarına rağmen Korykos ve Elaiussa-Sebaste gibi kıyı kentlerinin gelişmiş olduklarını biliyoruz.

³⁴Hellenkemper-Hild 1990, sf. 109.

³⁵MacKay, age., sf.117.

³⁶Bu yoldan - Seleukeia(Silifke)- Olba(Uğuralanı)- Diokaesareia-Claudiopolis(Mut)- İkonion(Konya) - yukarıda söz edilmişti.

³⁷Durugönül 1995 a, sf.78.

sık sık yenilendikleri ve günümüze kadar da kullanıldıkları görülmektedir. Özellikle vadilerin içlerinin ve kenarlarının iç bölgelere geçit vermesi vadiler boyunca yol ağları kurulmasını sağlamış, buna bağlı olarak yerleşimler ile kale ve kuleler de buralarda kurulmuşlardır.

Bibliyografya:

- Bean-Mitford 1970 Bean, G.- Mitford, T.B., *Journeys in Rough Cilicia: 1964-1968*, (Wien 1970)
- Bent 1891 Bent J.T., " A Journey in Cilicia Tracheia", *JHS* 12, 1891, 206-224.
- Durugönül 1995 a Durugönül S., "Olba: Polis mi, Territorium mu?", *Likya Araştırmaları* II, 1995, 75-82.
- Durugönül 1995 b Durugönül S., "Kilikia Kulelerinin Tarihteki Yeri", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* III, 1995, 197-202.
- Durukan 1996 Durukan M., *Kilikia Bölgesinde (Hisarkale'de) Hellenistik Üç Mezar Anıtı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1996
- Heberdey-Wilhelm 1896 Heberdey, R.-Wilhelm. A. 1896, *Reisen in Kilikien*, (Wien 1896)
- Hellenkemper-Hild 1990 *Kilikien und Isaurien* Hellenkemper H.-Hild F., *Kilikien und Isaurien*, TIB 5 = *Denkschr. ÖAW*, phil. hist. Kl.215 ,Wien 1990)
- Hellenkemper-Hild 1986 Hellenkemper-Hild, *Neue Forschungen in Isaurien und Kilikien* (VTIB 4=*Denkschr. ÖAW*, phil.-hist. Kl.186), Wien, 1986,
- Hicks 1891 Hicks E.L., "Inscriptions from Western Cilicia", *JHS* 12, 1891, 225-273.
- Keil-Wilhelm 1931 Keil J.-Wilhelm A., *Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien*, (Manchester 1931)
- MacKay 1968 MacKay , T.S., *Olba in Rough Cilicia*, (Michigan 1968)
- Magie 1950 Magie D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton,
Ramsay 1890 Ramsay W.M., *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society Supp. Papers, Vol. IV (1890)
- Sayar 1993 Sayar M.H.-Siewert P.-Taeuber H., "Doğu Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi -Coğrafya

Araştırmaları 1992", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI*, Ankara 1993

Sayar 1995

Sayar M.H. "Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1994", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XIII*, cilt I, Ankara 1995

Sayar 1996

Sayar M.H. "Kilikia'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1995", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XIV*, cilt I, Ankara 1996

ARKEOLOJİ'DE KLASİK YUNANCA VE LATİNCE SÖZCÜKLERİN KULLANIM YANLIŞLARI

*Murat ÖZYILDIRIM

Eskiçağ Bilimleri'nin alt disiplinlerinde yazılan bilimsel yayınlarda Yunanca ve Latince sözcüklerin yanlış kullanımları sorunlara neden olmaktadır.

Ülkemizde, belli bir arkeoloji terminolojisi olmayışı, problemin bu sözcüklerin batı dillerindeki kullanımlarının Türkçe'ye 'uydurulmasıyla' çözümlenme-me- yoluna gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Üstelik, bu dil de yalnız İngilizce ya da yalnız Fransızca olmadığı için, kim hangi dili iyi biliyorsa bunu seçerek, eski dillerdeki sözcüğün, bu batı diline yerleşmiş durumunu kullanmayı yeğlemektedir. Böylece, sözgelimi bir Romalı yazarın adından bilimsel yapıtlarda birbirinden değişik yazılarak sözedilebilmektedir.

Bu durumda Eski Yunan'la ilgili olarak, örneğin Arrianos'u, Klasik Yunanca eril isim çekimine uymayan Arrian, ya da yine Homeros'u Homer olarak yazma gibi sözcüğün aslına uymayan değişik kullanımlarla karşılaşılabilir. Latince içinse, örneğin, komutan 'Pompeius (Pompeius, -i m.)'un, tarihçi 'Titus Livius' (Titus,-i m., Livius s.)'un adlarının Pompey ve Tity Livy olarak yazıldığı görülmektedir.

Roma İmparatorları'nın adları da yanlış kullanımlarını en çok gördüğümüz sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadır. Traianus (Traianus,-i m.), Domitianus (Domitianus,-i m.), Hadrianus (Hadrianus,-i m.), Nero (Nero,-onis m.), Augustus (Augustus,-i m.), Caesar (Caesar,-is m.) gibi... Ancak, bu yazdığımız kullanımları Latince gramer yapısına uygun olan isimlerin Trajan, Domitian, Hadrian, Neron, August, Ogüst, Sezar, Kayzar gibi doğru olmayan yazımları bilim çevrelerinde bugün de kullanılmaktadır.

Latince ikinci çekim eril isimlerde (örneğin, Marcus,-i m.), ismin sonunda bulunan -us ekinin, özel adların yazımında sözcükten çıkartıldığı görülmektedir. Ancak bu, tüm özel adlar için uygulanan bir kullanım da değildir. Şöyle ki, örneğin Domitianus sözcüğü Domitian haline çevrilirken Titus Tit, Sallustius Sallust ya da Petronius Petron olarak yazılmamaktadır.

Latince ve Klasik Yunanca sözcüklerin Türkçe'ye uydurulma çabaları da sorunun bir başka yönünü oluşturmaktadır. Klasik dillerde bulunmayan ö, ç gibi harflerin bu sözcüklerde kullanılmaya çalışılmasıyla bu kez hiçbir dilin gramerine uymayan yazımlar ortaya çıkmaktadır.

'Cicero' adının 'Çiçero' olarak yazılması (ve söylenmesi) en çok karşılaştığımız yanlış kullanımdır¹. Latince 'c' harfi Türkçe'de 's' ya da 'ç' sesi

*Okutman Murat ÖZYILDIRIM Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

değil yalnızca 'k' sesi verir. Bu nedenle böyle yazımlar 'ç' sesiyle kesinlikle seslendirilmemelidir. Bu, ancak, batılıların kendi dilleri içinde yaptıkları kullanımlardır². Oysa, önümüzde, ülkemizdeki Klasik Filoloji Bölümleri'nde uygulanan yukardaki kural varken söz konusu harfi batılılar gibi seslendirmek anlamsızdır.³

Klasik Yunanca sözcükleri (özellikle yer ve kişi adlarını) kullanırken bunların çeviri yazısından doğru olarak yararlanmak gerekir⁴. Örnekleme gerekirse: Φοκαία → Fokaia değil Phokaia, Φίλιππος → Filippos değil Philippos ya da Αφροδισιάς → Afrodisyas, Afrodisias değil Aphrodisias olarak yazılmalıdır. Yine bu sözcükler tümü büyük harf olarak yazıldığında noktalama işaretleri olmaksızın kullanılmalıdır. ΦΟΚΑΙΑ → PHOKAIA değil PHOKAIA, ΑΙΝΟΣ → AINOS değil AINOS ya da ΚΙΛΙΚΙΑ → KILIKIA değil KILIKIA gibi...

Bu durum Latince sözcükler için de geçerlidir; CÍCERO değil CICERO, PLÍNİUS değil PLINIUS, ANTONIUS değil ANTONIUS olarak yazılmalıdır. Hem Klasik Yunanca'daki hem Latince'deki özel isimlerin sözlüklerdeki nominativus durumunu kullanmak yazımlardaki yanlışları ortadan kaldırma açısından yararlı olacaktır.

Antik kent adlarında karşımıza çıkan önemli bir sorun, bunların Klasik Yunanca'larını mı yoksa Latincelerini mi kullanmanın doğru olduğudur. Söz konusu yerlerin adını bilimsel metinlerde kullanırken hangi dönemden söz ediliyorsa o dönemdeki kullanımı benimsemenin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda özellikle dikkat edilmesi gereken şudur ki, Roma İmparatorluğu'nda Klasik Yunanca'nın Latince'yle beraber resmi diller arasında olması yalnızca Yunanca'yı tüm eskiçağ için kullanmayı gerektirmez. Latince, bir anlamda Roma egemenliğinin de göstergesidir.

Döneme göre dilin kullanımı, metin içinde bir kentin (ya da coğrafi yerin) adının birbirinden değişik olarak yazılmasına neden olabilir. Söz gelimi, günümüzdeki adı Enez olan yerleşim yerinin Hellen dönemini Ainos (Αἰνός) ve Roma döneminiyse Aenus (Aenus, -i m.) olarak yazmak daha doğru olur. Sorun her iki dönemi de kapsayan bir çalışma yapıldığında ortaya çıkmaktadır. Eğer, metin içinde kentin adının değişik kullanılmasının karmaşa yaratacağı düşünülürse, bu durumda dipnotla açıklama yapılarak yalnız bir kullanım seçilebilir .

¹Özbayoğlu 1996, s . 74" .. Kikero olarak okunması gereken Cicero, Avrupa öğretim kurumlarında, Sisero ya da Çiçero gibi söylenmektedir."

²Özbayoğlu 1996, s . 75" Latince harflerin okunuşu c dışında hemen hemen Türkçe ile aynıdır, c ise her zaman k sesiyle söylenir."; Öktem 1996, s . 2 " Ancak Batıda genellikle, ülke Latinceyi kendi diline uygun biçimde telaffuz etme eğilimindedir: Örn. 'c' sessizinden sonra bir ince sesli geldiğinde, Fransızlar ve İngilizler; 's' sesini, İtalyanlar ise 'ç' sesini çıkarırlar." ; Erim 1987, s . 8 " c her zaman k okunur - ç veya s değil - "; Perek 1968, s. 5 "Latince kelimelerde C daima K sesi verir."

³Klasik Filoloji (Latin Dili ve Edebiyatı, Yunan Dili ve Edebiyatı anabilim dalları) Hititoloji'yle birlikte Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü adı altında İ.Ü., D.T.C.F. ve Akdeniz Üniversiteleri'nde eğitim vermektedir.

⁴Dr. Tansu Açık Klasik Yunanca F harfinin ph yerine f olarak yazılmasını önermektedir..bkz. Açık,1997, s.3

Terimler içinse *in situ* (yerinde, bulunduğu yerde) kalıbının yanlış yazımları örnek olarak verilebilir. Bütün arkeologların kullandığı terimin *In-situ*, *in-situ*, *insitu* ve hatta *in-si-tu* olarak yazılması doğru kullanım şekli değildir. Bu kalıbın dilimizde kullanımını Latince *in* edatıyla *situs*, *-us* m. (yer, konum, mevkii) sözcüğünün *in* ve *ablativus* (-den hali)'ün bize verdiği *-de*, *-da*, arasında, içinde anlamları gereği ancak '*in situ*' (*situ* burada *ablativus* durumda) olarak yazılırsa doğrudur.

Aşağıdaki liste en çok karşımıza çıkan özel isim ve bazı sözcüklerin doğru yazımlarıyla karşılaştırılmasını sağlama açısından az sayıda örnek seçilerek hazırlanmıştır. Sözcüklerin yalnızca Latin dilindeki asıl kullanımları ile çeşitli Türkçe yayınlardaki yanlış yazımları göz önünde bulundurulmuştur.⁵

YANLIŞ

Asya minor

Aşil

aedil

anfora, amfora

aquodükt, akedük, aquadükt

Kasyus, Kassius

Kato

Katullus

Kerasus

Klodyus, Kladyus, Klaudiyus

Çiçero, Çiçeron, Ciceron

konsül, konsul

Koriolanus, Koryolanus

gladyatör

jimnazyum, gymnazyum

Herkül, Hercül

Jüpiter, Iüpiter, İuppiter

Oktavian, Oktavian

Marc Avrel, Marc Aurel

DOĞRU

Asia, -ae f. minor adj.

Achilleus, -i m.

aedilis, -is m.

amphora, -ae f.

aquaeductus, -i m

Cassius, -ii m.

Cato, -onis m.

Catullus, -i m.

Cerasus, -i m.

Claudius, -i m.

Cicero, -onis m.

consul, -is m.

Coriolanus, -i m.

gladiator, -oris m.

gymnasium, -i n.

Hercules, -is m.

Iuppiter, Iovis m.

Octavianus adj.

Marcus Aurelius -i, -i m.

⁵ Yararlanılan sözlükler; Alova-Kabağağaç 1995, Kidd 1986, Feyreraband (Tarihsiz), Simpson 1993, Lewis 1996

Martial	Martialis, -is m.
Merkürüs, Merkür	Mercurius, -ii m.
Neptün, Neptun	Neptunus, -i m.
Pliny	Plinius, -i m.
Pompey	Pompeius, -i m.
Pompey	Pompei, -orum m./pl.
provins	provincia, -ae f.
Virjil, Vergil	Vergilius, -i m.
Vespasian	Vespasianus, -i m.

Ülkemizde, Eskiçağ Bilimleri üzerine çalışanların bir bölümünün yetersiz Yunanca ve Latince bilgileri de kullanımındaki bu yanlışların artarak devamına neden olmaktadır. Bu nedenle, üniversitelerin Eskiçağ Bilimleri ile ilgili bölümlerinde klasik dillerin öğretimine önem verilmelidir. Bazı üniversitelerin arkeoloji bölümlerinin benimsediği, öğrencilere yalnız Klasik Yunanca ya da yalnız Latince eğitim verilmesinden kaçınılmalıdır⁶. Bu yöntem (?) öğrencilerin, yukardaki sorunları daha da karmaşık hale getirecek bilim adamları olmaları dışında yarar (!) sağlamadığı gibi, Batı'da benzeri olmayan bir yanlış uygulama olarak da karşımıza çıkmaktadır. Eskiçağ Tarihi ya da Klasik Arkeoloji üzerine çalışanlar bir Klasik Filolog kadar iyi olmasa da bu dilleri öğrenmelidir. Bu da ancak Batı'da olduğu gibi iki dil birlikte yapılacak bir eğitimle olabilir⁷.

Tersi, hazırladığımız bu listenin önümüzdeki yıllarda daha da uzaması ve başka ilginç örneklerin bu sözcüklere katılmasına neden olur.

⁶Özbayoğlu 1994, s. 53 " ...lisansüstü öğrenimi için Amerikan üniversitelerine baş vuran Türk öğrencilerin, Latince öğrenimi görmediği için geri çevrildiği günümüzde, Türk bilim adamının içinde bulunduğu durum elbette düşündürücüdür.

⁷İplikçioğlu 1997, s. 808 "Antik kökenli sözcükleri doğru yazmada karşılaşılan güçlükleri sağlıklı bir şekilde aşmanın yolu, kanımızca, sağlam temellere oturtulmuş bir Hellence-Latince formasyonunun yanı sıra, özellikle bu formasyonu almaları artık mümkün olmayan yazarlar için- kapsamlı bir "Türkçe'de Antikçağ Sözcükleri Yazım Kılavuzu" hazırlamaktan geçmektedir."

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Açık 1997
İşlevi,
1997. Açık, T., Koro: Tragedyanın Yapısı İçindeki
(Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara
- Alova-Kabaağaç 1995 Alova, E. - Kabaağaç, S., *Latince - Türkçe Sözlük*,
Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995
- Erim 1987 Erim, M., *Latin Edebiyatı*, Remzi Kitabevi,
İstanbul 1987
- Feyerabend (Tarihsiz) Feyerabend, K., *Langenscheidt Pocket Classical
Greek Dictionary*, Germany (Tarihsiz)
- Kidd 1986 Kidd D. A., *Latin - English, English - Latin
Dictionary*, Collins, London 1986
- Lewis, Charlton T.Ph. D., *An Elementary Latin Dictionary*, Oxford
University Press, London 1996
- İplikçioğlu, B., *Eski Batı Tarihi I*, T.T.K, Yayınları, Ankara 1997
- Özbayoğlu 1994
Açılması
Araştırmaları Özbayoğlu, E., "Klasik Kültür Liselerinin
Hakkında" *Lucerna Klasik Filoloji
Dergisi* S.2, 1994
- Özbayoğlu 1996 Özbayoğlu, E., "Latince Söyleyiş, Sesbilgisel
Değişimler - 1", *Lucerna Klasik Filoloji
Araştırmaları Dergisi* s. 3, 1996
- Öktem 1996 Öktem, F. *Uygulamalı Latin Dili*, Sosyal
Yayınlar, İstanbul 1996
- Pascucci, G., (çev. Erendiz Özbayoğlu), *Klasik Filolojinin Temelleri*, İstanbul 1990
- Perek 1968 Perek, F. Z., *Latince Grameri*, İ.Ü. Edebiyat
Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968
- Simpson 1993 Simpson.D.P., *Cassell's Latin-English Dictionary*,
Finland 1993
- Workshop 1994, *Eskiçağ Bilimlerinde Terminoloji
Sorunları-Workshop, Eskiçağ Bilimleri
Enstitüsü Konuşma Metinleri ve Tartışma*

Tutanakları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Kurul Odası, İstanbul 28. 11. 1994

Tekin, O.,

“Eskiçağ Bilimlerinde Terminoloji Sorunu”
Workshop 1994

OLBA TERRİTORİUMU'NUN HELLENİSTİK DÖNEM ÖLÜ KÜLTÜ ÜZERİNE GÖZLEMLER

*Murat DURUKAN

Hellenistik dönemde, Göksu (Kalykadnos) ile Lamas (Lamos) nehirleri arasında kalan bölgede, Teucer sülalesi tarafından yönetilen Olba rahip krallığı hüküm sürmekteydi. Olba, bilinen tarihi boyunca iç işlerinde bağımsız kalmış, dış ilişkilerinde ise sürekli bir başka devlet tarafından yönlendirilmiştir¹.

Tarihi Hellenistik dönemden çok daha eskilere giden bu bölgede, Hellenistik dönemle beraber büyük bir değişim gerçekleştirilmiştir. Özellikle mimaride, kabartmalarda ve yazıtlarda çok rahat gözlemlenen bu değişimi, doğrudan Olba'nın dış siyasetini yönlendiren gücün maddi ve manevi yardımlarına bağlamaktayız.

Jeopolitik konumunun öneminden ötürü, Ptolemaioslar, Kilikia Tracheia'ya hayli önem vermişler, burada ticari amaçlı ve geniş bir yerleşim hareketine girişmişlerdir. Bu hareket, deniz ticareti politikası kapsamında yürütüldüğü için Ptolemaioslar'ın ticari üs olarak da adlandırabileceğimiz yerleşimleri, doğal olarak denize kıyısı olan yörelere kurulmuşlardır². Seleukoslar ise deniz ticaretinden çok savunma ağırlıklı bir anlayış gütmüşler ve burada bulunacak olan güçlü idarenin kendileri için önemli bir müttefik olacağını hesap ederek, yöreye askeri yönde yardımda bulunmuşlardır³. Dönemin iki önemli gücünün yöreye bakış açılarının farklı olması ve M.Ö. 2. yy.'ın başında yaşanan siyasi gelişmeler, Göksu-Lamas arasındaki mimarinin, Seleukoslar'ın yardımıyla gerçekleştirilmiş olma olasılığını arttırmaktadır⁴.

Olba halkı, Hellenistik dönemde, yörede yoğun olarak rastlanan küçük dağ yerleşimlerinde yaşamaktaydı. Hellenistik dönem öncesinde de yine aynı bölgeyi iskan etmişlerdi⁵. Ancak ahşap mimariyi tercih etmiş olmaları ki, günümüze hiçbir ipucu ulaşmamıştır. Taş mimariye geçtikleri andan itibaren kalıcı eserler yaratılmaya başlanmış ve bunun doğal sonucu olarak kültürel bir

*Araş. Gör. Murat Durukan, Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

¹Olba hakkında bkz. MacKay, 1968

²Ptolemaios kolonileri için bkz. Zoroğlu, 1990, sf. 445; Jones, 1971, sf. 199

³Göksu-Lamas arasındaki bölgede, polygonal duvarlarla inşa edilmiş olan savunma ağı, yerleşimlerin herhangi bir tehlike anında birbirlerini haberdar edebilmeleri sistemine göre kurulmuştur. Bu haberleşme, ya iki yerleşimin birbirini görecek şekilde inşa edilmesiyle, ya da birbirini göremeyen iki yerleşimin arasına, her ikisine de ulaşabilen kule (kuleler) yapılmasıyla sağlanmıştır. Böylece ortaya bir iletişim ve savunma ağı çıkarılmıştır.

⁴Göksu-Lamas arasındaki mimarinin hangi tarihte ve kimin yardımlarıyla yaratıldığı konusu Olba dergisinin bu sayısındaki bir başka makalede incelenmiştir, bkz. Durukan, M., "M.Ö. 301-188 arasında Olba Territoriumunda Yaşanan Siyasi Gelişmeler", bkz. s. 81 vd.

⁵MacKay, 1968, s. 71 vd.

değişim söz konusu olmuştur. Değişimlerin tümü, Yunan kültürünün yerli halka empoze edilmesi yönündedir⁶. Bunu en iyi şekilde, aşağıda açıklanacağı üzere, mimaride ve ölü kültüründe gözlemlemekteyiz.

Hellenistik döneme ait bilgilerin oldukça az olduğu Olba bölgesinde, ölü kültü de tam olarak aydınlatılamamıştır. Bu konudaki kısıtlı bilgileri yine ölü kültü ile ilgili olan kaya kabartmalarından ve farklı tipteki mezarlardan öğrenmekteyiz. Bölgede, gömme geleneğinin yanında, yakma geleneğinin olduğuna dair ipuçlarına da rastlanmıştır. Her iki geleneğin de aynı anda canlı tutulduğu, Seleukos ve Ptolemaioslar'ın anavatanı olan Makedonya'da da tesbit edilmiştir. Bu konuya "Seramoniler" kısmında değinilecektir.

Mezarların Yerleşim Alanlarındaki Fiziki Ve Sosyal Konumları

Hellenistik yerleşim birimlerinin çevresindeki mezarlar, kendi aralarında, tipolojik olarak çeşitlilik göstermekle beraber, söz konusu döneme tarihlenemediklerimiz, polygonal teknikte duvarlarla inşa edilmiş olan tek odalı mezar anıtlarıdır. Yöneticilere ait olduklarını düşündüğümüz bu anıtların, coğrafyanın uygun olduğu durumlarda yerleşimi görecektir ya da bir vadinin hakim noktalarına yapılmış olmaları, Hellenistik dönemin özelliği olarak dikkat çekmektedir⁷.

Kıyıya yakın bazı Nekropollerde görülen mezarların büyük bölümü Roma ve daha geç dönemlere tarihlenmektedir⁸. Sadece Hellenistik döneme ait mezarlardan oluşmuş büyük bir nekropol henüz saptanamamıştır.

Bir liman kenti olmanın avantajıyla gelişme göstermiş olan Korykos'un kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan nekropol alanındaki mezarların büyük çoğunluğu Roma ve Bizans dönemine aittir. Ayrıca aynı alan Hellenistik döneme tarihlenebilen az sayıda mezarın da toplu halde bulunduğu ender bir alandır⁹. Bu durumda Hellenistik Nekropollerin ancak Korykos gibi önemli ve kalabalık merkezlere ait olabilecekleri ve yerleşimin büyüklüğü ile doğru orantılı olarak, daha çok sayıda mezarı barındırdıkları aklı gelmektedir. Bununla beraber daha küçük yerleşim birimlerindeki mezarların dağınık olarak ve yerleşimi görecektir şekilde yapılma prensibi aslında Korykos için de geçerlidir. Muhtemelen, günün deniz olması, mezarların kuzey kesime yapılmalarını mecbur kılmıştı. Bu yüzden birbirlerine daha yakın yapılan ve sayıca diğer yerleşimlere göre daha çok olan mezarlar, Ayaş (Elaiussa) ile Korykos arasında, bir Nekropol alanı meydana getirmişlerdi.

Bu arada, pek çok bölgede olduğu gibi Doğu Dağlık Kilikia bölgesinde de görülen ancak hiçbir tarihleyici ipucu barındırmadıkları ve her dönemde yapılabilecek kadar pratik oldukları için hangi dönemde yapıldıklarını

⁶Hellenistik döneme kadar hiçbir kalıcı mimari izine rastlanmayan bölgede, M.Ö. 2. yüzyıl'la beraber büyük bir gelişim gözlenmekte ve bu gelişim Seleukoslar'ın bölgede buldukları tarihlere rastlamaktadır. Üstelik de kullanılmış olan tekniğin polygonal olması ve bu tekniğin Makedonyalılar'ın geldikleri yer olan Yunanistan'da oldukça yoğun kullanılması, Olbalılar'ın Yunan kültüründen etkilenmemiş olma ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır.

⁷Bu mezarlar hakkında geniş bilgi için bkz. Tırpan, 1990

⁸Kıyıya yakın Nekropoller hakkında bkz., Machatschek, 1967

⁹Polygonal duvar işçiliğine sahip mezarlar için bkz., Machatschek, 1967, sf 65

anlayamadığımız, anakaya oyulmuş sandık şeklinde mezarlar bulunmaktadır. Bunun yanında yine tarihleme zorluğu bulunan kaya mezarlarının sayısı da, azımsanmayacak kadar çoktur. Bunların Hellenistik dönemde yapıldıklarını göz önünde bulundurursak, Hellenistik Nekropollerin varlığını kabul edebiliriz. Ancak şu andaki somut verilerle yola çıktığımızda, Hellenistik döneme tarihlenebilen mezarların sayısının çok az olduğunu ve bu az sayıdaki Hellenistik mezarların, Göksu-Lamas arasındaki bölgede yalnızca Korykos'da küçük bir Nekropol oluşturduğunu görmekteyiz.

Hellenistik döneme tarihlenebilen polygonal duvarlarla inşa edilmiş yönetici mezarlarının ortak nokta olarak yukarıda gösterilen diğer özellikleri, genellikle üst kesiminde yerleşim bulunan vadinin içine bakacak şekilde kenarlara yapılmış olmalarıdır. Farklı noktalara konuşlandırılmış olmalarındaki amacın ne olduğu konusunda ise bir belirsizlik söz konusudur. Olasılık olarak, yerleşimi çevreleyen hakim noktalara yapılmış olmaları sayesinde, içinde yatan saygın kişinin her an hatırlanır olması, onu günlük yaşama ortak etme anlayışı ve böylece de ölüye gerekli olan saygının gösterildiği, görüşü ileri sürülebilir. Leonard'ın da dediği gibi, antik dönem ölü kültüründe yönetici, yaşarken olduğu gibi ölümünden sonra da bütün halktan saygı görüyor, onun mezar tapımı herhangi bir ölümlüde olduğu gibi yalnız ailesi için değil bütün uyrukları için vazife niteliği taşıyordu¹⁰.

Hellenistik dönem öncesine gidip gitmediğini arkeolojik verilerle destekleyemememize rağmen, Hellenistik dönemle beraber artan anıt mezarlarla Doğu Dağlık Kilikia'da hükümdar tapımının varlığı kesinlik kazanmaktadır. Yunan dünyasına hükümdar kültürünün Hellenistik dönemde İskenderle beraber girmesiyle, Olba sınırlarındaki polygonal teknikte inşa edilmiş anıt mezarların ortaya çıktıkları tarih arasında çok uzun bir süre olmaması, bu mezar sahiplerinin de heroize edilmiş olduklarına işaret etmektedir¹¹.

Bu tapım ölüye verilen değerın göstergesi olduğu gibi, iyice belirginleşmiş bir ruh inancını da beraberinde getiren bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır¹².

Olba'da Hellenistik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri

Genel olarak ele aldığımızda, Olba bölgesinde, Hellenistik dönem dünyasında görülen ölü gömme geleneklerinin büyük çoğunluğuna rastlamaktayız. Ancak dağlık bölgenin en büyük dezavantajı durumundaki, tarım alanlarının son derece kısıtlı olması, cesetleri doğrudan toprağa gömme şansını azaltmaktadır. Bu güne kadar yapılan yüzey araştırmalarında saptanan; tarım yapmaya müsait en küçük toprak parçasının bile, çevresinin taşlarla örülerek değerlendirilmiş, hatta bu tip alanlara rastlamak oldukça güç olduğundan, tarım yapmak için

¹⁰ Leonard, 1953, sf. 380

¹¹ Mısır rahibinin, İskender'i tanrının vücut bulmuş hali olarak nitelemesinden sonra Yunan dünyasına hükümdar tapımı girmiştir. Bu konu hakkında bkz., Leonard, sf. 404 ve Pollit, 1986, sf. 23 vd. Olba sınırlarında görülen polygonal teknikte inşa edilmiş mezar anıtlarının tarihlenmesi için bkz. Tırpan, 1990, sf. 420

¹² Leonard, 1953, sf. 380 (Aynen alıntı)

arazileri, teraslama ve daha çok arazide bulunan inanılmaz sayıdaki taşları arazinin kenarlarına sınır diye dizip tarla yaratma yönteminin kullanılmış olduğudur. Durum böyle olunca, cesetlerin toprağa değil de, kayalara oyulan sandık şeklinde mezarlara ve yine ana kaya kullanılarak yada oyularak yapılan çeşitli tipteki mezarlara gömülmeleri (kayamezarları gibi), akla daha yatkın gelmektedir. Nitekim yine günümüze kadar yapılan araştırmalarda Nekropol olabilecek, toprağa gömü alanlarına rastlanmamıştır.

Ekonomi ile de doğrudan ilişkili bir konu olduğu için, herkesten ölü için aynı uygulamayı beklemek yanlış olur. Ekonomik olarak en ucuz taş mezarı bile yaptıramayacak kadar kötü durumda olanlar, belki de ölümlerini tarlalarının yada buldukları bir toprak parçasının bir köşesine gömmüşlerdi. Bu konu hakkındaki kalıcı yanıt, ancak bölgedeki araştırmaların genişletilmesinden sonra verilebilecektir.

M.Ö. 3. yüzyıl ile beraber yoğunlaşan anıt mezar geleneği öncesinde de, Olba bölgesinde, bir ölü gömme geleneği şüphesiz ki vardı. Ancak günümüze kadar yapılmış olan araştırmalarda elde edilen kesin sonuçların, klasik dönemler içinde gidebildiği en erken tarih Hellenistik dönem olduğu için, bu dönemde, Olba bölgesinde önceden var olan geleneklerin, taş mimarinin ortaya çıkmasıyla, köklü değişiklikler geçirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Olba'nın Hellenistik öncesi gelenekleri günümüzde tam olarak tanınmadığı için, Hellenistik dönemde bunların köklü değişikliklere uğramış olabilecekleri fikrinden, eski gelenekleri tamamıyla bıraktıkları sonucu çıkarılmamalıdır. Ancak en akla yatkın olanı, Yunan kültürü ile yerli kültürün birleşiminden ortaya çıkan sentezin uzun zaman halk tarafından benimsenmiş ve kullanılmış olduğudur. Polygonal duvarlı mezarlardan¹³ ve "Seramoniler" bölümünde incelenecek olan kaya kabartmalarında gördüğümüz tören sahnelerinden yola çıkarak, bunun aksini iddia etmek imkansızdır. Sentez kültür fikrine destek olması açısından, Mancınıkkale mezar anıtının üzerindeki yazıtta geçen isimlerin yerli, mezar mimarisinin ise Makedonyalılar tarafından bölgeye sokulmuş olan Yunan özellikleri taşıması, örnek olarak gösterilebilir¹⁴.

Bazen, mimari özelliklerinden dolayı Hellenistik olduğundan şüphe duymadığımız mezarlarda rastladığımız yazıtlar, mezarın mimari tekniğinin tarihlenmesi ile uyuşmayarak, Roma ya da Bizans dönemine ait olabilmektedirler¹⁵. Hellenistik dönem sonrasında da aynı mezarların kullanılması, adetlerin fazla değişikliklere uğramadan devam ettirildiğini anlatması açısından önem taşımaktadır.

¹³Polygonal duvarlı mezarlarda teknik Yunanlı, ancak tasarım yerlidir. Yapılan literatür taramasında bu mezarlara örnek teşkil edebilecek benzer yapılara rastlanmamıştır.

¹⁴Bu yazıt ve mezar hakkında bkz., Tırpan, 1990, sf. 420, Sögüt, 1992 sayı 7-8. Bu sentezin örneklerini Adamkayalar ve Cennet-Cehennem'deki yazıtlar ve kabartmalarla çoğaltmak mümkündür. Yörede bulunan yazıtlar için bkz. Heberdey-Wilhelm, 1896; Keil-Wilhelm, 1915 ve Keil-Wilhelm, 1931. Kabartmalar için bkz. Durugönül, 1989

¹⁵Buna örnek olarak, Korykos Nekropol sahası içinde bulunan ve polygonal duvar tekniği ile örülmüş olan Hellenistik mezarın kapı lentosu üzerindeki Roma yazıtını gösterebiliriz. Bkz., Machatschek, 1967, Abb. 32

Bu sonuç, güçlü Grek kültürünün bölgeye girmesi ve yerli halk üzerinde olumlu etkiler bırakması ile ilgilidir. Bölgenin stratejik önemini bilen Makedonyalılar'ın, yerli halkın güvenini ve sadakatini kazanmak için, onlara yardım etmeleri ve yaşam standardını bu şekilde yükseltmeleri, yerli halkın Yunan kültürünü kabullenmesini kolaylaştırmıştır.

Buraya kadar sayılan çeşitli tipteki mezarlar ve gömme geleneğinin dışında bir de ölü yakma adeti vardır. Bu adet, bilindiği üzere, antik dönemin hemen her safhasında görülen, son derece yaygın bir dini inancı temsil etmektedir ve Anadolu ile Yunanistan'da olduğu gibi Olba Territoriumunda da tesbit edilmiştir. Kanlıdivane'de bulunan bir kayamezarının yazıtında:

*"Hekataios Xearkseos bu mezarı ne kendisinden sonra gelecek olanlar, ne kendisinden öncekiler, ne buraya başkası gömülsün, ne de bu mezardakiler buradan uzaklaştırılsın diye yaptırdı. Yasak olan bir başka şey de duvarda bulunan ve duvarın tam ortasına konulmuş olan LARNAX'ın içine birşey konulmasın. Bu larnaxın içine de sadece Hekataios ve karısı Tatatos konulabilir. Eğer birisi bu kuralları çiğnerse, o, tanrısızdır. O kişi, Zeus'a, Selene'ye ve Helios'a, her birinin tapınağına, (600) kutsal drahmi, ve ayrıca baş rahibe de 1000 drahmi ödemek zorundadır."*¹⁶

denmektedir. Roma dönemine ait olan bu yazıt ile yakma geleneğinin Doğu Dağlık Kilikia'da var olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bu mezar, yazıtında böyle bir açıklama içerdiği için, olağanüstü önemli ve sıradışı bir örnektir. Çünkü ölü yakma ile ilgili, Hellenistik döneme ait bir yazıt yoktur¹⁷. Efrenk Kale'de kaçakçılar tarafından ortaya çıkarılmış olan ancak üzerinde herhangi bir bezeme içinde de kül ve kemikten başka birşey olmadığı için önemi anlaşılabilir şekilde parçalanmış olan kül kabı da, yakma adetinin varlığına ilişkin önemli bir kriterdir. Urnenin anakaya üzerindeki dar bir yarığa bırakıldığı ve toprakla örtüldüğü saptanmıştır. Bu urne de form olarak en erken, Roma dönemine ait gibi görünmektedir. Ölü yakma adetinin var olduğu anlaşılmasına rağmen, Hellenistik dönemde bu geleneğin canlı olup olmadığı konusunda net bilgilere sahip değiliz. Ancak neredeyse tüm antik dünyada görülen bu geleneğin, Olba'da Hellenistik dönemde uygulandığını beklemek yanlış olmayacaktır. Antik kaynakların belirttiği gibi, gür ormanlarla kaplı bölgede¹⁸, pahalı taş mezarlar yada zaten az olan toprak parçalarına cesetleri gömmek yerine, ölüyü yakıp en kısa ve ekonomik yoldan ona gerekli saygıyı göstermenin çok ideal olduğu son derece mantıklı görünmektedir.

Roma öncesi yakma fikrine destek olabilecek diğer ipuçlarını Orta Dağlık Kilikia'da bulmaktayız. Nagidos antik kentinde Anamur Müzesi tarafından yapılmış olan kurtarma kazılarında ele geçmiş ve Hydria formunda olan kül kabı bunlardan biridir¹⁹. Bu vazo, Olba sınırlarına uzak olmayan Orta Dağlık Kilikia bölgesinde yakma adetinin varlığını kanıtlamaktadır. Literatürde Hadra vazosu

¹⁶Bk. Machatschek, 1967, taf. 11-F6 ve Heberdey-Wilhelm, 1896, sf. 60, yazıt no, 134

¹⁷ Doğu Dağlık Kilikya epigrafisi ile ilgili çalışmalar yapmış olan bilim adamlarının yayınlarında, bu tip bir yazıtta rastlanmamaktadır.

¹⁸ Kilikya'da bulunan ormanlar için bkz., Strabon, XIV. V. 3 ve 6

¹⁹ Müze envanter no: 1. 7. 86

olarak anılan bir başka kül kabı da Kelenderis kaynaklıdır. Hellenistik döneme tarihlenen bu vazoda Dağlık Kilikia'nın önemli merkezlerinden biri olan Kelenderis'te de ölü yakma adetinin varlığı ortaya çıkmaktadır²⁰. Ancak, antik dönemde kendi ülkesinden uzakta ölen kişinin cesedinin yakıldıktan sonra ülkesine gönderilmesi de yaygın bir davranıştı. Bu vazoda bulunan küller, Mısır'da bulunduğu sırada ölen Kelenderis'li bir idareciye aittir. Bu yüzden Kelenderis vazosu da, Kilikia'da yakma adetinin varlığına ilişkin, tek başına kesin bir kriter değil, sadece bir destek fikir oluşturmaktadır.

Doğu Dağlık Kilikia'da Hellenistik Dönem Ölü Gömme Seramonileri

Ölülerin gömülmeleri için düzenlenen cenaze merasimlerinde, tüm antik dünyada rastladığımız bazı törenlere, Kilikia bölgesinin dağlık kesimindeki Göksu-Lamas arasında kalan bölümde de rastlamaktayız. Bu törenlerin varlığını, kaya fasatlarına işlenmiş olan kaya kabartmalarındaki sahnelerden anıyoruz

Kaya kabartmalarının konusu, güçlü bir ruh inancı ile ortaya çıkmış olan, ölümden sonraki yaşamdır. Büyük bir kısmı yüksek kabartma şeklinde işlenmiş olan bu yontularda, birkaç değişik sahne söz konusudur. Kalabalık gruplarda, ölmüş olan şahıs bir klinenin üzerinde yatar pozda verilir, başucunda karısı, ayak ucunda hizmetli ve çocukları betimlenirdi. Kabartma, ölen şahsın heroize edilmesi ve onurlandırılması anlamına gelmekteydi. Bu tip, çok figürün bulunduğu grup betimlerinde, bazen aileye ait olan bir köpek yada apotropeik amaçlı bir aslan görmek de mümkün olabilmektedir. Bunun dışında, tek başına resmedilmiş veya sadece iki figürün bulunduğu, yine ölünün onurlandırılması ile ilişkili kabartmalar da çoğunluktadır. Bu kabartmalarda görülen figürlerde erkekler genellikle asker kıyafetlerine bürünmüş olarak, kadınlar ise başörtülü ve uzun kıyafetler içinde gösterilmişlerdir²¹.

Kabartmaların bazılarında gördüğümüz figür ve sahnelerin, törende gerçekleştirilen dinsel ayinlerle ilgili olduğu düşünülmektedir. Örneğin; Adamkayalar'da bulunan kabartmalardan bir tanesinde, bir keçiyi getirmekte olan erkek figürü ile karşılaşmaktayız. Kurban kesme adetinin var olduğu şeklinde yorumlanabilen bu kabartma, içinde bulunduğu alanın kutsal bir mekan olduğuna ve bu alanda, dini törenlerin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Bu dini törenlerin gerçekleştirildiğine işaret eden bir diğer ipucu da, kabartmaların bulunduğu sıranın sonunda, birkaç basamaktan ibaret olan oturma kademelerinin varlığıdır. Bu oturma kademelerinin hemen yanında, anakayaya oyulmuş olan bir niş bulunmakta ve büyük ihtimalle sunak vazifesi üstlemektedir. Kurban sunuların yapılabileceği özel sunu yerlerinin olması da gayet normaldir²². Bazı figürlerin ellerinde tuttıkları içki kaseleri de, törenlerde içki içildiğine işaret etmektedir. Lykia'da görülen kabartmalardan farklı olarak, yemeklerle donanmış ziyafet masalarına rastlanmamaktadır²³, ancak yansıtılmak istenilen düşünce aynıdır.

²⁰Bu konu ile ilgili olarak bkz., Zoroğlu, 1990, sf. 445 ve 446'da dipnot 27

²¹Doğu Dağlık Kilikia'daki kaya kabartmalarının detaylı bilgisi için bkz., Durugönül, 1989

²²Özel sunu yerleri için bkz., Kurtz, -Boardman, 1971, sf. 100

²³Genel olarak Lykia kabartmaları ve ziyafet sahneleri için bkz., Özgan, 1987

Cenaze merasimlerinde görülen içki ve kurban kesme geleneğinin Kilikia'ya özgü olmadığı, hem Anadolu'nun, hem de Yunanistan'ın çeşitli yörelerinde yapılan kazılarda ele geçmiş olan arkeolojik buluntular ile ortaya çıkarılmıştır²⁴. Doğu Dağlık Kilikia'da ise bu detayların varlığını, sözü edilen kabartmalardan anlamaktayız.

Hellenistik dönemde Makedonya'da, gömü öncesi ve sonrasında gerçekleştirilen törenler, Seleukos ve Ptolemaioslar aracılığı ile Dağlık Kilikia için büyük önem kazanmıştır. Hellenistik dönem Makedonya'sında hem yakma hem de gömme adetlerinin bulunduğu tesbit edilmiştir²⁵.

Hem yakma, hem de gömme adetlerinin birlikte uygulandığı bir başka bölge de Attika'dır. Yakılan cesetler için uygulanan yöntem, urnelerin toprağa gömülmesi yada kaya oyuklarına bırakılmasından ibaretti²⁶. Bununla beraber, cenaze merasiminde, birinci, üçüncü ve onüçüncü gün önemliydi, bundan sonraki annular yıllık olurdu²⁷. Kilikia'da bu tip merasimlerin yapılıp yapılmadığı da soru işaretleri olarak durmaktadır.

Bütün bunların yanında ister yakma, ister gömme olsun, cenaze merasiminde, yakma işleminin dışında, birbirinden farklı seramonilerin yapılmadığı, Attika'da tesbit edilmiştir²⁸. Kilikia'da ise bu tarz ayinlerde ne tip sunu ya da anma töreni yapıldığı saptanamasa da, en azından belli zamanlarda, ölü kültü ile ilgili toplantıların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu törenlerin Kıta Yunanistan'da var oluşundan yola çıkarak, Kilikia'da da yapıldıkları varsayılabilir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Buluç, 1992 Buluç, S., "Anadolu'da Kremasyon -Ölü Yakma-Geleneği", 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 1993
- Durugönül, 1989 Durugönül, S., *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR Int. Ser. 511, Oxford, 1989
- Gossel, 1980 Gossel, B., *Makedonische Kammergraber*, Berlin, 1980
- Heberdey-Wilhelm, 1896 Heberdey, R.- Wilhelm, A., *Reisen in Kilikien*, Wien, 1896

²⁴Kurban kesme geleneğine örnek olarak bkz. Buluç, 1992 sf. 92; gömü esnasında yapılan içki sunusu ise ele geçirilen kaplardan anlaşılmaktadır. Örnek olarak bkz. Gossel, 1980, sf. 67

²⁵Gossel, 1980, sf. 64

²⁶Kurtz-Boardman, 1971, sf. 163

²⁷Kurtz-Boardman, 1971, sf. 143-147

²⁸Kurtz-Boardman, 1971, sf. 96

- Jones, 1971 Jones, A.H.M., *The Cities Of The Eastern Roman Provinces*, 2. Edition, Oxford, 1971
- Kurtz-Boardman, 1971 Kurtz, D.C.-Boardman, J., *Greek Burial Customs*, NewYork, 1971
- Keil-Wilhelm, 1915 Keil, J.- Wilhelm, A., "Vorläufiger Bericht über eine Reise in Kilikien", *JOAI*, XVIII, 1915
- Keil-Wilhelm, 1915 Keil, J.- Wilhelm, A., "Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien", *MAMA*, III,1931
- Leonard, 1953 Leonard, H., *Hellen-Latin Eski Çağ Bilgisi*, Demet II (Çev. Suad Y. Baydur), İstanbul, 1953
- Machatschek, 1967 Machatschek, A., *Die Nekropolen und Grabmaler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Wien, 1967
- MacKay, 1968 MacKay, T.S., *Olba in Rough Cilicia*, Bryn Mawr, 1968
- Özgan, 1987 Özgan, C.B., *Lykische Grabreliefs Des 5. und 4. Jhs. v. Chr.*, *Ist. Mitt. Beiheft 33*, 1987
- Pollit, 1986 Pollit, J.J., *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge, 1986
- Söğüt,1992 Söğüt, B., "Kilikya Tracheia'da bir Hellenistik Mezar Yapıtı", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Dergisi*, 1992-93, sayı 7-8
- Strabon *Antik Anadolu Coğrafya'sı*, (Çev. Adnan Pekman), 3. baskı, İstanbul 1993
- Tırpan, 1990 Tırpan, A., "Kilikya Tracheia'da Polygonal Taş Örgülü Duvarlar", *XI. T.T. Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, Ankara, 1994
- Zoroğlu, 1990 Zoroğlu, L., "Kelenderis'in İlk Çağ Tarihi Hakkında Notlar", *XI. T.T. Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, Ankara, 1994
- Zoroğlu, 1994 Zoroğlu, L., *Kelenderis I*, Ankara,1994

**BATI OVALIK KILIKYA'DA ÇOKGEN (POLİGONAL) TAŞLI
DUVAR ÖRGÜ TEKNİĞİ**
(Lev. 29-52)

*Ahmet Tırpan
**Bilal Söğüt

Dağlık ve Ovalık Kilikya Bölgesi arasında sınır olan Limonlu (Lamas) Çayı'nın batısında, Dağlık Kilikya Bölgesi'nde yaptığımız araştırmalarda çokgen taşlı duvar örgü tekniğinin ayrı bir yeri olduğunu, değişik yapıların inşasında tercih edildiğini daha önceki çalışmalarımızda belirlemiştik. İ.Ö. 2. bin sonlarına kadar inen örneklerin bulunduğu¹, Dağlık Kilikya Bölgesi'nde bulunan çokgen taşlı duvar işçiliği A. Tırpan tarafından toplu olarak yayımlandı². Aynı bölgede bulunan çokgen taşlı duvar örgüsü tekniğinde inşa edilen anıt mezarlar da, Yüksek Lisans tezi olarak B. Söğüt tarafından çalışıldı³.

*Doç. Dr. Ahmet TIRPAN, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, KONYA.

**Uzman Bilal SÖĞÜT, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, KONYA.

Kısaltmalar

- Durugönül, Felsreliefs.....S. Durugönül, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR International Series 511, 1989.
- Eyice, Ricerche.....S. Eyice, "Ricerche e scoperte nella regione di Silifke nella Turchia meridionale", *Milion 1*, (Atti della Giornata di Studio: Roma, 4 dicembre 1986), Roma, 1988, 1-33.
- Eyice, Kleinstadte.....S. Eyice, "Einige Byzantinische Kleinstadte im Rauhen Kilikien", *150 Jahre Deutsches Archaeologisches Institut (Festschrift)*, (Mainz, 1981), 204-209, Taf.81-89.
- Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen....H. Hellenkemper-F. Hild, *Neue Forschungen in Isaurien und Kilikien*, (VTIB4=Denkschr. ÖAW. phil.-hist. K. 186), Wien, 1986.
- Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien.H. Hellenkemper-F. Hild, *Kilikien und Isaurien*, Tabula Imperii Byzantini 5 (Denkschr. ÖAW. phil.-hist. K1.215), Wien, 1990.
- Lugli, Tecnica.....G. Lugli, *La Tecnica Edilizia Romana*, Roma, 1957.
- Tırpan, Duvarlar.....A. Tırpan, "Kilikya Tracheia'da Poligonal Taş Örgülü Duvarlar", *XI. TTKong.*, (Ankara, 1994), 405-424, Lev.139-159.
- 1-L. Budde, St. Pantaleon von Aphrodisias in Kilikien (Beitraege zur Kunst des Christlichen Ostens 9), Recklinghausen, 1987, 15 vd, Res. 13-18.
- 2-Tırpan, Duvarlar, 405-424, Lev.139-159.
- 3-B. Söğüt, Kilikya Tracheia'daki Anıt Mezarlar, Konya, 1991 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Burada ağırlıklı olarak, mezarların mimarisi ve tipolojisi üzerinde durulmuştur. Aynı mezarlar konusunda, bölgenin sosyo-kültürel yapısı dikkate alınarak, farklı bir bakış açısıyla M. Duruhan tarafından çalışılmaktadır. Ayrıca bu tip mezarlar konusunda bkz. J. Keil-A. Wilhelm, "Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien", *Monumenta Asiae Minoris Antiqua III*, Manchester, 1931, 122, 192-193, Taf.49/161; A. Machatschek, *Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Wien, 1967, 65-67, Abb.32-

S. Durugönül tarafından yapılmakta olan yeni araştırmalarda ise, aralarında duvarları çokgen taş örgülü örneklerin de bulunduğu kuleler üzerinde durulmaktadır⁴. Bu çalışmalar ile çokgen taşlı duvar örgü tekniğinin, özellikle Doğu Dağlık Kilikya Bölgesi'nde yoğunlaştığı ve tarihi devirler içerisinde değişik yapılarda sevilerek kullanıldığı görülmüştür.

Dağlık Kilikya'da olduğu gibi Suriye Bölgesi'nde de çokgen taşlı duvarların yoğun olarak varlığı bilinmektedir⁵. Bu iki bölge arasında kalan, Ovalık Kilikya Bölgesi'ndeki çokgen taşlı duvarcılığın durumu önemli bir araştırma konusuydu. Bu nedenle başladığımız araştırmada Batı Ovalık Bölgede, özellikle Lamas Çayı'nın doğusundaki şehirlerde; çokgen taşlı duvar örgüsünün dağılımı, kullanıldığı yapılar ve teknik farklılıkları üzerinde durarak, bunların Doğu Dağlık Kilikya Bölgesi'ndeki duvarlarla olan ilişkisini araştırmayı hedefledik⁶.

Ulaşım ağının tamamlanamadığı bölgede, çoğu yerleşim birimlerine yaya olarak gittik. Önceki araştırmalarda sadece isminden bahsedilen veya hiç görülmemiş yerleşim birimlerinde çalışmalarımızı sürdürdük. Topladığımız verileri fotoğraflarla ve çizimlerle destekledik.

Çokgen Taşlı Duvar Örgü Tekniği

Genellikle dörtten fazla köşeli, düz veya eğri, kenarlı ve bu kenarları çeşitli açılarda birbirleriyle kesişen taş blokları ile inşa edilen duvar örgü tipine, Çokgen Taşlı Duvar Örgüsü (Poligonol⁷ Taşlı Duvarcılık) denir⁸. Çokgen taşlı duvar örgü tekniğine Opus Siliceum⁹ da denilmektedir;. Görüntü olarak benzeşmeler de teknik olarak birbirlerinden tamamen farklıdır¹⁰.

33.; B. Söğüt, "Kilikya Tracheia'dan Bir "Hellenistik Mezar" Yapıtı", S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi 7-8 (Konya, 1994), 221-236.

4-S. Durugönül, "Kilikya Kulelerinin Tarih İçerisindeki Yerleri", Arkeoloji Dergisi III, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, (İzmir, 1995), 197-202; "1994 Yılı İçel İli (Antik Kilikya) Yüzey Araştırması", XIII. AST, (1995); "1995 Yılı İçel İli Antik Dağlık Kilikya Yüzey Araştırması", XIV. AST, (Ankara, 1996), 253-258.

5-A. W. McNichol, Hellen Fortifications from the Aegean to the Euphrates, Oxford, 1971 (Yayınlanmamış Doktora Tezi) adlı çalışmada değinilmiştir. Bu yayının arazi çalışmaları esnasında, Antiocheia ve Seleukeia Piers'daki duvarları, gidip yerinde inceledik. Kuzey Suriye'deki diğer örnekler için bkz. H. C. Butler, Architectura and Other Arts, New York, 1903, 43.; C. Strube, Die "Totenstädte", Mainz am Rhein, 1996, 27-29, Abb.49-53.

6-Bu çalışmayı maddi olarak destekleyen Selçuk Üniversitesi, Araştırma Fonu Başkanlığı'na ve bu çalışmanın yayına hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen Yüksek Lisans öğrencimiz Erdem Yılmaz'a tekrar teşekkür etmek istiyoruz.

7-Polygonal kelime olarak çok köşeli demektir. Duvar örgüsünde kullanılan teknik olarak Çokgen Taşlı Duvarcılık (Poygonal Masonry) anlamına gelmektedir.

8-R. L. Scranton, Greek Walls, Cambridge, 1941, 45; A. Akarca, Şehir ve Savunması, Ankara, 1974, 114. Çokgen taşlı duvar örgüsünde kullanılan, üç köşeli (Trigonal) bloklar, yani köşeleri kesilip, aralarda kalan üçgen şeklindeki boşluklara yerleştirilen taşlar da, birlikte değerlendirilmektedir.

9-Latince Silex; kaya yada taş Opus; eser, yapı, iş demektir. Opus Siliceum kaya yada taş eser anlamına gelir. Aslında bu teknik, Roma'da harçla yapılan duvar kaplama tekniğidir. Çokgen

Pausanias; çokgen taşlı duvarlara, Kiklopik terimini (Mikenai ve Tirins'teki duvarlar için) kullanır¹¹. Aynı terim Euripides¹² ve Pindar¹³ tarafından da kullanılmıştır.

Çokgen taşlı duvarların gruplandırılması konusunda ilk çalışmalarından birisi 1950 yılında Lugli tarafından yapılmış ve İtalya'da; sur duvarlarında (kuleli yada kulesiz), kalelerde, mabetlerin seviye ve podyumlarında, yolların döşemesinde, zirai teraslamalarda, mezarlarda, sarnıçlarda ve kulelerde çokgen taşlı duvar örgü tekniği kullanıldığı saptanmıştır¹⁴. Daha çok Etrurya, Sabina, Marsica'da, çok nadir olarak da merkezi İtalya'da; Roma, Campania ve Magna Greky'a da tesbit edilen çokgen taşlı duvarları Lugli 4 gruba ayırır¹⁵(Çizim 1).

İtalya'daki duvarlarda diğer bölgelerde bulunan örgü tekniğinden farklı olarak çokgen taşların kenarlarında, derzlere gelen kısımlarda 2-3 cm. lik düz olarak açılmış çerçevesiz kısım vardır. Anadolu'da daha çok dört köşeli taşlardan, kabarık yüzeylilerde 2-4 cm. genişliğinde görülen bu teknik İtalya'daki duvarlarda, çokgen taşlı, düz ve kabarık yüzeyliler de bulunmaktadır¹⁶.

---

taş duvarlı örneklerde ise harç olmayıp yapının ana elemanı durumundadır. Gerçek kullanıldığı anlamda Opus Siliceum tekniği de bu bölgede Issos'da görülmektedir.

10-Lugli, Tecnica, 48, 65 vd. Lugli'nin çalışmasında Opus Siliceum başlığı altında çokgen taşlı duvar örgüsünün tüm örnekleri tanıtılmıştır(Lugli, Tecnica, 67, Lev.I-XXIV).; Bu terim Romalı meşhur mimar ve askeri mühendis olan Vitruvius tarafından (Vitruvius, I, V, 1; VII, 1.) da kullanılmıştır

11-Pausanias, II Korint, 16, 4; Acacia, 25, 7.; Ayrıca antik çağ yazarları çokgen taşlı duvar örgüsü için; Saturnik, Pelasgik, Tirinziya ve Lesbian gibi terimleri de kullanmışlardır. Modern terim ise geometrik anlamı olup polygonaldır. Yaygın halk geleneğinde ise, bu tip duvarlara olağanüstü büyüklükteki taşların görünümünden dolayı Kiklobik adı verilmiştir. Taşların ebadı yüzünden, insan elinden çıktığına inanamayan Grek halkı, eski duvarların ancak Kiklobik denilen ve Antik mitolojide Uranüs'un oğulları olan devler (A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 1978, 198.) tarafından inşa edildiğini sanmış ve böylece de bu büyük taşlarla örülüp duvarlara kiklobik adını vermiştir. Yine Saturnik terimi de mitolojik olup (Bkz. A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 1978, 291-292), benzer sebepten verilmiştir. Pelasgik terimi ise; Lidya'dan Hellas'a, Hellas'dan da İtalya'ya göç ettikleri düşünülen ve Homeros tarafından, İlyada Destanı'nda(Homeros, İlyada, II, 840; XVII, 301),Truvalıların müttefiği olarak belirtilen mitolojik bir ırktan kaynaklanır. Opera Tirincia ve Opera Lesbica terimleri de Hellas'ın iki önemli Pelasg şehirlerinden esinlenerek verilmiştir.

12-Euripides, (İfijeri Aulis'de, V, 1500.) temsilde bahsetmektedir.

13-Pindar'ın şiirlerinde (Pindar, 169, 7.) geçmektedir.

14-Lugli, Tecnica, 55 vd.

15-Ibid, 67; Tırpan, Duvarlar, 410-411.

1. Kaba Stil: Taş blokları kaba şekilde işlenmiş (hem derzleri hem de yüzeyi) ve böylece kullanılmıştır. Taşların arasında yer yer boşluklar vardır(Çizim 1, I).

2-Kaba Stil:Taş blokları kabaca işlenerek böylece kullanılmış ve aralarda kalan boşluklar küçük taşlarla kapatılmıştır(Çizim 1, II).

3-Kusursuz Stil: Dış yüzeyi kaba olarak bırakılmış, derzleri tam olarak birleştirilmiş taşlardan oluşan örgüdür(Çizim 1, III).

4-Yatay (Horizontal) Stil: Daha önceki iki stile benzemekle beraber, yatay düzenlemenin mevcut olduğu duvar tekniğidir. Örgüde kullanılan taşlar yamuktur(Çizim 1, IV).

16-Lugli, Tecnica, Lev. II/1'de düz yüzeylilerde, Lev. VIII/1, 4; XVI/1, 2'de de kabarık yüzeylilerde görülür. Biz Kilikya Bölgesi çokgen taşlı duvar örgüsünde bu tip bir işçiliğe rastlamadık.

Çokgen taşlı duvar örgü tekniği, Scranton tarafından "Greek Walls" adlı kitabında incelenmiştir. Bu eserde Yunanistan, Ege Adaları ve Anadolu'daki örneklerden bahsedilmiş ve duvar örgüleri; İşlenmiş, Kabaca İşlenmiş, Özenle İşlenmiş ve birleştirilmiş diye üç kısma ayrılmıştır¹⁷. Üçüncü grupta kendi arasında üç farklı teknikten oluşmaktadır¹⁸.

Çokgen taşlı duvarlar ile ilgili, başka bir çalışma da A. Akarca'nındır. Akarca kitabında, diğer duvar tekniklerinin yanı sıra bu örgü sistemini de tanıtmıştır¹⁹. Çokgen taşlı duvarları kenarlarına göre; üç grupta incelenmiştir²⁰. Akarca, taş yüzeylerinin işlenişini tanıtırken; Kaba yüzlü, Çekiçlenmiş, Çıkıntılı(bosajlı), Pütürlü, Çentikli, Çerçeveli ve Perdahlı olarak yedi başlık altında toplamıştır²¹.

R. Tomlinson, taş bloklarının yüzeylerinin işleniş şekillerine göre de ayırarak daha detaylı bir tasnif yapmıştır²². Butler ise Suriye'de yaptığı çalışmada çokgen taşları yüzeylerinin işleniş durumuna göre değerlendirmiş, kaba yonu olanları erken, ince yonu olanları da geç örnek olarak tarihlendirmiştir²³.

A. Tırpan ise, çokgen taşları, derzlerinin ve yüzeylerinin işleniş şekillerine göre incelemiştir²⁴. Bu çalışmamızda, aynı şekilde, çokgen taşlı duvar örgü tekniğini derzlerin ve yüzeylerinin işleniş durumlarına göre sınıflandırdık.

I.Derzlerin işleniş durumlarına göre;

a-Eğri Çokgenler: Çokgen bir taşın köşeleri arasında, düzgün hatlar oluşturan kenarlar yapılmadan, örgüde kullanılan şeklidir. Kenarlar düzeltilmiş olmakla beraber, düz olmayıp kavislidir.

17-R. L. Scranton, a. g. e., 16-17. Yazar burada Çokgen taşlı duvar örgü tekniğini Dikkatle işlenmiş ve birleştirilmiş örneklerin arasında, diğer dörtgen duvarlarla birlikte anlatmıştır. Muhtemelen yamuk taşlardan örülen duvar örgüsünün de çokgen olarak kabul edilmiş olmasından bu gruplandırma yapılmıştır. Bu şekilde yamuk taşlardan örülen duvar örgüsünün çokgen olarak kabul edilmesi Heberdey - Wilhelm ikilisi tarafından da benimsenmiş ve Nagidos duvarları aynı şekilde isimlendirilmiştir(Rudolf Heberdey - Adolf Wilhelm, Reisen in Kilikien 1891-1892, Wien, 1896, 159)(Çizim 2).

18-a-Poligonal Teknik

b-Lesbian Tekniği (Lesbos tekniği Arkaik Çağa ait olup, Kuzey ve Doğu Yunanistan, Ege Adaları ve Anadolu'ya (Ege kıyılarına) hastır. İlk tesbit Lesbos adasındaki örnekler olduğu için Lesbian adı konmuştur. Gerçek çokgen taş örgününün bir kaç örneği ise Adriyatik'in doğusunda Geç Arkaik Dönem'den daha önceye tarihlenir(R. L. Scranton, a. g. e., 17).

c-Trapezoid Teknik olarak isimlendirilmiştir

Ayrıca bu gruplandırma Winter tarafından da kabul edilmiştir. Winter aynı şekilde gruplandırıp çokgen duvarlarla ilgili görüşlerinin özetini verip eleştirmiştir(F. E. Winter, Greek Fortifications, Toronto, 1971, 80).

19-A. Akarca, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması, Ankara, 1987, 107 vd.

20-1-Kabaca işlenmiş taşlardan örülen duvarlar (Logaden), 2-Kenarları kavisli taşlardan örülen duvarlar (Lesbos), 3-Kenarları düz taşlardan örülen duvarlardır (Akarca, a. g. e., 113).

21-A. Akarca, a. g. e., 116-117.

22-R. Tomlinson, "Emplekton Masonry and Greek Structure", JHS LXXXI, (1961), 133-140.

23-H. C. Butler, Architecture and Other Arts, New York, 1903, 43.

24Tırpan, Duvarlar, 411.

b-Düz Çokgenler: Çokgen bir taşın, köşeleri arasında, düzgün hatlar meydana getiren, gönyeli kenarlar yapılarak örgüde kullanılan şeklidir. Taşlar örgüde birbirine tam birleşerek derzlerde hiç boşluk kalmaz.

c-Düzensiz Çokgenler: Taşın kabaca düzeltilerek örgüde kullanılmasıdır. Bunlarda belli bir köşe açılmamış olabilir. Çokgen taşlı örgünün erken örnekleri denilebilir. Her devirde görülebilen bir duvar örgü şeklidir²⁵. Derzler arasında boşluklar kalır, bu boşluklar çoğu zaman küçük yonga taşlarla doldurulur. Bazende olduğu gibi bırakılır.

II. Taş yüzeylerinin işleniş durumlarına göre;

a-Kabarık Yüzeyli Çokgenler: Taş yüzeylerinin orjinal kabarıklığında bırakılıp, sadece kenarlarının düzeltilerek örgüde kullanılmasıdır. Bu yüzeyler hiç düzeltilmeden bırakıldığı gibi, bazen traşlanabilir. Yüzeyler yine kabarıktır. Buradaki fark taş yüzeylerinin kabarık olmasına rağmen, kaba ya da ince yonu olmasındadır. Taş yüzeyi önce çekiç veya sivri uçlu murç (kalem murç) ile kabaca yontulur (kaba yonu), ikinci aşamada tarak uçlu murç ile düzgün bir yüzey elde edilir (ince yonu), üçüncü aşama ise taş yüzeyi perdahlanır.

Taş yüzeyindeki kabarıklık, az ise, buna az kabarık yüzeyli denir. Kabarıklık taşın merkezinden başlayarak az veya çok derzlere doğru azalır. Bu tekniğin her ikisinde de (kabarık ve az kabarık yüzeylilerde) derzler "V" şekli oluştururlar²⁶.

b-Düz Yüzeyli Çokgenler: Taş yüzeylerinin düz olarak işlenip, duvar örgüsünde kullanıldığı tekniktir. Her iki teknikte (kabarık ve düz yüzeyliler) aynı inşa programından olmasına rağmen düz yüzeyli çokgenler, kabarık yüzeyli çokgenlere göre daha az kullanım alanı bulmuşlardır²⁷. Bunun nedeni düzeltme işleminin ek bir maliyet getirmesi olmalıdır.

Çokgen taşlı duvar işçiliğinin ustaları kendilerine olan güveni, taşın yapısının, tabii şekilde ifade edilmesinde ve birleştirme sisteminde göstermekteydi. Taşın sert olması ve kolay kırılmaması, onun değişik biçimlerde işlenmesini sağlıyordu²⁸. Malzemeyi yerine göre iyi kullanmasını bilen ustalar, çok defa yumuşak taşları dört köşeli, sert taşları çok köşeli olarak yontmayı tercih etmişlerdir²⁹.

25-Her devirde görülmesinden ve belirli bir tarihi tiplere sokulamamasından dolayı bu tür yapılara göre tarih vermek çok zordur. Boğazköy'de büyük ebatlı çokgen taşlar yanında, küçük taşlardan örülmüş erken örnekleri görülmektedir (P. Neve, Hattuša Stadt der Götter und Tempel, 1993, 70, Res. 200-201).; Önemli bir Hitit merkezi olan Şapinuva'da, kabarık yüzeyli eğri kenarlı, çokgen taşlı duvar örgü tekniğinin son derece başarılı bir şekilde uygulanmış olduğunu görmekteyiz (A. Süel-M. Süel, "1994 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları", KST XVII-I, (Ankara, 1995), 263-281; A. Süel, Ortaköy-Şapinuva Archaeological Research, Ankara, 1996, 3-5).

26-R. L. Scranton, a. g. e., 48; A. Akarca, a. g. e., 200.

27-R. L. Scranton, a. g. e., 47.

28-İbid, 48.

29-A. Akarca, a. g. e., 110. Kilikya bölgesinin taşları da sert olduklarından çokgen olarak işlemeye uygundur. Dağlık kesimde daha çok tercih edilmesinde bunun da etken olduğunu söyleyebiliriz.

Taş ocağından normal boyda, kaba veya kitleler halinde kesilip parçaları ayrılan taşlar, kullanılacağı yere göre şeklen, değişiklik arz etmekteydi. Genelde büyük taşlar kapı üzerinde ve köşelerde kullanılmakta ve çoğu zaman çokgen olmayıp, yamuk veya dörtgen şeklindeydi. Ortalara gelen çokgen taşlar, yerleştirilmek için; yanında ve altında bulunan taşın durumuna göre, yerleştirilecek taşın kalıbı kurşun tellerle alınmakta ve bu kalıba uygun kesilen taşlar örgüde kullanılmaktaydı³⁰. Bu şekilde devam eden örgü sonunda mükemmel teknikte bir duvar ortaya çıkmakta ve bakıldığında, görüntüsü ile insanı büyülemektedir.

Bu mükemmel ve pahalı çokgen taşlı duvar işçiliği İ.Ö. 5. ve İ.Ö. 4. yy'dan sonra, sürat ve ekonomik istekler ağır basınca, uzun mesafeli sur duvarlarında kullanılmaktan kaçınılmıştır³¹. Yerini yamuk ve dörtgen taşlardan inşa edilen duvar örgüsüne bırakır. Yamuk ve dörtgen taşlı duvar örgüsü, çokgen taşlılara göre hem zaman, hem de masraf bakımından daha uygundu. Ayrıca yamuk örgü, bir anlamda çokgen görüntüsü de vermekteydi. Çokgen örgü, taşların birbirlerine iyi kenetlenmesinden dolayı kolay yıkılmayan sağlam bir taş örgü tekniğidir. Bu nedenle önemli yapıların (kule, tapınak, mezar, konut vb) inşasında veya temelde su basama seviyesine kadarki kısmında kullanılmıştır.

Bu tip duvarlarda belli bir grup usta, ekip halinde çalışıyor olmalıydı. Yetiştirilen çırak ve kalfalar, usta olduklarında mimari geleneği devam ettiriyorlardı. Bir kentte ya da küçük bir çevrede, bir ailenin, (babadan oğula geçen ustalık silsilesiyle³²) çokgen taşlı duvarcılık ile uğraşıyor olduğu da söylenebilir.

Çokgen Taşlı Duvarların Bulunduğu Yerleşimler

1-Hasır ören :

Mersin İli, Erdemli ilçesi, Kocahasanlı Nahiyesi, Üçtepe Köyü sınırları içinde yer alır.. Erdemli'nin 3 km. kuzeyindeki (Aslanköy yolunda) kanaldan batıya ayrılan stabilize yol takip edildiğinde 1,5 km. sonra Hasır Ören'e ulaşılır.

Yüksekçe bir tepe üzerine kurulan antik yerleşimde ilk dikkati çeken, yaklaşık 4-6 m. yüksekliğe kadar korunmuş, alt kısımlarda çokgen, üst bölümde dörtgen taşlardan harçlı yapılmış duvarlardır. Bu kalıntılardan birisi yerleşim yerinin kuzeyinde bir kule olabileceğini düşündüğümüz yapıdır³³(Res. 1). 6 m. yüksekliğe kadar ayakta duran duvarların alt kısmında 70 cm. kalınlığındaki

30-A. Akarca, a. g. e., 114.

31-R. L. Scranton, a. g. e., 167-170.

32-A. Machatschek, Die Nekropolen und Grabmaler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien, Wien, 1967, 66.

33-Yapı bağımsız ve dörtgen planlıdır. Bu hali ile görünüşü kule olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Örgü tekniği açısından ise, altta; kabanık yüzeyli düz kenarlı çokgen taşların kullanıldığı (Hellenistik Devirden) ve devamında dörtgen taşlardan harçlı yapının (Bizans Dönemi) devam ettiği örneklerden, Barakçı kalesinde(Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 58-60, Res. 55-58) ve Cennet Cehennem'de (O. Feld, Ist.Mitt. 13/14, (1963-1964), 102-104, Taf. 52/2) görülmektedir. Dönemi farklı olmakla birlikte, bu örgüde aynı şekilde düzenlenmiştir.

duvar; küçük boyda (ortalama 50x70; 34x20; 20x14; 50x30 cm. ölçülerinde) düzgün yüzeyli, düz ve eğri kenarlı çokgen taşlardan inşa edilmiştir. Kulenin batı yönünü oluşturan diğer yan duvar aynı teknikte yapılmış ve inşasında kireç harçı kullanılmıştır. Buna bağlı olarak duvar kalınlığı da 78 cm.'ye çıkmıştır. Ayrıca kuzey duvardaki çokgenlerin dış yüzü harç ile derzlenmiştir. Aynı duvarın iç kısmında buna benzer bir kalıntı göremedik. Bunlar muhtemelen sonraki bir döneme ait onarımdan olmalıdır. Bu çokgen taşların devamında yükselen küçük dörtgen taşlardan harçla örülmüş (Pseudo izodomik) duvarın kalınlığı ise 50 cm. dir.

İki duvar tekniğinin birlikte kullanıldığı bu yapının doğusunda yukarıdaki kule ile direkt bağlantısı olmayan çokgen taşlı yapılar görülmektedir (Res. 2). Bu duvarlar diğer çokgenlerden, taşların işlenişi bakımından farklıdır. Burada 110 cm. kalınlığındaki duvar; orta boyda (ortalama 60x70; 45x50x70; 70x50x45; 50x110x50 cm. ölçülerinde³⁴) çokgen taşlardan inşa edilmiştir (Res. 3-4). 3 m. yüksekliğe kadar korunmuş olan duvar, kabarcık yüzeyli, düz-eğri kenarlı, çokgen taşlardan yapılmış, yer yer atkı taşı da kullanılmıştır (Res. 4). Yapının genel durumuna bakılacak olursa işçilik zayıftır.

Antik yerleşimin güney tarafında; üç nefti, narteksi ve apsisi belirlenebilen bir kilise ile ören yerinin genelinde görülen yağ dink taşlarının olduğu binalar da vardır. Bunlardan birisi Kilisenin 10 m. batısında, zeytin yağının imal edildiği bir işyeridir. Burada girişin bulunduğu güney duvar dörtgen ve çokgen kıklobik taşlardan örülmüştür. Dış yüzde taş yüzeyi düzgün iken (Res.5), iç yüzde kaba bırakılmıştır. Bu yapının içinde doğu köşesine yakın bir yerde yağ sıkma mekanizması için kullanılan mimari elemanlar vardır³⁵. Ayrıca yağ dink taşları ve kuyu da görülebilen kalıntılar arasındadır.

Hasır Öreni'nin güney-batısında, bir binanın güney (ön) duvarında, düzgün yüzeyli, düz kenarlı, orta boyda, ince yonu, çokgen taşlar kullanılmıştır (Res. 6). Duvarın işçiliği zayıftır. Bu yöne yerleştirilen giriş in-situ olarak durmaktadır. Girişin her iki yanında söve taşları kullanılmayıp, duvarın girişte bitişini sağlayan köşe taşları söve görevini üstlenmiştir. Bu bölümde hem dörtgen hem de çokgen taşlar tercih edilmiştir. Söve taşları üzerinde, girişin sağ ve solundaki duvardan çok farklı olan, harçlı duvar örgüsü bulunmaktadır. Bu yapı da büyük bir ihtimalle tamiratla ikinci defa kullanılmış olmalıdır. Yerleşim biriminin doğusunda da yukarıda bahsedilen, altta küçük boyda düz yüzeyli eğri ve düz kenarlı çokgen taşlardan, üstte dörtgen taşlardan (harçlı) duvarların görüldüğü yapı kalıntıları bulunmaktadır.

34-Taş ölçüleri verilirken örgüdeki büyüklüğünü belirtmek için duvar yüzeyindeki genişlik ve yüksekliği verilmiştir. Eğer ölçülebiliyor ise duvar örgüsünün içine doğru derinliğini de vermeye çalıştık.

35-Aynı sistemden Silifke ilçesi, Kızılisali köyü, Makuh mevkisinde de bulunmaktadır. Buradaki kalıntıların Hellenkemper-Hild tarafından zeytin yağ imalathanesi ne ait olduğu belirtilmiştir (Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 66, Res. 72).

2-Çet Tepesi:

Erdemli'nin kuzeyinde, Aslanköy yolu üzerinde (10. km'de), Çet Tepesi mevkiinin 500 m. batısında antik kalıntılar yer alır.

Antik yerleşimde ilk göze çarpan 28x34 m. ebatlarında, yaklaşık 6 m yüksekliği ile ayakta kalmış güney duvarı yıkılmış olan Bizans Dönemi yapısıdır³⁶. Bunun etrafında ne olduğu tam belirlenemeyen yapı kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntılardan birisi de, Bizans yapısının 15 m. güneydoğusundaki bir binaya ait duvardır. 90 cm. kalınlığındaki çift sıra taş duvar örgüsünde; dörtgen ve (ortalama 84x50x110; 70x50x50; 95x60x90 cm. ölçülerinde) çokgen taşlar kullanılmıştır. Duvar uzunluğu 3,60 m. ve korunan kısmın yüksekliği 2,40 m. dir. İşçiliğinin zayıf olmasından dolayı, derzlerde yer yer açıklıklar görülmektedir. Aynı duvarın üzerine Bizans döneminde dörtgen taşlardan harçlı duvar örgüsü ile ilave yapılmıştır. Duvarda zeytin yağı işliğinde kullanılan dink taşı bulunmaktadır. Burada önceden zeytin yağ imalathanesi olan bir yapının malzemesi yeni inşa edilen yapıda kullanılmıştır.

Çokgen taşlı duvarın üzerine, Bizans dönemindeki farklı bir duvarın devam ettirilmesi Cennet Cehennem, Barakçı Kalesi³⁷ ve Hasır Ören'de görülmektedir. Cennet Cehennem ve Barakçı kalesinde Hellenistik Devir, Hasır Öreninde ise Roma İmparatorluk Çağı duvarlarının üzerinde, Bizans duvarları devam etmektedir³⁸.

3-Şaha (Şaar) Öreni:

Erdemli'nin 10 km. kuzeyinde (Aslanköy yolunda) Çet tepesi mevkiinden doğu yönüne giden patika yolunu takiben yaya olarak 45 dakikalık yürüyüşle (iki vadi geçilerek) Şaar mevkiine gelinir. Burada yaklaşık 10 dönümlük bir tarlanın³⁹ hemen doğusundaki terasta Şaar Öreni görülmektedir. Kalıntılar arasında ilk dikkati çeken yer yer 5-6 m. yüksekliğe kadar korunmuş olan Erken Bizans Dönemi duvarlarıdır⁴⁰. Bunun dışında yerleşim yerinin güneyinde Roma Dönemi kemerleri ile yerleşimin genelinde görülen çok sayıda sarnıç bulunmaktadır⁴¹. Bu terasta kuzey yönüne, tepeye doğru ilerlediğimizde Çalılıklar arasında kaybolmama mücadelesi veren, aralarında çokgen taşlı duvar örgü tekniklerinin değişik tiplerinin de görüldüğü yapı kalıntıları yer almaktadır. Bunların bazılarının ev olduğu anlaşılacakla birlikte, çoğunun fonksiyonunu belirlemek zordur. Çünkü genelde binaların duvarından, 0,50-1,50 m. yüksekliğinde, 2-10 m. uzunluğundaki kısımlar korunabilmiştir.

36 -Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 89-92, Fig. 15, Res. 131.; Eyice, Ricerche, 24.; Hellenkemper -Hild, Kilikien und Isaurien, 225-226.

37-Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 58-60, Fig. 4, Res. 55-58.

38-Aynı uygulamadan Kuzey Suriye'de de görülmektedir. Bkz. H. C. Butler, Architecture and Other Arts, New York, 1903, 42 vd.

39-Toroslardaki dağlık arazide bu kadar büyük bir tarla çok nadir bulunur.

40-R. Heberdey- A. Wilhelm, Reisen in Kilikien (1891-1892), Wien, 1896, 46; F. Hild-H. Hellenkemper- G. H. Salies, "Kommagene- Kilikien- Isaurien", RbK 4 (1984), 204; Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 394.

41-Bu su kuyularının çoğunluğu bugün halen köylüler tarafından kullanılmaktadır.

Bu duvar kalıntıları arasında çokgen taşlı duvarların önemli bir yerinin olduğu, hem teknik farklarından, hem de değişik tarihlerde sevilerek tercih edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Duvar örgüsünde kabarık ve düzgün yüzeyli düz kenarlıların yanı sıra düzensiz taşlar da kullanılmıştır. Kalıntılardan birisi; kabarık yüzeyli, düz kenarlı çokgen taşlardan (ortalama; 36x25x30; 33x25x28; 43x40x70; 28x27x39 cm. ölçülerinde) inşa edilmiş bir yapının batı kısmına aittir (Res. 7). Duvar 0,90 m. kalınlığında, 0,50-0,90 m arasında değişen yüksekliğe sahip ve 5 m. uzunluğundadır. İşçiliği zayıf olan duvarın tekniği hem iç hem de dış tarafında da aynıdır. Bizans dönemine ait ikinci bir duvar çokgen taşlı duvara dik gelecek şekilde ilave edilmiştir⁴².

Kabarık yüzeyli, düz kenarlı çokgen (65x60x50; 70x55x50; 50x35x45; 45x35x40 ölçülerinde) taşlardan, 1 m. kalınlığındaki ikinci bir duvar⁴³, Şaar kalıntılarının kuzey batısındadır (Res. 8). Önceki duvara göre bu duvarın çokgen taşları daha büyüktür. Yer yer dörtgen taşlarda tercih edilmiştir. Fakat bu taşlar çokgenlerden daha küçüktür. Bir yapının iç kısmına ait olan duvarın, sadece bir metre yüksekliğindeki (üç sıra taş) kısmı kalmıştır. Korunan duvarın iç kısmında da bu örgü görülmektedir. Duvarın dış yüzünde düzensiz küçük taşlarla devam eden örgü vardır. Bunlar sonradan yapılan tamir ilaveleri olduğu için örgüde kullanılan çokgen taşlar kaba yonudur.

Bu yapıların bulunduğu alanın kuzey-batısında bu örneklerden farklı tipte bir duvar örgüsü görülmektedir. Bu örgüde (ortalama 75x50x37; 50x53x47; 58x37x35; 60x48x50 cm. ölçülerinde) düzgün yüzeyli düz kenarlı taşlar kullanılmıştır (Res. 9). 1 m. kalınlığında, yer yer 1,30 m. yüksekliğe kadar korunan duvarın işçiliği çok iyidir. Derzlerde hiç açıklık bırakılmamıştır. Bir eve ait olduğunu düşündüğümüz bu duvar sonraki dönemlerde küçük taşlarla bir tamirat görmüştür. Bu yapıya ait olan içten içe 1,20 m. genişliğinde bir girişin söve taşları tek parça olup, kilit sistemi yoktur.

Yerleşim yerinin kuzeyindeki tepede bulunan şarap işliği civarında bulunan büyük tarlanın antik dönemdeki fonksiyonunu açıklamak açısından önemlidir⁴⁴. Çünkü bu arazide yetiştirilen asmaların üzümleri bu ışıklarında işleniyordu⁴⁵. Araştırmalarımız sırasında bunu destekleyen örneklerin hem dağlık, hem de ovalık bölgede bulunduğuna şahit olduk. Bu işliğin kuzey tarafına düzensiz taşlardan inşa edilmiş çokgen taşlı bir duvar bulunmaktadır. Duvar küçük olmakla beraber kullanım yeri açısından çok önemlidir.

42-Duvarların farklı dönemlerde yapıldığı aralarındaki dilatasyon ile de rahatlıkla belirlenebilmektedir.

43Bu ören yerinde bulunan aynı tipte iki farklı duvar örnek olarak seçilip incelenmiştir.

44-Bu tip şarap işlikleri için bkz. S. Eyice, "Silifke Çevresindeki İncelemeler: Kanlıdivan (=Kanytelleis-Kanytelideis) Basilikaları", Anadolu Araştırmaları IV-V, (1976-1977), Res.8.; A. Diler, "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri 1993", XII. AST., (Ankara, 1994), 445-447.

45-Dağlık arazideki gezilerimiz sırasında bu tür şarap işliklerinin yakınında, topoğrafyaya göre büyük diyebileceğimiz tarlalar bulunmaktadır. Günümüzde de bölgede, üzüm üreticiliğinin yapıldığı buna benzer yerler vardır. Şimdi bağcılık yapılan yerlerden birisi Silifke ilçesi, Narlıkuyu Kasabası, Kavlaklı Mahallesi, Gırtlı mevkisindedir.

Yerleşim yerinin kuzey-doğusundaki Nekropol sahasında sin tipi (yerli kayaya sandık şeklinde oyulmuş) ve lahit mezarları bulunmaktadır. Bir lahit parçasının kırığı bugün bir su kuyusunun sofrasında (üst döşemesinde) kullanılmıştır. Her iki mezar tipine de ait olabilecek kapak taşının ortasında, cepheden yapılmış bir aslan başı kabartması yer alır⁴⁶.

4-Çiriş Köyü:

Erdemli ilçesinin 12 km kuzeyinde Çiriş köyünün 1 km batısında çokgen taş duvarlı bir kule vardır. Bu yapı Çiriş köyünden, Köşkerli örenine giden yolun 20 m kuzeyindedir. Bu kulenin 1,5 km güneyinde ve yine yaklaşık 1,5 km kuzeyinde iki kule daha bulunmaktadır. Kuzeydeki kule tamamen tahrip olduğundan sadece yeri kalmıştır .

Çirişli Kulesi, 4,20X4,50 m ölçülerinde, yerli kaya üzerine zemin düzeltilerek inşa edilmiştir. Üç yönde duvarların dış tarafı toprak ve çakıl ile dolu olmasına rağmen, Güney doğu yönü zemine kadar açıktır(Res.10). İçi dolu olmasından dolayı, duvar kalınlığı alınmadığı gibi, içerisinin orjinal durumu hakkında bir şey söylemek te zordur.

Dış yüzdeki duvar örgüsünde orta büyüklükte (ortalama 108x75x60; 65x45x55; 173x80x60; 130x92x65 cm. ölçülerinde) kabarık yüzeyli düz kenarlı çokgen taşlar kullanılmıştır. Köşelerde dörtgen taşların yanısıra çokgen taşlar da tercih edilmiştir(Res. 10). Duvarın genelinde kaliteli bir işçiliğin olduğunu söylemek zordur. Duvarları; doğu yönde 0,80 m., güney köşede 3,15 m. yüksekliğe kadar korunmuştur.

Etrafında hiç bir yapı kalıntısının bulunmaması, küçük ebadlı olması ve Erdemli dahil denize kadar geniş bir alanın görüş mesafesine girmesi kule olduğunu doğrulamaktadır⁴⁷. Yalnız küçük olduklarından bu kuleler kısa mesafeli etrafındaki araziler için kullanılıyor olmalıydı.

5-Köşkerli Kalesi:

Çiriş köyünün içinden batıya giden stabilize yol takip edildiğinde 2 km. sonra Köşkerli kalesi kalıntılarına ulaşılır. Yolun güneyindeki kilisenin etrafında ve yolun kuzeyindeki kalıntılardan anlaşıldığına göre yaklaşık 50 hanelik bir yerleşim birimi olmalıdır⁴⁸.

Yolun üst bölümünde, kilisenin yaklaşık 150 m. kuzey-batısında ev kalıntıları bulunmaktadır(Res. 12; Çiz. 3). Bu evlerin arka duvarları yerli

46-Bu şekilde tasvirten Ovalık Kilikya Bölgesi'nde, (Erdemli İlçesi, Çiriş köyü sınırlarında) Köşkerli Kale'de , Dağlık Kilikya'da ise (Silifke ilçesi, Cambazlı köyü sınırlarında) Çocuk düşü mevkinde görülmektedir.

47-Bu kuleye benzeyen ve içi definciler tarafından temizlendiğinden planı çıkartılabilen bir yapı, Doğu Dağlık Kilikya'da, Silifke ilçesi, Narlıkuyu Kasabası, Kızılısalı köyü sınırlarındaki Emrullah Çukuru mevkinde bulunmaktadır. Bu yapıda yüksek kaya üzerine inşa edilmiştir. Yapının etrafında tarlalar ve güney tarafında yerleşim kalıntıları yer alır.

48-Eyice, Ricerche, 22.; Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 320, Abb.267-272. Bu Kilise'nin güney batısında monoblok taştan ekinus kısmı ion kymationu bezemeli dor başlıklı bir sütun bulunmaktadır(Res. 11).

kayanın oyulmasından ya da düzeltilmesinden⁴⁹ oluşmuştur. Yerli kayanın olmadığı dış ve ara bölme duvarlarında çokgen taşlar tercih edilmiştir. Büyüklü küçüklü (ortalama 40x32x35; 33x30x35; 38x32x35; 50x25x45 cm. ölçülerinde) düz yüzeyli, eğri ve düz kenarlı çokgen taşların örgüde kullanıldığı görülmektedir. Zayıf bir işçiliği olan duvar örgüsü yer yer 150 cm. yüksekliğe kadar korunmuştur. İn-situ olarak duran kapı söve taşlarından, birden çok odalı oldukları ve bir ön odadan diğer odalara geçişlerin olduğu görülmektedir.⁵⁰(Çiz. 3).

Kilisenin kuzey-batısında, kuzey duvarına bitişik kalıntının duvarları (ortalama 50x68x30; 45x36x33; 35x30x27, 21x25x35 cm. ölçülerinde) küçük çokgen taşlardan, zayıf işçilikli olarak inşa edilmiştir(Çiz. 4). Yaklaşık 2 m. yüksekliğinde duvarları korunmuştur. Özellikle duvarların küçük taşlardan, 0,75 m. kalınlığında, çift sıra yapılması, dayanıklılığı azaltmıştır. Girişin dört parçadan oluşan söve taşları ile üst lento taşı in-situdur.

Kilisenin 100 m. güneyinde düzgün yüzeyli, düz kenarlı (ortalama 85x50x45; 90x50x60; 31x30x45; 40x45x45 cm. ölçülerinde), ince yonu, çokgen taşlardan 110 cm. kalınlığında yapılan bir duvar yer almaktadır. Bu, bir binanın yoldan tarafa bakan, girişinin de bulunduğu batı duvardır. İyi bir işçiliğe sahip duvarın iç kısımlarında yerli kayadan da yararlanılmıştır. 130 m. yüksekliğinde, 7 m. uzunluğundaki duvar bu yerleşim biriminin en kaliteli çokgen taşlı duvarı durumundadır. Binanın içi tamamen yıkıntılarla doludur. Bununla birlikte kemer ve sarnuç belirlenebilmektedir. Duvarın hemen önünde bulunan ve in-situ olmayan dink taşı bu yapıya ait olmalıdır. Bunlar zeytinyağı imalatının yapıldığı bir işyeri olabileceği fikrini ortaya koymaktadır. Genellikle zeytinyağı üretiminin yapıldığı işyerlerinde mutlaka kuyu bulunmaktadır⁵¹. Kale yerleşmeleri hariç, bu tür yerleşmelerde genelde kuyu evin dışında görülür.

6-Yel Kalesi:

Erdemli'nin 13 km. kuzeyinde Kayacı Köyü'nün içinden doğuya ayrılan yol takip edildiğinde 1 km. sonra Kayacı'ya (Goçac), buradan 1,5 km. sonra Gücüş Köyüne ulaşılır. Gücüş'ün Kösterli Mahallesi'nin 2 km. kuzeyinde bir tepe üzerinde Yel Kalesi inşa edilmiştir.

Tepe yaklaşık 80x100 m. ölçülerinde olup, etrafı kuzey, güney ve batı yönlerinde yer yer 3 m. yüksekliğinde dik kayalarla çevrilidir. Doğu'da ise eğimli bir arazi vardır. Kule dört yönü açık, tüm araziye hakim bir tepe üzerinde, kabarık yüzeyli, düz kenarlı çokgen taşlardan inşa edilmiştir(Res.13-14, Çiz. 5). Güney-doğu yönde girişi bulunan kulenin 2,5-3 m. yüksekliğe kadar kısmı

49-Yapının inşasında, duvarların yapımında taş örgüsünün yanısıra yerli kayadan da yararlanıldığını görüyoruz.

50-Bu tipte hem duvarlarda yerli kayadan yararlanılması hem de oda düzeni olarak benzeyen ev örneği Olba antik kentinde de görülmektedir. Buradaki evin Roma İmparatorluk dönemine ait olduğu belirtilmektedir (M. Usman Anabolu, Küçük Asya Evleri, İstanbul, 1958, 60, Lev.XVIX.

51-Hisar Ören'de benzer örnekler bulunmaktadır. Ayrıca Dağlık Kilikya'da, Silifke'nin Narlıkuyu Kasabası'nın Akkum Mahallesinde, Şeytan deresinin Kızkalesi'ne ulaşan ağzının batı kıyısında, duvar tekniği ve plan olarak benzer bir örnek bulunmaktadır.

ayaktadır. Bu seviyeden yukarıda ise sadece köşeler yıkılmamıştır. Batı köşesinde 15 köşe taşı (yaklaşık 10 m. yüksekliğe kadar) in-situ olarak durmaktadır(Res.13). Sağlam kalan köşelerin arasına gelen duvarların yıkıntılarının çoğu kulenin içini doldurmuş, kısmen de etrafa dağılmıştır.

Bölgede iyi işçilikli, duvar örgü tekniği açısından tek olan kulenin, Kilikya Bölgesi'nde bulunan diğer örneklerle karşılaştırıldığında⁵² oldukça küçük olduğu anlaşılmaktadır. Eşkiyalar ve toprak sahipleri tarafından gözetleme, haberleşme, savunma, silo veya kule-ev olarak kullanıldığı anlaşılan kulelere güzel bir örnektir⁵³. Etrafında hiç bir yapının bulunmayışı ve tüm araziye hakim bir yere inşa edilmesi kulenin, gözetleme ve haberleşme kulesi olarak yapılmış olduğuna işaret eder.

Kule ve duvar örgü tekniği açısından, oldukça sağlam inşa edilmiştir. Köşelerde dörtgen taş blokları kullanılmış ve hiç oynama yoktur. Sadece duvarların orta kısımlarında açılmalar vardır. Köşeler inşa edilirken bir uzun taş onun üzerine iki ya da üç kısa taş, sonra tekrar uzun taş yerleştirilerek devam edilmiştir⁵⁴. Uzun taşlar aralara gelen kısa taşları tutmakta ve yanlara doğru açılmayı önlemektedir. Köşeler dışında duvar inşası çokgen taşlarla devam etmektedir. Duvar örgüsü 1,15 m. kalınlığındadır. Bu duvarda orta boyda (ortalama 70x45x50; 40x45x50; 55x42x115 cm ölçülerinde), düz kenarlı kabarık yüzeyli taşlar kullanılmıştır. Duvar örgüsünde aralarda kullanılan küçük çokgen taşlar yapıda, genel görüntüyü bozmayacak kadar azdır(Res. 14). Aralarda kalan küçük boşluklarda örgü tekniğinin gereği olarak daha küçük ebadlardaki taşlar kullanılmıştır.

Kapı lentosu üzerinde üç uzun taş, bir sağır kemer oluşturur, bu kemer yapının üst kısımlarındaki ağırlığı, kapı lentosu üzerinden yanlara dağıtır. Kapı lentosu üstü sağır kemeri, çokgen, söve taşları ise üst üste dörtgen iki blok taştan yapılmıştır(Res. 13).

Yel Kalesi'nin 500 m. güney-doğusunda, vadinin içinde dıştan dışa 5,60x5,70 m. ölçülerinde yerli kaya üzerine inşa edilmiş, 3 m. yüksekliğe kadar korunmuş kule planlı bir yapı bulunmaktadır(Res. 15, Çiz. 6). Saman dolu olduğundan, içerisine giremedik. Dıştan görülebildiği kadarı ile batı ve doğuda kabarık, kuzey ve güneyde düz yüzeyli, düz kenarlı çokgen taşlardan inşa edilmiştir. 100 cm. kalınlığındaki duvar örgüsünde orta boyda (ortalama 65x35x55; 77x70x50; 85x57x53 cm. ölçülerinde) taşlardan çift sıra taş duvar örgülüdür. İşçilik zayıftır.

52-Dağlık Kilikya'da; Kanlıdivane, Adamkayalar, Barakçı Kalesi, Hançerli, Çatiören, İmirzeli ve Yeğenli'de çokgen taşlı duvara sahip, Uzuncaburçta da dörtgen taşlardan yapılmış, planı farklı örnekler bulunmaktadır. Bunlar plan açısından Hançerli kuledeki örneğe(L. Zoroğlu, "Doğu Dağlık Kilikya 87 Yılı Araştırmaları" VI. AST (1987), 396, Res. 13-14; Hellenkemper-Hild, Kilikien und Usaurien, 270, Res. 193; Tırpan, Duvarlar, 417, Res.24-25); hem plan, hem duvar tekniği açısından Çatiören ve İmirzeli'deki örneğe benzemektedir(Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 74-77; Kilikien und Isaurien, 224-225; R. Heberdey- A. Wilhelm, a. g. e., 66.). 53S. Durugönül, "Kilikya Kulelerinin Tarih İçerisindeki Yerleri", Arkeoloji Dergisi III, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, (İzmir, 1995), 201

54-Bu teknik çokgen taşlardan yüksek yapılmış binalarda görülen bir özelliktir. Özellikle Mancılık Kale'de Kabarık ve düz yüzeyli iki tip duvar örgüsünde de görülmektedir.

7-Kürül Tepe:

Gücüş köyü Kösterli mahallesinin 1,5 km. kuzeyinde (Yel Kalesi yolunda) yel kalesinin 500 m. güneyindedir ve bu iki yerleşim yeri arasında bir vadi bulunmaktadır.

Yaklaşık 150x150 m. genişliğinde bir tepe üzerinde yer alan yerleşimden bugün yer yer duvar kalıntılarında ve tahrip edilmiş bir asker kabartmasından başka bir şey görmedik. Yerleşim yerinin etrafını çeviren düzensiz çokgen taşlar, sadece bazı kısımlarda korunabilmiştir. Duvarların güzergahı tam olarak takip edilememektedir. Araştırmamız esnasında kule kalıntısına da rastlayamadık. Yukarıda bahsettiğimiz asker kabartması sur duvarının içinde, tepenin güney-doğusundaki, yerli kayanın güney-doğu yönüne işlenmiştir. Kabartma tahrip olduğundan tam olarak seçilememekte, fakat genel hatları ile bölgede görülen tipik asker kabartmalarından olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵.

8-Üçayaklı:

Erdemli'ye bağlı Hüsametli köyünün 2 km. kuzey batısında Üçayaklı mahallesinde dörtgen taşlardan yapılmış bir kule(Res. 16) ve hemen onun bitişiğinde içten içe 14,20x13,35 m. ölçülerinde bir su deposu(Çiz. 7) ile bunların civarında çok az duvarların kaldığı binalar ve in-situ kapı söveleri görülmektedir.

Su deposunun batı duvarının dış yüzeyi düzgün yüzeyli, eğri kenarlı orta boyda (ortalama 54x35x30; 40x35x30; 92x60x30; 45x45x35 cm. ölçülerindeki) çokgen taşlardan yapılmıştır(Res. 17). Örgüde yer yer dörtgen taşlarda kullanılmıştır. İşçilik oldukça zayıftır. 175 cm. kalınlığa sahip olan su deposunun bu duvarı harçlı yapıdır. Civarında dağınık durumda çokgen taşlar görülmektedir. Yukarıdaki çokgen taşlı duvarın haricinde civarda ayakta yapının kalmaması bize bu yapı taşlarının ikinci defa kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu kullanım esnasında da çokgenliklerinde biraz daha bozulma olmuş ve dörtgen yada yamuk bir şekil almıştır. Bizim için burada kesin olan bu yerleşim yerinde de çokgen taşlı duvarcılığın sevilerek uygulandığıdır. Ayrıca Üçayaklı'nın güneyindeki dağlık arazide çokgen taşlı duvarların bulunduğu kalıntılar görülmektedir.

9-Küstülü Kalesi:

Küstülü köyü, Kale mahallesinin içinde bu antik yerleşim bulunmaktadır. Kalıntılar, yolun kuzeyinde, İlkokulun bahçesinden tepeye doğru serpilmıştır. Görülebilen bu kalıntılar, kemerler, in-situ duran bina girişleri, 5m. yüksekliğinde dörtgen taşlardan ve 1 m. yüksekliğinde korunmuş çokgen taşlardan inşa edilmiş duvardır.

Bu çokgen taşlı duvarlar, antik yerleşimin kuzey doğusunda, 1 m. kalınlığında günümüze ulaşabilmiş nadir örneklerden biridir. Orta büyüklükte (ortalama 80x70x55; 105x60x50; 60x40x45; 40x30x65; 40x80x50 cm. ölçülerinde) düz yüzeyli, eğri kenarlı, kaba yonu çokgen taşlardan zayıf işçilikli duvar, yerleşim

55-Bu tip kabartmaların bölgedeki dağılımı ve tipleri konusunda geniş bilgi için bkz. Durugönül, Felsreliefs, 72 vd.

yerinin en dışında yer alır. Bulunduğu konum itibariyle sur duvarını hatırlatıyor ise de kalıntıların azlığından kesin bir şey söylemek zordur. Çünkü duvar (2 m. dışında) takip edilememektedir.

Küstülü kalesindeki girişlerin söve taşlarında kapı kilit sistemi bulunmaktadır. Söve taşı olarak yerli kaya düzeltilerek kullanılmıştır. Bunun yanında duvarlarda da Sockel tekniğinin sevilerek uygulandığı anlaşılmaktadır.

10-Hisar Kalesi:

Erdemli İlçesi, Hüsametli Köyü'nün batısında, (Hüsümetli'den Küstülü köyüne giden yoldan) 45 dakikalık yaya yolculukla yerleşim yerine ulaşılmaktadır⁵⁶. Üç yönde (kuzey, doğu ve güney) vadilerle çevrilmiş olan Hisar öreninin, kuzey ve doğusunda 10-15 m. yüksekliğinde dik kayalar vardır. Bu kayalar aynı zamanda doğal sur fonksiyonu da görmektedir. Güney ve batısında eğimli bir topoğrafya hakimdir. Yerleşmeler de bu yönlerde ve tepede olmuştur.

Tepenin güneyinde teras duvarlarında ve ev mimarisinde (iki ve üç odalı) düzgün yüzeyli düzensiz kenarlı küçük ve orta boyda çokgen taşlardan yapılmış duvarlar bulunmaktadır. Bu yerleşim yerindeki en güzel çokgen taşlı duvar örneği tepenin güney-doğusundadır. Kalıntılardan anlaşıldığı kadarı ile bunun bir ev olduğu düşüncesindeyiz. 0,80 m. kalınlığındaki duvarlar (ortalama 70x72x45; 25x38x40; 45x55x40; 108x76x30; 65x47x35 ölçülerinde) düzgün yüzeyli, düz kenarlı, ince yonu, çokgen taşlardan inşa edilmiştir (Res. 18). Yer yer 2 m. yüksekliğe kadar korunan duvar örgüsünün alt kısımlarında büyük, üstlere doğru küçük taşlar kullanılmıştır. Köşelerde ise hem dörtgen hem de yamuk taşlar görülmektedir (Res. 19). Doğu yönünde yer alan tek giriş, in-situdur. Girişte söve taşlarının görevini yanlardan gelen duvarlar üstlenmiş, ayrıca söve taşı konulmamıştır. Lento taşı ise tek parça olup in situdur (Res. 18). Kapının genişliği 1,20 m., ölçülebilen yüksekliği ise 1,70 m. dir.

Kuzey yönde, yerleşim yerinin en dış kısmında, sur duvarlarından kalmış olabileceğini düşündüğümüz, orta büyüklükte (ortalama 30x40; 35x40; 45x38; 50x55 cm. ölçülerinde) düz kenarlı, kabarık yüzeyli çokgen taşlarla örülmüş duvarın kalınlığı 1 m. dir.

Tepede, duvarların dışında, üzeri iki tonozla örtülü bir su deposu, yerleşim biriminin kuzeyindeki yamaçta, kuzey-doğuya bakan, yan yana ayakta duran üç figürün bulunduğu bir kabartma⁵⁷ ve bu vadinin kuzey yamaçlarında tonozlu bir anıt mezar bulunmaktadır⁵⁸.

11-Yeni Yurt Kalesi:

Kale, Erdemli'nin sınırlarında, Aslanlı köyünden Yeni Yurt Köyüne giden yolun 7. km.'sinin, 500 m. güneyinde, Lamas vadisinin doğu kenarında yüksek bir

56-Bir traktör veya jeep ile rahatlıkla gidilebilir.

57-Durugönül, Felsreliefs, 48-49, Kat. Nr.40, Abb.43

58-Mezarın üzeri tonozlu, güney yönü tamamen açık ve içi yerli kayadan oyulmuş, halen alt kısmı ayrılmamış olan bir lahit var. Önünde de üzeri kabartmalı bir mezar sunağı yer alır. Bunlardan Silifke Müzesinde, Silifkeye bağlı, Narlıkuyu Nahiyesinin, Kızıllısalı Mahallesi sınırlarında Mancılık Kale'de, ve Sakızlıklı harman mevkisinde görülmektedir.

yere inşa edilmiştir. Batı ve güney yönleri Lamas vadisinin dik yamaçları ile çevrilidir. Kuzey ve doğu yönündeki eğimli bir arazi sur duvarları ile çevrilmiştir. Yerleşim yerinin kuzeyini koruyan üç yuvarlak kule ile bunların arasındaki duvarlarda uygulanan teknik değişik dönemlerdeki inşa ve tamiratları göstermektedir⁵⁹. Sur duvarının dışında kalan, doğu yöndeki harabeler arasında, düzensiz çokgen taşlardan yapılmış ev kalıntıları yer alır⁶⁰. Bu evlerin 0,50 ile 1,50 m. yüksekliğinde duvarları ayakta kalabilmiştir⁶¹.

Kuzeyde kuleler arasındaki duvarlarda en altta, düzgün yüzeyli, bazen hafif kabarık olarak verilmiş yamuk taşlardan izodomik duvar örgüsü vardır. Bu özellikle doğudan (batı yöne doğru) 1. kule ile 2. kule arasında ve 2. kulede yer yer 5 m. yüksekliğe sahip, (ortalama 130x67; 395x63; 114x53 cm. ölçülerinde) dörtgen taşlardan inşa edilen duvar oldukça kaliteli işçiliğe sahiptir (Res. 20-21). Bu duvar örgüsü Kilikya Bölgesi'ne yabancı değildir⁶².

Yamuk taşlardan izodomik olarak inşa edilen duvar örgüsünün üst seviyelerinde değişik dönemlere ait tamiratlar bulunmaktadır. Tamiratlarda, dörtgen ve çokgen taşlar kullanılmıştır. Dörtgen taşlar ikinci defa kullanılırken bazı yerlerde orjinal duvara benzetilmek istenmesine rağmen, bazı yerlerde büyük blok taşların arası küçük taşlarla tamamlanmıştır. İki büyük blok birbirine birleştirilebilir olmasına rağmen bu yapılmayıp araları küçük taşlarla doldurma yoluna gidilmiştir. Bu tamiratlarda bizim için önemli olan çokgen taşlardan inşa edilen kısmıdır. Çokgen taşlardan iki tip tamirat görülmektedir. Doğudan batıya doğru ikinci yuvarlak kulenin bitiminde 0,98x1 m. lik bir alandaki, Hellenistik döneme ait olan tamirat kabarık yüzeyli, düz kenarlı çokgen taşlardan (ortalama 36x39; 61x46; 30x48; 24x47; 71x31 cm. ölçülerinde) kaliteli bir işçiliğe sahiptir (Res. 20). Bunun üst seviyesinde, dörtgen taşlardan daha sonraki döneme ait tamiratlar devam etmektedir.

İkinci kule ile üçüncü kule arasında, (üçüncü kuleye bitişik) 8 m. uzunluğunda yaklaşık 2 m. yüksekliğindeki bir duvar kabarık yüzeyli düz kenarlı çokgen taşlardan inşa edilmiştir (Res. 21). İşçilik yukarıda bahsedilen çokgen örgüye göre çok zayıftır. Duvarların üst kısımlarında dörtgen ve yamuk taşlarla yapılmış tamiratlar da bulunmaktadır. Taşın işlenişi ve ölçüleri alt kısımlarda yer alan malzeme ve örgüye benziyor ise de bu duvarın o dönemden olduğunu göstermez. Sadece o dönemde yapılmış fakat yıkılmış bir duvarın malzemesinin buradaki bir tamiratta kullanıldığını ortaya koymaktadır.

59-Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 462, Abb. 401-402.

60-J. Keil- A. Wilhelm, a. g. e., 99 vd. ; H. Hellenkemper- F. Hild, Kilikien und Isaurien, 462.

61-Yeni Yurt Kalesi'nde M. H. Sayar tarafından yapılan araştırmalarda (M. H. Sayar "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları" XIII. AST I (Ankara, 1995), 56; "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları" XIV. AST I (Ankara, 1996), 118-119) İ.Ö. 1.yy'da rahiplik yapan Mithradates isimli bir kişinin diktirdiği bir adağın kaidesi bulunmuştur. Bu da şehirin tarihinin kitabeler yardımıyla da Hellenistik Devir'e kadar indiğini göstermektedir.

62-Bu tarz, kaliteli duvar örgüsü Kilikya bölgesinde Nagidos'da (R. Heberdey -A. Wilhelm, a. g. e., 159) görülmektedir (Çiz. 2).

Aslanköyden Yeni Yurt köyüne giden yol üzerinde(7. km.de), Yeni Yurt kalesi yol ayırımının 30 m. kuzeyinde dıştan dışa 4,20x4,45 m. ölçülerinde, 0,50-1,50 m. yüksekliğe sahip, (ortalama 44x28; 33x18; 33x37; 125x36x60; 92x44x57 cm ölçülerinde) düzensiz çokgen taşlardan yapılmış, 0,75 m. duvar kalınlığında bir yapı kalıntısı görülmektedir. İç kısmı taş ile doludur. Yapı olarak bize Çiriş köyünde de örneğini gördüğümüz küçük haberleşme kulelerini hatırlatmaktadır. Diğer örnekler gibi bunun da etrafında yapı kalıntısı yoktur. Benzer bir örnek Aslanköy yönünde buraya 3 km mesafede yolun kuzeyinde bulunmaktadır.

12-Hayat Öreni:

Erdemli'nin Veyselli köyü, Kildenci Mahallesi'nin 1 km. batısında, Hayat mevkiisindeki kalıntılara Hayat Öreni denilmektedir. Burada bulunan Kilise kalıntısının 10 m. kuzeyinde orta ve büyük (ortalama 75x65; 156x60; 120x60; 120x85; 120x110 cm. ölçülerinde) çokgen taşlardan örülmüş bir duvar bulunmaktadır (Res. 22). Bu binanın güney duvarında tek sıra taş örgülü ve 0,65 m. kalınlığındadır. Aynı binanın kuzey ve doğu duvarı dörtgen taşlardan yapılmıştır. Çokgen taşlı örgü, dış tarafta, düzgün yüzeyli, düz kenarlı iken iç tarafta taş yüzeyleri kaba bırakılmıştır.

Bu kalıntıların 150 m. güney doğusunda kuzey güney yönünde 27,50 m., kuzey köşeden batıya doğru 11 m. uzunluğunda 3,20 m. yüksekliğe kadar korunan, 1,20 m. kalınlığa sahip, düzgün yüzeyli, kavisli olanlar varsa da genelde düz kenarlı çokgenlerden inşa edilmiş duvar kalıntısı yer alır (Res. 23-25). Duvarın en üst seviyesi harpuşta görevi gören atkı taşları ile düzeltilmiş olduğundan, duvarın toplam yüksekliğinin bu kadar olduğu anlaşılmaktadır (Res. 27).

Örgü tekniği nedeni ile Horizontal bir derz sırasına sahip olmayan çokgen taş örgülü duvarların üst seviyede nasıl aynı düzleme getirilerek örgünün tamamlandığını göstermesi bakımından özgün bir örnektir. Çokgen örgünün üstüne yerleştirilen rektogonal bloklar farklı kalınlıkları ile duvar üst yüzeyinin aynı düzlemde olmasını sağlarlar. Diğer taraftan uzunlukları ile duvar kalınlığını tamamen kaplarlar ve her iki yüzde az da olsa dışa taşkınlık yaparak saçak görevi görürler. Bir atkı taşı gibi duvarın iç ve dış yüzünü bağlayıp ağırlıkları ile duvarın daha stabil olmasına yardımcı olurlar. Aynı duvarın kuzey batı köşeye doğru olan bölümü ve kuzey yöndeki duvarların üst kısımları yıkılmıştır. Güney duvarı ucu orjinal haliyle korunmuştur. Taş örgüsü bir sıra uzun blok, onun üzerine yan yana üç küçük taş ve bunun üzerine bunları tutan bir uzun blok taş düzeninde devam eder (Res. 26). Bu örgü tekniği tüm Kilikya bölgesinin genelinde Hellenistik Devirden itibaren, kule ve sur köşelerinde uygulanmıştır⁶³.

Yıkılan kısımlardan örgüde atkı taşlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğu duvarında bir mazgal deliğinin olması savunma amaçlı olduğunu düşündürüyor ise de bu hali ile kesin olarak ne olabileceği konusunda bir şey söylemek zordur.

Kuzey güney yönünde uzanan duvarın ortasına yakın yerinde buraya dik gelen ve beraber inşa edildiği anlaşılan ikinci bir çokgen taşlı duvar

63-Ovalık Kilikya'da Yel Kalesi'nde, Dağlık Kilikya'da Mancınık Kale, Sivri Kale, Efrek sur duvarlarında, Adamkayalar, Kanlıdivane, Çatiören'de de kulelerde görülmektedir.

bulunmaktadır. Bugün içindeki yıkıntılarında ve hayvan kışlağı olarak kullanıldığından tam fonksiyonu belirleyemedik.

13-Gavurlu Burun:

Erdemli İlçesi, Tapureli köyü, Hacıeseli Mahallesi'nden batıya ayrılan yolu takiben 3 km. sonra Lamas vadisinin doğu kıyısındaki Gavurlu Burun yerleşimine ulaşılır. Buradaki kalıntılar doğu ve batıdaki iki tepe ile bunların arasında kalan vadide yer almaktadır.

Tepenin kuzeyindeki düzlükte, bir antik yol, yolun batısında Erken Bizans Kilise kalıntısı⁶⁴, kırılmış fakat olduğu yerde duran bordürler halinde süslenmiş kapı lentoları ve düzensiz taşlardan hafif işlenmiş yüzeyli, zayıf işçilikli çokgen taşlı duvarlar vardır.

Antik yerleşimin değişik yerlerindeki kabartmaların⁶⁵ dışında, batıdaki tepenin doğu yamacında, kayadan oyulmuş 7x10 m. ölçülerinde üst kısmı açık su deposu(?) ve düzgün yüzeyli, düz kenarlı ince yonu çokgen taşlardan örülmüş bir duvar vardır(Res. 28). Biraz daha yukarıda (tepede), dörtgen ve çokgen taşlardan, yapılmış duvar kalıntısı görülmektedir. Tepenin kuzey-batısındaki zayıf işçilikli, 1,10 m. kalınlığındaki bu duvar, büyüklü küçüklü ve yer yer dörtgen, az bosajlı ve düz kenarlı, kaba yonu, çokgen taşlardan örülmüştür. Buradaki dörtgen taşlar diğer çokgen örneklerde olduğu gibi sadece köşelerde değil orta kısımlarda da tercih edilmektedir. Aynı tepenin güney yamacında, korunmuş olan bir binanın köşe sistemi, bu tekniğin en güzel örneklerindedir. Bu kalıntının batısında, tepenin güney-doğu yamacında bir binanın doğu yönünde düzgün yüzeyli, ince yonu düz kenarlı taşlardan, örülmüş 0,90 m. kalınlığında bir duvar bulunmaktadır. Duvar orta büyüklükte (ortalama 75x44x40; 66x43x44; 55x45x40; 55x50x40; 130x90x60 cm ölçülerinde) taşlardan örülmüş olup köşelerde dörtgen büyük taşlar yer alır(Res. 31).

Doğudaki tepenin güney yamacındaki bir binanın güney duvarında iç yüzde ve dış yüzde farklı teknikler uygulanmıştır. Dış yüzünde düzgün yüzeyli, ince yonu, düz kenarlı, orta büyüklükte, ince yonu taşlardan örülen duvar, iç kısımda; kabarık yüzeyli, kaba yonu, eğri kenarlı, küçük taşlardan örülmüştür(Res. 29-30).

14-Koramşalı Kalesi:

Erdemli'nin Koramşalı köyünün 500 m. doğusunda, kale mevkindeki vadinin kenarında yan yana iki tepe (doğu ve batıda) bulunmaktadır(Res. 32). Bu iki tepenin kuzey ve doğusu yüksek uçurumlarla, güney ve batısı eğimli bir arazi ile çevrilidir. Kısmen doğal bir korunmaya alınmış olan iki tepe üzerinde, 30-40

64-Yerleşim yerinde Hellenistik ve Roma kalıntılarının yanısıra (Bent, A. g. m., 218.; Hicks, JHS 12, (1891), 260.; J. Keil- A. Wilhelm, a. g. e., 94 vd.; S. Durugönül, a. g. e., Nr. 34, 35. Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 426, Abb. 372-377), aralarında beş kiliseninde (narteksli ve atriumlu) bulunduğu pek çok Erken Bizans eserleri görülmektedir. Buradaki iki eski Basilika'nın yeniden rölevesi çıkarılmıştır(S. Eyice, "Silifke Dolaylarında Yapılan Araştırmalar", Belleten, XLII/165, (1978), 169).

65-Buradaki kabartmalar konusunda bkz. Durugönül, Felsreliefs, 44-47, Kat. Nr.34-337, 38 40.

hanelik bir yerleşim bulunmaktadır⁶⁶. Doğudaki tepenin güneyinde 5 m. yüksekliğinde, bir kayanın güney cephesine üçgen alınlıklı naiskos çerçeve içerisinde bir asker kabartması işlenmiştir⁶⁷.

Doğudaki tepeden batıya doğru, iki tepe arasında maki çalılarının içinde güçlükle seçilebilen yapı kalıntıları vardır. Bu kalıntılar arasında en rahat seçilen bir örneği çalışmamıza dahil ettik.

Bu duvar 3 m. uzunluğunda, 1 m. yüksekliğinde bir yapının (muhtemelen ev) köşe kısmına aittir. Örgüde kaba yüzeyli, eğri kenarlı orta ve büyük boyda (ortalama 80x80x50; 40x70x40; 57x40x30; 150x115x60; 60x45x35 cm. ölçülerinde) çokgen taşlar kullanılmıştır. Çift sıra taşlardan 1,10 m. kalınlığa sahip olan duvarın işçiliği zayıftır. Derzlerdeki açıklıklar hem fazla, hem de olduğu gibi bırakılmıştır.

Bu kalıntıların arasında toplama havuzu bir köşeye yerleştirilmiş⁶⁸, ışık bulunmaktadır. İşliğin kenarında iki niş yer almaktadır.

15-Dağlı Kale:

Erdemli'nin Dağlı köyü sınırlarındadır. Dört yönü yüksek kayalarla korunmuş bir yerleşim yeridir(Res.33). Görülebilen kalıntılar; tepenin kuzey-batı yönündeki iki asker kabartması⁶⁹ ve üzerindeki Orta Çağ kalesidir.

Tepenin kuzeyinde girişe gelen yolun kenarlarındaki teras duvarları çokgen taşlardan inşa edilmiştir. Değişik boydaki taşlar, kaba yonu, kabarık yüzeyli, düzensiz kenarlıdır(Res.34).

Değerlendirme

Ovalık Kilikya Bölgesi'nde yaptığımız arazi çalışmalarında 15 ören yerinde çokgen taşlı duvar işçiliğinin uygulanmış olduğunu tesbit ettik. Bu 15 yerleşim yerindeki 28 yapı kalıntısına ait çokgen taşlı duvar örgü tekniğinin, çeşitli tipteki örneklerinin Ovalık Kilikya'nın batısındaki dağlık arazide yoğunlaştığı ortaya çıkmaktadır(Tablo 1).

Bu bölgenin devamı olan Dağlık Kilikya'nın doğusunda da çokgen taşlı duvar örgü tekniğinin yoğun şekilde kullanıldığını daha önceki çalışmalarımızda tesbit etmiştik⁷⁰. Her iki bölge arasında Lamas Çayı coğrafi sınır olarak belirlenmiş ise de bu iki bölgenin dağlık kısımlarında çokgen taş örgülü duvar mimarisi açısından bir bütünlük vardır. Bu bütünlük muhakkakki sosyal, kültürel ve tarihi açıdan da söz konusu olmalıdır. Bu bölgenin merkezi ise Olba'dır⁷¹.

66-Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 311.

67-Alınlık dahil yükseklik 240 cm., genişlik 90 cm. dir. Bölgedeki bu tip kabartmalar konusunda bkz. Durugönül, Felsreliefs, 72 vd.

68-Bu tür örneklerde bu toplama havuzu genelde orta kısma alınır. Muhtemelen mimari bir gereksinimden dolayı (belkide oyulan taşın durumundan) burada kenara alınmıştır.

69-Bu tip kabartmalar ve tipolojisi konusunda bkz. Durugönül, Felsreliefs, 72 vd.

70-Tırpan, Duvarlar, 420 vd.; B. Söğüt, Kilikya Tracheia'daki Anıt Mezarlar, Konya, 1991(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 33vd.

71-Ovalık Kilikya'nın batısı ile Dağlık Kilikya'nın doğusunu kapsayan Olba bölgesinde, çokgen taşlı duvar örgü tekniği yoğunluk kazanıyor. Bu da Olba Bölgesi'ndeki insanların

Dağlık Kilikya'nın doğusunda çokgen taşlı duvar örneklerinin fazlalığına rağmen⁷², Orta ve Batı Dağlık Kilikya Bölgesi'nde, Aphrodisias haricinde bu teknik görülmez. Oysa bölgenin sahil şeridinde Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma döneminde kurulmuş önemli kentler bulunmaktadır. Tarihi devirler içerisinde kesintisiz yerleşimin devam ettiği bölgede, sur duvarları tekniğine göre İ.Ö. 2. bin sonlarında kurulduğu düşünülen Aphrodisias kentinde, çokgen taşlı duvar örgüsünün farklı tiplerini görmekteyiz⁷³. Farklı tiplerden dolayı buradaki sur duvarlarının dönemi için tek bir tarihi düşünmek zordur⁷⁴. Duvarların tamamı İ.Ö. 2. bin sonlarından olmadığı gibi, hepsi Hellenistik devirden de değildir. Ayakta kalan duvarlardan, Hellenistik Devir'e ait olabilecek duvar örgüsü daha fazladır. Hellenistik Devir öncesine ait olması gereken ve özellikle Nagidos duvarları ile benzerlikler gösteren örnekler vardır(Çiz. 2)⁷⁵. L. Zoroğlu ise Aprodiasias duvarlarına değinirken, bunlar hakkında kesin tarih vermeyip, bölgedeki çokgen taşlı duvarlar ile ilgili bir değerlendirme yapmaktadır. Bölgede görülen bu çokgen taşlı duvarların Hellenistik Devirde, Teukros'lar döneminde yaygın olarak kullanıldığını belirterek, kabarik ve düz yüzeylilerin tarihlendirme için etkili olamayacağını söylemektedir⁷⁶.

Görüldüğü gibi çokgen taşlı duvar örgü tekniği, Kilikya Bölgesinde Aphrodisias örneği dışında, Olba antik kentine tabi yerleşimlerde (Doğu Dağlık Kilikya) ve bunun komşusu durumundaki Batı Ovalık Kilikya bölgesinde yoğunluk kazanmıştır⁷⁷. Batı Dağlık Kilikya Bölgesi dışında, Pamfilya Bölgesi'nin önemli şehirlerinde, çokgen taşlar ile yapılmış duvar şimdilik bilinmemektedir. Oysa Pamfilya bölgesinin kuzeyindeki dağlık araziye kapsayan Pisidya bölgesinden bazı örnekler bilinmektedir⁷⁸.

Hititlere kadar giden ve eski bir gelenek olan çokgen taşlı duvar örgü tekniğini bildiklerini ve severek kullandıklarını göstermektedir.

72-Duvar örgü tipleri ve uygulandığı yapılar için bkz. A. Machatschek, Nekropolen; Tırpan, Duvarlar; Mezarlarda uygulanan örnekler için bkz. B. Söğüt, Kilikya Tracheia'daki Anıt Mezarlar, Konya, 1991(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 33 vd.; "Kilikya Tracheia'dan bir "Hellenistik Mezar " Yapıtı", S. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi (1992-1993) 7-8, (Konya, 1994), 221-236.

73-L. Budde, St. Pantaleon von Aprodiasias in Kilikien, Bongers, 1987, 15 vd, Res. 8-13.

74-H. Hellenkemper-F. Hild duvarlar için tarihllemeye girmeyip, genel bir tanımlama ile Grekler dönemine vermektedirler(Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 29.)

75-. Nagidos (Bozyazı)'da bulunan ve A. Wilhelm - R. Heberdey tarafından(A. Wilhelm- R. Heberdey, a. g. e., 159) poligonal olarak değerlendirilen yamuk taşlardan örülen duvar örgüsünü, biz "çokgen taşlı duvar örgüsü" tanımlamasının dışında tutuyoruz. Çünkü Nagidos'taki duvar örgüsü gerçek anlamda çokgen taşlardan yapılmamıştır. Burada yamuk ve dörtgen taşlar kullanılmıştır.

76-L. Zoroğlu, Belleten LVI/215, (Nisan, 1992), 309.

77-Hellenistik Devirde önemi artan şehirlerden Olba ve Seleukia Kalykadnos'da çokgen taşlı duvar örgüsünden bilinen örnek yoktur. Oysa yine aynı dönemde kurulan Seleukia Piera'da sur duvarlarında değişik tipleri görülmektedir.

78-İleriki dönemde Pisidya Bölgesi'ndeki çokgen taşlı duvarcılık örnekleri ile ilgili ayrı bir çalışma yapılacaktır.

Ovalık Kilikya'nın doğusuna doğru ilerledikçe çokgen taşlı duvar örgü tekniği azalır⁷⁹. Bilhassa Orta ve Doğu Ovalık Bölgede, Tarsus ve Epiphaneia haricinde bilinen örnek sınırlıdır⁸⁰.

Diğer taraftan Kuzeyde Kappadokya sınırındaki Komana(Şar)'da Kırık Kilise'nin temenosunda 13,50 m. uzunluğunda, 0,50-1,05 m. yüksekliğinde, düzgün yüzeyli, eğri, düz ve düzensiz kenarlı çokgen taşlardan örülmüş duvarlar görülmektedir⁸¹.

Kilikya Bölgesi ile devamlı bir ilişki içinde bulunan Suriye Bölgesi'nde bu duvar örgü tekniğine yabancı olmadığı bilinmektedir⁸². Kuzey Suriye Bölgesi'nde Antiocheia'da St. Pier kilisesinin kuzeyinde 4,55 m. yüksekliğindeki sur duvarı ve Seleukia Piera'da teras ve sur duvarlarında uygulanan kabarik yüzeyli, kaba yonu, eğri ve düz kenarlı örnekler⁸³, Dağlık ve Ovalık Kilikya Bölgesi'nde görülen Hellenistik Devir (özellikle İ.Ö. 2.yy) duvarları ile aynı özellikleri göstermektedir.

Bunun yanında Batı Ovalık Kilikya bölgesindeki çokgen taşlı duvarlar, Olba bölgesindekiler kadar iyi korunamamıştır. Bugün korunabilenler yaklaşık 1-3 m. yüksekliğinde, 2-10 m. uzunluğundadır. Hatta bazıları çok az oldukları için hangi yapılara ait olabilecekleri konusunda karar verebilmek bile zordur. Örneğin Şaar'da bulunan kaba yonu, kabarik yüzeyli düz kenarlı taşlardan kaliteli bir işçiliğe sahip duvarların(Res.7-8), ne tür bir yapıya ait olduğu bilinmemesine rağmen, yerleşim biriminin en eski duvarlarıdır. Bu duvarın devamında ilave bir duvar görülmezken, buna dik olarak birleşen harçlı duvar örgüsü vardır. Kalıntılar bize çokgen taşlı duvarın, Bizans dönemine kadar korunduğunu ve bu dönemde yeni duvarlarla ayrı mekanlara bölündüğünü göstermektedir.

İki aşamalı olması dolayısı ile, Şaar'daki örneklerle benzeyen ve çokgen taşlı duvarların üzerine sonraki dönemlerde ilave duvarlarla uzun süre

79-Bilinen örneklerden birisi; Adana ili, Koza ilçesinin 12 km. kuzeyinde Karasis Dağı üzerinde bulunan harabelerdeki kulelerdir. Bkz. M. H. Sayar, "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1994", XIII. AST, (Ankara, 1996), 62.

80-Farklı bir uygulama olarak Tarsus'da sütunlu bir ana yol döşemesinde uygulanmıştır. Prof. Dr. K. Levent Zoroğlu'nun bilimsel başkanlığında kazı çalışmaları sürdürülen, çokgen taş döşemeli yol ve etrafında yapılan kazılar konusunda geniş bilgi için bkz. L. Zoroğlu, "Tarsus Cumhuriyet Alanı 1994 Yılı Çalışmaları", XVII. KST II, (Ankara, 1996), 245-262; "Tarsus Cumhuriyet Alanı 1995 Yılı Kazısı", XVIII. KST II, (Ankara, 1997), 401-408.; Epiphaneia'da tiyatronun dış kısmında ve aquaductta görülen duvar örgüsü ise bizim incelediğimiz örneklerden farklıdır. Epiphaneia'da tiyatronun dış duvarında (ortalama 80x50, 35x35, 75x40, 50x25 cm. büyüklüğünde taşlı) ve Aquaduct'de kemerler ile kanal arasında kalan bölümde harçlı olarak yapılmıştır. Bu tip, Roma duvar kaplama tekniği olan Opus Incertum'dur.

81-Ortalama taş ölçüleri; 160x65, 65x80, 85x50, 115x60, 40x25 cm.dir. Duvarlar ve özellikle antik kentteki eserler konusunda bkz. R. P. Herper-İ. Bayburtluoğlu, "Preliminary Report on Excavations at Şar, Comana Cappadociae, in 1967", AS XVIII (1968), 150 vd., Pl.XLV/b, XLVI/b.

82-H. C. Butler, a. g. e., 43.; C. Strube, a. g. e., 27-29, Abb.49-53.

83-A. W. Mcnicoll, a. g. e., 56.

kullanıldığı anlaşılan, korunmuş yapılar Hasır Ören'de de görülmektedir. Hasır Ören'de kule olabileceğini düşündüğümüz; doğu, kuzey ve batı duvarları korunmuş dörtgen yapının alt kısımları, inceyonu düzgün yüzeyli, eğri ve düz kenarlı, çokgen taşlardan yapılmıştır. Bunun devamında Bizans dönemi duvarları vardır. Bu şekilde bir duvarın farklı dönemlerde yeni ilavelerle uzun süre kullanılmasına, Dağlık Kilikya bölgesi de yabancı değildir. Cennet Cehennem obruğu (Papyron) ve Barakçı Kalesi'nde Hellenistik devir duvarlarının üzerinde Bizans dönemi duvarları devam etmektedir⁸⁴. Bunlar bize, bu iki bölgede eskiye bağlılığın sürekliliğini göstermektedir.

Kabarık Yüzeyli, Değişken Kenarlılar: Kabarık yüzeyli, kabayonu, değişken kenarlı duvar örgüsünün ilk örnekleri; Hitit İmparatorluk Devri, Boğazköy surları ve Haymana yakınlarındaki Gavur kalede⁸⁵ görülmektedir. Sonraki dönemlerden, taş kenarları düzgün olmamakla beraber, kabarık yüzeyli, kabayonu duvarlardan, Geç Hitit döneminde, Karaman Kızıldağ'da kral Hartapuş'un insize motifinin yer aldığı (İ.Ö. 8.yy) tepe düzü etrafını çeviren yuvarlak planlı sur duvarlarında da karşımıza çıkmaktadır.

Bayraklı Çay mahallesindeki, mezarın çokgen taş duvar örgüsünde derzlerin işlenişi, buradaki örneklerle benzer fakat taşın yüzeyi kırıldığı gibi bırakıldığından, taş yüzeyi kaba yonudur. Bu teknik Bayraklıdaki diğer mezarın çokgen duvar örgüsünde de aynıdır. Oysa Kilikya Bölgesi'ndeki çokgen taşların yüzey işlenişi farklıdır. Ayrıca Bayraklıda taş büyüklüğü hep aynı iken, Kilikya Bölgesi'ndeki örneklerde aralarda yer yer küçük taşlar görülmekte ve yüzey kabarıklığı azdır. Çay mahallesindeki mezar İ.Ö. 4. yy ilk yarısına verilmiştir⁸⁶.

Bunların dışında İ. Ö. 3.yy olarak tarihlendirilen ve şehrin zengin olduğu devirde inşa edildiği belirtilen⁸⁷, Keramos antik kentindeki çokgen taşlı duvar örgüsünde, daha yakın benzerlikler bulmak mümkündür. Buradaki düz kenarlı, kabarık yüzeyli çokgen taşların kabarıklığı, bizim örneklerle, özellikle Şaar'daki duvarlara daha çok benzemektedir. Taşların yüzeyindeki bu işleniş farkının Bayraklıda da görülmesinden devir farkında aramanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Bu da Keramos duvarlarının bizim örneklerle, Bayraklı duvarlarına göre, daha yakın olduğunu göstermektedir.

Kabarık Yüzeyli, Düz Kenarlılar: Kabarık yüzeyli, kabayonu, düz kenarlı orta boyda çokgen taşlardan örülen Balboursa Akropol tepesindeki duvar örgüsü, benzer örneklerle değerlendirilerek İ.Ö. 200 yıllarına verilmektedir⁸⁸. Aynı teknikte fakat orta ve küçük boy çokgen taşlardan örülen Pisidia bölgesi Çineovasındaki duvar örgüsünün Geç Hellenistik devirden olduğu

84-Eyice, Kleinstadte, 206; Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 58-60; Eyice, Ricerche, 28; Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 210. ;

85-B. Ünsal, Mimari Tarihi, İstanbul, 1973, 144, Res.145

86-E. Akurgal, "Bayraklı Nekropolis Çalışmaları", IX. KST II, (Ankara, 1987), 37.

87-A. Akarca-T. Akarca, Milas, İstanbul, 1954. 172, Lev.57; A. Tırpan, "Keramos" VI. AST (Ankara, 1988), 372, Res. 2, 10,11. Bu duvarı Akarca İ. Ö. 4-3. yy'a vermiştir(A. Akarca, Şehir ve Savunması, Ankara, 1974, 197).

88-J. J. Coulton, "Balboursa 1985", IV. AST, (Ankara, 1986), 172-173, Fig.2.

anlaşılmaktadır⁸⁹. Benzer tipteki duvar örgüsünden Dağlık Kilikya bölgesinde Yukarı Hüseyinler köyünün batısında bulunmaktadır.

Batı Ovalık Kilikya Bölgesi'nde duvar teknikleri olarak, hem kabarık yüzeyli, düz kenarlı, hem de düzgün yüzeyli eğri, düz veya karmaşık kenarlı çokgen taşlarla, kaba ve ince yonu olarak uygulandığı anlaşılmaktadır. Taş büyüklüğü ise tarihi devirlere göre değişiklik göstermektedir. Bunlardan teknik olarak Hellenistik devire ait olan kabarık yüzeyli, düz kenarlı, orta boyda, ince ve kaba yonu taşlardan yapılan duvar örgüsü; Şaar, Yel Kalesi ve Yeni Yurt Kalesi'nde görülmektedir. Şaar'daki duvarın hangi yapıya ait olduğu bilinmemekle birlikte, Yel Kalesi'nde Kulede, Yeni Yurt Kalesi'nde ise sur duvarı tamiratında kullanılmıştır. 100-120 cm. kalınlığa sahip bu duvarlardan Doğu Dağlık Kilikya'da, Mancınık Kale, Yukarı Hüseyinler, Sivri Kale, Efrenk ve İmirzeli'de sur duvarlarında; Kanlıdivane, Adamkayalar, İmirzeli, Çatıören'de, Hançerli Köyü Güçük Kale'de kulelerde; Çatıören ve Hermes 2'de ise tapınak duvarlarında görülmektedir. Yel kalesindeki kule, duvar örgüsü, taş işlenişi, büyüklüğü, yonusu bakımından Kanlıdivane'deki kule ile aynıdır. Kanlıdivane'deki kule kitabeler ve duvar teknikleri yardımıyla İ. Ö. 2. yy olarak tarihlendirilmiştir⁹⁰. Hermes 2 tapınağı⁹¹ ve Mancınık Kale'deki mezarın⁹², kabarık yüzeyli düzgün kenarlı, ince yonu çokgen taşlardan örülen duvar örgüsü, kitabelere göre de, İ. Ö. 2.yy'a aittir.

Cennet Cehennem Obruğun'daki tapınağın temenosunda da aynı duvar örgüsünü görmekteyiz. Burada bulunan kitabedeki listeye göre, en erken rahip isimleri İ.Ö. 2.yy başına aittir⁹³. Aynı tarihlere verilen, kabarık yüzeyli, düz

89-G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Pisidia Part II", *Ant.Stud.* X, (1960), 43, Lev.5a. Aynı tip duvar örgüsünden Patara Belaligedik su yolunda da görülmektedir(S. Buluç, "Patara Yüzey Araştırması", I. AST, (İstanbul, 1983), 292, Res. 13.; Kaunos sur duvarlarında görülen düz kenarlı, kabarık yüzeyli kaba yonu, orta boyda çokgen taşlardan örülen duvar örgüsünün Geç Hellenistik Devir olarak tarihlendirmektedir (Bean, *JHS* 73, (1953), 12.; B. Ögün, "Kaunos Sondajları 1966-1967", *Türk Arkeoloji Dergisi* 26-1, (Ankara, 1968), 123, 129, Res.11-12.).

90-R. Heberdey- A. Wilhelm, a. g. e., 53; Bent, *JHS* 12 (1891), 209; Hicks, *JHS* 12 (1891), 226; Hellenkemper -Hild, *Kilikien und Isaurien*, 285-286.

91-Bent, *JHS* 12 (1891), 211; Hicks, *JHS* 12 (1891), 237; Tırpan, *Duvarlar*, 417.

92- B. Söğüt, *Kilikya Tracheia'daki Anıt Mezarlar*, Konya, 1991 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 33-34, Res.1-5, Çiz.1-3; "Kilikya Tracheia'dan bir "Hellenistik Mezar" Yapıtı", *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7-8 (Konya, 1992-1993), 221 vd.; Tırpan, *Duvarlar*, 413-414, Çiz. 1, Res.8-9.

93-R. Heberdey- A. Wilhelm, a. g. e., 70-71.; Bent, *JHS* 12, (1891), 214.; Hicks, *JHS* 12 (1891), 240.; Keil- Wilhelm, a. g. e., 214, Res. 168.; Buradaki tapınak ve kilise detaylı olarak O. Feld-H. Weber tarafından incelenmiştir(O. Feld-H. Weber, "Tempel und Kirche über der Korykisichen Grotte (Cennet Cehennem) in Kilikien", *İst. Mitt.* 17 (1967), 254 vd.; Cennet Cehennem ve çevresindeki kültler için bkz. T. S. MacKay, "Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia", *ANRW* 18-3, (1990), 2103-2110.; Tırpan, *Duvarlar*, 418,

kenarlı, orta boyda taşlardan kaba yonu işlenen duvar örgüsü Çatiören'de görülmektedir⁹⁴.

Düzgün Yüzeyle, Düz Kenarlılar: Çokgen taşlı duvar örgüsü arasında çoğunluğu, düzgün yüzeyle düz kenarlı, orta ve büyük boy, ince yonu taşlardan yapılmış duvarlar oluşturmaktadır. Bu örgüden; Hasır ören, Şaar, Köşkerli kalesi, Hisar Kalesi, Hayat Ören ve Gavurlu Burun'da görülmektedir. Bu duvar örgüsü yerleşim birimlerinde, her türlü yapılarda sevilerek kullanılmıştır. Dağlık Kilikya bölgesinde Çatiörende konut, Mara(Kırobası)'da teras duvarlarında⁹⁵ ve Cambazlı Köyü Çocuk Düşü mevkinde konut duvarlarında aynı şekilde düzgün yüzeyle düz kenarlı ince yonu taşlardan örülen duvarlar görülmektedir.

Düz yüzeyle, düz kenarlı, yaklaşık aynı boyda, çokgen taşlardan örülen duvar örgüsünün ilk örnekleri Bayraklı Athena tapınağı duvarlarında İ.Ö. 590'lafta görülmektedir⁹⁶. Aynı yüzyıl içinde Erythrae'de Akropol tepesinde, Athena Tapınağı temenos duvarındaki, düz yüzeyle, düz kenarlı, değişik boylardaki çokgen taş duvar örgüsü İ.Ö. 530 yıllarındadır⁹⁷.

Burada, bölgedeki duvarların tarihlendirilmesinde önemli olduğunu düşündüğümüz, Dağlık Kilikya Bölgesi'nde bulunan, Düz yüzeyle, düzgün kenarlı, orta boyda taşlardan örülen Hançerli Kule'nin⁹⁸ ve dolayısıyla duvar örgüsünün tarihlendirilmesi üzerinde de durmak istiyoruz. Duvar tekniği açısından Knidos⁹⁹ ve 3. Maniera'da Fondi'deki¹⁰⁰ düz yüzeyle düz kenarlı orta boyda çokgen taşlarla aynı tekniktir. Özellikle lento taşı üzerindeki soldan sağa; kısa bir kılıç, oval bir kalkan (Kelt tipi), bir gürz ve sivri bir miğfer (Dioskur miğferi¹⁰¹) kabartmalarının tarihlendirmede önemli olduğunu düşünüyoruz. Burada bu silahların kapıyı koruyacağına inanıldığı için yapılmış olmalıdır. Bu takdirde tasvir edilen silahlar ya burada yaşayan halkın silahları ya da bir çeşit trapheiondur¹⁰². Bölge için İ.Ö. 3. yy'da silah kabartmaları ile ilgili

94-R. Heberdey- A. Wilhelm, a. g. e., 66.; Bent, JHS 12, (1891), 210.; Hicks, JHS 12, (1891), 232-236.; Hellenkemper-Hild, Neue Forschungen, 74-77.; Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 224-225.; Tırpan, Duvarlar, 414-415, Res. 11, 15-16.

95-Tırpan, Duvarlar, 414, Res. 10.

96-E. Akurgal, Griechische und Römische Kunst in der Turkey, München, 1987, 41 vd., Res.98a, 99b, 17a.

97-İbid, 49 vd., Res.97a, b.

98-L. Zoroğlu, "Doğu Dağlık Kilikya 1987 Yılı Araştırmaları", VI. AST, (Ankara, 1988), 396-397, Res.13-14.; Hellenkemper-Hild, Kilikien und Isaurien, 273, Abb.193; Tırpan, Duvarlar, 417, Res. 24-25.

99-Lawrence bu duvar örgüsünü İ.Ö. 3. yy veya 2. yy olarak tarihlendirmektedir(A. W. Lawrence, Greek Architecture, London, 1957, Pl. 120B.); Knidos'un sur duvarlarında görülen değişik dönemlere ait duvar teknikleri hakkında geniş bilgi için bkz. A. Tırpan, "Knidos Akropol Surları", VIII. AST, (Ankara, 1991), 429 vd.

100-İtalya'daki bu duvar örgüsü İ.Ö. 250 yıllarına verilmektedir. Bkz. Lugli, Tecnica, Lev.VI.3

101-Aynı miğferden Ura-Yegenni Köyü arasında bir kulede de görülmektedir(T.S. MacKay, "Macjor Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia", ANRW 18-3, (Berlin, 1990), Res.10-11.; Tırpan, Duvarlar, 415-416, Res. 18-19.

102-A. M. Mansel, Side, Ankara, 1978, 65.

olabilecek tarihi olay İ.Ö. 275-268 yılları arasındaki bir tarihte, Toros'ların kuzeyinde yapılan Seleukos I. Antiochos ile Galatlar arasında yapılan savaş¹⁰³ olmalıdır. Bu savaşta I. Antiochos fillerin sayesinde¹⁰⁴ kendisi için çok önemli olan savaşı kazanmıştır. Bunun üzerine Antiochos'a "Soter", ünvanı verilir ve anısına Antiocheia'da eğlenceler tertiplenip yapılar inşa edilir. Bu zafer ile ilgili bir başka yapı Adana ili, Kozan ilçesi'nin 12 km. kuzeyinde Karasis Dağı üzerindeki kalıntılarda görülen fil kabartmasıdır¹⁰⁵. Yukarıda belirtilen tarihi olaylardan da hareketle, bu kulenin İ.Ö. 3.yy'ın ikinci çeyreğinde yapılmış olmalıdır¹⁰⁶.

Arykanda tiyatrosundaki düzgün yüzeyli, düz kenarlı ince yonu çokgen taşlı duvar örgüsünün İ. S. 2.yy ortalarındaki tamirata ait olduğu belirlenmiştir¹⁰⁷. Aynı duvar örgüsünden Arykanda Stadyumu oturma sıralarının arkasında da görülür. Bu duvar da aynı dönemde yapılmıştır¹⁰⁸.

Yine aynı duvar örgüsü Myra'nın Liman şehiri Andriake'de Gümrük binasının içinde ve bunun yakınındaki nişli yapıda görülmektedir¹⁰⁹. Gümrük binasının içindeki ara bölmeleri ve arka duvarı 0,75 m. kalınlığındadır. Çokgen taşlarla örülen bu duvarlar özellikle; taş yüzeyi, kenarı, yonusu ve aralarda yer yer dörtgen taşların kullanılması bakımından Hasır Ören(Res. 6), Köşkerli Kalesi, Hisar Kalesi(Res. 18-19), Hayat Öreni(Res. 22) ve Gavurlu Burun(Res. 28, 29, 31)'daki duvar örgüsüne benzemektedir. Andriake gümrük binası üzerindeki kitabeye göre, Hadrian zamanında (3. konsüllüğünden sonra) İ. S. 119-138 yılları arasında yapılmıştır¹¹⁰. Muhtemelen Çatıören'deki duvar¹¹¹, Gavurlu Burun ve Hasır Ören'dekilerle aynı dönemde (İ.S. 2.yy), yapılmış olmalıdır. Kuzey

103-M. Özsait, Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia, İstanbul, 1985, 2 vd.; F. Lequenne, Galat'lar (Çev. Suzan Albek), Ankara, 1979, 38 vd. Ş. Günaltay, Yakın Şark IV, Ankara, 1987, 66 vd.

104-Tarihçi Lucianus, "... Kurtuluşumuzu on altı file borçlu olduğumuz için utansak daha yerinde olur! Eğer bu acayip şeylerden düşmanlarımız dehşete kapılmasalardı halimiz ne olacaktı..." demektedir. Aynı olay Eolia'da "Ecole Française d'Athènes" tarafından Myrna mezarlığında ortaya çıkarılan pişmiş toprak figüründe bir Galatlı'yı havaya kaldıran bir fil görülür. Galatlı'nın gögsü çıplaktır. Bir elinde ucu üçgen şekilde kısa kılıcı, öteki elinde hiç ayrılmadığı orta çizgili oval kalkan vardır(Lequenne, a.g.e., 43)..

105-M. H. Sayar bu fil kabartmasını haklı olarak aynı tarihi olay ile açıklamış ve kabartmanın bulunduğu kalenin, belirtilen zaferden sonra yapılmış olabileceğini belirtmektedir(M. H. Sayar, Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1994", XIII. AST, (Ankara, 1996), 62-63, Res.16-17.).

106-B. Söğüt, Kilikya Tracheia'daki Anıt Mezarlar, Konya, 1991, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 23.

107-P. Knoblauch- C. Witschel, "Arykanda in Lykien. Eine topographische Aufnahme", AA 1993.2, 241 vd. Abb.5, 6.

108-P. Knoblauch- C. Witschel, a. g. m., 239 vd., Res. 3, 6.

109-D. Johannes - W. Schiele, Myra, Berlin, 1975, Taf. 40 A-B.

110-D. Johannes - W. Schiele, a. g. e., 67.

111-Tırpan, Duvarlar, 141, Res.12.

Suriye'de benzer şekilde İ.S. 2.yy örnekleri Bamuqqa ve Sinhar gibi yerleşimlerde görülmektedir¹¹².

İ. S. 2.yy'da inşa edildiğini düşündüğümüz, düzgün yüzeyli, eğri ve düz kenarlı, ince yonu, orta ve büyük boyda taşlardan, 1 m.'yi geçmeyen kalınlığa sahip duvarlar daha çok görülmektedir. Bu çokluk bize Kilikya Bölgesi'ndeki İ.S. 1. yy'ın 2. yarısında başlayıp, İ. S. 2.yy'da artarak devam eden ve aynı yüzyılın sonu ile İ.S. 3. yy'ın ilk yarısına kadar kendini hissettiren imar faaliyetinin sonuçlarından olduğunu doğrulamaktadır.

112-C. Strube, a. g. e., 27-29, Res. 49, 53.

Bulunduğu Yer	Kenar Şekli (Derzler)			Yüzey Şekli				Kullanıldığı Yapı	Küç Derzi	Duvar Kalınlığı
	Düz	Düzen -siz	Eğri	Düz		Kabark				
				İnce Yonu	Kaba Yonu	İnce Yonu	Kaba Yonu			
Hasır Ören 1	x		x	x				Kule?		0,70
Hasır Ören 2	x		x				x			1,10
Hasır Ören 3	x			x(Dış)			x (İç)	İşlik		
Hasır Ören 4	x			x						
Çet Tepesi	x		x	x						0,90
Şaar 1	x						x			0,90
Şaar 2	x						x	Ev ?		1,00
Şaar 3	x			x				Ev		1,00
Çiriş Köyü	x						x	Kule	x	
Köşkerli Kalesi 1	x		x	x				Ev		
Köşkerli 2	x		x	x				Ev		0,75
Köşkerli 3	x			x				İşlik		1,10
Yel Kalesi 1	x						x	Kule	x	1,15
Yel Kalesi 2	x					x	x	Kule ?		1,00
Üç Ayaklı 1			x	x				Su deposu		1,75
Küstülü			x		x			Sur duvarı		1,00
Hisar Kalesi 1		x		x				Teras		
Hisar Kalesi 2	x			x				Ev		0,80
Hisar Kalesi 3	x						x	Sur duvarı		1,00
Yeni Yurt Kalesi 1	x						x	Sur duvarı		
Yeni Yurt Kalesi 2	x						x	Sur Duvarı		
Yeni Yurt Kalesi 3		x					x	Kule ?		0,75
Hayat Öreni 1	x			x				Ev ?		
Hayat Öreni 2	x			x				Sur Duvarı ?		1,20
Gavurlu Burun 1	x				x					1,10
Gavurlu Burun 2	x			x				Ev		0,90
Koramçalı Kalesi	x		x		x			Ev		1,10
Dağlı Kalesi		x					x	Teras		

Tablo 1: Batı Ovalık Kilikya Bölgesi'ndeki çokgen taşlı duvarların dökümü.

YENİ ASSUR DÖNEMİNDE
KUZEY SURİYE'DE
ÖRDEK BİÇİMLİ TAŞ AĞIRLIKLARA İKİ ÖRNEK
(Lev. 53-58)

*Remzi YAĞCI

Müze koleksiyonlarındaki hayvan biçimindeki bazı nesnelerin envanter bilgilerinde gerçek işlevleri; ağırlık oldukları belirtilmediğinden belki de birçok ağırlık örneği yayınlanamamış, müze depolarında saklı kalmıştır. Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde 1994 yılında ördek biçimli damga mühürler üzerinde çalışırken (Yağcı 1994), "C" ve "D" depolarında bu tipte ördek biçimli iki ağırlık dikkatimi çekmişti¹. Söz konusu ağırlıkların ikisi de güneydoğu Anadoludaki iki merkezden; *Sultantepe* ve *Kargamış*'tan kazı buluntusu olarak Müze'ye getirilmişti. Bu iki örnek, bir yandan Yeni Assur döneminde kullanılan hayvan biçimli ağırlıklara, ağırlık sistemlerine ve bunların yayılım alanlarına katkıda bulunması; diğer yandan da, bu dönemin ekonomik ve ticari ilişkilerinde merkezi bir ağırlık sisteminin varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Ördek biçimli ağırlıklar,uyur-yüzer ördek modeli örnek alınarak,üst tarafları plastik biçimde; başları geriye dönük ve vücuda yastı, vucutları arkaya doğru daralırken; gövde uçları ve altları düz olarak işlenmişlerdir. Başlarının kabartılması dışında çoğunlukla, kanatları,ayakları ve diğer anatomik ayrıntıları işlenmemiştir.

Uyuyan ördek formu Mezopotamya kökenlidir ve hayvan biçimli bir ağırlık formu olarak, M.Ö. III.binden I.bine değin süren uzun bir geleneği vardır. En erken örnekleri, Geç Uruk-Cemdet Nasr dönemi tabakalarında; Çağar Pazar, Tel Brak gibi merkezlerde, muska, mühür ve ağırlık olarak, ya da çok işlevli olarak, bunların ikisi bir arada kullanıldıkları görülmektedir².

*Yrd. Doç. Dr. Remzi YAĞCI, Mersin Üniv. Fen-Edb. Fak. Arkeoloji ve S. Tarihi Bl. MERSİN

¹ Bu makaleyi okuyup, gerekli düzeltmeleri yapan Prof. Dr. Halet ÇAMBEL'e, yardımları için Doç. Dr. Serra DURUGÖNÜL ve Dr. Cemal PULAK'a, "D" deposundaki ağırlık örneğini gösteren ve "C" deposundaki eserin yayını konusunda dikkatimi çeken Anadolu Medeniyetleri Müzesi arkeologlarından Özcan Şimşek'e ve bu makalenin yayınlanması için yazımı sırasında yardımları için özellikle Fikret Özbay, Murat Durukan'a ve Arkeoloji bölümündeki diğer meslektaşlarıma teşekkür ederim.

² Ağırlık olarak: Çağar Pazar, Mallowan 1937: 101, 131; fig. 11, no. 3, 2.tabaka (M.Ö. 2500'den geç değil); fig. 11, no. 6, 5. tabaka (M.Ö. III. binden önce) Hout 1990: 514'de ikinci örneğin tarihlenmesinde kuşkuludur. Muska ve mühür olarak: Tel Brak, Mallowan 1947: 102, no 4, lev. X, no. 1, 4; lev. XLVI, 8; 116, 117, no. 1, 3; 109, no 18; Wickede 1990: 307, no 602; Mallowan 1965: 50, no. 41, 42. "Göz tapınağı" nun güneyinde açığa çıkan bu örnekler, Geç Uruk- Cemdet Nasr dönemine tarihlenirler. Bunların ya gözlerinde ya da kaidelerine paralel açılmış yatay ip delikleri vardır. Hogarth yatar durumda, kaideleri matkapla oyulmuş hayvan biçimli taş nesnelerin ağırlık olabileceğini belirtmektedir. Hogarth 1919: fig. 57 AB. Erhanedan, III. Akkad döneminden bir örnek için bkz. Delouge & Lloyd 1942: 150.

Mallowan ördek biçimli ağırlıkların, gerçek anlamda taştan ağırlık olarak, M.Ö.III.binin sonlarında yaygınlaştığını ve özellikle M.Ö.II.binde Babil'de yine popüler olduğunu, bu formun atasının muska³ formu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir⁴. Bu nedenle ördek biçimliler, "Babilonya tipi" ağırlıklar olarak da anılmaktadırlar⁵.

Mezopotamya'da ağırlıkların ilk kez M.Ö. III. binin sonunda, III.Ur kralı *Şulgi* (M.Ö. 2094-2047) tarafından standartlaştırıldığı bilinmektedir⁶. Kral *Şulgi*'nin ağırlık formlarından birisi de uyuyan ördek biçimlidir ve yazıtına göre Ay tanrısı *Nanna*'ya adanmıştır⁷. III. Ur dönemi⁸ ve sonrası M.Ö. II.binde ördek biçimli taş ağırlıkların işçiliklerinin, özellikle baş ayrıntılarının daha özenli yapılmış olduğu görülmektedir. Bu tip taş ağırlıkların yapımında; diorit, kireçtaşı, beyaz, kahverengi mermer, bitümen ve bazalt gibi taşların yanısıra hematit, kıvılcık, bej damarlı agat, malahit gibi yarı değerli taşlar da kullanılmışlardır⁹.

M.Ö.II.binde Babilonya tipi ördek biçimli ağırlıklar¹⁰, Mezopotamya dışında, Anadolu ve İran'a da yayılmışlardır. Örneğin Anadolu'da Boğazköy, Aşağı Şehir¹¹ ve Büyükkale¹² ile Kültepe II ve Ib katlarından ele geçmişlerdir¹³. Ancak Anadolu'da M.Ö. II. binden önce görülmezler¹⁴. Bu ağırlıklar, Anadolu'da Assur ticaret kolonilerinin kurulmasıyla birlikte "dışalım" olarak girmişlerdir. Küçükleri hematit, büyükleri ise mermer tanecikleri olan koyu gri siyah taştan

³Ördek(- kaz), Mezopotamya'da adı sık sık "Bau" olarak geçen ve tanınmayan bir tanrının kutsal hayvanıdır. Wiggermann 1992: 159-160 Nimrud'da Hellenistik bir mezarda ele geçen amulet, Geç Assur döneminde de bu işlevini sürdürdüğünü kanıtlamaktadır. Mallowan 1966: 302-303, no. 289.

⁴Mallowan 1947: 109, 116 vd. benzer görüşler için bkz. RCS 1992: 105.

⁵Özgüç 1986: 74

⁶Meissner 1920: No. 208; Pritchard 1954: 263, no. 118; Scott 1959: 25, fig. 3. Buna ilişkin en önemli yazılı belge, II. Nabukadnezar'ın (M.Ö. 605- 562) piramidal formda 1 mina'lık (Marduk- shar- ilani'ye ait) taş bir ağırlık kopyasının yazıtıdır. Yazıtta ağırlıkların, III. Ur kralı *Şulgi* tarafından standartlaştırıldığı belirtilmektedir. GBAA 1922: 138, no.7

⁷Dioritten yapılmış bu ağırlık, 2478 gr. 'dır(yak. 5 mina). Strommenger 1964: no. 155; SAB 1978: no.97. Kral *Şulgi*'nin Mezopotamya'da ağırlık standartı dışında daha birçok alanda da "reform" yaptığı bilinmektedir. Saggs 1995: 87 vd.

⁸Bu döneme ait 20 mina ağırlığındaki mermer bir örnek için bkz. Kunst aus Mesopotamien 1965: 94, kat. no. 161, no. 69 (M.Ö. 2050-1950).

⁹Amiet 1966: 652, 653, no. 346. 346B ve not. 2, 4, 7 deki örnekler; Oates 1986: 187, no. 128; CBM 1989: 258, no. 305; Koldewey 1990: 188, no.120; RCS 1992: 105, no. 69.

¹⁰Bunlardan bazıları *Şulgi* örneğinde olduğu gibi yazıtlıdır. Örneğin Al- Rawi 1994: 38, fig. 5-6: Tel Haddad (Eski Babil dönemi). *Şulgi* örneğinde de görüldüğü gibi bir tanrıya, Tanrı *Şamaş* 'a adanmıştır. Yazıtında "Tanrı *Şamaş* 'a ait onaylanmış 2 mina" olduğu belirtilmektedir. Ağırlıkların tanrılara adanması tapınak ekonomisi ile ilişkilidir. Yazıtılı diğer önemli bir örnek de İstanbul Arkeoloji Müzelerinde (env. No. 7878) bulunmaktadır. Yazıtına göre tam 1 talent (28.68 kg.) ağırlığındadır. Babil'li rahip *Muşallim Marduk* 'a aittir (M.Ö 13. yy). Diğer örnekler için bkz. not. 9.

¹¹Boehmer 1979: 54, 55, Lev. XXXIII, 75/ 55, no. 3732.

¹²Seeher 1996: 326, res. 9.

¹³Özgüç 1986: 74, Lev.132, no. 1, 2 ve 4.

¹⁴Araştırılması kaydıyla bu sonucu ön bilgi olarak veren sayın Prof. Dr. T. Özgüç'e teşekkür ederim.

yapılmışlardır. Hititlerde ise hayvan biçimli ağırlık olarak ördek yerine, kartal biçimli ağırlığın varlığı saptanmıştır¹⁵.

M.Ö.II.binde ördek biçimli ağırlık formu, İran/Elam'da da yaygındır. Bu form yine Mezopotamya'dan ödünç alınmış¹⁶, ve varlığını Akamenid dönem (M.Ö.VI-IV.yy.) sonuna değin sürdürmüştür¹⁷.

M.Ö. II. binin hayvan biçimli ağırlıklarının çok çeşitli örneklerinden oluşan bir grup da Kaş-Ulu Burun batığında (M.Ö.14.yy.sonu, 13.yy.başı) bulunmuştur. Bunların içinde; kurbağa, boğa, sfenks, su kuşu, sinek, dişi-erkek aslan,köpek(?) başı gibi formlar vardır¹⁸. Ulu Burun batığından iki adet de ördek biçimli (bronz) ağırlık ele geçmiştir. Ancak bu örnekler Mezopotamya'nın Babilonya tipinden farklıdır. Ulu Burun¹⁹, Kıbrıs-Kalavassos ve Ugarit'te²⁰ bulunan çeşitli ağırlıkların paralellik göstermeleri nedeniyle üretim merkezlerinin Ugarit olduğu öne sürülebilir. Çünkü Ugarit'in M.Ö. 14. ve 13. yy. larda kendine özgü ağırlık sistemleri geliştiren bir ticari merkez olduğu bilinmektedir (Aubet 1993:114).

M.Ö. I. binde de uyuyan ördek biçiminin muska, damga mühür ve ağırlık olarak çok yönlü işlevini sürdürdüğü görülmektedir²¹.

Bu makalede ele aldığımız ördek biçimli taş ağırlıkların ikisi de Kuzey Suriye'de Yeni Assur etkisindeki merkezlerden gelmiştir. *Sultantepe*'den 1951'de bulunan kireçtaşı ördek biçimli ağırlık (lev. 53-54, res. 1-5; lev. 56-57, fig. 1-3) S. Lloyd tarafından (1954)'de yayınlanmıştır²². Baş kısmından yarısına değin kırılmış ve sonradan yapııştırılmış olan bu ağırlık başının arkasında kaidesine

¹⁵Otten 1954-56: 128-131, Siegelová (1988: 317 vd.)'de kartal biçimli ağırlıklarla gümüş, bakır, kalay gibi madenlerin tartıldığını ve kartal biçimli ağırlığın, (KI. LÄ A. MÜŞEN) Hititlerde en geçerli ağırlık formu olduğunu belirtmektedir.

¹⁶RCS 1992: 105. M.Ö. II. binin 2. yarısına tarihlenen mina ve şekel'in birimleri olan bazı örneklerin yarı değerli taşlardan yapıldıkları dikkati çekmektedir. Amiet 1966: 452-453.

¹⁷Schmidt 1957: 105,107, Lev. 82, no.3 (taş) no. 4 (bronz) Akamenid dönemin diğer hayvan biçimli ağırlıkları; yatar durumda keçi, Vorderasiatische Museum 1987: 108, res. 129; Wetzel 1949: 54, no. 28; aslan: RCS 1992: 222, no. 154; koç,eşek, dana vb. dir. Stern (1982: 216, 217)'de yatar durumda olan bu hayvan biçimli ağırlıkların prototiplerinin Filistin ve Suriye'de çokça bulunduğunu ve Kenani- Fenike geleneğini yansıttıklarını belirtmektedir.

¹⁸Bass 1986: 296; 1988: 322; Pulak 1988; 30 vd., fig. 37,38; 1990: 297; 1992: 352; 1994: 221 ve not. 8; Renfrew 1996: 359

¹⁹Bass 1986: 295, 296; 1987: 377; Pulak 1988: fig. 37. Uluburun örneklerinin başları geriye dönük değildir. Bu özellikleri ile klasik "Babilonya tipi" Mezopotamya örneklerinden ayrılırlar. Bunlar Mezopotamya'nın uyuyan ördeklerine alternatif olarak Suriye, Filistin bölgelerinde geliştirilmiş olmalıdırlar. Bass 1985: 620 de Uluburun ağırlıklarının doğu Akdeniz'de çoğunlukla Suriye- Filistin ve Mısır ağırlık sistemlerine bağlı olarak kullanıldıklarını belirtmektedir.

²⁰Ugarit'te bu tip hayvan biçimli ağırlık örneklerini krs. Ebla to Damascus 1985: 283, 284, no. 128. Kıbrıs Kalavassos örnekleri için bkz. Courtois 1983: Lev. 17, no. 5; South & Todd 1985: 42,46.

²¹Yağcı 1994: 133; Zwierlein- Diehl 1991: 331,332, no. 2874, 2875. Mezopotamya'da öteden beri bazı mühür, amulet ve ağırlık formları arasında ilişki vardır. Bu anlamda uyuyan ördek biçimi en belirgin örnektir. Buna piramidal formu da eklemek gerekir.

²²"C" deposunda Kargamış ve Sultantepe'den gelen bazalt kaplarla birlikte "etütlük nitelikte" taş eserler arasındaydı. Bu makalede M.Ö. I. binde bu tip ağırlıkların kronolojik ve bölgesel gruplamadaki önemi nedeniyle yeniden ele alınmıştır.

yakın boyun kısmının altı sivri uçlu bir aletle kırılmıştır. Bu nedenle, kırılan parçalar eksiktir. Kaba işçilik gösteren bu örnek, klasik ördek biçimli ağırlık formunun yukarıda verilen bütün özelliklerini taşımaktadır.

Sultantepe ördek biçimli ağırlığının kazı konteksti bellidir. Yeni Assur akropolisinde iki evreli C2 odasının ikinci odasında yeni Assur tipindeki çok sayıda kırık seramiklerin arasında ve tüm bir şarap küpü ile dört küçük pişmiş toprak tabletle birlikte bulunmuştur²³. Bu oda kazı kontekstine göre, hafirlerince M.Ö. 7. yy'ın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Bu durumda söz konusu ağırlık Yeni Assur İmparatorluğunun en geç örneklerinden birisidir. Şimdiki ağırlığı (eksik olarak) 10 kg. dır.

Diğer örnek müze kayıtlarına göre *Kargamış*'tan gelmiş ve dönemi Yeni Hitit olarak belirtilmiştir (Lev. 55, res. 6,7). *Kargamış* kabartmaları ile eşzamanlı olarak M.Ö. VIII ve VII. yy.'lara tarihlenir. Bazalttan yapılmış bu ağırlığın yaklaşık 2/5'i eksiktir. *Sultantepe* örneği gibi, kabaca işlenmiş ve yalnızca başı kabartılmıştır. Şimdiki ağırlığı 3.199 gr. dir. Bu durumda tümünün yaklaşık 5kg. olduğu hesaplanabilir.

Sultantepe ve *Kargamış* ördek biçimli ağırlıkları Mezopotamya ağırlık sistemi içinde Yeni Assur normlarına bağlı ve bu sistemde ağır *mina* 'nın (yak. 1000 gr.) birimleridir²⁴. Bu durumda *Sultantepe*, 10 *mina* *Kargamış* ağırlığı ise onun yarısı 5 *mina* olmalıdır.

Bu ağırlıkların benzerleri Yeni Assur başkentlerinde yaygındır. Örneğin Nimrud, Ninive ve Assur'da M.Ö. VIII ve VII. yy'lara tarihlenen 1/6, 1/8, 1, 2, 5, 10 *mina*'lık çok sayıda ördek biçimli ağırlık ele geçmiştir. Bunlardan bazılarının üzerindeki ağırlık değerleri iki biçimde görülmektedir:

1a) Çentik ile; örneğin 9 ağır *mina* için 9; 5 ağır *mina* için 5 çentik, ağırlığın üzerine çentik atılarak işaretlenmektedir.

b) Yazı ile; farklı ve çeşitli formül deyimler kullanılarak; örneğin "genitivus" halde verilip ağırlığın değeri belirtilmekte ya da otoritenin adı geçmeksizin yalnız ağırlık değeri yazılmaktadır²⁵. İlki için örnek vermek gerekirse: *turtanu* ve başkomutan *Nergal-ilaya* 'nın *şadânu* taşından

²³Lloyd- Gökçe 1953: 31-33, 41, fig. 3, Lev. 1, no. 1; Gurney- Finkelstein 1957: iv. Buradaki buluntuların kazı konteksti C2'de bulunan iş ve yasa ile ilgili dört küçük tableten ikisinin daha erken bir dönemden (M.Ö. 684-674 = Sanharib dönemi ile çağdaş= M.Ö. 704-681) olmasına karşın "post-canonical" *limmus*'lara göre M.Ö. 648- 610'a yani Yeni Assur imparatorluğunun son dönemlerine tarihlenmektedir.

²⁴Yeni Assur sistemleri Babil kalıplarını izlemektedir ve ona uygundur. Ancak kesirli birimlerin(1/4, 1/5, 1/6, 1/8 gibi) paradigmaların izlenmesi nedeniyle ondan ayrılmaktadır. Yeni Assur ağırlık sisteminin, Babil'den ayrıldığı en temel noktalardan birisi de hafif *mina* (yak. 500 gr.) değerlerinin yanısıra iki katlı ağır *mina* (yak. 1000 gr.) kullanılmasıdır (M.Ö. 9-7. yy.). Örneğin aslan biçimli bronz ağırlıklar iki katlı ağır *mina* değerlerini taşırlar. Hout 1990: 511, 515; Curtis & Reade 1995: 192 vd.

²⁵Pritchard 1954: 264, no. 120; Scott 1959: 28, fig. 4. ; Mallowan 1966: 420-421, no. 350; George 1979: 134, no.47, Lev. XVIIb, c,d; Kwasman & Parpola 1991: fig. 5b, 6b (sağ), 6c; Curtis & Reade 1995: 192, 194, 195, no. 205, 206

onaylanmış 5 *mina*' sı²⁶, ikincisi içirse, örneğin 1/6, 1/8 *mina* denmektedir²⁷.

"b" maddesinde sözü edilen ağırlıklar kralidir (NA₄ LUGAL= *aban şarri*) ya da onun standartını kullanan tüccar (*tamkaru*), yönetici (*tarvanis*) gibi otoritelere aittir (Rainey 1965: 34). Bu ağırlıklar ekonomileri güçlü monarşiler tarafından kurulan standart ağırlık sistemlerine bağlıdır. Bu anlamda *Sultantepe* ve *Kargamış* örnekleri de merkezi bir ağırlık sisteminin varlığını ortaya koymaktadırlar. Bunun nedeni, ticari etkinlik amacıyla malların tartılmasında ve değişiminde bir standartın temel alınması gereğidir. Böylece bir standart kavramı ortaya çıkmış ve daha sonra bu gelişerek parasal sisteme geçilmiştir²⁸.

Sultantepe ve *Kargamış* ağırlıkları işaretli ve yazısızdır. Bunlar Yeni Assur "ülke" standartlarına uygun yapılmış yerel ağırlıklardır. *Sultantepe* örneği yukarıda da değinildiği gibi zaten Yeni Assur akropolinden ele geçmiştir.

Kargamış ağırlığının tümü, her ne denli 5 ağır *mina* (yak. 5 kg.) olarak hesaplanabiliyorsa da, bu ağırlığın yine Yeni Assur imparatorluğu döneminde yaygın olarak kullanılan *Kargamış* standartında "*Kargamış mina 'sı*" olması olasılığı da vardır. Çünkü *Kargamış mina 'sı* (yak. 470 gr.) Kuzey Suriye bölgesinde kullanılan bağımsız, eski ve yaygın bir normdur. Yeni Assur döneminde kullanılan yaklaşık 500 g. lık hafif *mina*'ya yakın bir ağırlık karşılığıdır. *Kargamış mina*'sının III. Tiglath- pileser (M.Ö. 744- 727) tarafından "ülke *mina*' sı" olarak kullanıldığı bilinmektedir²⁹. Eğer öyleyse, bu ağırlığın " *Kargamış mina'sı*" olarak değeri yaklaşık 10 *mina* olması gerekir.

Yeni Hitit merkezlerinde *Kargamış*'tan başka *Zincirli*³⁰ ve *Tel Ta'yinat*'ta da³¹ ördek biçimli ağırlıklar açığa çıkarılmıştır. Bu ağırlıkların farklı boyutlarda ve değerlerde, bir dizi halinde ve çok sayıda olması; dönemin egemen devleti Yeni Assur imparatorluğuyla bu monarşilerin ekonomik ve ticari ilişkilerinin yoğun olduğunun bir kanıtıdır.

M.Ö. I. bin Mezopotamya tasvir sanatında tartıyla ilgili sahneler enderdir. Yeni Assur ve Yeni Hitit betimlemelerindeki (obelisk, duvar kabartması, gömü taşı) bu tür sayılı örnekler hayvan biçimli ağırlıkların kullanımıyla ilgili bilgi vermezler³². Ancak Mısır Yeni Krallık dönemi (M.Ö.

²⁶Nimrud, III. Adad- Nirari sarayından bulunan ve M.Ö. 818-809'a tarihlenen ördek biçimli ağırlığın üzerindeki yazıt. Diğer bir örnek, II. Eriba- Marduk (M.Ö. 666-680) sarayından bazalttan 30 tam *mina*. Pritchard 1954: no. 120.

²⁷Curtis & Reade 1995: no. 205, 206.

²⁸Olmstead 1948: 185 vd.; Contenau 1966: 89 vd.; Balmuth 1971: 7 vd.; Winter 1988: 206.

²⁹Winter 1988: 212, 206; Hout 1990: 515, 516

³⁰*Zincirli* ördek biçimli taş ağırlıkları 14 adettir. Bunların en hafifi 0.41 kg., en ağırı ise kırık olarak 61.22 kg. dir. Tabakaları belirsizdir. Luschan 1943: 28, Lev. IIf, g, çoğunluğu doloritten yapılmıştır. Yozlaşmış ve kaba bir işçilik göstermektedirler.

³¹Tel Tainat ördek biçimli ağırlık dizisi *Kargamış* örneği gibi bazalttır. Courtois 1983: 123.

³²Meissner 1920: res. 209 ; Pritchard 1954: 119, no. 350.

II. binin ikinci yarısı) sanatında koyun (?), boğa başı gibi hayvan biçimli ağırlıkların tartı sahnelerinde betimlendiği görülmektedir³³.

Uyuyan ördek biçiminin Yeni Hitit tasvir sanatında yalnızca bir örneği vardır. Bu, Yeni Hitit döneminde özgün ve yenilikçi konuların işlendiği Karatepe Aslantaş'ın güneybatı kale kapısı ortostatlarındaki yönetici *Asativata* 'nın seküler yemek (ziyafet) sahnesinde görülmektedir. Bu sahnede uyuyan ördek bir hizmetkar tarafından düz bir tabak (sini) üzerinde taşınırken betimlenmiştir³⁴. Bu ördek analogik olarak her ne denli "Babilonya tipi" taş ağırlık formunu yansıtıyorsa da gerçek işlevinin ağırlık olduğunu öne sürmek zorlama bir öneri olacaktır³⁵.

Yeni Assur kaynaklarına göre Kuzey Suriye bölgesinde Patina (=Unqi, merkezi Kunulua= Tel Ta'yinat?)³⁶ ve Kargamış büyük oranlarda maden kaynaklarını denetlemektedirler. Kargamış ile Zincirli de bronz endüstrisinde önemli iki üretim merkezi olarak anılmaktadır³⁷. Yine Kargamış ile Hama Yeni Assur döneminde kendilerine özgü ağırlık sistemleri olan iki merkezdir³⁸. Zincirli'de III. *Panamuwa* oğlu *Barrakab* baskılı gümüş külçeler bulunmuştur³⁹. Bütün bu kanıtlar Kuzey Suriye bölgesinde Yeni Assur döneminde bölge ekonomisiyle ilişkili olarak yerel ya da merkezi ağırlık standartlarının bulunduğunu ve bu standartların da metal endüstrisinde ve değişiminde kullanıldığını göstermektedir. Babilonya tipi ördek biçimli taş ağırlıkların da Assur standartlarına uygun maden (gümüş, bakır, bronz vb.) tartmak amacıyla kullanıldıkları öne sürülebilir.

Kuzey Suriye'de; *Kargamış, Sultantepe, Zincirli, Tel Ta'yinat* gibi merkezlerde ele geçen ördek biçimli taş ağırlıklar (bkz. lev. 58, harita), M.Ö. VIII- VII. yy. larda Kuzey Suriye'de Mezopotamya'da köklü geleneği olan ve merkezi Yeni Assur ağırlık sistemine bağlı standart taşra örnekleridir. Ağırlık değerleri çoğunlukla *mina*, ona oranla daha az *talent*" in türevleridir . Dolerit, kireçtaşı, bazalt gibi taşlardan yapılmış; özensiz, kaba, yozlaşmış bir işçilik göstermektedirler.

³³Meissner 1920: 356, res. 128; Avigad 1968: 186. Krş. Luschan 1943: Lev. IIB.

³⁴Alkım 1948: Lev. CXX, res. 7 a,b,c; Çambel 1948: Lev. IIIa,b; Orthmann 1971: Lev. 18B/ 1,2.

³⁵Çambel, (1948: 150)'de bu ördeği yiyecek olarak "... roasted bird, possibly a duck or chicken" olarak tanımlamaktadır.

³⁶CAH 1982: 375 vd.

³⁷Winter 1988: 207

³⁸Winter 1988: 201,206

³⁹Balmuth 1971: 5

Katalog

1) *Sultantepe (lev. 53-54 res. 1-5,; lev. 56-57, fig. 1-3)*

Env. no: 2.1.1995

Yeni Assur (M.Ö. VII. yy. ın ikinci yarısı)

Kireçtaşı

Yükseklik: 18; genişlik: 21; uzunluk: 25 cm.

Ağırlık: 10 kg. (eksik)

2) *Kargamış (lev. 55, res. 6-7)*

Env. no: 10147

Yeni Hitit (M.Ö. VIII-VII. yy.)

Bazalt (ortadan kırık)

Yükseklik: 13.7; genişlik: 11.4; kalınlık: 12.6 cm.

Ağırlık: 3.199 gr. (eksik)

Kaynakça ve Kısaltmalar

Alkım 1948

B.Alkım,"Karatepe Kazısının Arkeoloji Sonuçları",*Bellekten* XII: 533-548

Amiet 1966

P.Amiet, *Elam*, Archée -Editeur - Auvers-sur-oise France

Al-Rawi 1994

F.N.H. Al-Rawi,"Texts from Tell Haddad and Elsewhere",*Iraq* LVI :35-43

Aubet 1993

M.E.Aubet,*Phoenicians and the West* , Cambridge Univ. Press, Cambridge

Avigad 1968

N.Avigad,"A Sculptured Hebrew Stone Weight",*Israel Exploration Journal* 18 : 181-185

Balmuth 1971

M.S.Balmuth,"Remarks on the Appearance of the Earliest Coins", *Studies Presented to G.M.A.Hanfmann* (ed. by D.G.Mitten,J.G.Pedley, J.A.Scott),Mainz: 1-7

Bass 1986

G.F.Bass, "Underwater Excavation of the Uluburun Shipwreck" , VIII.*Kazı Sonuçları Toplantısı II* : 291-302. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara

Bass 1987

G.F.Bass, "Excavation at Ulu Burun (Kaş): 1986 Campaign",IX.*Kazı Sonuçları Toplantısı I* : 371-

- 388, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü,
Ankara
- Bass 1985 G.F.Bass, "The Ulu Burun Shipwreck", VII. *Kazi Sonuçları Toplantısı* :619-635, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara
- Boehmer 1979 R.M.Boehmer, *Die Kleinfunde aus der unterstadt von Boğazköy*, Mann,Berlin
- CBM 1989 The Collections of the British Museum (D.M. Wilson), British Museum Publications 1989
- Contenau 1966 G. Centenau, *Everyday Life in Babylon and Assyria*, W.W. Norton, New York
- Courtois 1983 J.C.Courtois, "Le Tresor de Poids de Kalavassos-Ayios Dhimitrios 1982", *Report of the Department of Antiquities Cyprus* : 117-130
- Curtis -Reade 1995 J.E.Reade-J.E.Curtis, *Art and Empire:Treasures from Assyria in the British Museum*, British Museum Press, London
- Delougez & Lloyd 1942 P. Delougez & S. Lloyd, *Pre-SargonicTemples in the Diyala Region OIP (Oriental Institute Publications) 58,Chicago*
- Ebla to Damascus 1985 Ebla to Damascus. *Art and Archaeology of Ancient Syria* (Ed.by H.Weiss),Smithsonian Institution, Washington D.C.
- GBBA 1922 *A Guide to the Babylonian and Assyrian Antiquities* (3th ed.) London
- George 1979 A.R.George,"Cuneiform Texts in the Birmingham City Museum" *Iraq XLV:121-140*
- Gurney&Finkelstein 1957 O.R. Gurney and J.J. Finkelstein, *The Sultantepe Tablets I*, The British Institute of Archaeology at Ankara, London
- Hogarth 1919 D.G.Hogarth,*Hittite Seals*, Oxford

- Hout 1990 van der Hout, "Masse und Gewichte", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie* 7;7/8:457-530
- Koldewey 1990 R. Koldewey, *Das Wieder erstehende Babylon*, C.H. Beck, München.
- Kunst aus Mesopotamien 1964-65 *Ausstellung von Kunstwerken aus dem Iraq-Museum Bagdad 4. October 1964 bis Januar 1965*, Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg.
- Kwasman & Parpola 1991 T. Kwasman & S. Parpola, *Legal Transactions of the Royal Court of Niniveh 1* (State Archives of Assyria 6), Helsinki.
- Lloyd & Gökçe 1953 S. Lloyd-N. Gökçe, "Sultantepe, Anglo-Turkish Joint Excavations, 1952", *Anatolian Studies* III: 27-31
- Luschan 1943 F. von Luschan, *Die Kleinfunde von Sendschirli* (Mitteilungen aus den Orientalischen Sammlungen Heft XV, Ausgrabungen in Sendschirli V) Walter de Gruyter, Berlin.
- Mallowan 1937 M.E.L. Mallowan, "The Excavations at Tell Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region Second Campaign, 1936", *Iraq* IV: 91-177.
- _____ 1947 M.E.L. Mallowan, "Excavations at Brak and Chagar Bazar", *Iraq* IX: 1-259.
- _____ 1966 M.E.L. Mallowan, *Nimrud and Its Remains I*, Collins, London.
- Meissner 1920 B. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, Heidelberg
- Oates 1986 J. Oates, *Babylon*, Thames and Hudson, London
- Olmstead 1948 A.T. Olmstead, *History of Persian Empire*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Orthmann 1971 W. Orthmann, *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst*, R. Habelt, Bonn.

- Otten 1954-56 H. von Otten, "Zum hethitischen Gewichtssystem" Archiv für Orientforschung, XVII: 128-131, Graz
- Özgüç 1986 T. Özgüç, *Kültepe- Kaniş II, Eski Yakın Doğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Dizi- sa. 41, Ankara.
- Pritchard 1954 J.B. Pritchard, *The Ancient Near East in Pictures Relating to the Old Testament*, Princeton Univ. Press, Princeton. New Jersey.
- Pulak 1988 C. Pulak, " The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign". *American Journal of Archaeology* 92: 1-37.
- _____ 1990 C. Pulak, " Ulu Burun (Kaş) Sualtı Kazısı: 1989 Kampanyası", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 293-310. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.
- _____ 1992 C. Pulak, " Ulu Burun (Kaş) Batığı Kazısı: 1991 Kampanyası" , *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I: 25-29, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- _____ 1994 C. Pulak, " Ulu Burun (Kaş) 1993 Kampanyası", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I: 219-237., Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Rainey 1965 A.F. Rainey, "Royal Weights and Measures", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 179, Oct. 1965: 34-36
- RCS 1992 *The Royal City of Susa. Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre* (eds. O. Harper, J. Aruz and F. Tallon), The Metropolitan Museum of Art, New York.
- Renfrew 1996 C. Renfrew, *Archaeology* (2nd edition), Thames and Hudson, London.
- SAB 1978 *Sumer Assur Babylon*, Roemer und Pelizaeus Museum 23. Juni- 24. September 1978, Philipp von Zabern , Mainz/ Rhein.

- Saggs 1995 H.W.F. Saggs, *Babylonians*, British Museum Pubs., London.
- Schmidt 1957 E.F. Schmidt, *Persepolis II, Contents of the Treasury and Other Discoveries*, The Univ. Chicago Press, Chicago.
- Scott 1959 R.B.Y. Scott, "Weights and Measures of the Bible", *Biblical Archaeologist* XXII, 2: 22-40.
- Seeher 1996 J. Seeher, "Boğazköy-Hattuşa 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 323-338. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Siegelová 1988 J. Siegelová, "Ein Adlergewicht in den Summlungun des Britischen Museums", *Documentum Asiae Minoris Antiquae* (Festschrift für H. Otten zum 75. Geburtstag): 317-326, O. Harrassowitz, Wiesbaden.
- South & Todd 1985 A.K. South & I.A. Todd, "In Quest of Cypriote Copper Trades, Excavations at Aiyos Dhimitrios", *Archaeology* 38/5: 40-47.
- Stern 1982 E. Stern, *Material Culture of the Land of the Bible in the Persian Period 538-332 B.C.*, Aris and Philips, London, Jerusalem
- Strommenger 1964 E. Strommenger, *The Art of Mesopotamia*, Thames and Hudson, London.
- Vorderasiatische Museum 1987 *Das Vorderasiatische Museum Staatliche Museen zu , Hanschelverlag Kunst und Gesellschaft. Berlin.*
- Wetzel 1949 F. Wetzel, *Assur und Babylon*, Mann, Berlin.
- Wickede 1990 A.von Wickede, *Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien*, Profil, München.
- Wiggermann 1992 F.A.M. Wiggermann, *Mesopotamian Protective Spirits. The Ritual Texts*, STYX and Pubs., Groningen.
- Winter 1988 I. Winter, "North Syria as a Bronzeworking Center in the Early First Millenium B.C. Luxury

Commodities at Home and Abroad", *Bronzeworking Centres of Western Asia c. 1000- 539 B.C.* (ed. by J. Curtis), Kegan Paul International, London and New York.

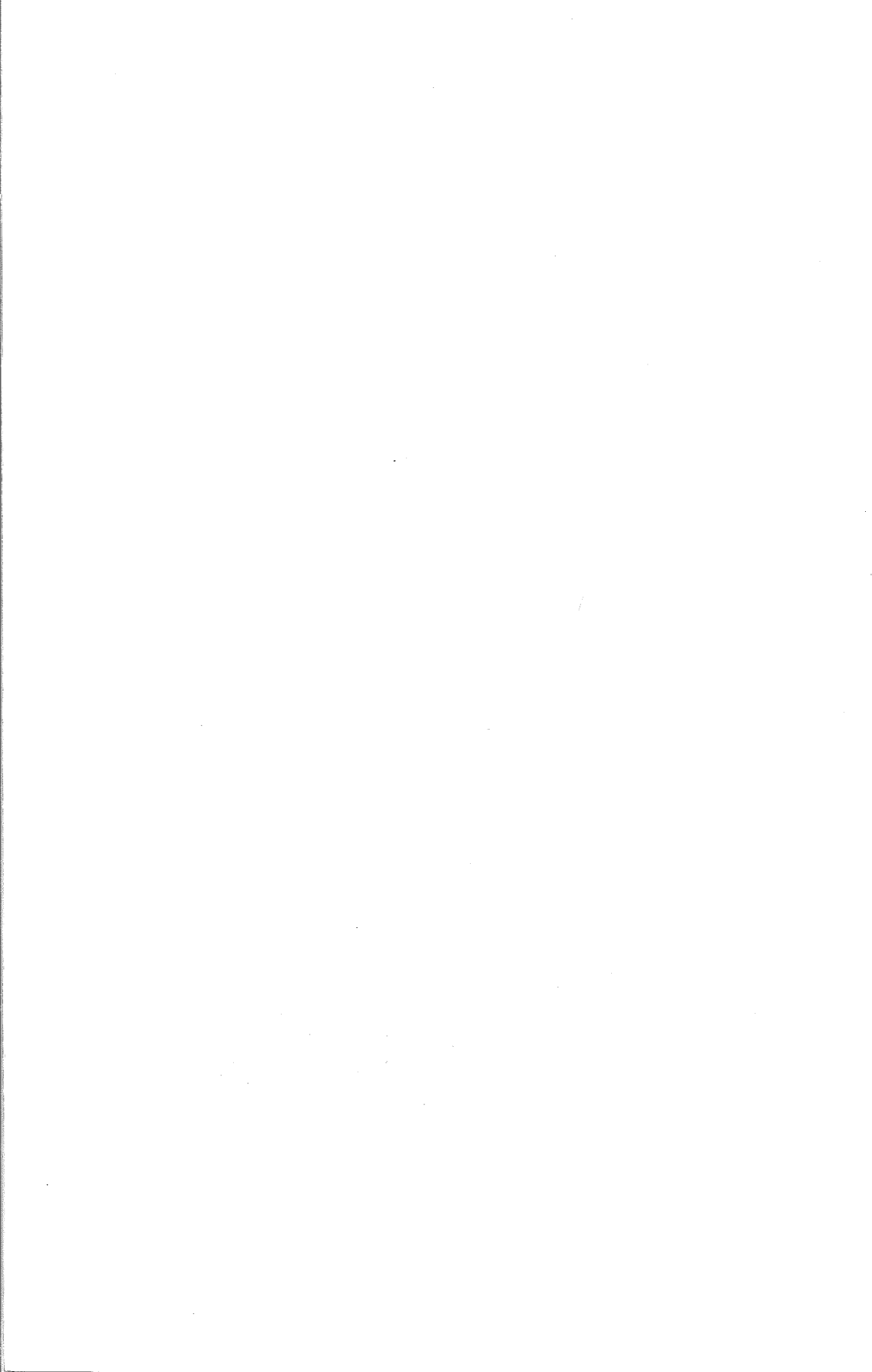
Yağcı 1994

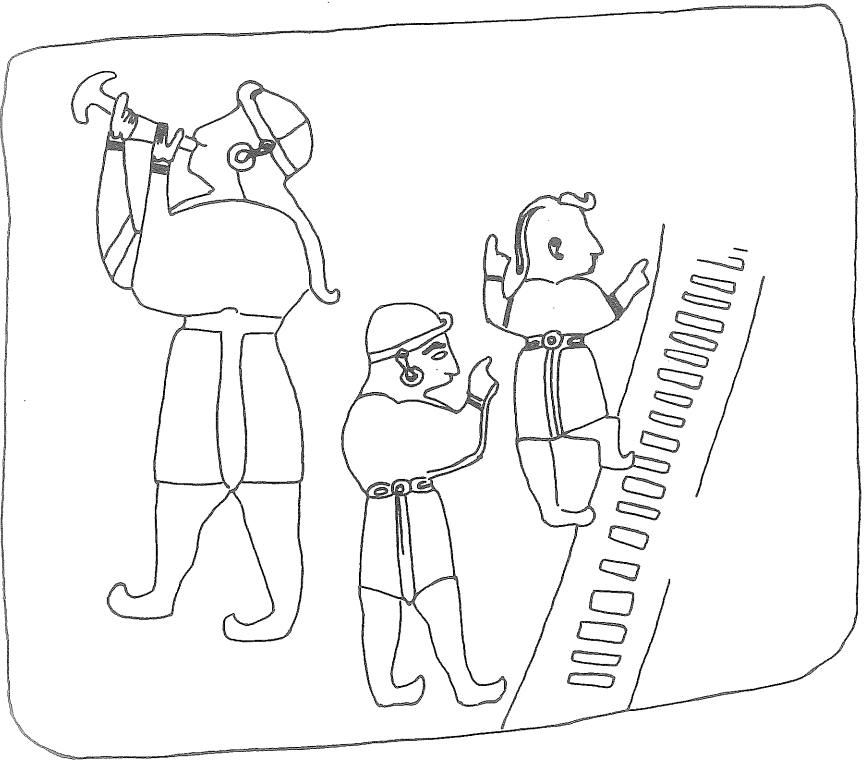
R. Yağcı, " Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonundaki Ördek Biçimli Damga Mühürler". *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yılı*: 122- 158.

Zwierlein - Diehl 1991

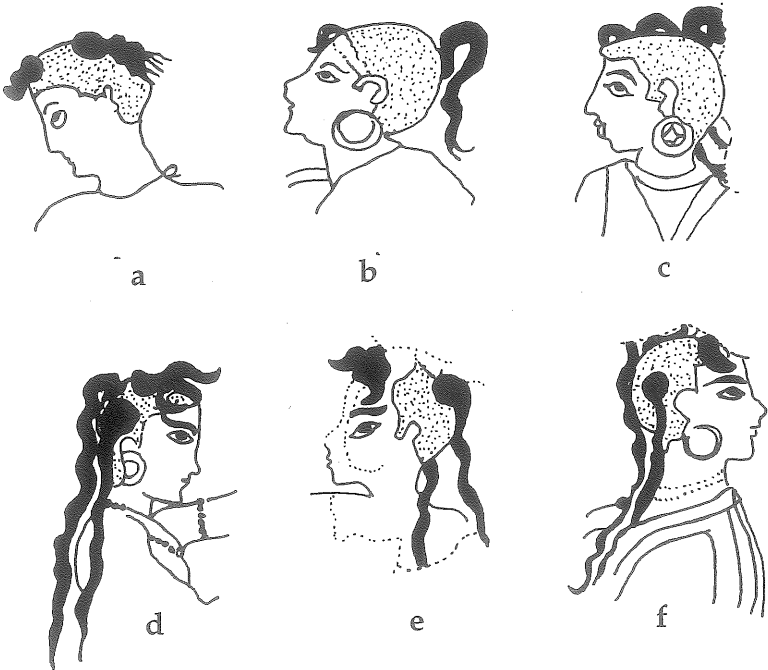
E. Zwierlein- Diehl, *Die Antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien III*, Prestel, München.

LEVHALAR

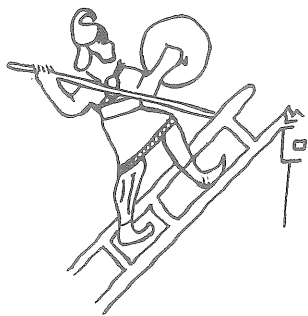

Resim 1

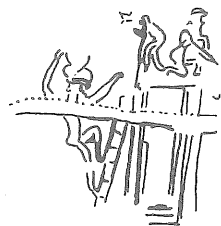
Resim 2

Resim 3

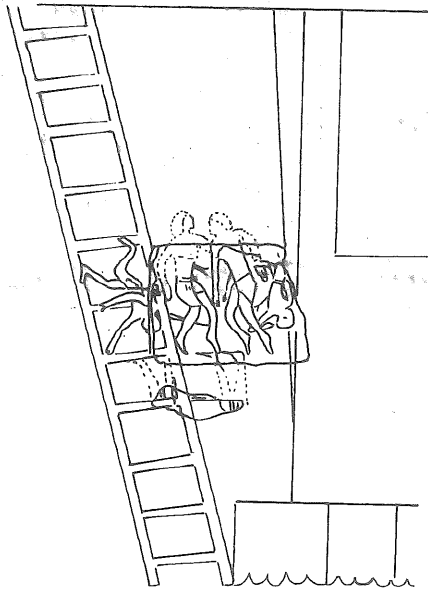
Resim 4

Resim 5

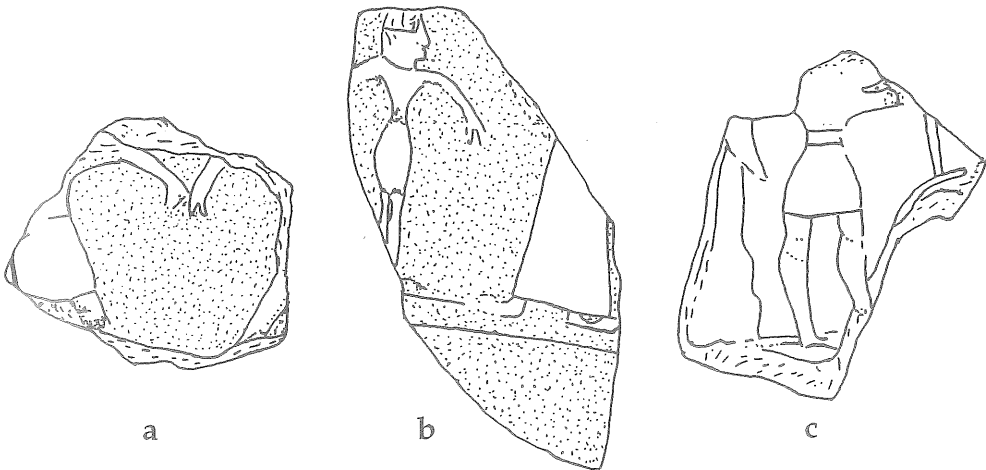
Resim 6

Resim 7

Resim 8

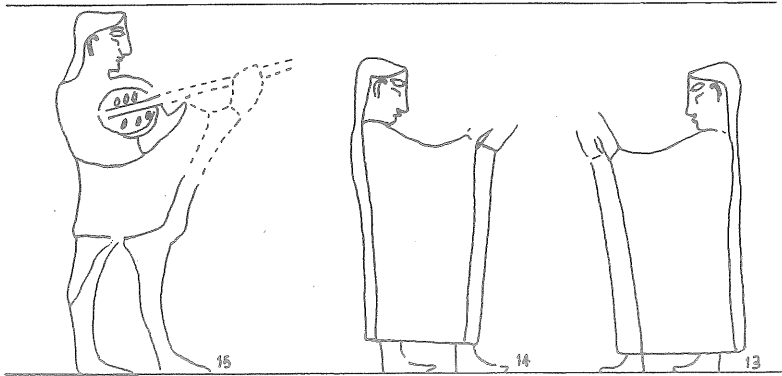
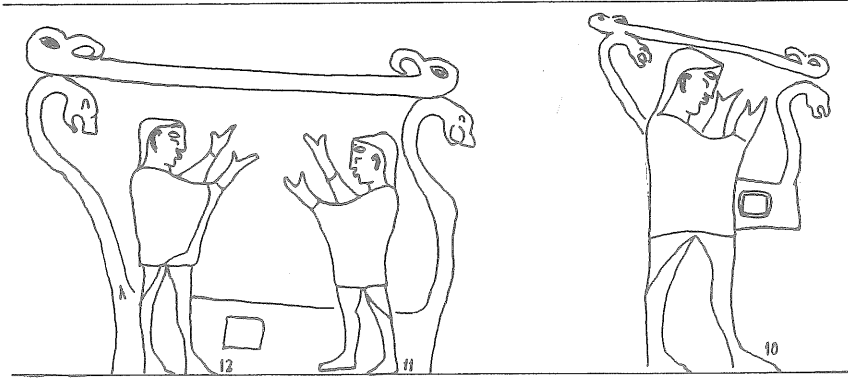
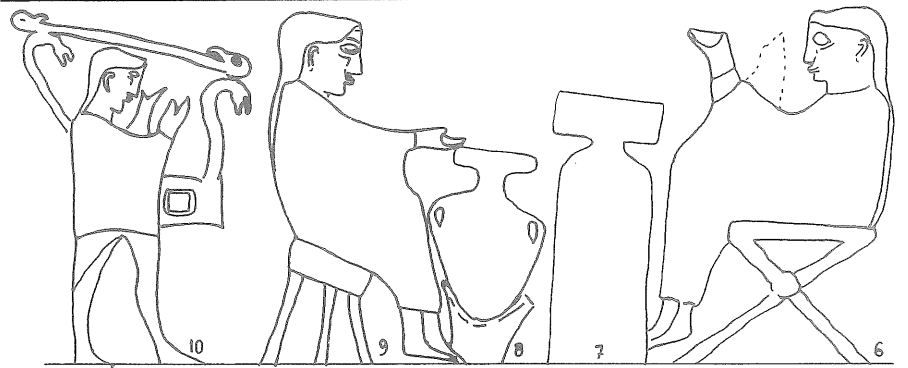

a

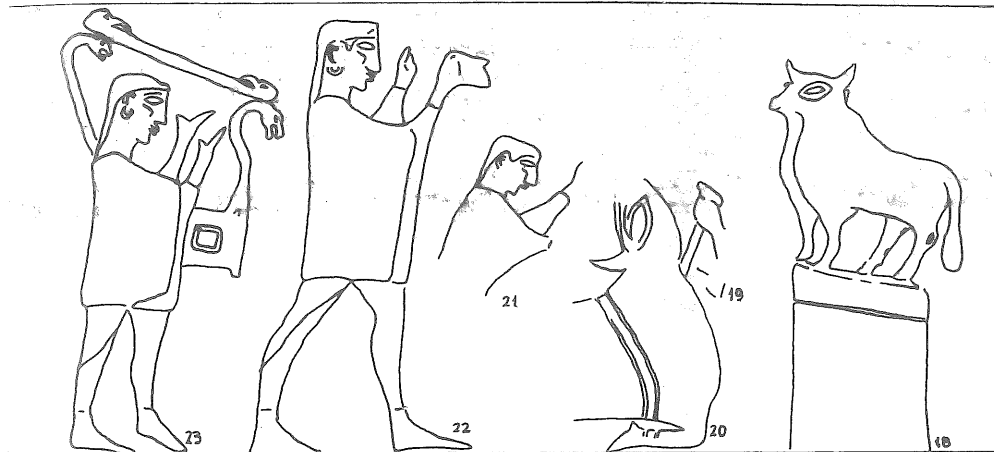
b

c

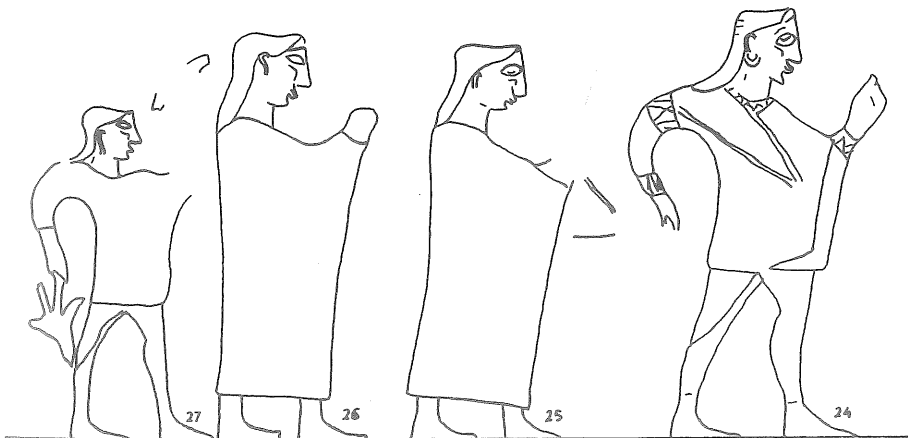
Resim 9

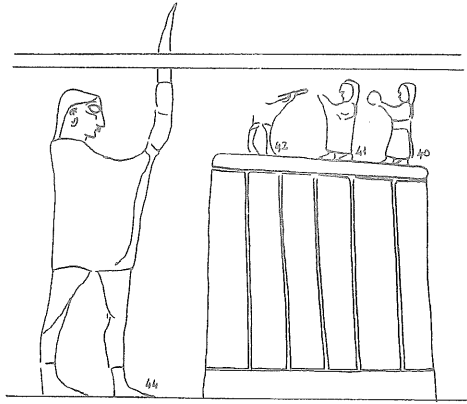
Resim 13

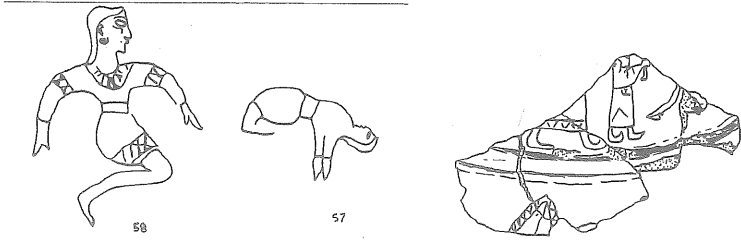
Resim 14

Resim 15

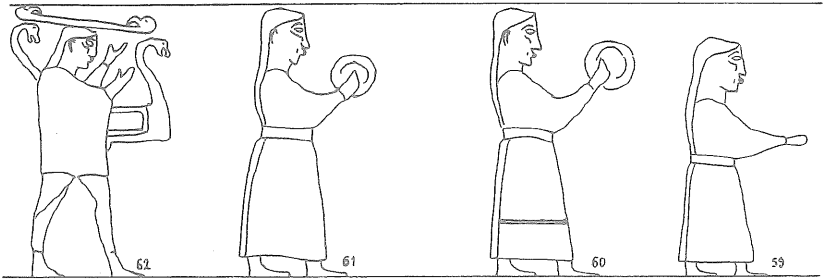

Resim 16

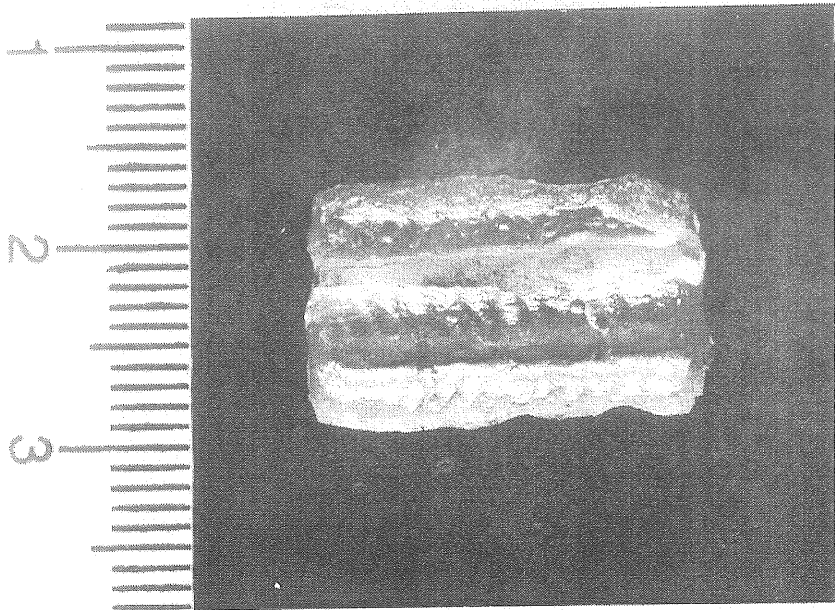

Resim 17

Resim 19

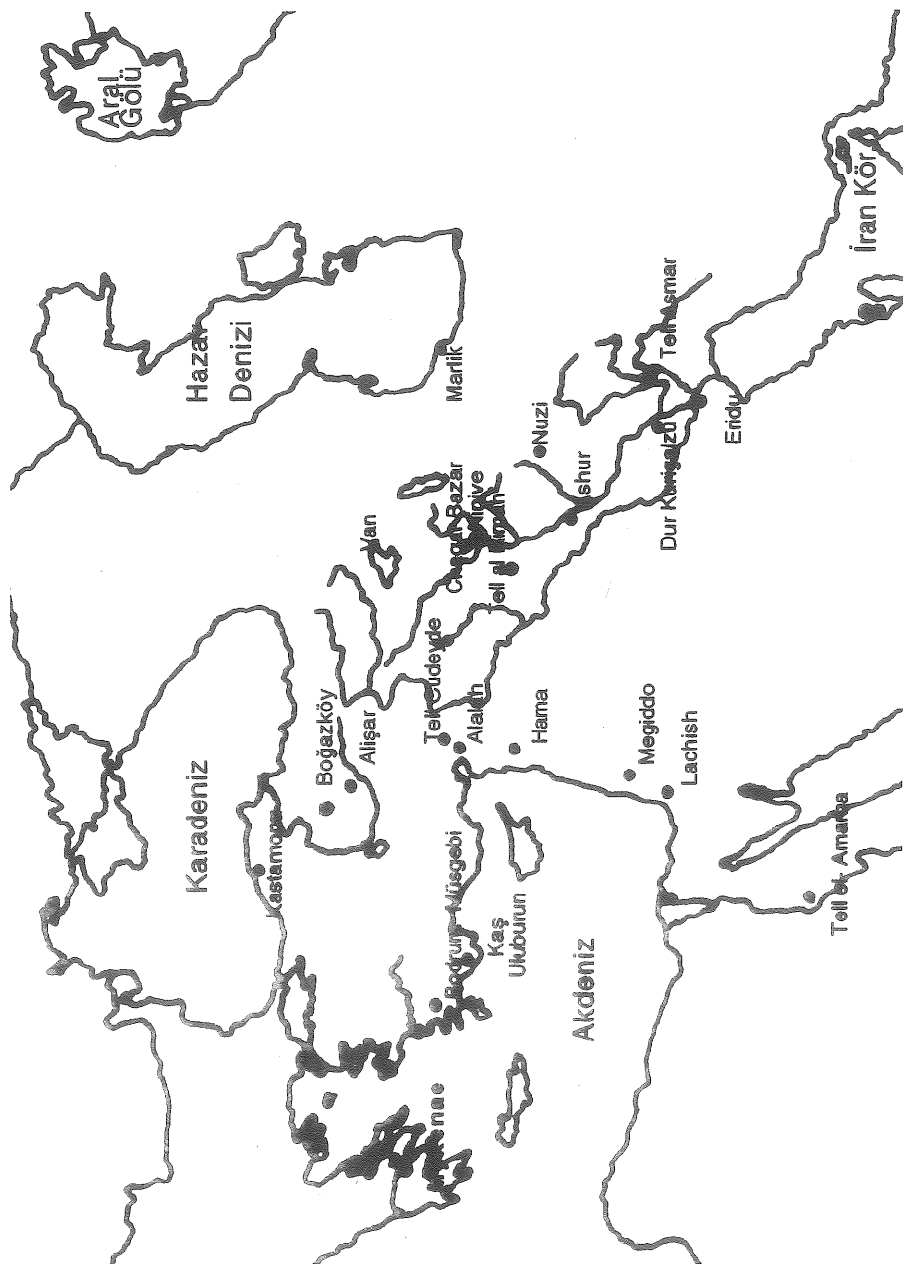
Resim 18

Resim 1

Resim 2

Resim 3

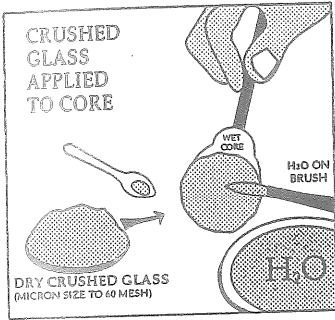

Figure 1

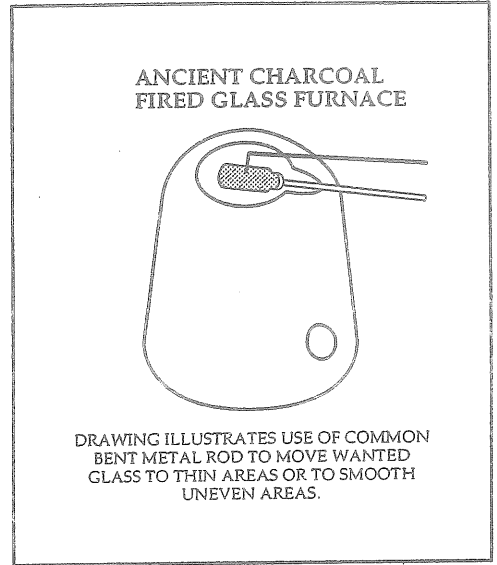

Figure 2

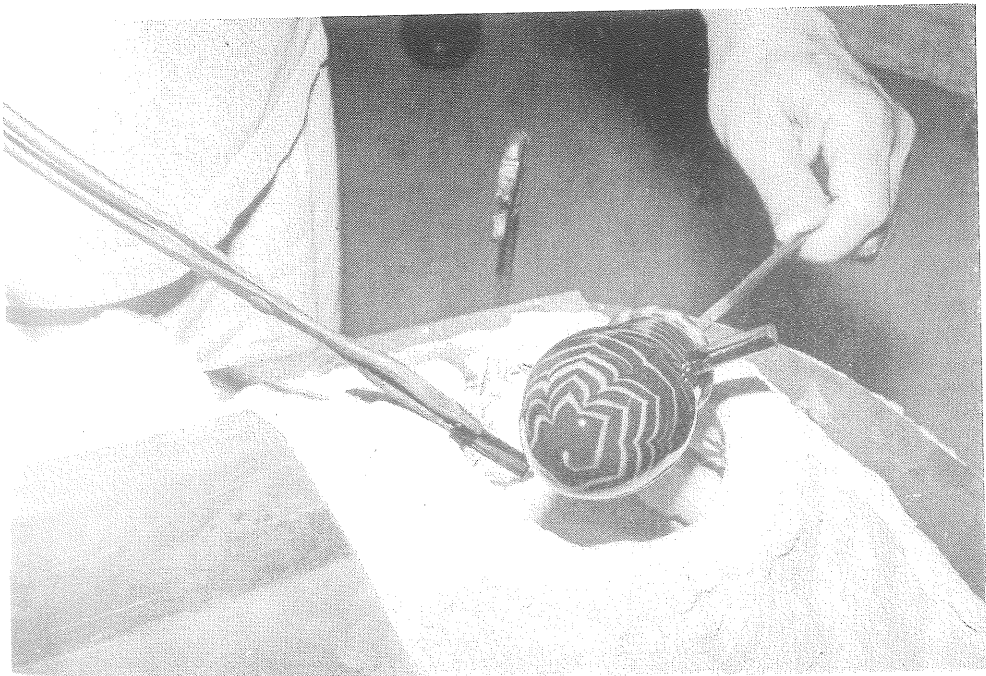

Figure 3

Figure 4

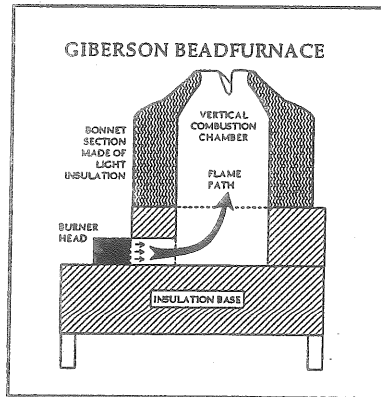
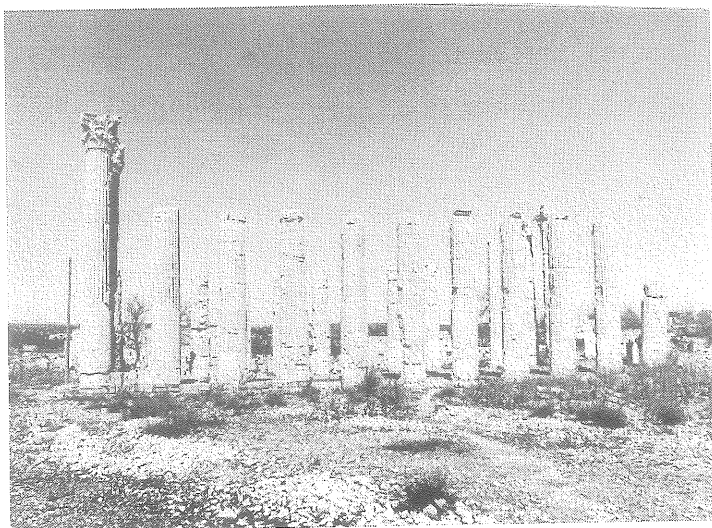
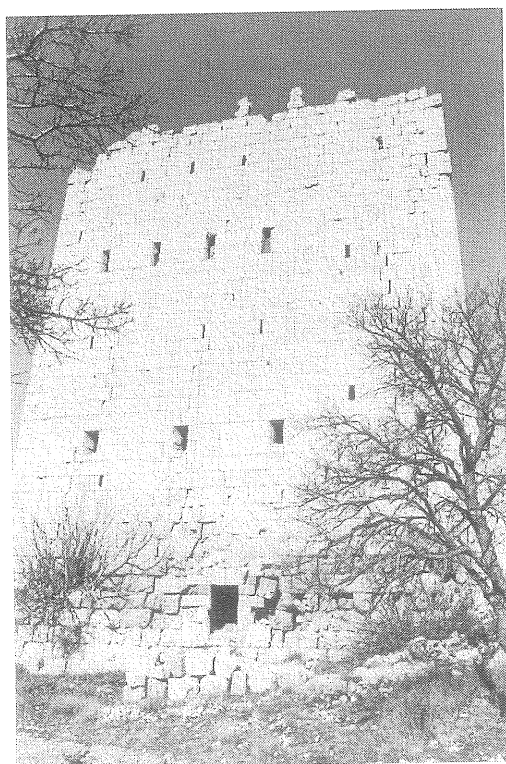

Figure 5

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

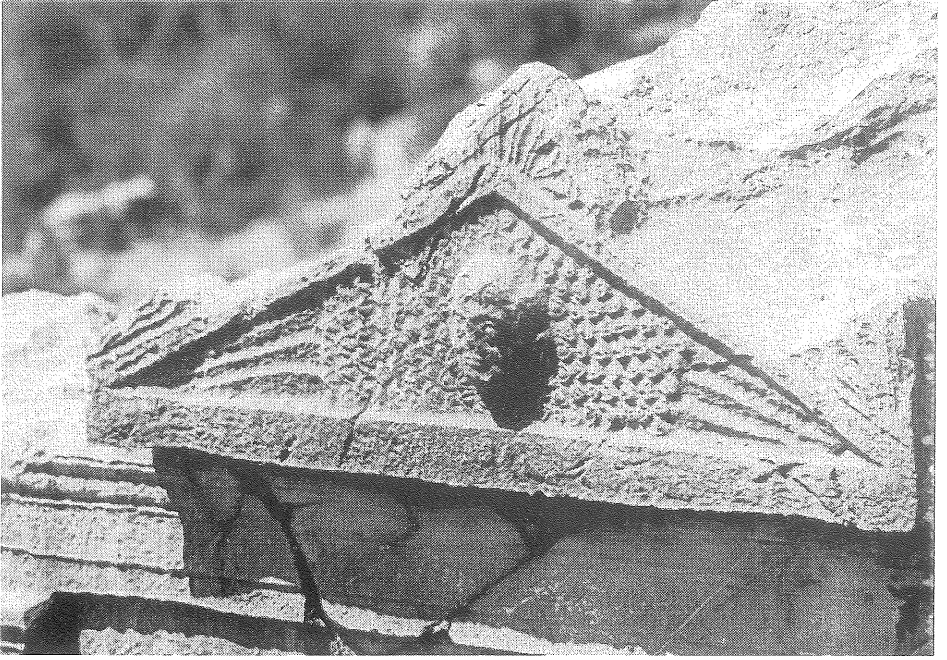

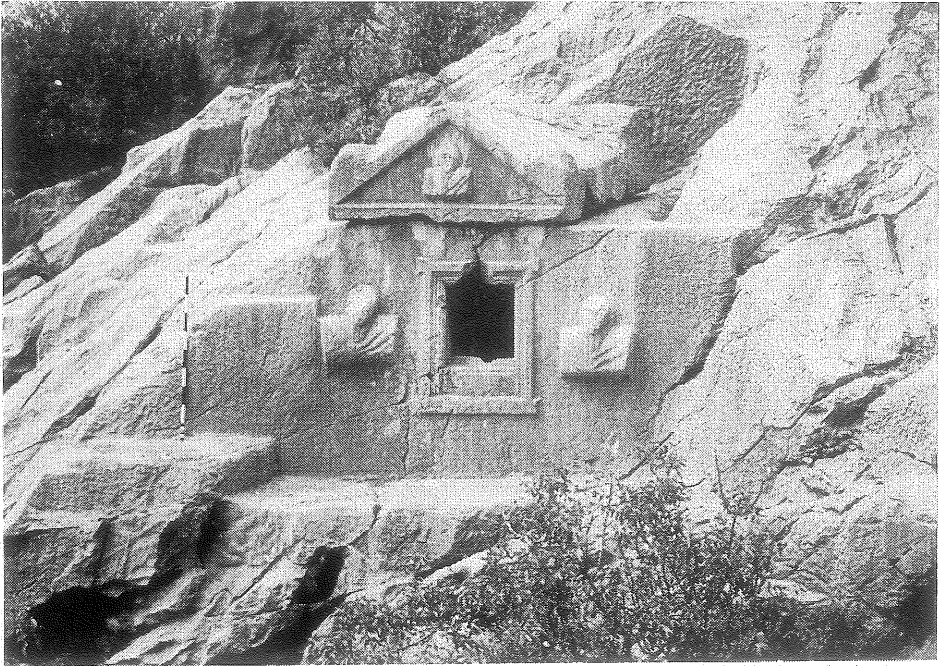
Resim 1

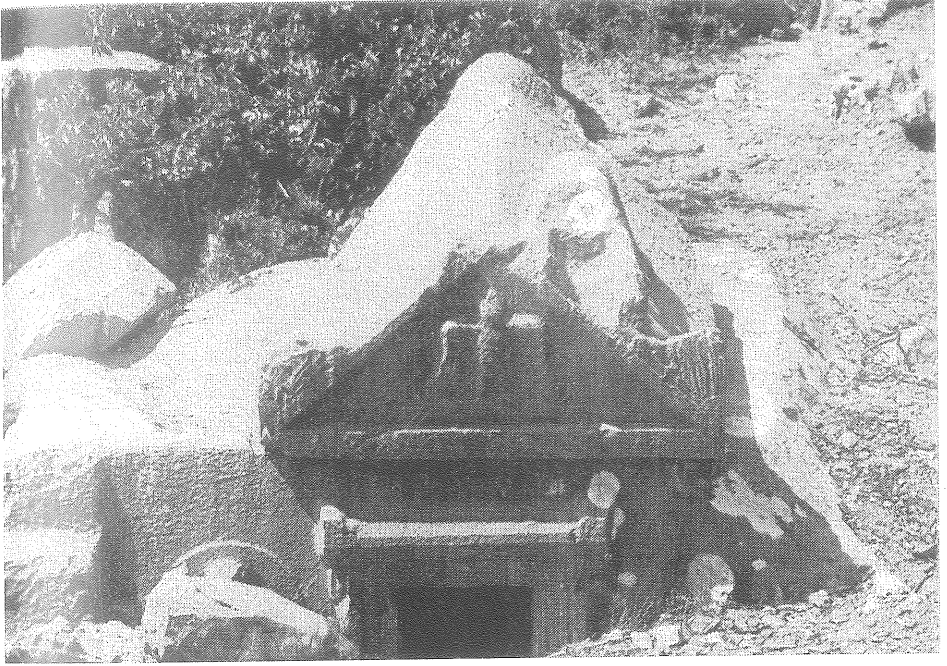
Resim 2

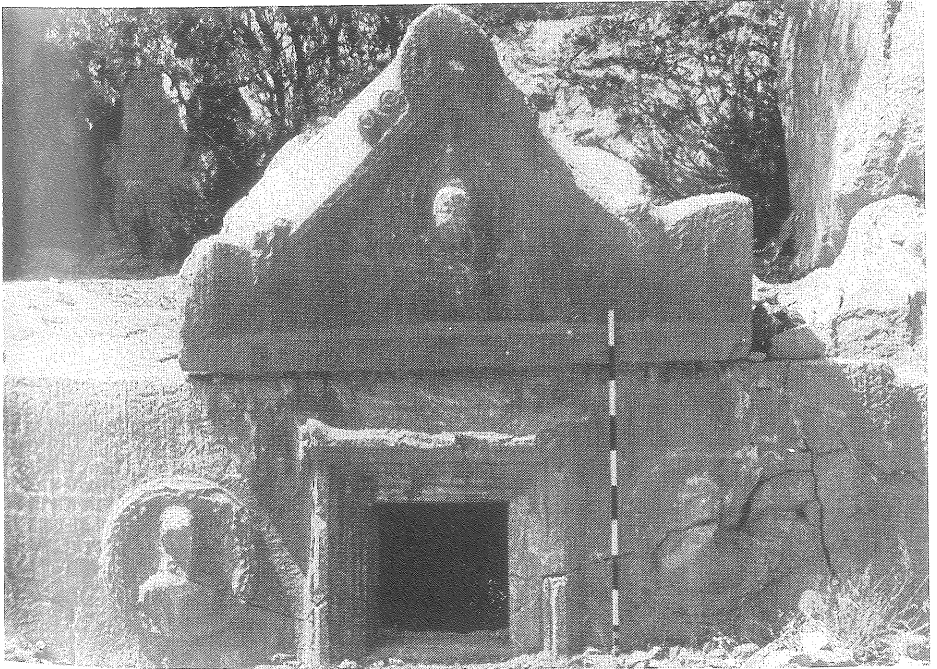
Resim 3

Resim 4

Resim 5

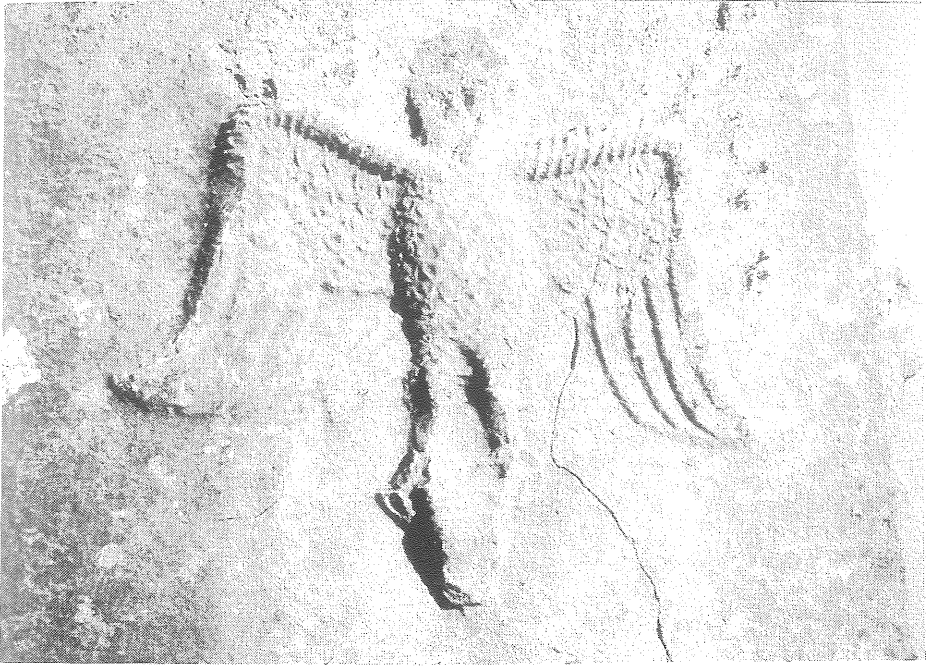
Resim 6

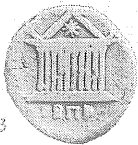
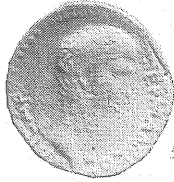
Resim 7

Resim 8

Resim 9

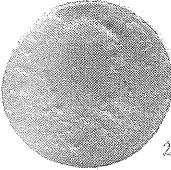
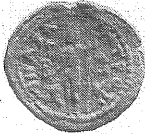
20

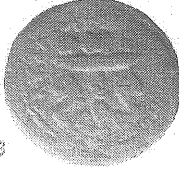
21

22

23

24

25

26

27

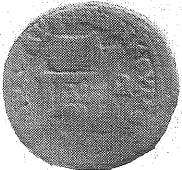
28

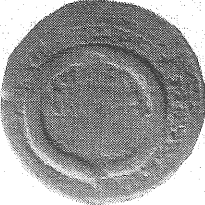
29

31

30

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

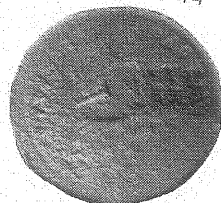
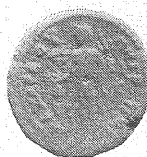
42

43

44

45

46

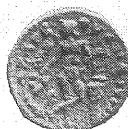
47

48

49

50

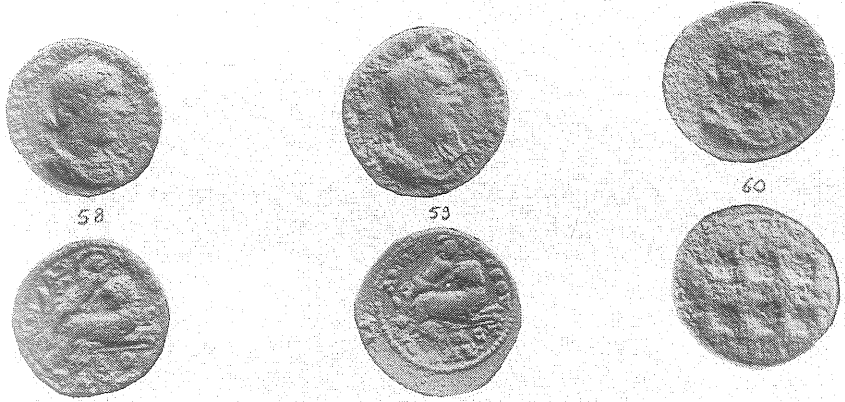
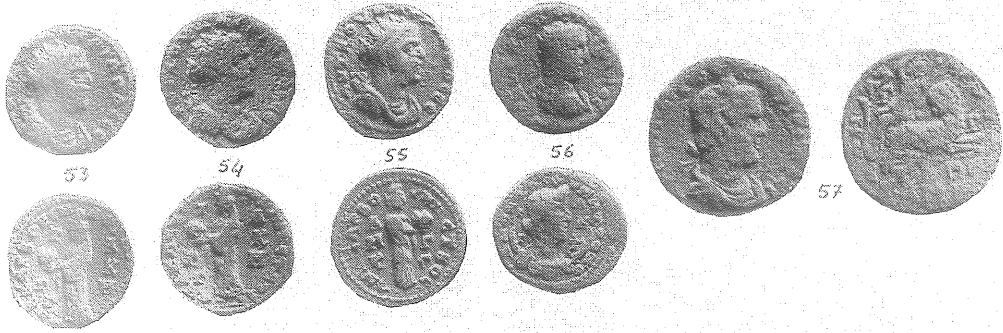
51

52

ANAZARBUS DEFİNESİ

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

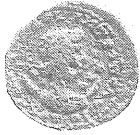
80

81

82

83

84

85

86

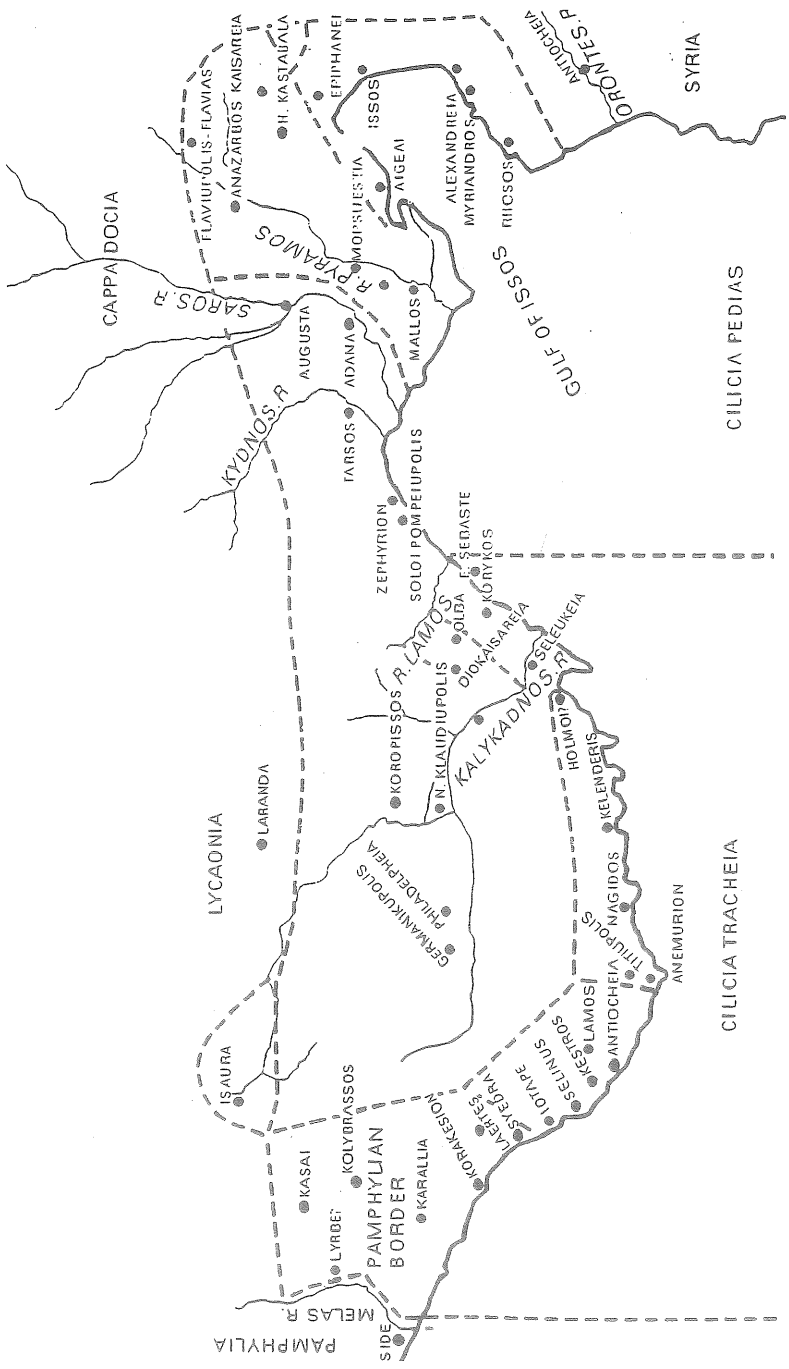
87

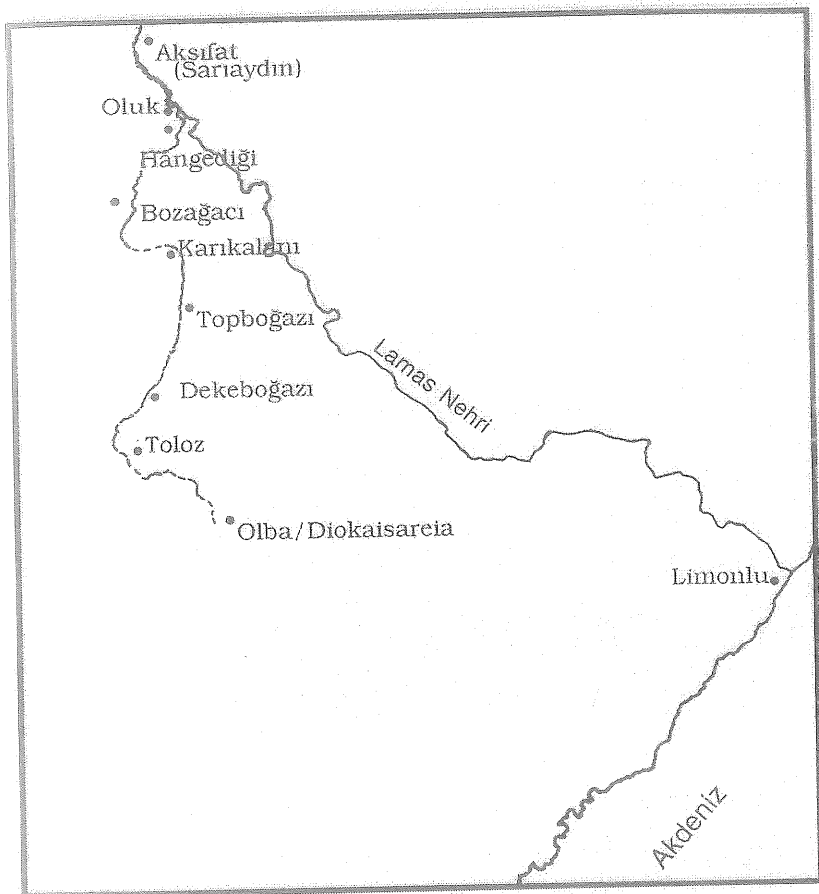

88

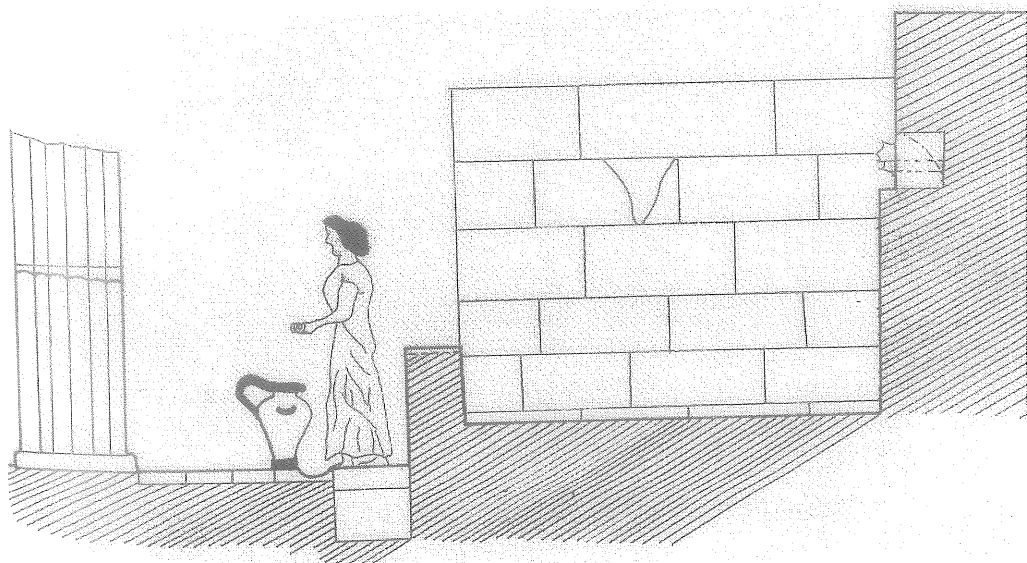

CILICIA

Harita 1

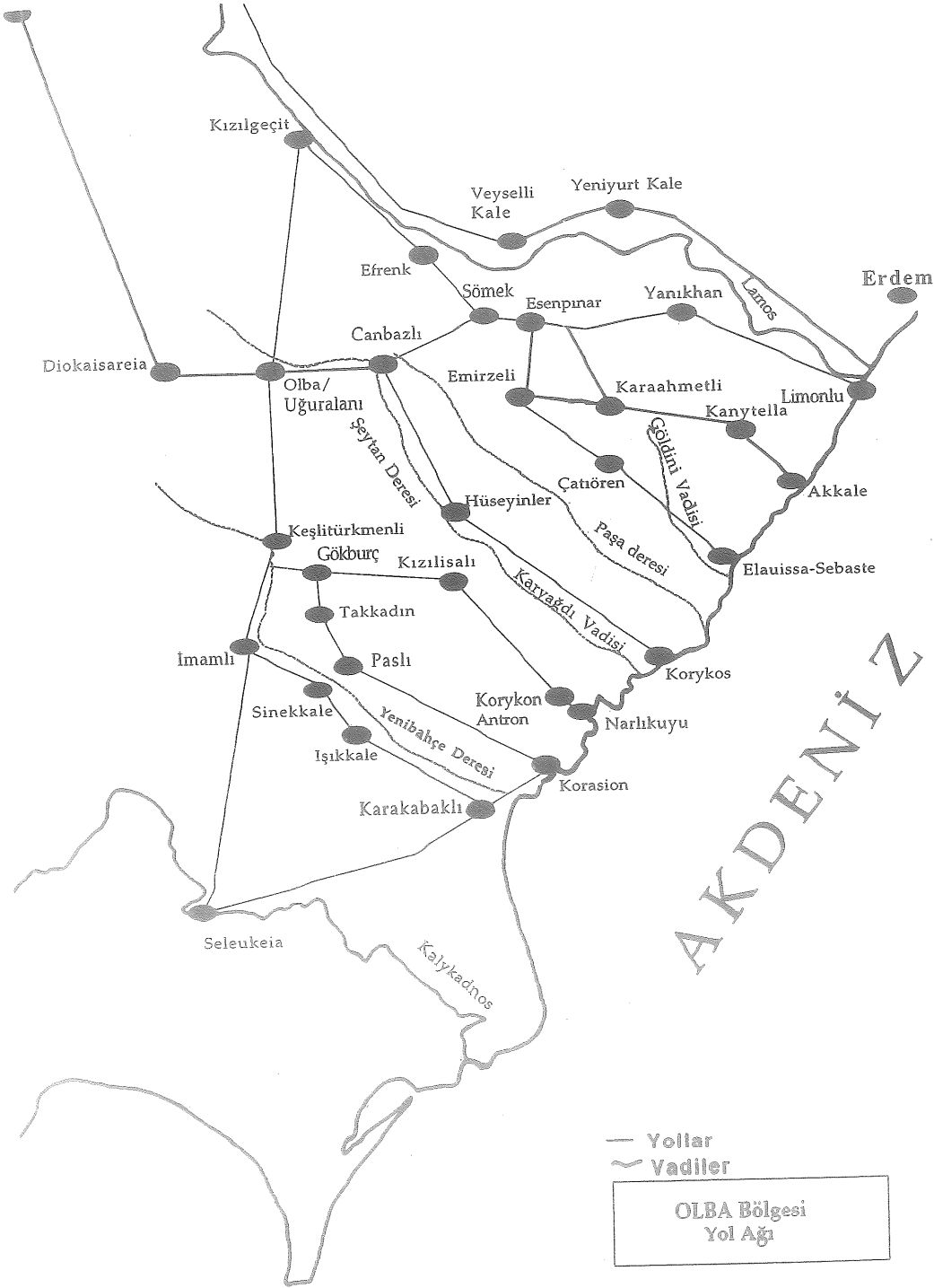
Çizim 1

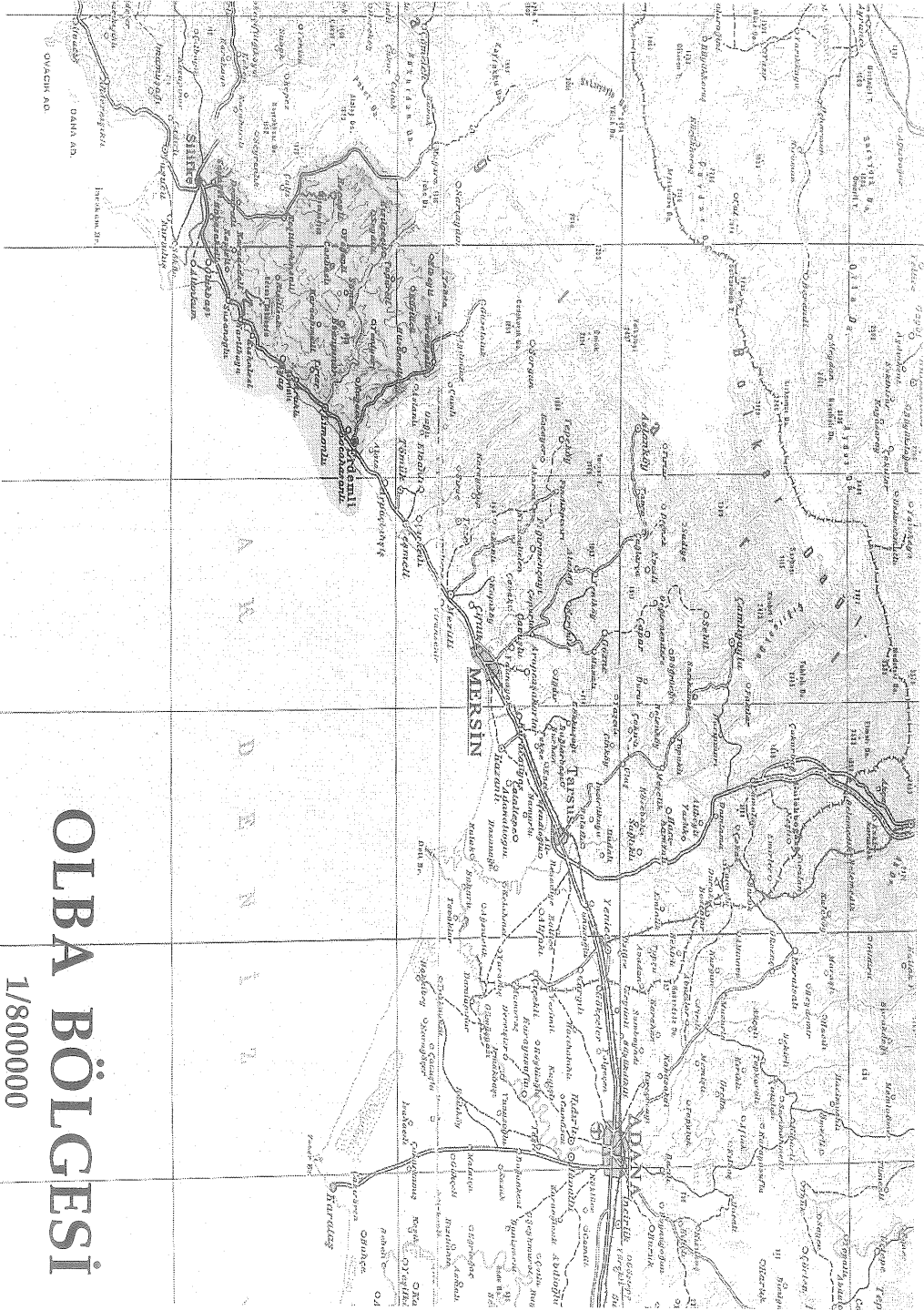
Resim 1

Resim 2

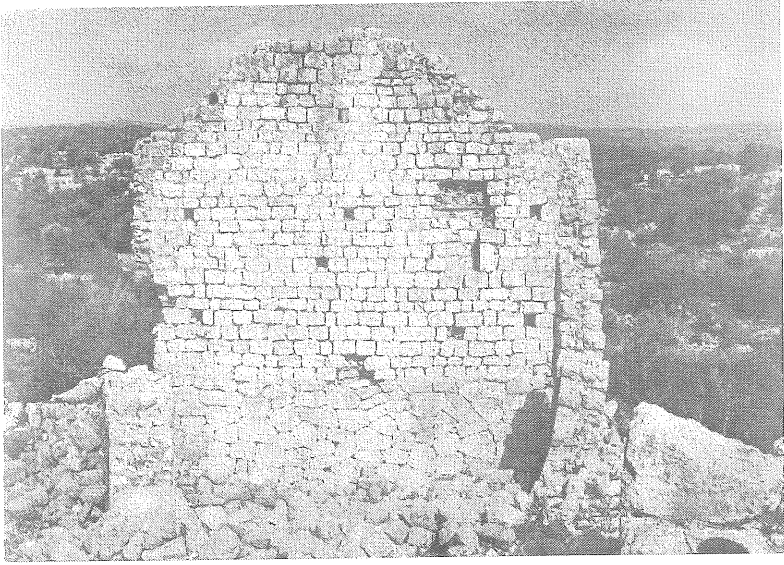

Harita 1

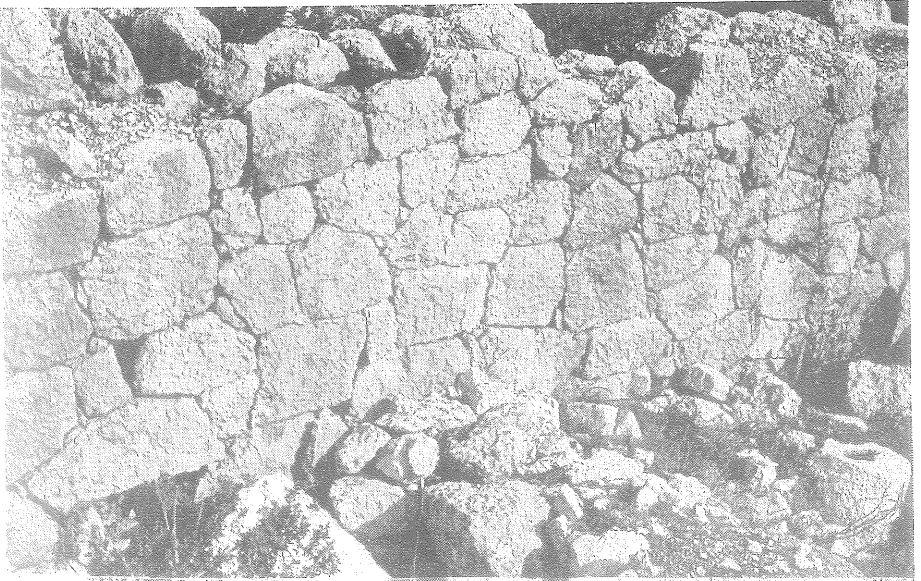

Harita 2

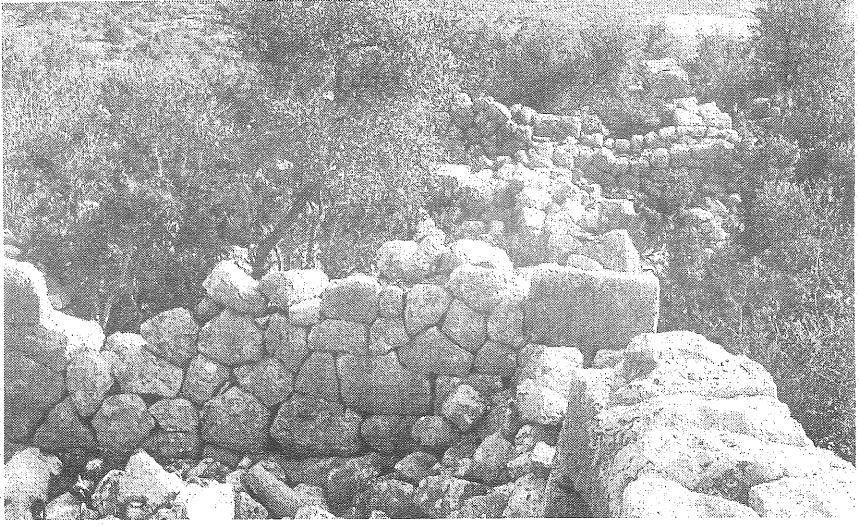

Resim 1
Hasır Ören, Kulenin (?) güneyden görünüşü

Resim 2
Hasır Ören, Çokgen taşlı duvar örgüsü

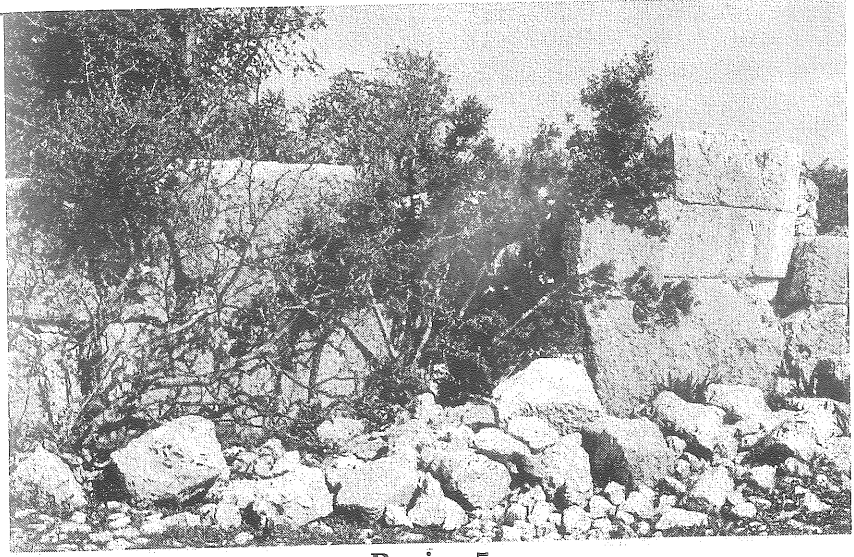
Resim 3

Hasır Ören, çokgen taşlı duvarların batından görünüşü

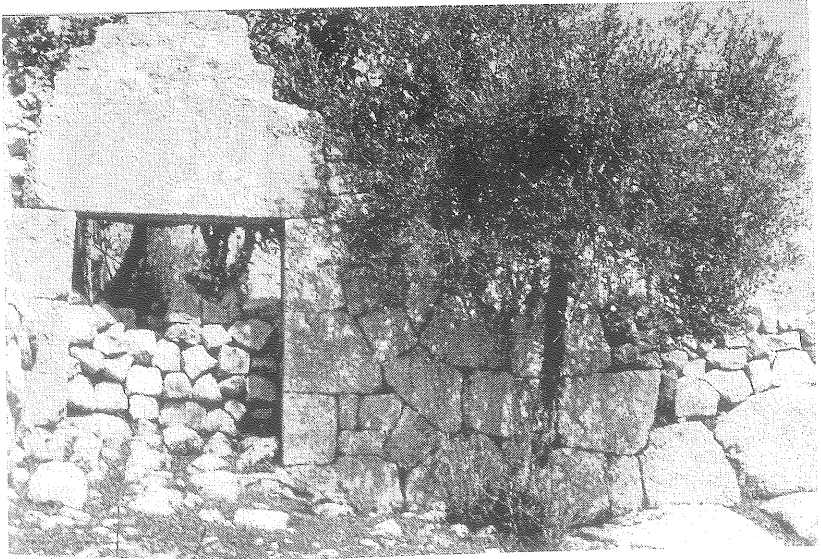

Resim 4

Hasır Ören, çokgen taşlı, atkılı duvarın üstten görünüşü

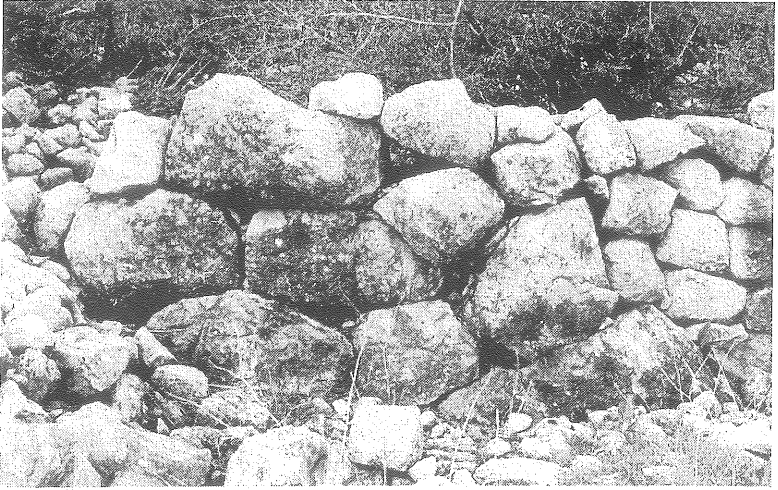
Resim 5
Hasır Ören, çokgen taşlı duvar örgüsü

Resim 6
Hasır Ören, çokgen taş duvarlı yapının girişi

Resim 7
Şaar, çokgen taşlı yapı kalıntısı

Resim 8
Şaar, çokgen taşlı duvar

Resim 9
Şaar çokgen taşlı duvar

Resim 10
Çiriş Köyü, Kulenin batıdan görüntüsü

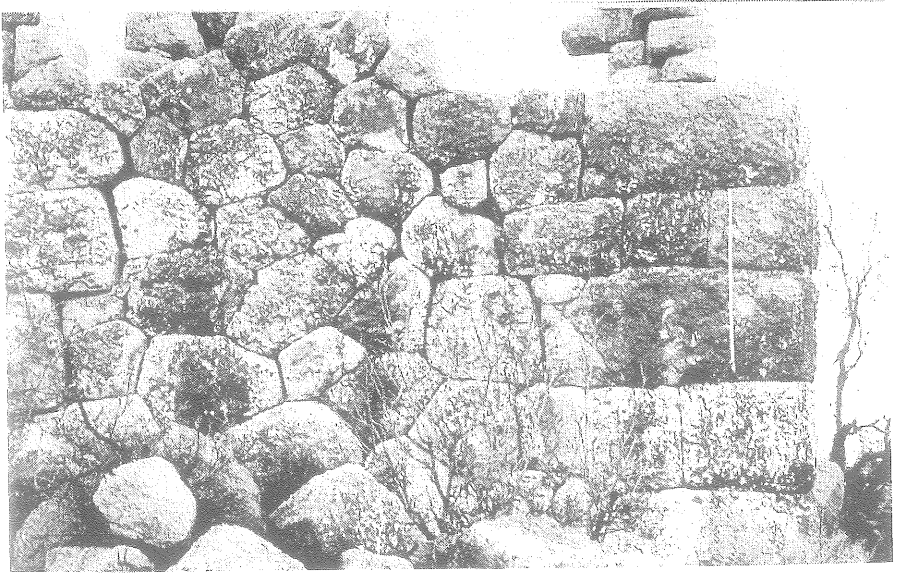
Resim 11
Köşkerli Kalesi, başlık

Resim 12
Köşkerli Kalesi, ev kalıntısının doğudan görüntüsü

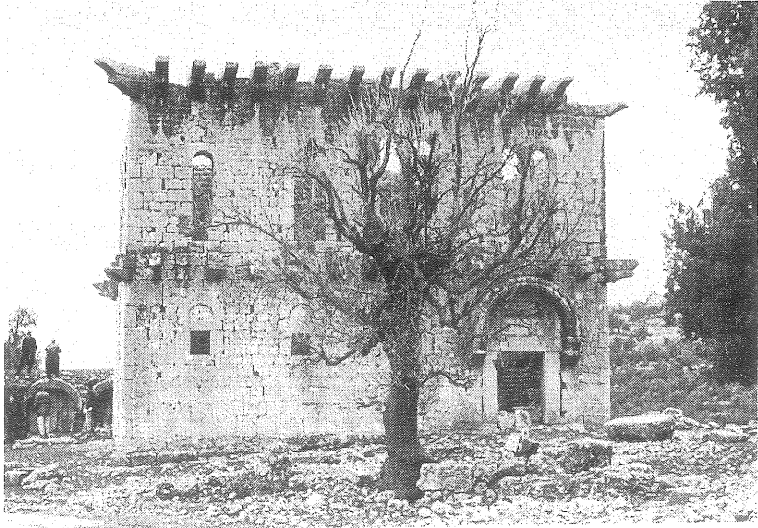
Resim 13
Yel Kalesi, girişin olduğu doğu yönü

Resim 14
Yel Kalesi, güney duvarından detay

Resim 15
Yel Kalesinin 500m. doğusundaki yapı

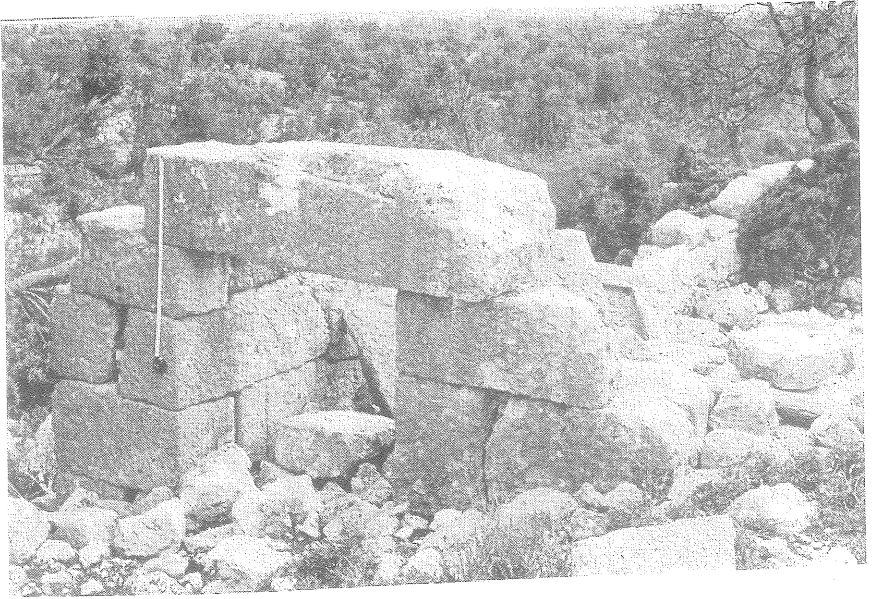

Resim 16
Üç Ayaklı, kulenin kuzeyden görünüşü

Resim 17
Üç Ayaklı, su deposunun batı dış duvarı

Resim 18
Hisar Kalesi, çokgen taş duvarlı evin girişi

Resim 19

Hisar Kalesi, çokgen taşan yapılmış evin duvarından detay

Resim 20

Yeni Yurt, 2. kulenin yanındaki çokgen taşlı duvar ilavesi

Resim 21

Yeni Yurt, çokgen ve dörtgen taşlı duvar örgüsü

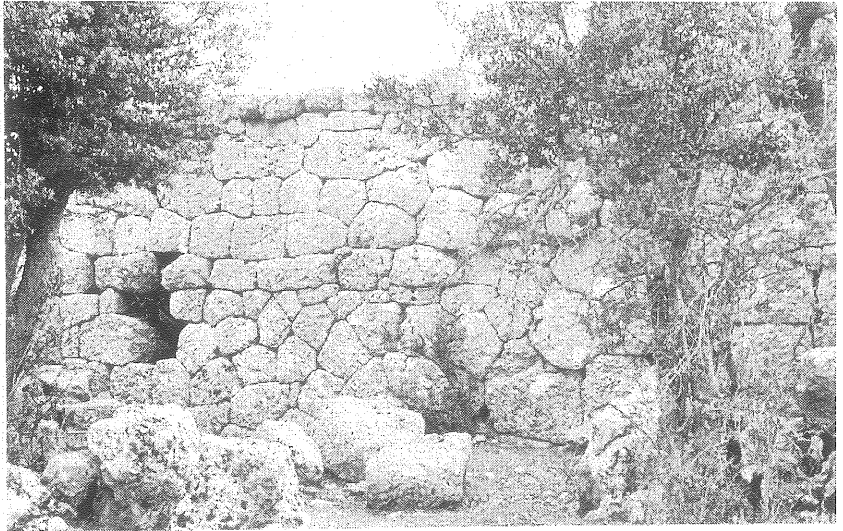
Resim 22

Hayat Öreni, Kilisenin Kuzey - batısındaki çokgen taşlı duvar örtüsü

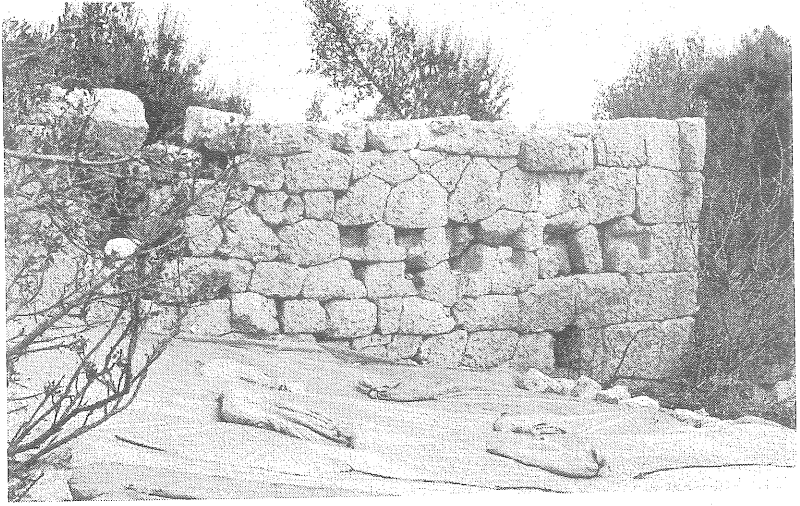
Resim 23

Hayat Öreni, Kilisenin 150m. güney doğusundaki çokgen taş duvar örgüsü

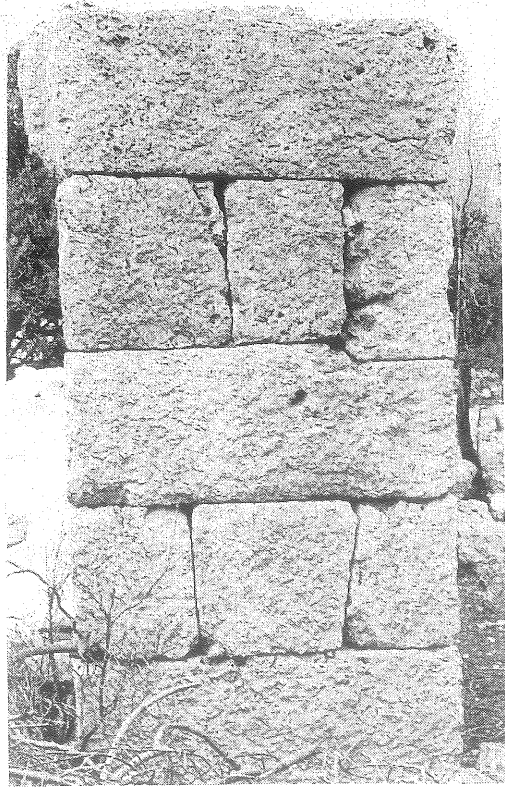

Resim 24

Hayat Öreni, Res. 23 deki duvarın dış yüzü

Resim 25
Hayat Öreni, Res. 23 deki duvarın iç yüzü

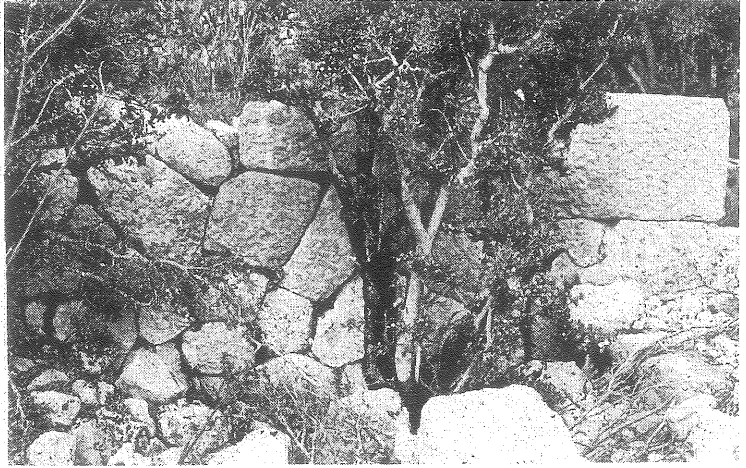

Resim 26
Hayat Öreni, Res. 23 deki duvarın güney ucu

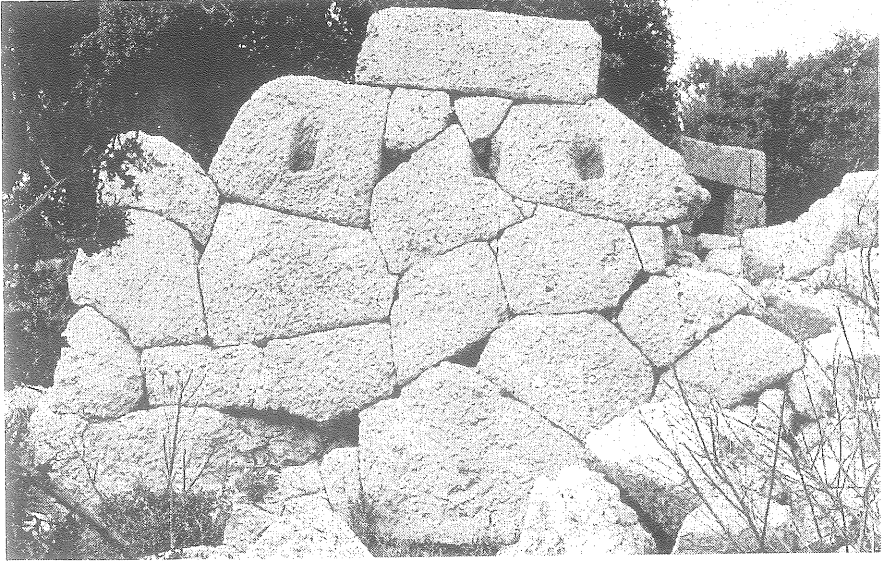
Resim 27

Hayat Öreni, Res. 23 deki duvarın üstten görünüşü

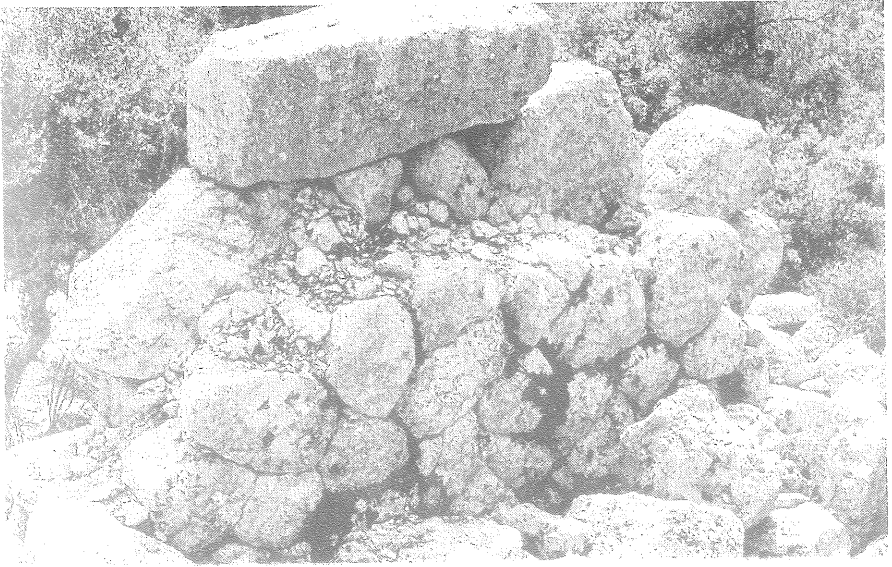
Resim 28

Gavurlu Burun, kuzey - doğudaki çokgen taşlı örgü

Resim 29

Gavurlu Burun, çokgen taştan yapılmış evin güney dış duvarı

Resim 30

Gavurlu Burun, Res. 29 daki duvarın iç yüzü

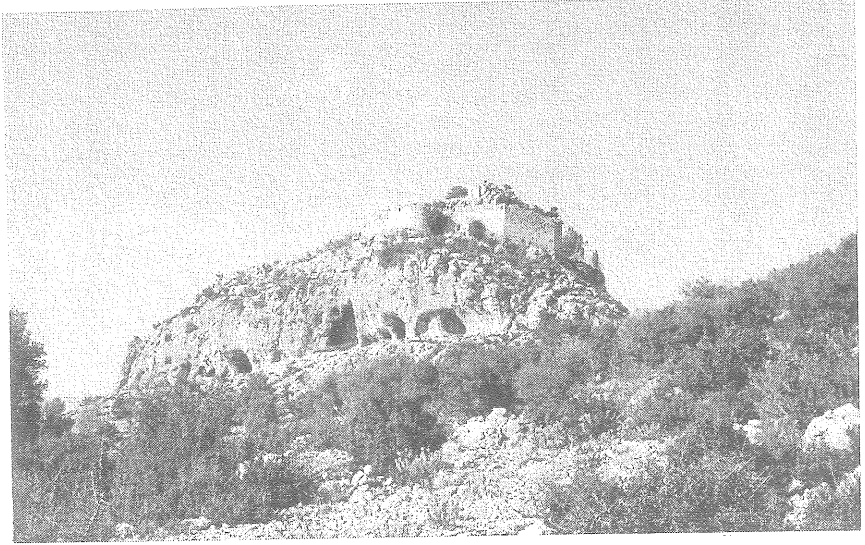

Resim 31
Gavurlu Burun, tepenin doğusundaki evin doğu duvarı

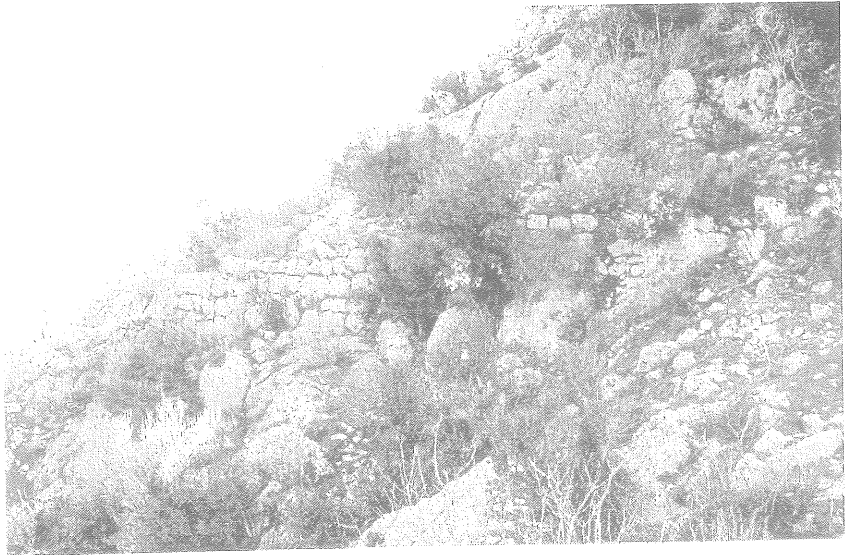

Resim 32
Koramşalı Kalesinin köyden görünüşü

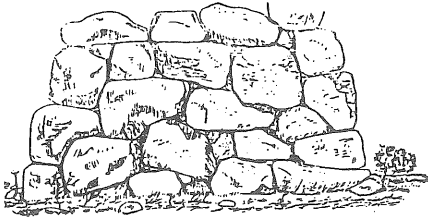

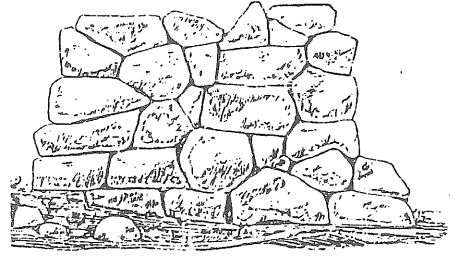
Resim 33
Dağlı Kale, güneyden görünüş.

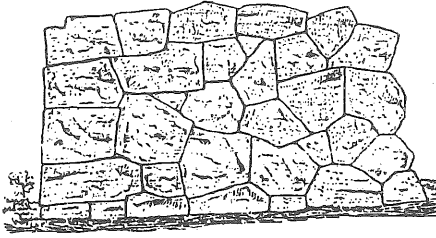
Resim 34
Dağlı Kale, teras duvarı.

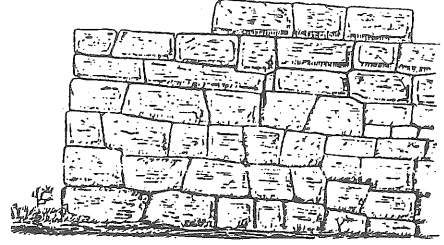
I

II

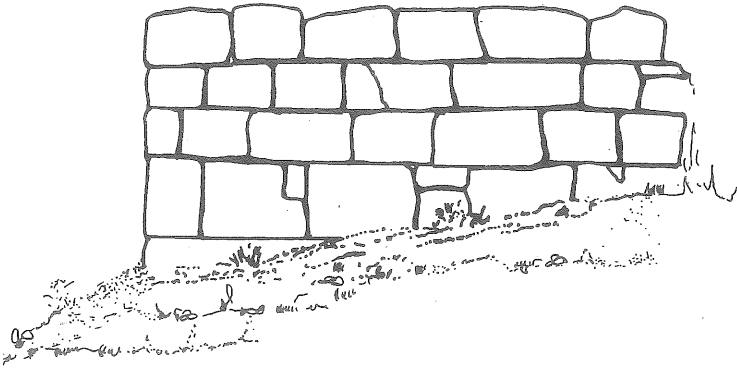

III

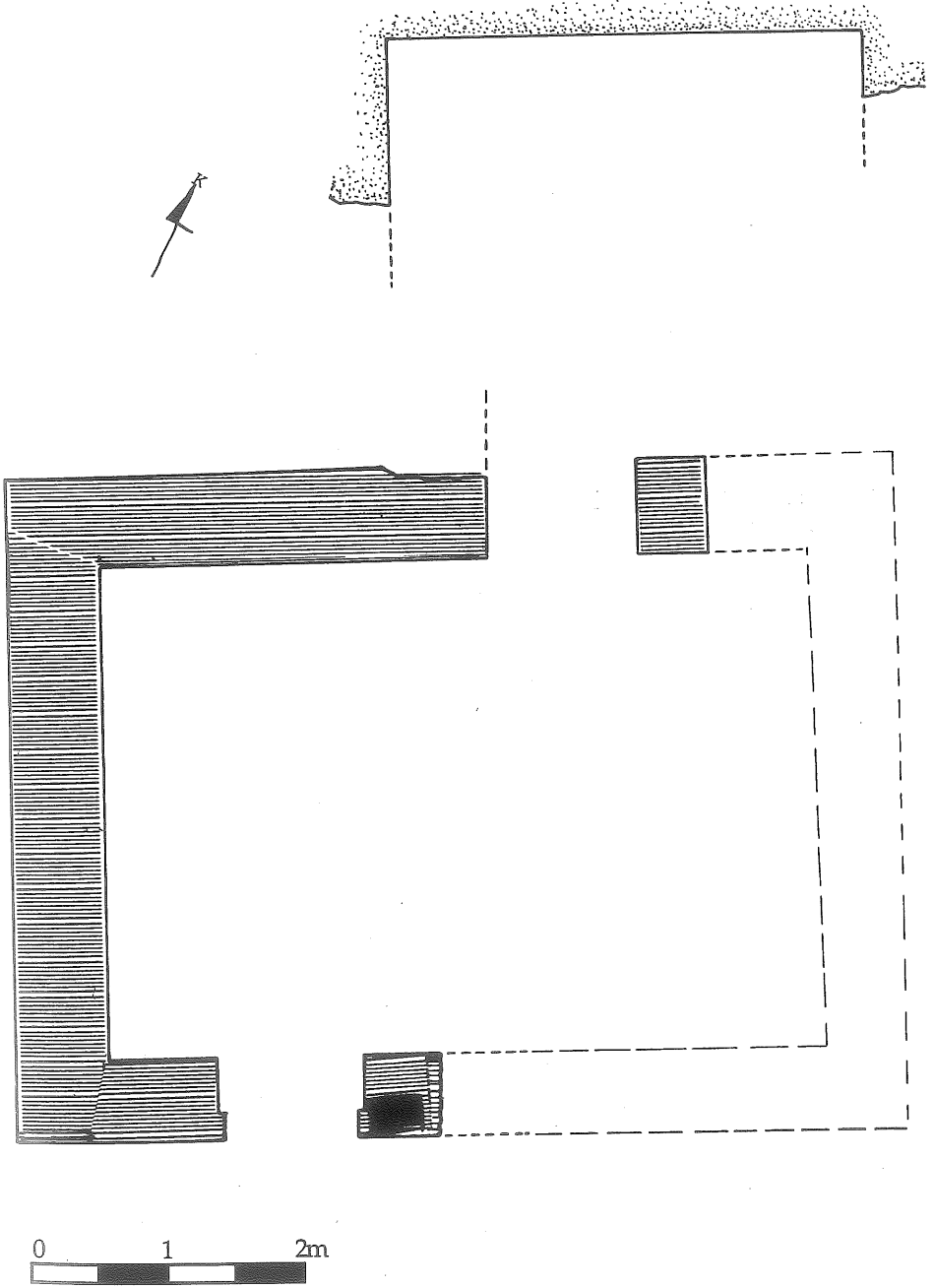

IV

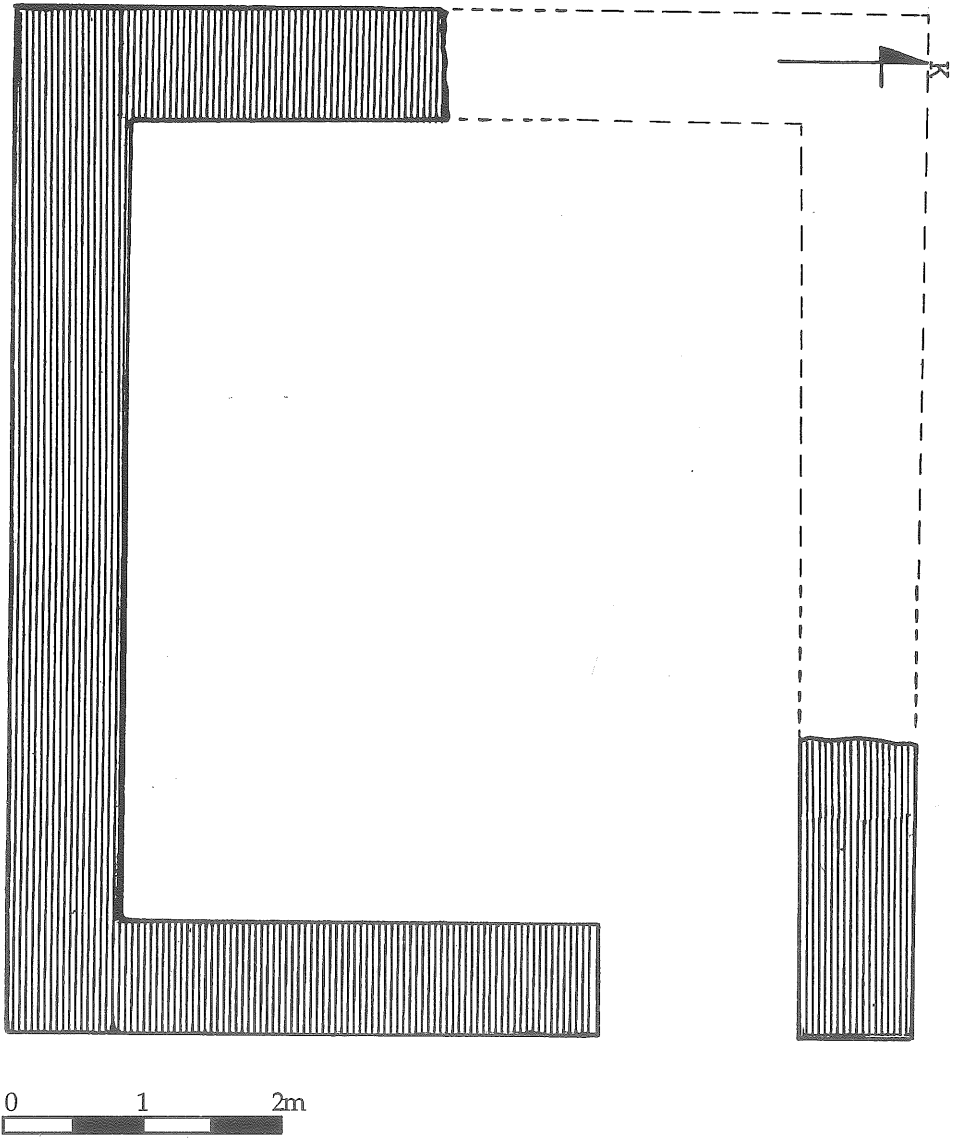
Çizim 1
Lugli'ye göre çokgen taşlı duvarların tipleri

Çizim 2
Nagidos'daki çokgen taşlı duvar (Heberdey - Wilhelm, 159'dan)

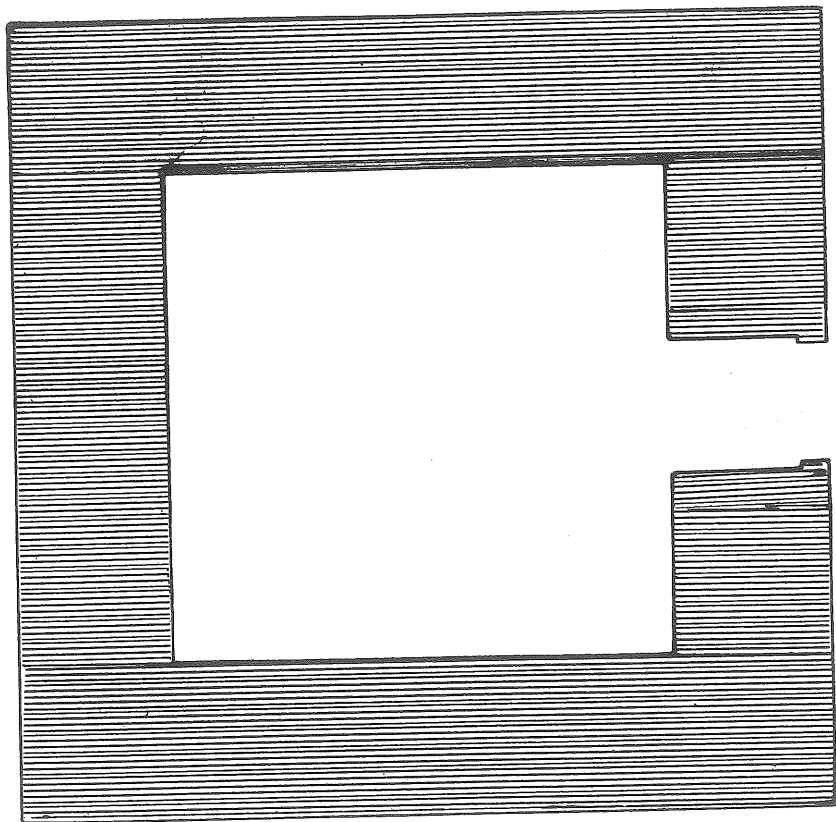

Çizim 3
Köşkerli Kalesi çokgen taş duvarlı evin planı

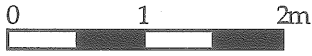
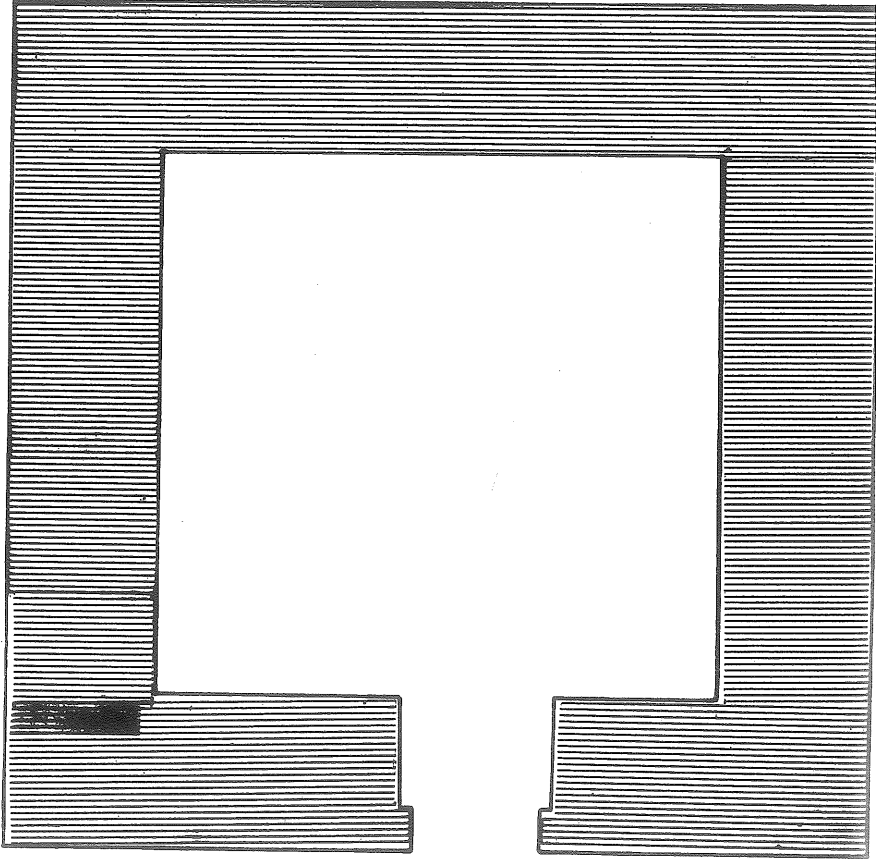

Çizim 4

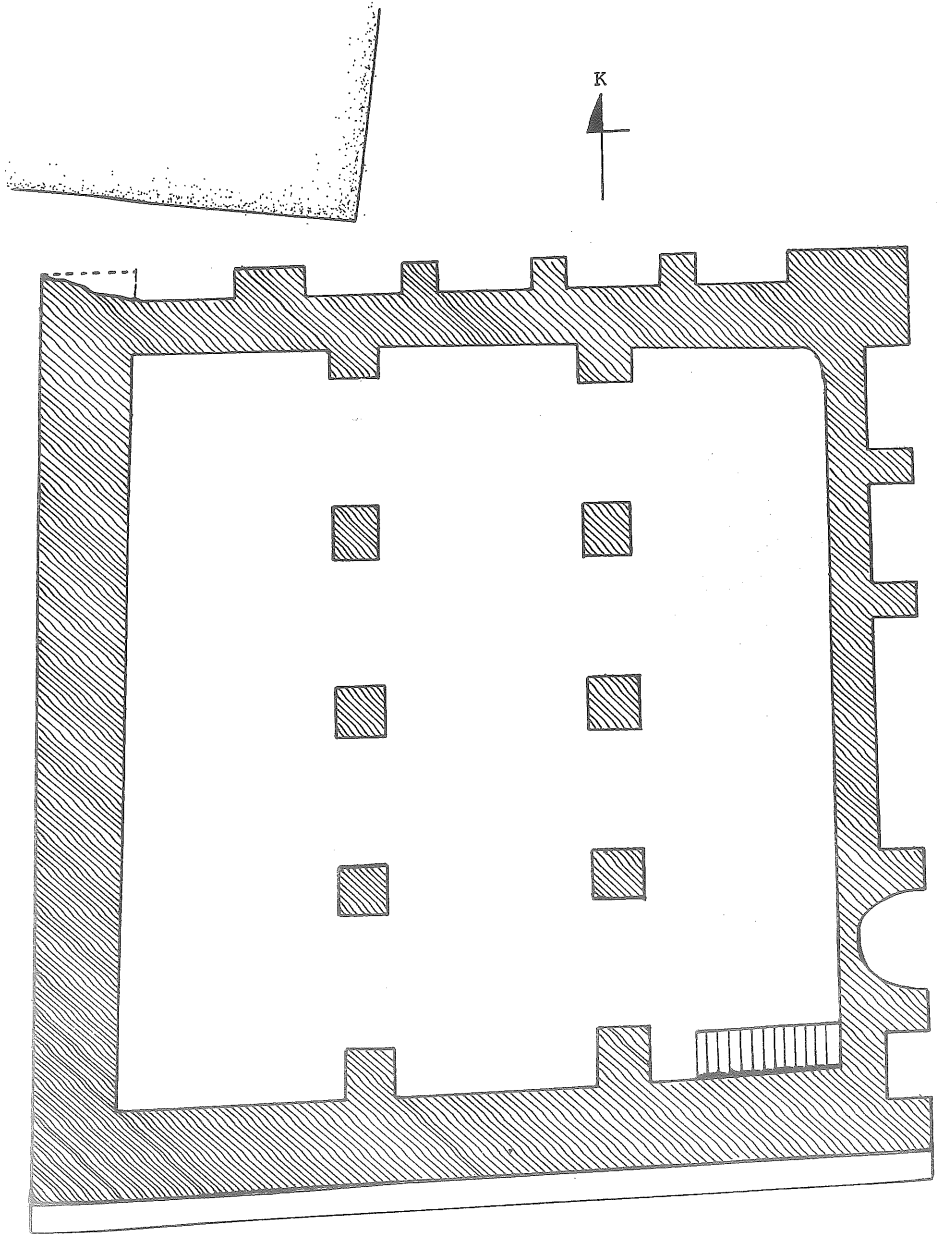
Köşkerli Kalesi Kilise'nin bitişiğindeki çokgen taş duvarlı yapı

Çizim 5
Gücüş Köyü Yel Kalesi'nin planı.

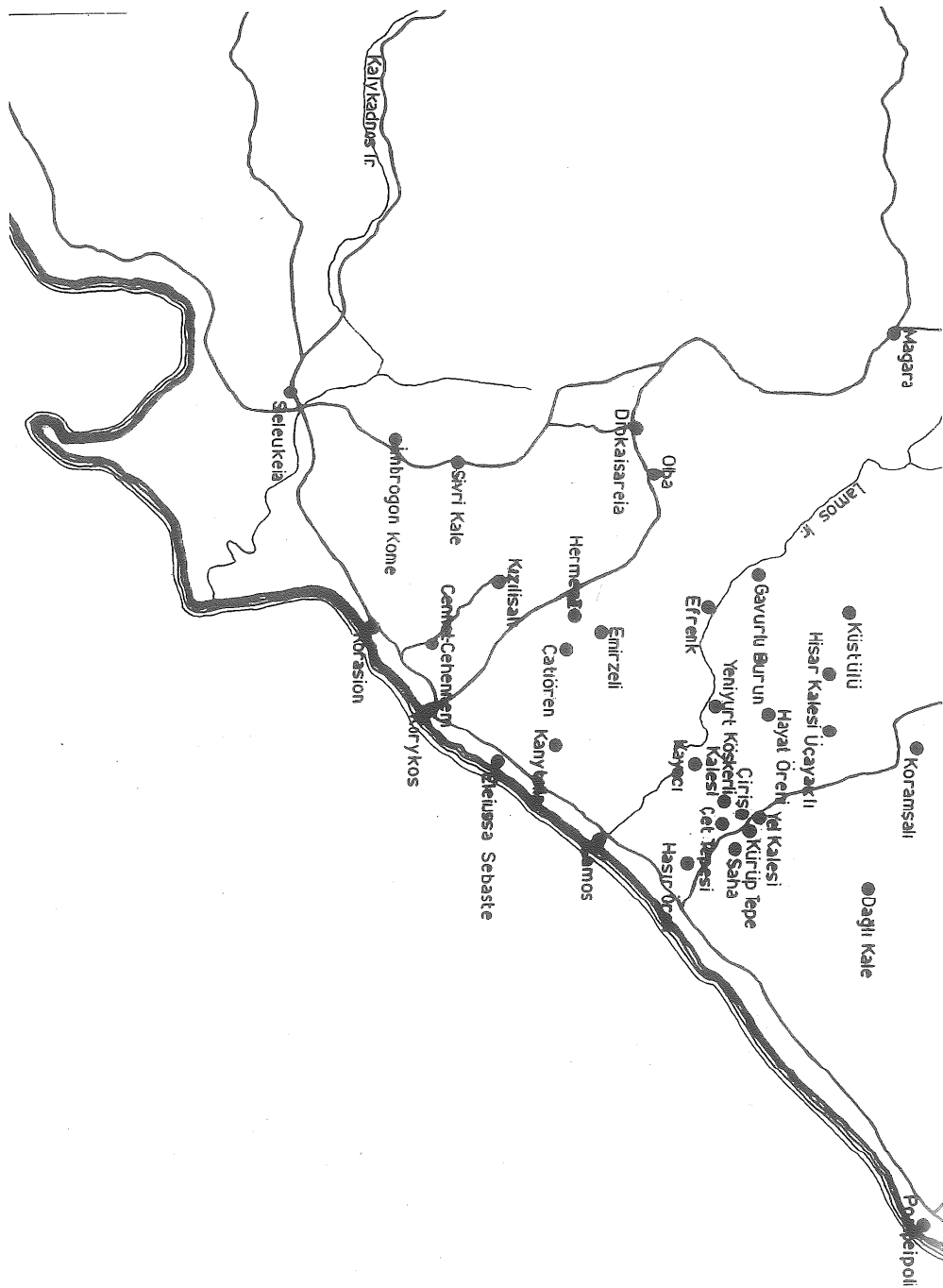
Çizim 6
Gücüş Köyü Yel Kalesi'nin 500m. doğusundaki yapı

0 1 2 3m

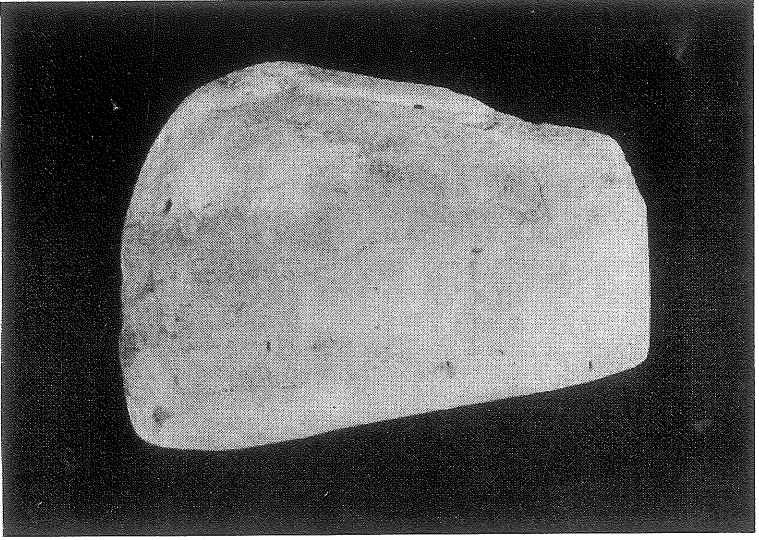
Çizim 7

Hüsametli Köyü, Üçayaklı Mahallesi'ndeki su deposu

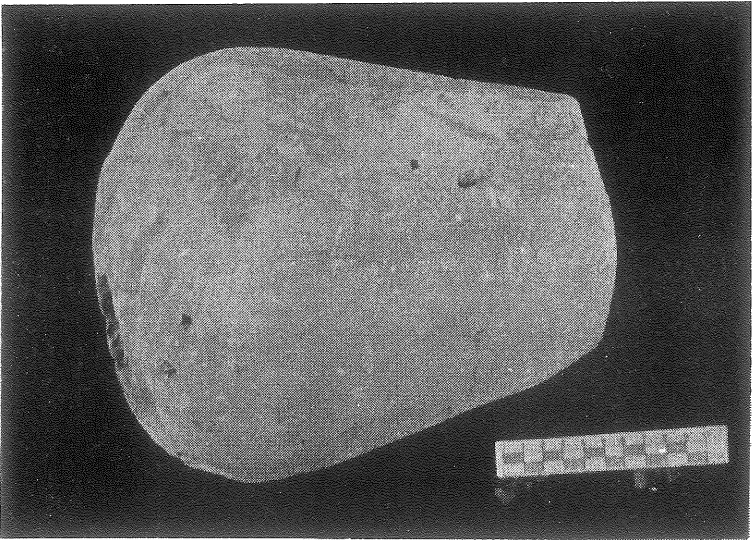

Harita

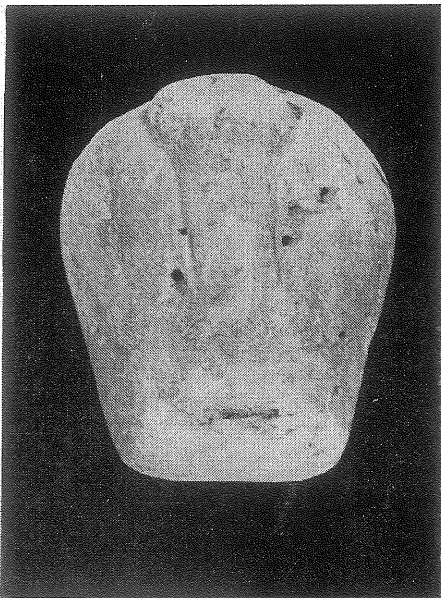

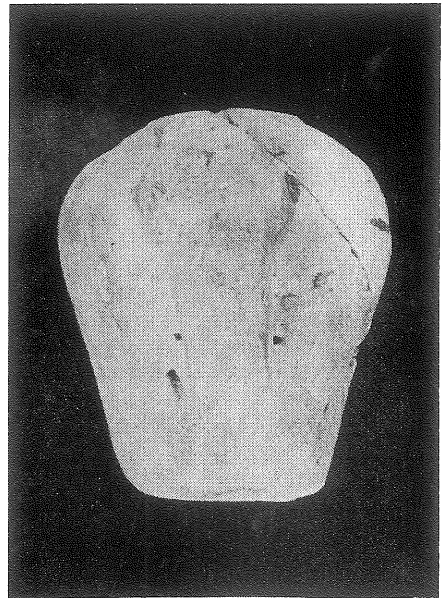
Resim 1

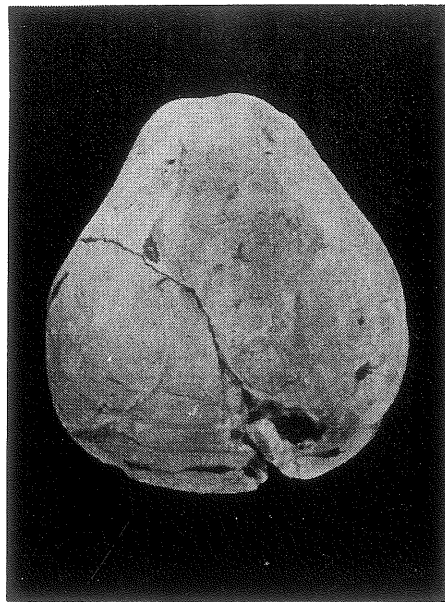
Resim 2

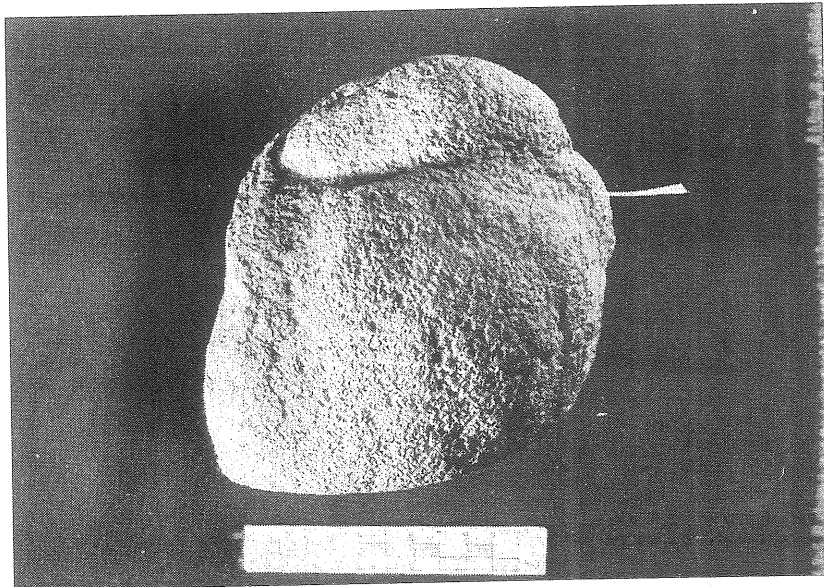
Resim 3

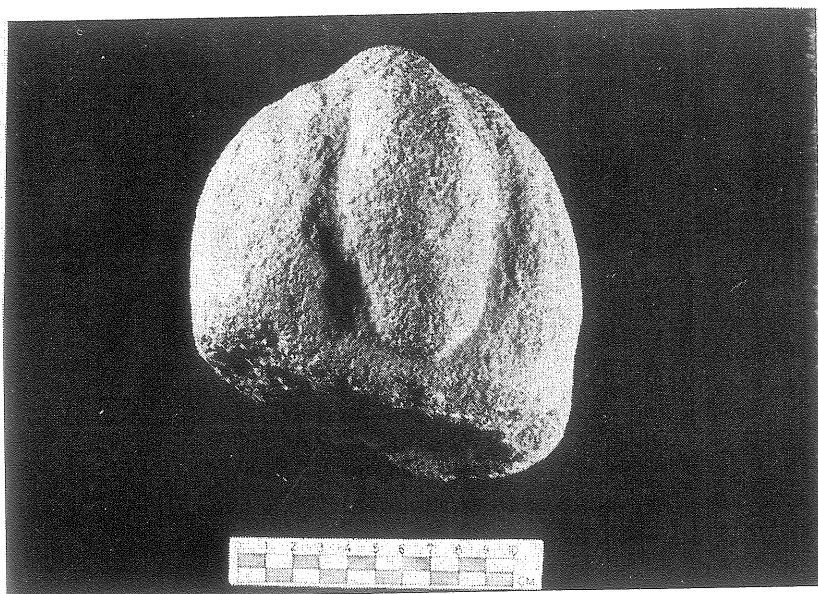
Resim 4

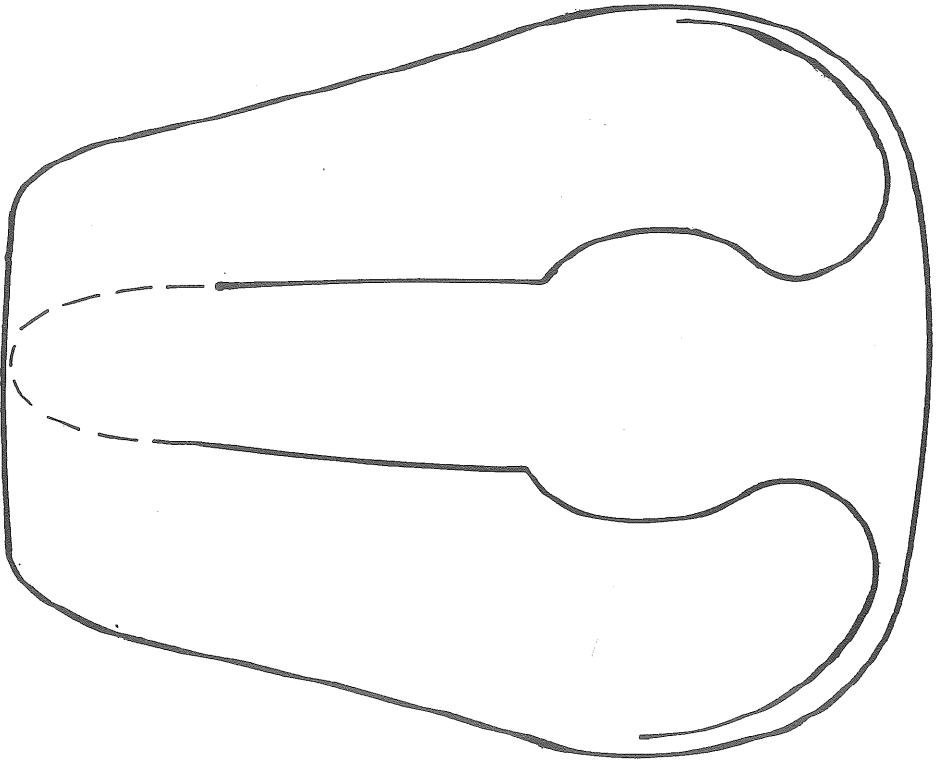
Resim 5

Resim 6

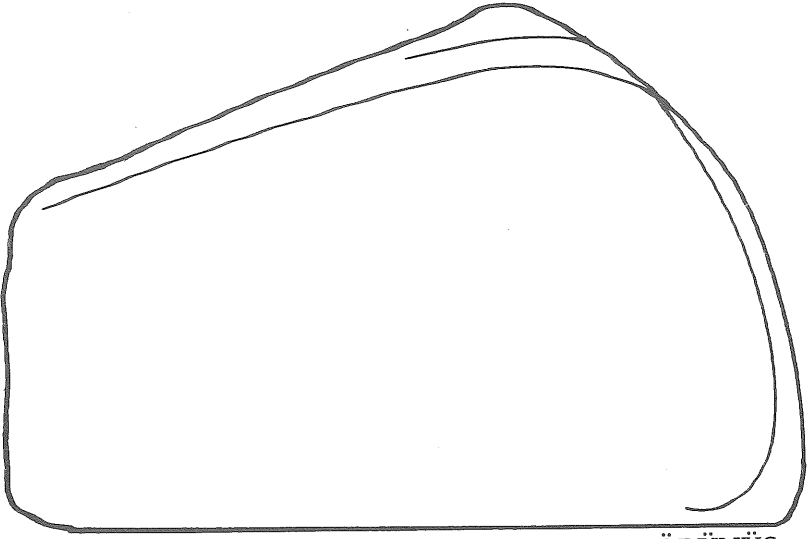
Resim 7

ÜSTTEN GÖRÜNÜŞ

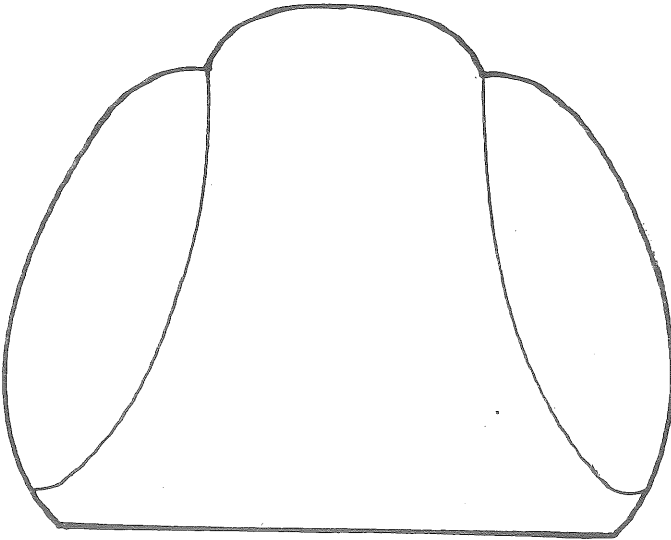

Fig 1

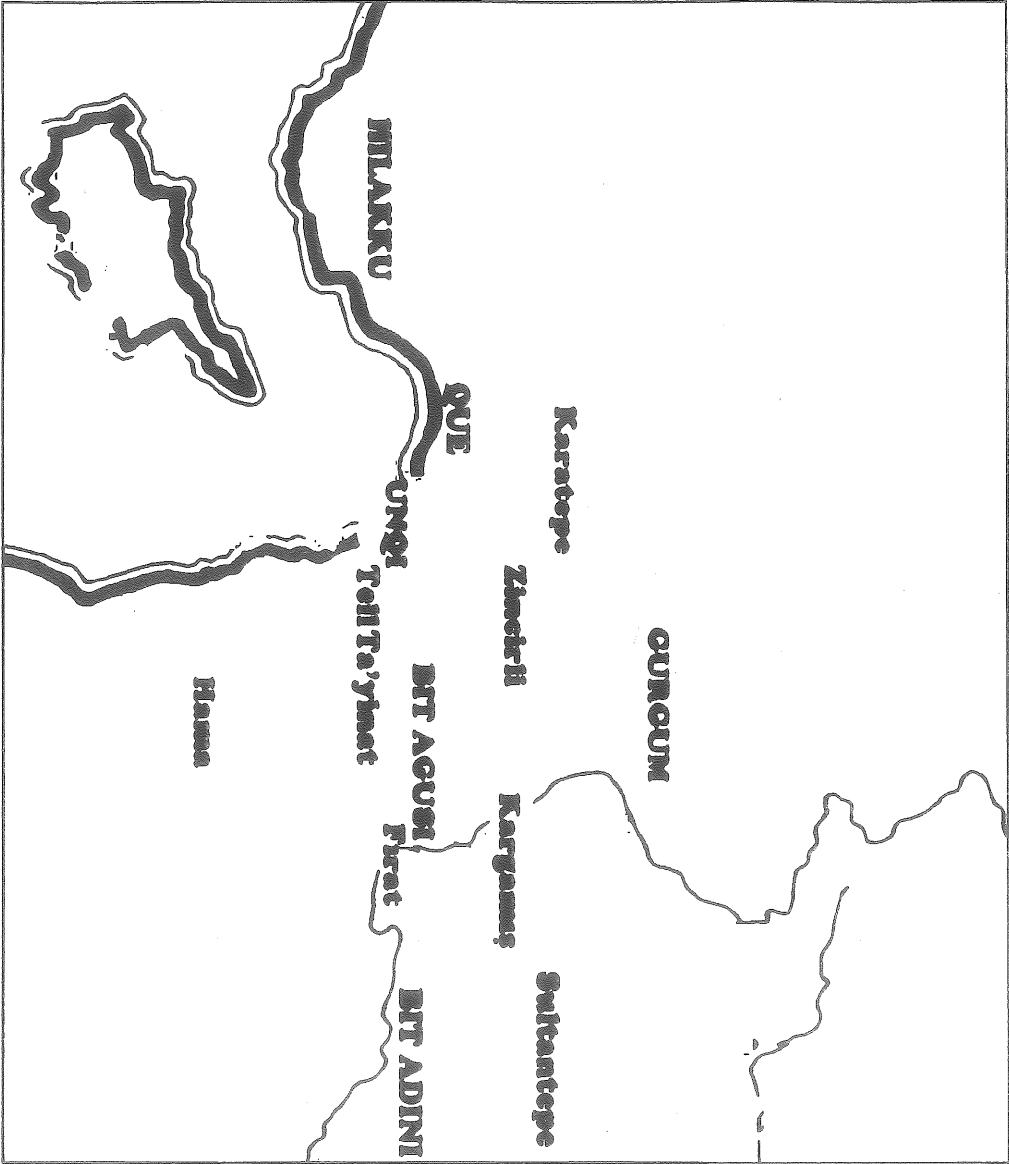
YANDAN GÖRÜNÜŞ

Fig 2

ARKADAN GÖRÜNÜŞ

Fig 3

Harita